Aušra Rimkutė-Ganusauskienė

1800–1882 METŲ KATEKIZMŲ RELIGIJOS TERMINAI

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
KATALIKŲ TEOLOGIJOS FAKULTETAS
TEOLOGIJOS KATEDRA

Aušra Rimkutė-Ganusauskienė

1800–1882 METŲ KATEKIZMŲ RELIGIJOS TERMINAI

Mokslo monografija

VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS

VERSUS AUREUS

2015

UDK 811.172‘373.46:272(091)
Ri86

Recenzentai:
Doc. dr. Stasys KEINYS

Dr. Alvydas UMBRASAS,
Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centras,
Valstybinė lietuvių kalbos komisija

Prelatas, dr. Juozas ŠIURYS,
Telšių Vyskupo Vincento Borisevičiaus kunigų seminarija

Kanauninkas, prof. dr. Kęstutis ŽEMAITIS,
Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakultetas

Mokslo monografija apsvarstyta ir rekomenduota išleisti Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto tarybos posėdyje 2015 m. vasario 9 d. (protokolo Nr. 46 (74)).

Leidinio rengimą rėmė:

Lietuvos mokslo taryba

Mokslas · Ekonomika · Sanglauda
Europos sąjunga
Europos socialinis fondas
Kuriame Lietuvos ateitį

ISBN 978-609-467-146-3 (spausdintas)
ISBN 978-9955-34-573-2 (spausdintas)
ISBN 978-609-467-147-0 (internetinis)
ISBN 978-9955-34-574-9 (internetinis)

© Aušra Rimkutė-Ganusauskienė, 2015
© Vytauto Didžiojo universitetas, 2015
© „Versus aureus“ leidykla, 2015

TURINYS

PRATARMĖ ∗ 7
PADĖKA ∗ 11
ĮVADAS ∗ 13
Evangelikų liuteronų katekizmai ∗ 19
Evangelikų reformatų katekizmai ∗ 22
Katalikų katekizmai ∗ 22
1800–1882 METŲ KATEKIZMŲ RELIGIJOS TERMINAI ∗ 50
PAGRINDINIŲ KRIKŠČIONIŲ TIKĖJIMO TIESŲ PAVADINIMAI ∗ 53
RELIGINIŲ ASMENŲ PAVADINIMAI ∗ 66
Dangiškosios hierarchijos asmenų pavadinimai ∗ 66
Antgamtinių būtybių pavadinimai ∗ 79
Dvasininkų pavadinimai ∗ 89
Kristaus mokinių pavadinimai ∗ 97
Tikinčiųjų, arba pasauliečių, pavadinimai ∗ 99
Nusidėjėlių pavadinimai ∗ 105
Kiti religinių asmenų pavadinimai ∗ 108
TIKĖJIMO SIMBOLIŲ PAVADINIMAI ∗ 111
LITURGINIŲ REIKMENŲ PAVADINIMAI ∗ 121
Liturginių indų pavadinimai ∗ 121
Altoriaus reikmenų pavadinimai ∗ 123
Simbolinių reikmenų pavadinimai ∗ 125
Procesijų reikmenų pavadinimai ∗ 130
Bažnytinės muzikos reikmenų pavadinimai ∗ 132
Kiti liturginių bažnyčios reikmenų pavadinimai ∗ 133
Liturginių drabužių pavadinimai ∗ 136
Religinių knygų ir raštų pavadinimai ∗ 138
SAKRAMENTŲ PAVADINIMAI ∗ 147
Įkrikščioninimo sakramentų pavadinimai ∗ 148
Gydymo sakramentų pavadinimai ∗ 159
Tarnavimo bendruomenei sakramentų pavadinimai ∗ 167
DORYBIŲ PAVADINIMAI ∗ 170
Žmogiškųjų dorybių pavadinimai ∗ 171

Dieviškųjų dorybių pavadinimai * 173
Šventosios Dvasios dovanų pavadinimai * 177
Šventosios Dvasios vaisių pavadinimai * 179
Kiti dorybių pavadinimai * 182
NUODĖMIŲ IR YDŲ PAVADINIMAI * 184
Didžiųjų nuodėmių (ydų) pavadinimai * 192
Nuodėmių Dievui pavadinimai * 196
Nuodėmių Šv. Dvasiai pavadinimai * 198
BAŽNYTINIŲ APEIGŲ PAVADINIMAI * 201
Liturginių apeigų pavadinimai * 201
Sakramentų teikimo apeigų pavadinimai * 205
Kiti bažnyčios ar tikinčiojo apeigų (veiksmų) pavadinimai * 206
MALDŲ PAVADINIMAI * 210
RELIGINIŲ ŠVENČIŲ PAVADINIMAI * 222
Religinių žiemos švenčių pavadinimai * 223
Religinių pavasario švenčių pavadinimai * 225
Religinės vasaros šventės pavadinimas * 229
Religinės rudens šventės pavadinimas * 229
Savaitės dienų pavadinimai * 229
Kiti religinių švenčių pavadinimai * 231
RELIGINIŲ VIETŲ PAVADINIMAI * 235
Pomirtinio gyvenimo vietų pavadinimai * 235
Kaltės atpirkimo vietų pavadinimai * 238
Sakralinių pastatų ir jų elementų pavadinimai * 241
Tikinčiųjų laidojimo vietų pavadinimai * 244
Šventųjų vietų pavadinimai * 245
Administracinio Bažnyčios suskirstymo pavadinimai * 247
BAIGIAMOSIOS PASTABOS * 249
ŠALTINIAI * 258
LITERATŪRA * 262
SUMMARY * 274
Aiškinamasis 1800–1882 metų katekizmų religijos terminų žodynėlis * 287

PRATARMĖ

Lietuviškų katekizmų istorija nuo pat pirmosios spausdintos lietuviškos knygos – Martyno Mažvydo *Catechismvsa prasty szadei, Makslas skaitima raschta* (1547, Karaliaučius)[1] – išleidimo atspindi mūsų kultūros, taip pat ir kalbos kaitą. Spausdinto katekizmo pasirodymas reiškė rašto (kartu ir kultūros) plitimą ne tik į turtingų ar išsilavinusių kunigaikščių, bajorų, dvasininkų, bet ir į paprastų žmonių gyvenimą. Kaip tik iš lietuviškų katekizmų Lietuvos katalikų ir protestantų dvasininkai, rūpindamiesi paprastų žmonių pastoracija, mokė vaikus ir suaugusiuosius pagrindinių tikėjimo tiesų. Taigi katekizmai kasdieniame krikščionies gyvenime užėmė labai reikšmingą vietą. Tai be galo vertingi, įdomūs ir saviti ne tik lietuvių religijos terminijos istorijos, bet ir apskritai bendrinės kalbos leksikos ištakų ir kūrimosi istorijos tyrimų šaltiniai.

Šioje monografijoje nagrinėjami 1800–1882 m. išleistų lietuviškų katekizmų religijos terminai. Pasirinkto laikotarpio religijos terminai iki šiol išsamiai nebuvo tyrinėti,

[1] Mažvydo katekizmo giesmės ir jo 1549 m. išleista nedidelės apimties knygelė *Giesme S. Ambrasseijaus, bey S. Augustina, kure vadin: Te Deum laudamus*, kaip rašo Darius Petkūnas, „buvo pirmieji liturginiai tekstai lietuvių kalba, atvėrę galimybę lietuviškoms parapijoms pradėti švęsti Mišias gimtąja kalba“ (Petkūnas 2012: 30). Taigi „Mažvydo dėka lietuvių kalba tapo liturgijos kalba. Mišios ir kitos apeigos nuo šiol buvo vedamos gimtąja kalba. Tai padėjo Prūsijos lietuviams išlaikyti tautinę tapatybę“ (Petkūnas 2012: 41).

todėl knygoje pateikiamas reikšmingas katekizmų religijos terminijos raidos istorijos tarpsnis, atspindintis realią XIX a. aštuoniasdešimt trejų metų bažnyčios kalbos padėtį. Be to, reikia nepamiršti, kad spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo metais (1864–1904) katekizmai buvo viena svarbiausių knygų, iš kurių individualiai arba slaptose mokyklose buvo mokoma rašto tradiciniu raidynu, mat daugelyje jų buvo spausdinami ir elementoriai. Rusų valdžia siekė rusinti lietuvių kalba kalbančiuosius ir primesti jiems stačiatikių tikėjimą, todėl katekizmus ir kitas knygeles ėmė leisti kirilica. Monografijoje aptariami dviejų tokių leidinių religijos terminai – Vilniuje 1865 m. išleisto *Трумпо катехизмо* ir ten pat 1867 m. išėjusio *Моксло скайтима рашта летувишка дель мажу вайку*. Terminai aptariami pagal reikšmines grupes, stengiantis jų neatsieti nuo lietuvių kalbos istorijos, nes katekizmų religijos terminų raiškai įtakos turėjo to meto lietuvių kalbos pokyčiai ir įvairūs nekalbiniai veiksniai. Šio darbo skaitytojų patogumui gotikiniu šriftu išleistų katekizmų religijos terminai perrašomi lotyniškais rašmenimis. Kitais atvejais bandyta išlaikyti originalo rašybą. Kad skaitytojas galėtų lengviau suprasti, ką reiškė vienas ar kitas nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose vartotas terminas, leidinio pabaigoje pateikiamas *Aiškinamasis 1800–1882 metų katekizmų religijos terminų žodynėlis*.

Monografiją sudaro pratarmė, įvadas, 1800–1882 m. katekizmuose rastų religijos terminų analizė, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai, santrauka anglų kalba ir priedas – 1800–1882 m. terminų su apibrėžtimis ar aiškinimais žodynėlis.

Autorė tikisi, kad leidinyje per porą metų podoktorantūros stažuotės Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakultete metu atlikti katekizmų religijos terminų tyrimai bus aktualūs ne tik terminologams, bet ir terminografams, leksikografams, taip pat kalbos istorikams, dėstytojams,

studentams, mokytojams, nes jame bene pirmą kartą minėto laikotarpio katekizmų religijos terminiai aptariami kalbiniu bei teologiniu požiūriu ir atskleidžiami jų vartosenos savitumai per daugiau nei aštuonis XIX a. dešimtmečius.

Kaunas, 2014 m. gruodžio 14 d. *Autorė*

PADĖKA

Mokslo monografija parengta per podoktorantūros stažuotę Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakultete. Podoktorantūros stažuotė finansuota pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos, Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VP1-3.1-ŠMM-01) įgyvendinamą projektą *Podoktorantūros (post doc) stažuočių įgyvendinimas Lietuvoje*.

Knygos autorė nuoširdžiai dėkoja podoktorantūros stažuotės vadovui, Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto Santuokos ir šeimos studijų centro vadovui kun. prof. dr. Andriui Narbekovui už produktyvų bendradarbiavimą ir labai šiltą bendravimą, už visokeriopą paramą ir pasitikėjimą. Autorė labai dėkinga Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto dekanui doc. dr. Benui Ulevičiui už sudarytas sąlygas rašyti šią mokslo monografiją. Už taiklias ir naudingas pastabas, į kurias buvo atsižvelgta, rengiant galutinį leidinio variantą, nuoširdžiai ačiū visiems recenzentams: terminologams doc. dr. Stasiui Keiniui ir Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centro vyresniajam mokslo darbuotojui dr. Alvydui Umbrasui, taip pat Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto profesoriui, kanauninkui dr. Kęstučiui Žemaičiui ir Telšių Vyskupo Vincento Borisevičiaus kunigų seminarijos

dėstytojui, prelatui dr. Juozui Šiuriui, nepagailėjusiems savo brangaus laiko ir jėgų. Recenzentų pastabos ir patarimai skatino siekti kuo geriausio raiškos ir turinio rezultato.

Dėkui uoliai knygos redaktorei dr. Ilonai Čiužauskaitei už kruopštų darbą ir pastangas, kad skaitytojams į rankas patektų kuo sklandesnis tekstas.

Ačiū visiems, kurių dėka pasirodė ši knyga.

Autorė

ĮVADAS

Religija kaip šventybės išraiška dažniausiai yra suvokiama kaip stabilus ir mažai kintantis reiškinys. Nedaug kinta ir pagrindinės jos sąvokos. Tai rodo ir pati seniausia lietuvių religijos terminijos dalis – ankstyvieji skoliniai *angelas, bažnyčia, gavėnia, Kalėdos, karalius, krikštas, Kūčios, kūmas, kūma, Velykos, Verbos, vynas* ir kt. (Būga I 1958: 348–350, III 1961: 776; Zinkevičius 2000: 12, 2002: 1, 2005: 8–15), į lietuvių kalbą atėję iš rytų slavų iki XII a., greičiausiai IX–XI a., dar prieš oficialųjį Lietuvos krikštą 1387 metais (Žemaičių 1413 ir 1417 m.). Terminai *koplyčia, mišios, popiežius, žegnotis* ir kt. iš vakarų slavų gauti gerokai vėliau – XV a. (Zinkevičius 1992: 1), anksčiausiai – XI a. (Zinkevičius 2010: 7). Nuo pat XVI a. vidurio, kaip rodo išlikę spausdinti šaltiniai, iki pat šių dienų vartojami tokie terminai kaip *amžius, didybė, dvasia, galybė, geidulys, įstatymas, išmintis, kaltė, kaltybė, kančia, linksmybė, malonė, mokytojas, mokslas, nekaltybė, sąžinė, žmogžudystė* ir kt. (Urbas 1998: 8). Kai kurie jų nuo XVIII a. imti vartoti sinonimiškai su skoliniais iš vakarų ir rytų slavų kalbų, dažnai pastariesiems netgi teikiant pirmenybę. Tokia vartosena ypač plito Bažnyčios (kartu ir šnekamojoje liaudies) kalboje. Ne išimtis – ir pirmi aštuoni XIX a. dešimtmečiai.

Nuo XVII a. dėl sustiprėjusio aukštesniųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės sluoksnių, ypač dvasininkų,

lenkėjimo ėmusi silpnėti lietuvių rašomoji kalba menko iki pat XIX a. pradžios. XVIII a. vos kai kurie Lietuvos didikai bemokėjo lietuviškai, savąja kalba jie jau laikė lenkų kalbą, tiksliau Lietuvoje vartojamą jos variantą *polszczyzna litewska* (Zinkevičius IV 1990: 13). Ši kalba buvo ypač aktyviai brukama per Bažnyčią ir jos raštus. Štai 1775 m. žemaičių vyskupas Jonas Dominykas Lopacinskis (1707–1778) skundėsi, kad dauguma bajorų nebenori klausyti pamaldų lietuvių kalba: „Mano širdis džiaugiasi, kai paprasta liaudis gausiai susirenka į Šv. Mišias bažnyčiose ir visuomet godžiai klauso Dievo žodžio. Bet mano širdį pripildo liūdesys, kai katekizavimas ir pamokslai sakomi žemaičių kalba, didesnė bajorų dalis retai dalyvauja iš kažkokios neapykantos šiai kalbai“ (Jučas 2007: 38). Taigi gimtąją kalbą imta niekinti. Sulenkėję kunigai ar kunigai lenkai nesiekė kalbos grynumo, jie knygas rašė ar į liaudį kreipėsi, matyt, taip, kaip jie tuo metu patys kalbėjo. Visa tai paveikė ir prastuomenę, kuri ėmė net drovėtis viešai kalbėti lietuviškai.

Tik nuo XIX a. pradžios, prasidėjus naujam Bažnyčios kalbos istorijos etapui, savotiškam persilaužimui, kai iš lenkų kalbos mėginama pereiti į lietuvių, mūsų kalba ėmė stiprėti, nors religiniuose raštuose vis dar buvo gausu lenkybių, žargoniškų sintaksinių konstrukcijų, bažnytinės kalbos vertinių, konkuruojančių su lietuviškais. Štai 1800 m. išėjusioje Tado Čackio (Tadeusz Czacki) knygoje *O litewskich i polskich prawach* (liet. *Apie lietuvių ir lenkų teisę*) užsimenama, kad lietuviai ir žemaičiai turi skirtingas kalbas, kad religinėse knygose rašoma remiantis lenkų abėcėle, nors žmonės tarpusavyje šnekasi žemaitiškai ir aukštaitiškai (Czacki 1800: 46). Į lietuvių kalbą 1808 m. didžiuliu veikalu *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa* (liet. *Apie lietuvių tautos ir kalbos ištakas*) dėmesį atkreipė ir lenkas Pranciškus Ksaveras Bogušas. Jis, kaip rašo Giedrius Subačius, vienas iš pirmųjų XIX a. pradžioje ėmė smerkti svetimos leksikos vartojimą

lietuvių kalboje (Subačius 1998: 79). P. K. Bogušas pastebėjo, kad pamokslininkai iš sakyklų lietuviškus pamokslus sako visai ne lietuviškai – jie greta lietuviškų žodžių vartoja lenkiškus, prie jų pridėdami lietuviškas galūnes (Bohusz 1808: 114). Skolinius peikė ir žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis (1757–1838). Jo nurodymu parengtoje ir 1806 m. išleistoje knygoje *Lietuwiszkas ewangelias* yra užuominų apie lietuvių kalbos norminimo poreikį. Čia išnašose teikiama daug sinonimų (*mylesta* bei *meilė, loska, malonė* ir pan.), siekiant, kad skaitytojas – ir kunigas, ir paprastas tikintysis – suprastų evangelijų turinį. Taigi knygos redaktoriai ėmė suvokti, kad savą kalbą reikia gryninti. Tai buvo labai svarbios Bažnyčios kalbos norminimo užuomazgos XIX a. pradžioje. Jų galima matyti ir 1816 m. palyginti gražia lietuvių kalba išėjusiame leidinyje *Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpaties musu*, kurį išvertė vysk. J. A. Giedraitis. Vyskupo manymu, sugadintą ir pilną iš lenkų kalbos paimtų pasakymų lietuvių kalbą būtų galima tobulinti, jeigu būtų parašyta lietuvių kalbos gramatika (Subačius 1998: 209).

Nors XIX a. pradžioje užuominų apie Bažnyčios kalbos (ir apskritai lietuvių kalbos) gryninimą tikrai nedaug, akivaizdu viena – ima keistis rašančiųjų požiūris į gimtąją kalbą, pradedama suvokti, kad „lietuvių kalba savarankiška, kad savi žodžiai geriau už skolinius, kad ir į savą kalbą galima žiūrėti pagarbiai, kaip į kultūringą kalbą“ (Subačius 1998: 94). Tenka apgailestauti, kad daugiau aktyvių vysk. J. A. Giedraičio sekėjų neatsirado. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875) ir Seinų vyskupas Antanas Baranauskas (1835–1902) „nedaug tekreipė dėmesio į lietuvių bažnytinės kalbos gryninimo reikalą“ (Zinkevičius 2000: 142), tačiau jų veikla, kaip ir XIX a. prasidėjęs lituanistinis žemaičių bajorų sąjūdis, turėjo didžiulės įtakos Lietuvos visuomeniniam, kultūriniam ir Bažnyčios gyvenimui.

Be viso to, po 1831 m. sukilimo Lietuvai buvo suduotas skaudus smūgis – 1832 m. uždarytas Vilniaus universitetas, o po 1863 m. sukilimo caro valdžia bandė sustabdyti lenkų įtaką Lietuvoje, tikėdamasi išplėsti savąją. Rusinti pradėta nuo dvarų, mokyklų ir bažnyčios. 1864 m. birželio 5 d. Michailas Muravjovas uždraudė spausdinti lietuviškas knygas lotynišku šriftu, nes tikėjosi, kad lietuviai labiau priartės prie rusų ir nutols nuo lenkų, jei bendros su lenkais raidės bus pakeistos. 1865 m. vasario 4 d. uždrausta platinti anksčiau cenzūros aprobuotas lotynišku šriftu spausdintas knygas. Tai turėjo didelės įtakos lietuvių kultūrai, ypač raštijai. Spaudos draudimas truko iki 1904 m., tačiau lietuviškos knygos, tarp jų ir katekizmai, tuo metu vis tiek buvo leidžiamos, tik nelegaliai. „Pirmasis to darbo organizavimo ėmėsi vyskupas M. Valančius su savo pagalbininkais“ (Zinkevičius IV 1990: 97).

Per 1800–1882 metų laikotarpį, kaip nustatyta, remiantis Vaclovo Biržiškos, Lietuvos TSR bibliografijose, taip pat Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo, Vilniaus universiteto, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekų, Rusijos nacionalinės bibliotekos Sankt Peterburge ir Valstybinės Rusijos bibliotekos Maskvoje elektroniniuose kataloguose, virtualioje elektroninio paveldo sistemoje *www.epaveldas.lt* pateikiama informacija, išleisti vos 24 katekizmai, iš jų 20 katalikams, 2 evangelikams liuteronams ir 2 evangelikams reformatams[2].

Šaltinių paiešką sunkino tai, kad ne visi katekizmai vadinami žodžiu *katekizmas*. Kad tai katekizmas, dažniausiai nurodoma leidinio pratarmėje. Arba atvirkščiai – iš pratarmės sužinoma, kad tai ne katekizmas, pvz., tik perskaičius pratarmę paaiškėjo, kad 1821 m. Vilniuje išleistas didelės apimties (186 puslapių) Žemaičių vyskupijos prelato dekano

[2] Plg. 1883–1916 m. išleisti 87 katalikų ir 12 protestantų (9 evangelikų liuteronų ir 3 evangelikų reformatų) katekizmų.

Bonaventūros Gailevičiaus (1752–1834) Varniuose parengtas ***Moksłas krikśćioniszko istatimo*** *aba zokono ape wis tay ką turi kiekwienas Krikśćionis tikieti, źinoti, dariti, uźłaykiti, aba nuog ko prigul saugotis, tolintis, ir uźsiłaykiti*[3] yra visai ne katekizmas, o katechetinių aiškinimų knyga, nors bibliografijose ir kai kurių autorių jis vadinamas *katekizmu*[4]. Be to, kai kurie katekizmai buvo spausdinami kartu su elementoriais.

Šios monografijos tiriamasis **objektas** – 1800–1882 m. katekizmų religijos terminai. Nuspręsti, kad žodis ar žodžių junginys, vartojamas katekizmo tekste, yra terminas, ne visada buvo lengva, todėl, kad būtų aiškiau, laikytasi sampratos, kad **katekizmų religijos terminai** – tai žodžiai ir žodžių junginiai, kuriais įvardijamos pagrindinės krikščionių tikėjimo tiesos, įvairūs religiniai asmenys, antgamtinės būtybės, tikėjimo simboliai, liturginiai reikmenys (procesijų, bažnytinės muzikos, altoriaus ir simboliniai reikmenys, liturginiai dvasininkų drabužiai ir jų dalys, liturginiai indai ir pan.), religinės (taip pat ir liturginės) knygos ir raštai, dokumentai bei tekstai, sakramentai, nuodėmės, ydos, dorybės, religinės apeigos ir veiksmai, maldos, religinės šventės, švenčiamos dienos ir kitos su religija susijusios laiko sąvokos, įvairios religinės vietos, administracinis Bažnyčios suskirstymas, taip pat įvairūs tikėjimo veiksmai, reiškiniai ir ypatybės.

Iš viso atrankiniu būdu iš 18 katalikų ir 4 protestantų katekizmų tekstų surinkta apie 8 000 vienažodžių ir sudėtinių[5]

---

[3] Katekizmų pavadinimai rašomi originalo rašyba, išskyrus tuos atvejus, kai jie parašyti gotikiniu šriftu. Tada vad. gotikinės raidės keičiamos lotyniškomis, pvz., vietoj grafemos <ſ> rašoma grafema <s>, vietoj <ʒ> – <z> ir pan. Abu evangelikų liuteronų katekizmai išspausdinti gotikiniu šriftu.

[4] Knygoje *Krikščionybės Lietuvoje istorija* rašoma: „Bonaventūra Gailevičius buvo „lietuvių kalbos mėgėjas ir žinovas ir išleido žemaičių–lietuvių kalba katekizmą, pavadinimu „Moksłas krikszczioniszko istatimo“ 1821 metais“ (KLI 2006: 328).

[5] Monografijoje, remiantis tradicija, vartojama *vienažodis*, o ne *vientisinis terminas* (Gaivenis 2002: 17).

religijos terminų, jų sinonimų ir variantų[6]. Dauguma vienažodžių terminų eina sudėtinių terminų pagrindiniais dėmenimis. Sudėtiniai terminai į dėmenis neskaidomi. Be abejo, didžioji dalis katekizmuose vartojamų terminų sutampa, tad skirtingų religijos terminų (vienažodžių ir sudėtinių) yra gerokai mažiau.

Šios monografijos **tikslas** – išanalizuoti 1800–1882 m. išleistų katekizmų religijos terminus pagal reikšmines grupes, nurodyti jų kilmę, įvertinti religijos terminų kaitą per 83-ejų metų laikotarpį. Siekiant tikslo, buvo iškelti tokie **uždaviniai**:

1) trumpai aprašyti 1800–1882 m. katekizmus;

2) iš 1800–1882 m. išleistų katekizmų surinktus religijos terminus suskirstyti į reikšmines grupes ir jas aprašyti, nurodant kilmę, sinonimus, taip pat kaitą;

3) nustatyti lietuviškų, skolintų ir hibridinių terminų santykį;

4) atlikti katalikų ir protestantų katekizmų religijos terminų lyginamąją analizę, atskleidžiant jų sąsajas ir skirtumus;

5) remiantis atlikto tyrimo rezultatais, patikslinti katekizmų religijos termino apibrėžtį.

Siekiant užsibrėžto tikslo ir šketų uždavinių, taikomas ***aprašomasis metodas***. Norint sudaryti išsamų nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose vartotų terminų vaizdą, pateikiama daug pavyzdžių, paprastai tai yra būdingiausi, dažniausiai vartojami terminai. Be aprašomojo, taikomas ir ***sisteminis analitinis metodas*** – religijos terminai skirstomi į reikšmines grupes, aptariama jų kilmė, vertinamas jų paplitimas,

[6] Variantiniai terminai – terminai, turintys formalių turinio vientisumo nepažeidžiančių, semantinių kaitų nesukeliančių kalbinių priemonių skirtybių (Stunžinas 2008: 129). Religijos terminų variantai (norminiai ir nenorminiai, vertinant šių dienų bendrinės kalbos atžvilgiu), taip pat ir varijuojantys terminų sinonimai monografijoje plačiau nenagrinėjami.

vartosena šiandienos religiniuose raštuose. Prireikus gretinami skirtingų katekizmų religijos terminai (***gretinamasis metodas***), aprašomi terminų sinonimai.

Monografijoje 1800–1882 m. katekizmų religijos terminai aptariami lingvistiškai, atsižvelgiant į istorinį kontekstą, taip pat remiantis teologinėmis sampratomis.

Evangelikų liuteronų katekizmai

Kaip jau minėta, per 1800–1882 m. laikotarpį išėjo vos du evangelikams liuteronams skirti katekizmai. Tai 140 puslapių 1845 m. Karaliaučiuje išleistas *D. Mértino Lutėraus* ***Maźasis katgismas*** (1 pav.), originali jo antraštė vokiečių kalba – *Dr. Martin Luthers Kleiner Katechismus nebst kurzer Auslegung*. Katekizmo autorius – kunigas D. Weissas. Į lietuvių kalbą išvertė Frydrichas Kuršaitis. Pirmas katekizmo leidimas išėjo 1841 m., tačiau nėra išlikęs.

1873 m. pasirodė *D. Mertino Luteraus* ***Maźasis katgismas****, trumpay iszguldytas isz wokiszkôs kalbôs lietuwiszkay perstatyts pér C. W. O. Glogau, Tilźês wyskupą* (2 pav.). Šis vos 56 puslapių leidinys išėjo Tilžėje. Tai devintas katekizmo leidimas. Anksčiau jis išleistas 1855 (egz. nežinomas), 1856, 1857, apie 1859, apie 1861–1862 (egz. nežinomi), 1863, 1864, apie 1867 ir apie 1870 (egz. nežinomi). Abu evangelikų liuteronų katekizmai išspausdinti gotikiniu šriftu.

Holgeris Lahayne'as straipsnyje „Katekizmų išmintis" rašo, kad evangelikų liuteronų katekizmuose išdėstyti krikščionių tikybos pradmenys, kurių, kaip teigė Martynas Liuteris, jeigu kas nežino, negali būti laikomas krikščionimi ir prileidžiamas prie sakramentų, kad „katekizmas – tobuliausias mokymas, todėl jis privalo būti nuolat skelbiamas; tai aš pats ir darau, sakydamas pamokslus. Norėčiau, kad jis būtų skelbiamas kasdien..." (Lahayne 2011).

D. Mértino Lutéraus

mażásis

Katgiſmas,

taip dawadnėy ir áiſzkey iſzguldytas,
jog jamė wiſas

Pamókſlas

apie

krikſzczióniſzkąję Wierą

rándaſi.

Tąji

Wókiſzkay ſuráſze

D. Weiſz

Kùnig's Karaliaucziuje,

o

i lietùwiſzkąję Kálbą iſzwerte

F. Kurſzátis

Lietùwininkû Kùnig's Karaliaucziuje.

Königsberg, 1845.

Verlag der Hartungſchen Hofbuchdruckerei.

1 pav. *Maźojo katgismo* (1845 m.) antraštinis lapas

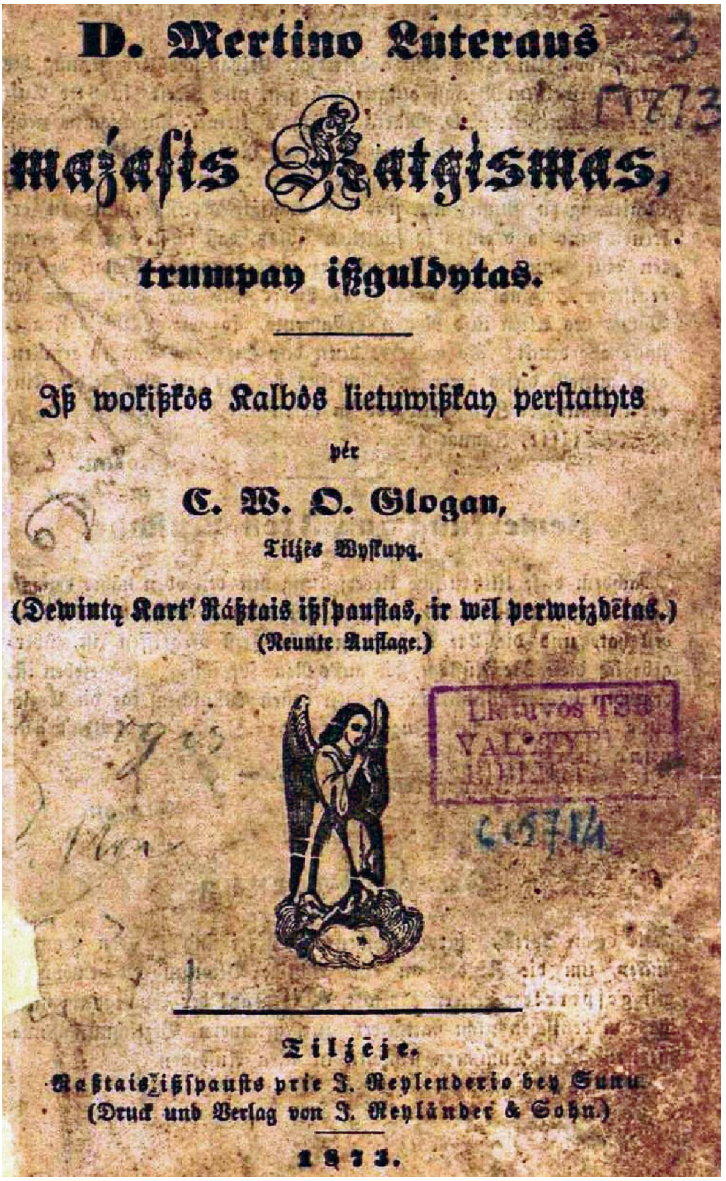

D. Mertino Luteraus

maźasis Katgismas,

trumpay ißguldytas.

Iß wokißkôs Kalbôs lietuwißkay perstatyts

pér

C. W. O. Glogan,

Tilźês Wyskupą.

(Dewintą Kart' Ráßtais ißspaustas, ir wēl perweizdētas.)

(Neunte Auflage.)

Tilźēje.

Raßtais ißspausts prie J. Reylenderio bey Sunu.

(Druck und Verlag von J. Reyländer & Sohn.)

1873.

2 pav. *Maźojo katgismo* (1873 m.) antraštinis lapas

Evangelikų reformatų katekizmai

Evangelikai reformatai, panašiai kaip evangelikai liuteronai, pabrėžė katekizmų svarbą. Jonas Kalvinas 1548 m. rašė, kad būtinai reikia bendro normatyvinio mokymo vaikams ir nemokytai liaudžiai, kad jie išmoktų teisingų dalykų ir gerą mokymą lengvai atskirtų nuo melagingo, kad turėtų naudos iš pamokslų ir gebėtų pastebėti, jeigu kada koks apsimetėlis imtų skleisti svetimą mokymą (Lahayne 2011). Per tiriamą laikotarpį išėjo du evangelikų reformatų katekizmai. Pirmiausia minėtinas 1803 m. Mintaujoje išleistas evangelikų reformatų kun. Mykolo Cerausko[7] (apie 1754–1823) ***Seanas Katechizmas**, arba pamoksłey Weikialams, ape Wierą szwintą Krikszczonizką su pasakimeis* (3 pav.). Katekizmo pradžioje yra rengėjo pratarmė *Vissiems sava Mielausiems Klausitoiams, o labiausiey Tevams ir Moczoms tuos, trumpus, duoda pamoksłus* (p. 3–7). Leidinio pabaigoje pateikiama giesmių, dalies giesmių pirmosios eilutės rašomos lenkų kalba (p. 27–28). Rengdamas šį katekizmą kun. M. Cerauskas naudojosi 1680 m. evangelikų reformatų elementoriumi katekizmu *Pradžia pamoksla del mažu veykialu*. Kitą šio katekizmo leidimą ***Trumpas katechizmas**, arba Pamoksłey ape wierą szwentą krikszczoniszką: su pasakimeis pagal Raszta szwenta, del tikros naudos ir iszganima źmoniu, apreykszti* (4 pav.) parengė ir, kaip spėja Vaclovas Biržiška, 1861 m. ten pat išleido evangelikų reformatų kun. Aleksandras Rapolas Močiulskis (1790–1866).

Katalikų katekizmai

Pirmas žinomas 1800–1882 m. laikotarpio katalikų katekizmas išspausdintas gana vėlai – 1824 m. Vilniuje išleista 38 puslapių knygelė ***Naujas mokslas skaytima** diel maźū waykū Źemaycziu yr Lietuwos: su 51 paweykslays: teypogi atsyrand czion wysokias reykalingas małdas, mokslas krykszczionyszkas yr*

[7] Manoma, kad tikroji pavardė buvo Vaškys (Zinkevičius IV 1990: 185).

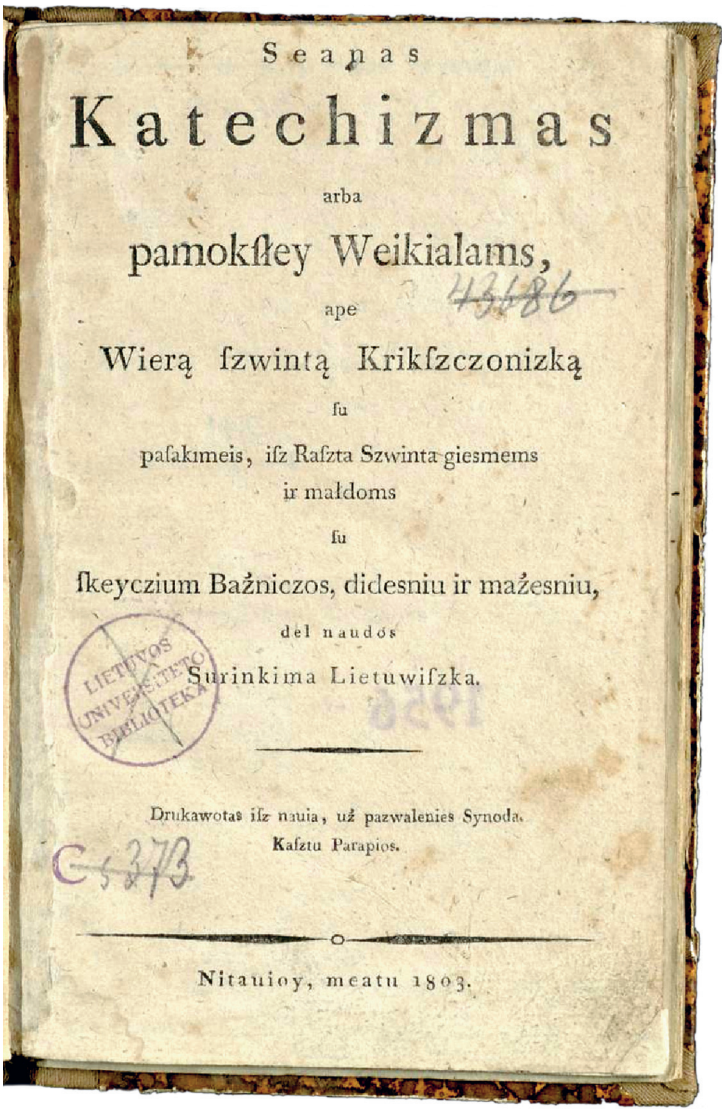

Seapas

Katechizmas

arba

pamokſley Weikialams,

ape

Wierą ſzwintą Krikſzczonizką

ſu

paſakimeis, iſz Raſzta Szwinta giesmems
ir małdoms

ſu

ſkeyczium Bażniczos, didesniu ir mażesniu,

del naudos

Surinkima Lietuwiſzka.

LIETUVOS UNIVERSITETO BIBLIOTEKA

Drukawotas iſz nauia, uż pazwalenies Synoda.
Kaſztu Parapios.

Nitauioy, meatu 1803.

3 pav. *Seano Katechizmo* (1803 m.) antraštinis lapas

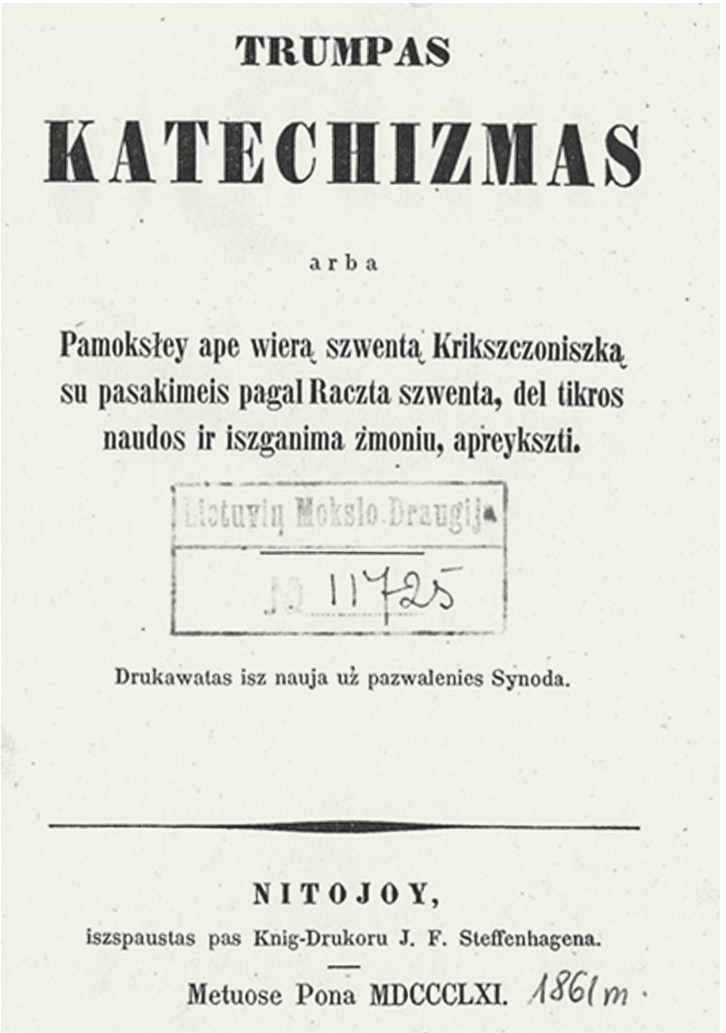

TRUMPAS

KATECHIZMAS

arba

Pamokslęy ape wierą szwentą Krikszczoniszką su pasakimeis pagal Raczta szwenta, del tikros naudos ir iszganima żmoniu, apreykszti.

Lietuvių Mokslo Draugija
B 11725

Drukawatas isz nauja už pazwalenies Synoda.

NITOJOY,

iszspaustas pas Knig-Drukoru J. F. Steffenhagena.

Metuose Pona MDCCCLXI. 1861 m.

4 pav. *Trumpo katechizmo* (1861 m.) antraštinis lapas

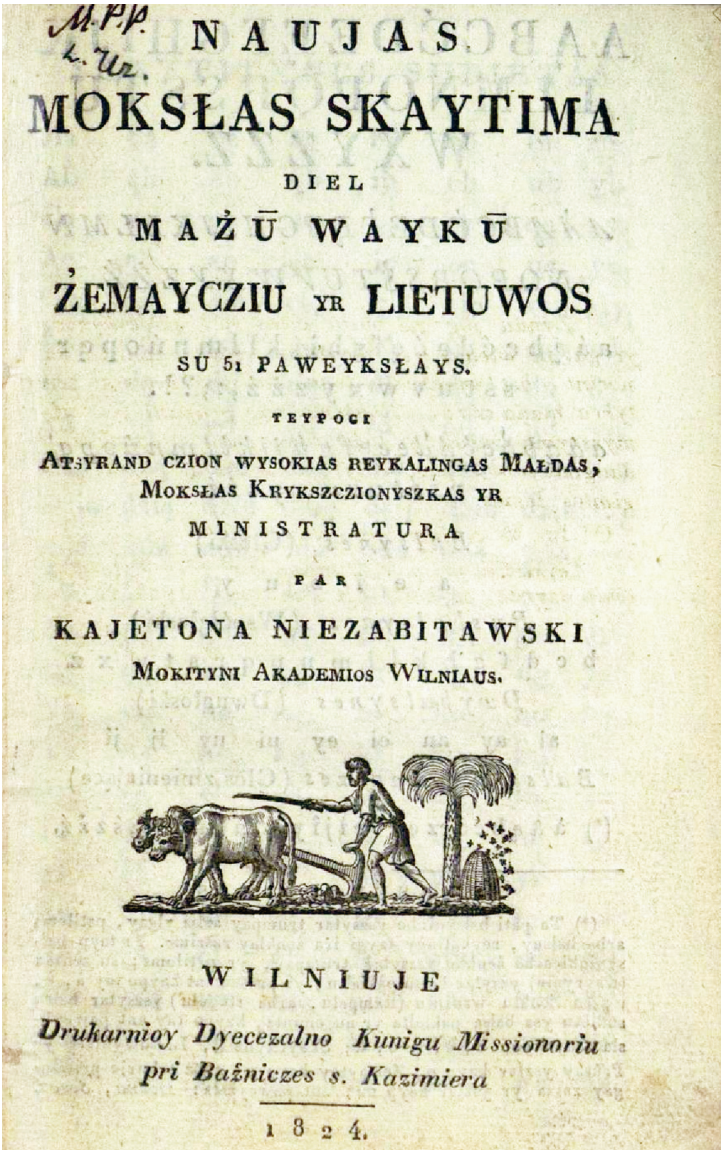

M.P.P. L. Ur.

NAUJAS

MOKSŁAS SKAYTIMA

DIEL

MAŻŪ WAYKŪ

ŻEMAYCZIU YR LIETUWOS

SU 51 PAWEYKSŁAYS.

TEYPOGI

ATSYRAND CZION WYSOKIAS REYKALINGAS MAŁDAS,
MOKSŁAS KRYKSZCZIONYSZKAS YR
MINISTRATURA

PAR

KAJETONA NIEZABITAWSKI

MOKITYNI AKADEMIOS WILNIAUS.

WILNIUJE

Drukarnioy Dyecezalno Kunigu Missionoriu
pri Bażniczes s. Kazimiera

1824.

5 pav. *Naujo moksło skaytima* (1824 m.) antraštinis lapas

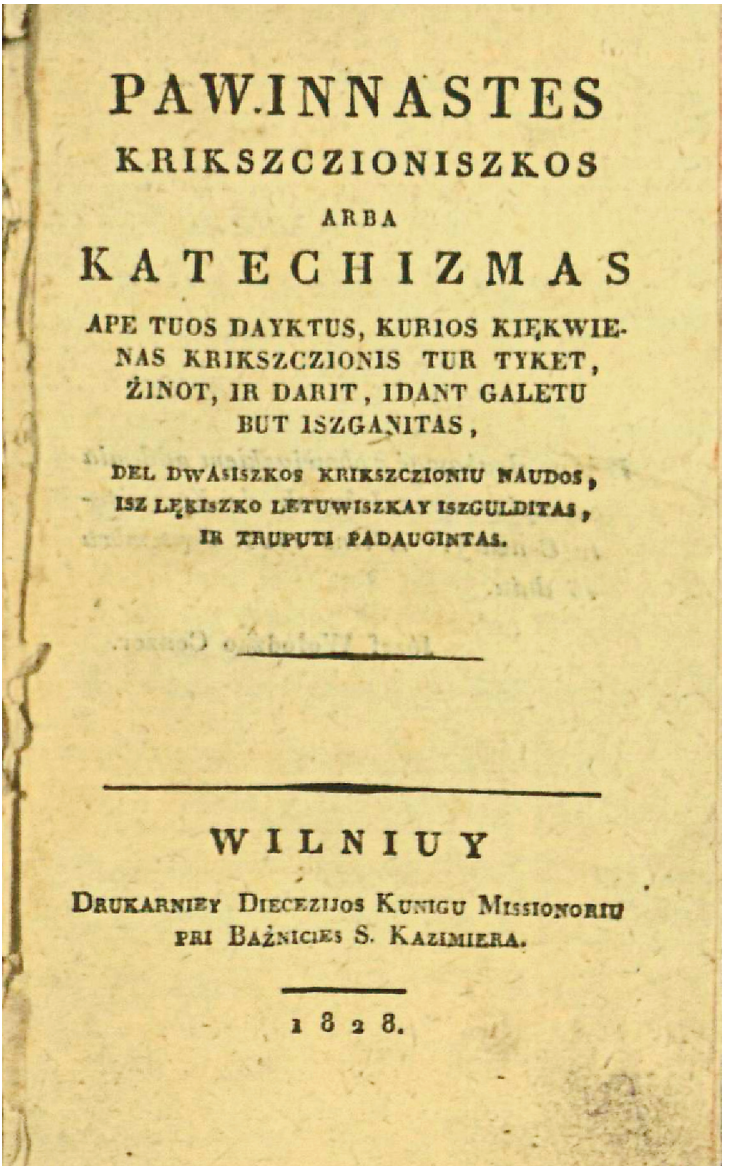

PAWINNASTES
KRIKSZCZIONISZKOS
ARBA
KATECHIZMAS
APE TUOS DAYKTUS, KURIOS KIĘKWIENAS KRIKSZCZIONIS TUR TYKET, ŻINOT, IR DARIT, IDANT GALETU BUT ISZGANITAS,
DEL DWASISZKOS KRIKSZCZIONIU NAUDOS, ISZ LĘKISZKO LETUWISZKAY ISZGULDITAS, IR TRUPUTI PADAUGINTAS.

WILNIUY
DRUKARNIEY DIECEZIJOS KUNIGU MISSIONORIU PRI BAŻNICIES S. KAZIMIERA.

1828.

6 pav. Katekizmo *Pawinnastes krikszczioniszkos* (1828 m.) antraštinis lapas

ministratura (5 pav.). Jo autorius – garsus Lietuvos kultūros veikėjas, bibliografas Kajetonas Rokas Nezabitauskis-Zabitis (1800–1876). Ši knygelė pirmiausia laikytina „bene brandžiausiu“ elementoriumi (LE 2000: 22). Čia yra ne tik maldų tekstų, katekizmas, ministrantūra (p. 21–38), bet ir raidynas, skiemenavimas, aiškinamasis piešinių žodynas.

Kitas katalikų katekizmas pasirodė 1828 m. Vilniuje. Tai 225 puslapių ***Pawinnastes krikszczioniszkos**, arba Katechizmas ape tuos dayktus, kurios kiękwienas krikszczionis tur tyket, żinot, ir darit, idant galetu but iszganitas* (6 pav.). Pirmas šio katekizmo leidimas – 1825 m., egzempliorių neišlikę, aprašytas pagal bibliografijos šaltinius. Kas jo autorius, nežinoma. Tokiu pat pavadinimu 1767 m. buvo išleistas kun. Kazimiero Klimavičiaus (apie 1720–po 1786) parengtas katekizmas, tačiau jis neturi nieko bendro su išspausdintu 1828 m. (Zinkevičius IV 1990: 40, 115). Akademikas Zigmas Zinkevičius rašo, kad „1828 m. leidinio kalba – tipiška tradicinė. Pasižymi sklandumu, taisyklingumu, saikingu polonizmų vartojimu“ (Zinkevičius IV 1990: 115).

1844 m. Tilžėje išėjo katalikų kun. Frydricho Tidigo (1793–1861) ***Maźas Katekismas krikszczioniszkas katalikiszkas**, arba Trumpas Pamokslas ape Tikkėjimą, ape krikszczioniszka Pasielgimmą ir ape S. Sakramentus* (7 pav.). Jis išspausdintas gotikiniu šriftu, 108 puslapių. Po trejų metų (1847) ten pat išleistas didesnės apimties (163 p.) antras šio katekizmo leidimas antrašte ***Krikszczioniszkas katalikiszkas katekismas**, arba Pamokslas ape wierą, ape pasielgimmą yr ape szwentus sakramentus per klausimus yr per atsakimus einąs*. Šio katekizmo terminai monografijoje nenagrinėjami, nes jie nesiskiria nuo vartojamų ankstesniame leidime.

Po metų, 1845, Vilniuje išspausdintas didelės apimties (335 p.) Platelių kun. Antano Janikavičiaus (apie 1791–1850 ar 1854) išverstas ***Moksłas krykszczionyszkas dydesis** diel iszsymokima jaunumenej Rima-Katalikiszko Baźniczio esantej* (8 pav.).

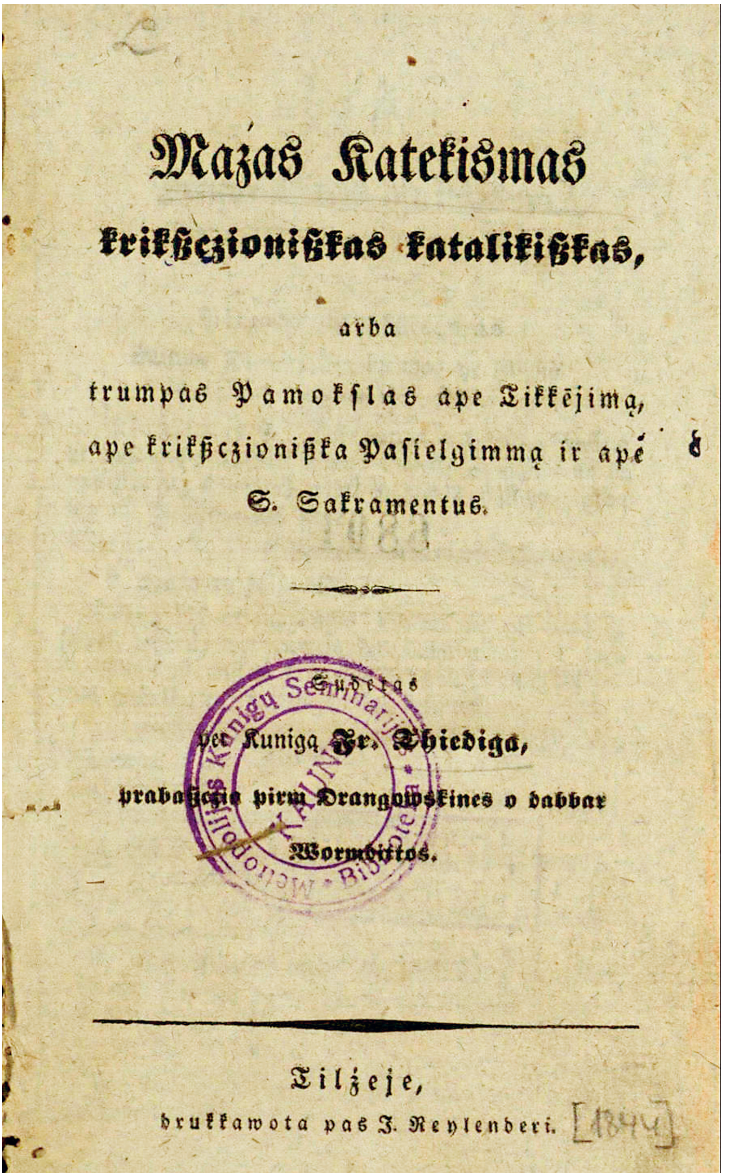

Maźas Katekismas

krikßczionißkas katalikißkas,

arba

trumpas Pamokſlas ape Tikkėjimą,

ape krikßczionißka Paſielgimmą ir apė

S. Sakramentus.

Sudetas

per Kunigą Fr. Thiediga,

prabaßczio pirm Drangowskines o dabbar

Wormdittos.

Tilźeje,

drukkawota pas J. Reylenderi. [1844]

7 pav. *Maźo Katekismo krikszczioniszko katalikiszko* (1844 m.) antraštinis lapas

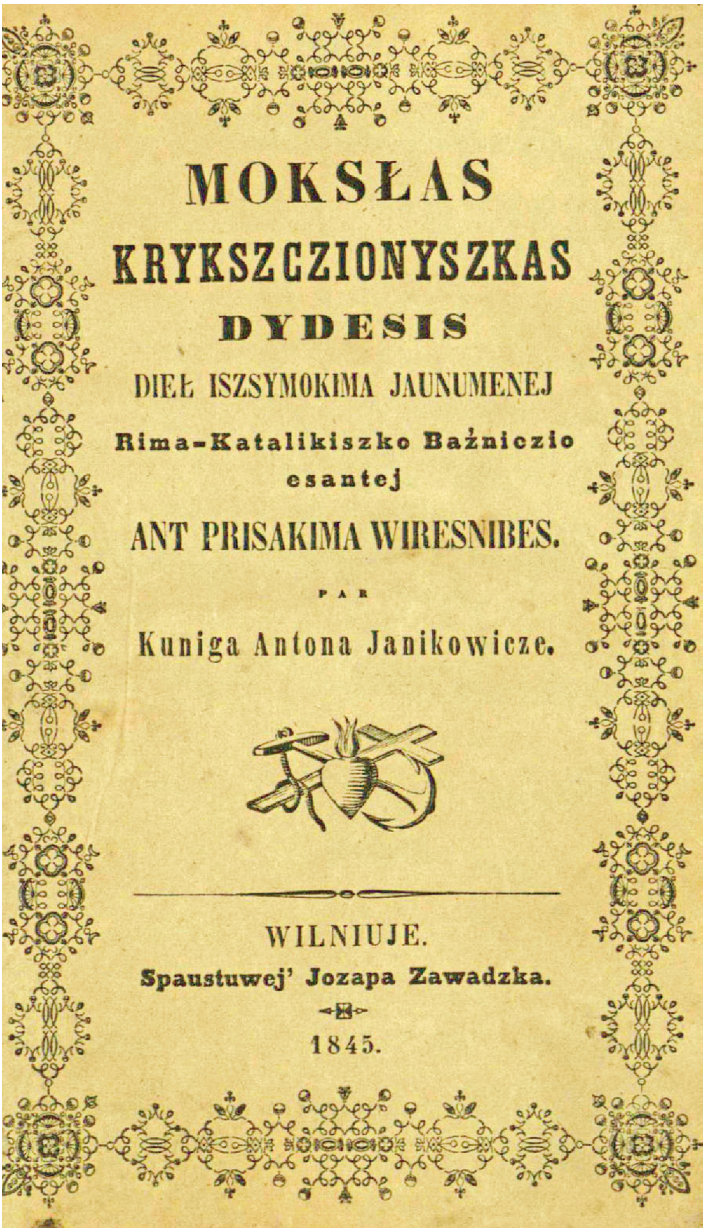
MOKSŁAS
KRYKSZCZIONYSZKAS
DYDESIS
DIEŁ ISZSYMOKIMA JAUNUMENEJ
Rima-Katalikiszko Bażniczio
esantej
ANT PRISAKIMA WIRESNIBES.
PAR
Kuniga Antona Janikowicze.
WILNIUJE.
Spaustuwej' Jozapa Zawadzka.
1845.

8 pav. *Moksło krykszczionyszko dydesio* (1845 m.) antraštinis lapas

Katekizmo vertimą peržiūrėjo, redagavo ir keitė Varnių seminarijos profesorius kun. Ignas Kulvinskis kartu su Varnių kunigų seminarijos klierikais Juozu Rimkevičiumi (1814–1901) ir Eligijumi Mantvila (1816–1896).

1847 m. Vilniuje religinių raštų rengėjo, jėzuito Jono Jaskaudo (apie 1742–po 1797) 114 puslapių katekizmą ***Nawies krykszczionyszkas katalykyszkas katechizmas*** (9 pav.) parengė ir jam pratarmę parašė kun. Jonas Lechavičius (1817–1861).

Po metų – 1848 m. – išėjo, palyginti su kitais katekizmais, nedidelės apimties, vos 48 puslapių, ***Naujes moksłas skajtima raszta żemajtyszka*** *diel maźun wajkun* (10 pav.), kurį taip pat parengė žemaitis J. Lechavičius.

1852 m. Vilniuje išleistas Juozo Didinskio slapyvardžiu pasirašiusio Motiejaus Pranciškaus Marcinsko (Martynaičio; apie 1790–apie 1858) ***Moksłas lietuwiszko skajtimo ir Katechizmas****, arba Moksłas krykszćioniszkas apéj artykułus wieros szwentos katalikiszkos* (11 pav.). Šio elementoriaus su katekizmu katechetinę dalį peržiūrėjo kunigas Juozapas Didinskis (tikroji pavardė – Dėdinas). Jis davė pinigų leidiniui išspausdinti, matyt, todėl rankraščio perrašinėtojas autoriumi įrašė kaip tik pastarąjį (LE 2000: 26).

1854 m. vysk. M. Valančiaus lėšomis Vilniuje išspausdintas 120 puslapių Juozapo Ženevičiaus (apie 1797–1858) iš lenkų kalbos išverstas katekizmas ***Katekizą kataliku*** (12 pav.). Lenkišką katekizmą *Katechizmu katolickiego krótki wykład* parašė kun. Juozapas Želvavičius (1822–1886).

1856 m. Vilniuje išėjo 111 puslapių žymaus liaudies švietėjo, vysk. M. Valančiaus bendradarbio kun. Kazimiero Skrodzkio (1801–1874) ***Trumps katekizmas****, arba Pamuokims dieł prigudinima jaunumenes żemajtiu kataliku* (13 pav.). Vysk. M. Valančius, kaip rašoma *Lietuvos TSR bibliografijoje*, „aprobuodamas knygą, iš katekizmo išbraukė visus caro

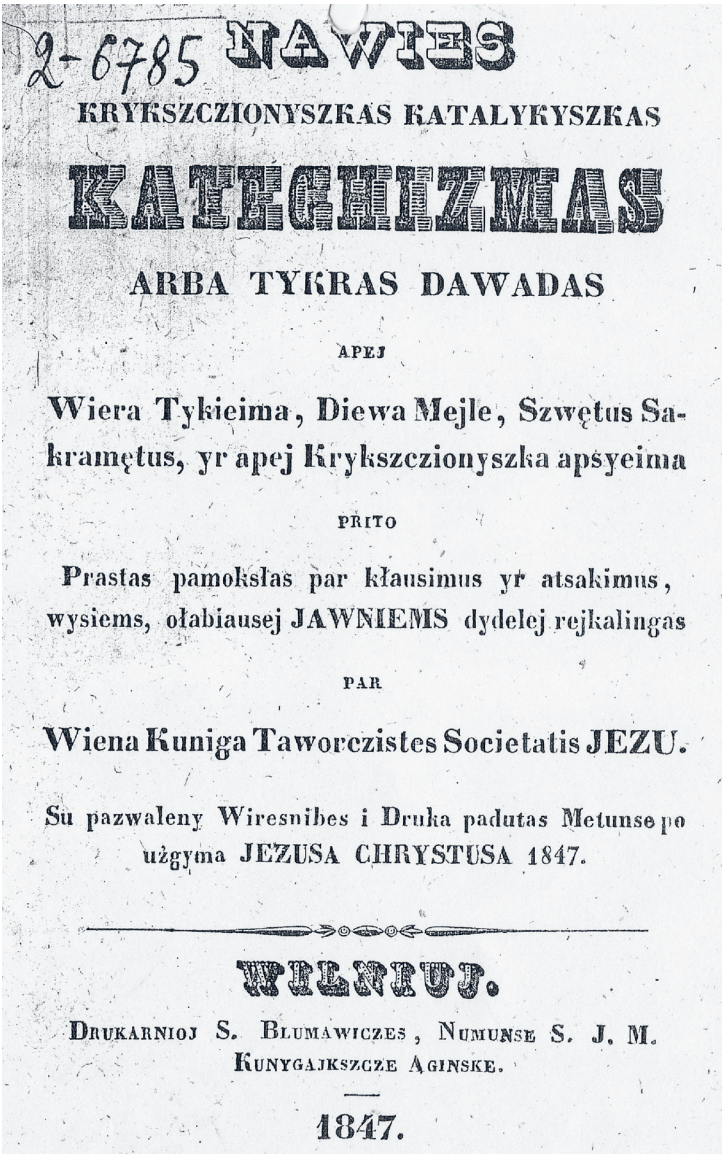

2-6785

NAWIES

KRYKSZCZIONYSZKAS KATALYKYSZKAS

KATECHIZMAS

ARBA TYKRAS DAWADAS

APEJ

Wiera Tykieima, Diewa Mejle, Szwętus Sakramętus, yr apej Krykszczionyszka apsyeima

PRITO

Prastas pamokslas par klausimus yr atsakimus, wysiems, ołabiausej JAWNIEMS dydelej rejkalingas

PAR

Wiena Kuniga Taworczistes Societatis JEZU.

Su pazwaleny Wiresnibes i Druka padutas Metunse po użgyma JEZUSA CHRYSTUSA 1847.

WILNIUJ.

Drukarnioj S. Blumawiczes, Numunse S. J. M. Kunygajkszcze Aginske.

1847.

9 pav. *Nawio krykszczionyszko katalykyszko katechizmo* (1847 m.) antraštinis lapas

10 pav. *Naujo moksło skajtima raszta źemajtyszka* (1848 m.) frontispisas ir antraštinis lapas

NAUJES MOKSŁAS

SKAJTIMA RASZTA ŻEMAJTYSZKA

2-6620

DIEL MAŽUN WAJKUN

Kuremy padiety ira wysoky Moksłaj Krykszczionyszky Katalykyszky, tejpo yr trumpas

NOBAŽENSTWAS

KOŽNOS DIENOS, SU PRIDIEIMU

graziun trumpun Małdun

YR KATECHIZMU KATALYKYSZKU

Kures pawinas ira kožnas Katalykas žynoty yr mokiety

Par Kuniga Jona Lachawicze

TRUMPAJ SURINKTAS, YR PYRMA KARTA PALYKA YSZSPAUSTAS.

WYLNIUJ

Kasztu yr Spaustuwy A. Dworczians

1848.

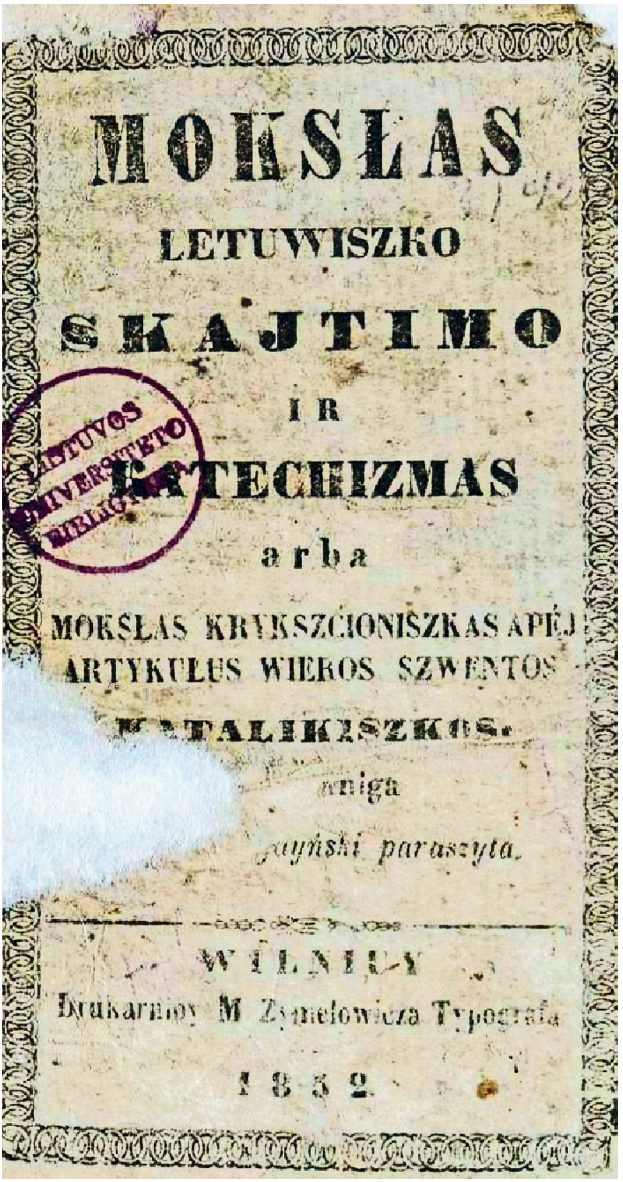

11 pav. *Moksło lietuwiszko skajtimo ir Katechizmo* (1852 m.) antraštinis lapas

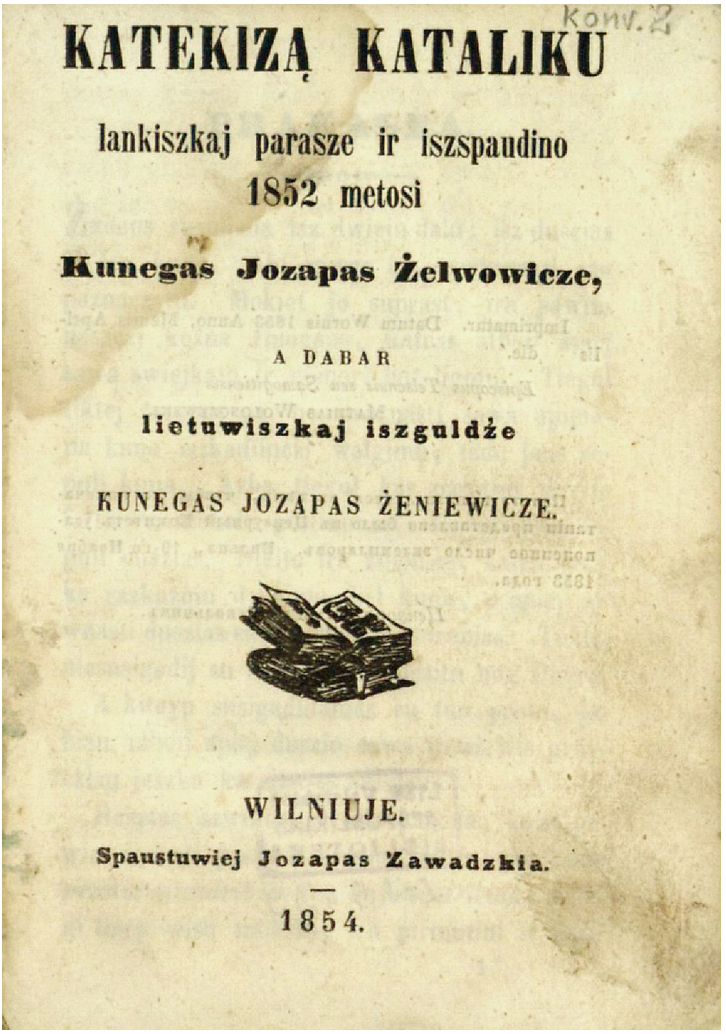

KATEKIZĄ KATALIKU

lankiszkaj parasze ir iszspaudino
1852 metosi

Kunegas Jozapas Żelwowicze,

A DABAR

lietuwiszkaj iszguldże

KUNEGAS JOZAPAS ŻENIEWICZE.

WILNIUJE.
Spaustuwiej Jozapas Zawadzkia.
—
1854.

12 pav. *Katekizos kataliku* (1854 m.) antraštinis lapas

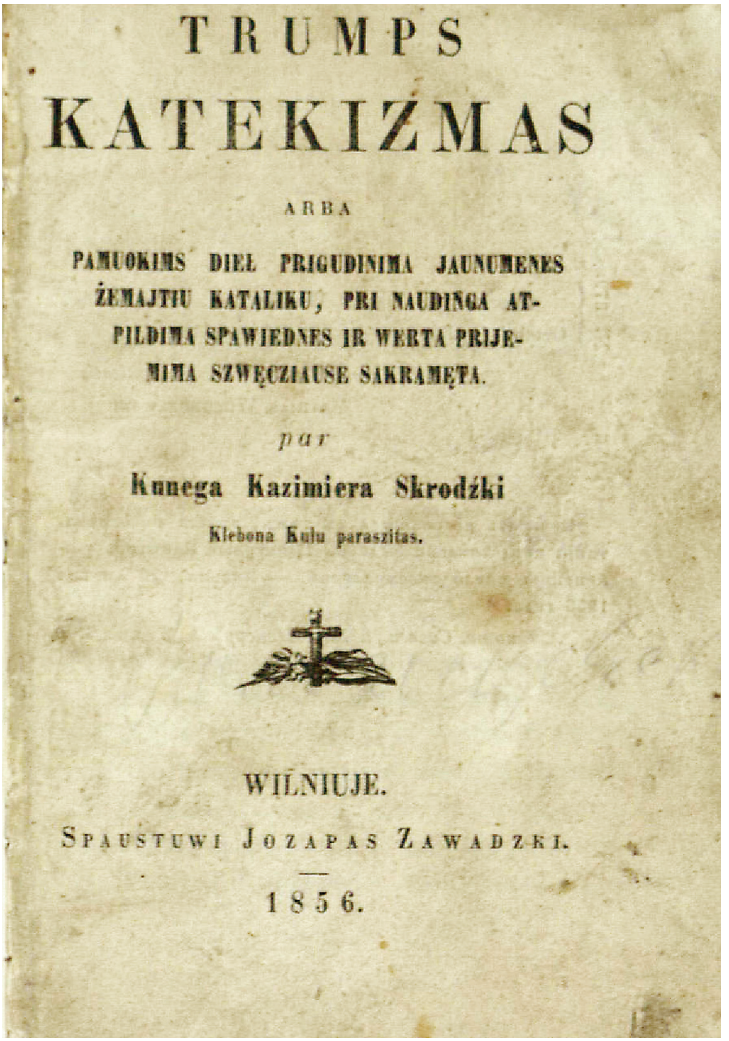

TRUMPS
KATEKIZMAS

ARBA

PAMUOKIMS DIEŁ PRIGUDINIMA JAUNUMENES ŽEMAJTIU KATALIKU, PRI NAUDIŅGA ATPILDIMA SPAWIEDNES IR WERTA PRIJIMIMA SZWĘCZIAUSE SAKRAMĘTA.

par

Kunega Kazimiera Skrodźki

Klebona Kulu paraszitas.

WILNIUJE.

Spaustuwi Jozapas Zawadzki.

1856.

13 pav. *Trumpo katekizmo* (1856 m.) antraštinis lapas

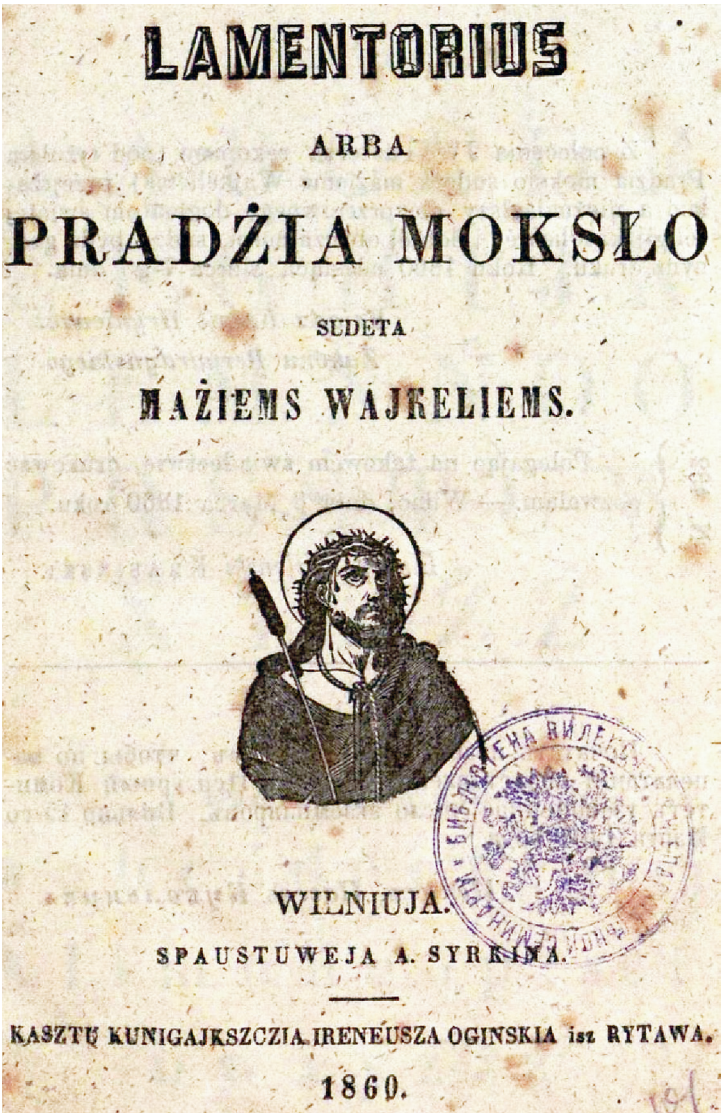

LAMENTORIUS

ARBA

PRADŻIA MOKSŁO

SUDETA

MAŻIEMS WAJKELIEMS.

WILNIUJA.

SPAUSTUWEJA A. SYRKINA.

KASZTU KUNIGAJKSZCZIA IRENEUSZA OGINSKIA isz RYTAWA.

1860.

14 pav. *Lamentoriaus* (1860 m.) antraštinis lapas

garbinimus, už ką A. Petkevičius vėliau jį skundė“ (LTSRB 1969: 368).

1860 m. ten pat pasirodė žinomo to meto visuomenės ir kultūros veikėjo Mikalojaus Akelaičio (1829–1887) ***Lamentorius**, arba Pradžia moksło sudeta mažiems wajkeliems* (14 pav.). Šio 59 puslapių spaudinio, kuriame yra ne tik elementorius, bet ir katekizmas (p. 19–43), leidimą finansavo kunigaikštis Irenėjus Oginskis (LE 2000: 26). Šis elementorius laikomas pirmuoju reikšmingu elementoriumi vaikams, parašytu vakarų aukštaičių tarme carų valdomoje Lietuvoje.

1863 m. Klaipėdoje išleistas ***Katalikiszkas katekismas** su pridejimu trumpo suglaudimo nusidawimû szwento Raszto, seno ir naujo Testamento, ir kelû reikalingû maldû* (15 pav.). Šios 107 puslapių gotikiniu šriftu išspausdintos knygos rengėjas – kun. Augustinas Švarkas (A. Schwark, 1824–po 1886). Antras knygos leidimas – 1883 m.

Po poros metų, 1865 m., Vilniuje kirilica buvo išleistas ***Трумпасъ катекизмасъ*** *аукщяусей крашта вирснибей лійпантъ парашитасъ дѣлъ каталику яунуменесъ и мокслусъ лейдамосъ ишспаустасъ* (16 pav.). Iš lenkų kalbos jį išvertė ir lietuviškomis raidėmis užrašė vysk. M. Valančius, bet rusiškomis raidėmis išleido Vilniaus mokslo apygarda. 1892 m. Varšuvoje išėjo antras leidimas *Трумпас катекизмас парашитас дел мокитиню-каталику* (viršelyje nurodyta, kad išleista 1891 m.), 1896 m. – trečias leidimas.

Трумпасъ катекизмасъ skiriasi nuo kitų 1800–1882 m. katekizmų tuo, kad lietuviškas tekstas parašytas rusiškais rašmenimis, nes, remiantis 1866 m. žodiniu caro Aleksandro II įsaku, visi leidiniai lietuvių kalba turėjo būti spausdinami rusiškais (kirilicos) spaudmenimis – „graždanka“. Rusiškais rašmenimis lietuviškai parašytą katekizmo tekstą transkribavo mokytojas Jonas Krečinskis (apie 1820–1884)[8].

[8] Filologiniu požiūriu plačiau rusiškais rašmenimis išleistas knygas tyrinėjo Giedrius Subačius. Jis apie J. Krečinskio rengtas *Кантычкасъ*

Kaip rašo Mikas Vaicekauskas straipsnyje „Lietuviška rankraštinė knyga spaudos draudimo laikotarpiu“, „šis būsimas „graždankinis“ spaudinys prieš spausdinimą dar turėjo būti cenzūruotas Vilniaus cenzūros komitete. Katalikišką žegnonės formulę iš kairės į dešinę cenzorius Antanas Petkevičius pakeitė stačiatikiška iš dešinės į kairę“: *Женклонъ крижяусъ Ш. дарау: дедамасъ дешиненъ ронконъ пирму при кактасъ, паскяусъ антъ крутини, даръ паскяусъ антъ дешине иръ кайре пете сакидамасъ* (Vaicekauskas 2009: 27).

Dar viena nedidelė knygelė – elementorius su katekizmu – rusiškais rašmenimis išleistas Vilniuje 1867 m. Tai ***Моксласъ скайтима рашта*** *летувишка дель мажу вайку* (17 pav.). Šiame spaudinyje yra maldų, dorovinių pamokymų, trumpas katekizmas (p. 26–30), skiemenavimas, vietoj tradicinio lietuviško raidyno – rusiškas. Per spaudos lotyniškais ir gotikiniais rašmenimis draudimo keturiasdešimtmetį išėjo apie 60 kirilica rašytų lietuviškų knygų (Subačius 2004: 139).

Iš XIX a. II pusės katekizmų didele apimtimi išsiskiria ***Mokslas Rima-Kataliku****: suraszitas ir iszspaustas diel paugusiu żmoniu* (18 pav.). Pirmas jo leidimas išėjo 1869 m. Tilžėje. Katekizmas net 340 puslapių. Yra vysk. M. Valančiaus ir cenzūros aprobatos: *Iszspausti dalejdu. Wilnuje 1863 metuosi, Kowos 10 dienoje. Wiskupas Źamajcziu: Motiejus Wolonczauski. Дозволено Цензурою 28 Февраля 1862 года Вильно*[9]. Tokios

(1864) ir kt. leidinius rašo taip: „J. Krečinskiui rūpėjo, kad lietuviškai kirilika parašytas tekstas kuo labiau primintų rusišką tekstą. Jis tiesiog vartojo rusų kalbos raides ir rašybos principus, bet kuo galėdamas mažiau taikė juos prie lietuvių tarmių garsų. Tai tam tikras grafikos rusinimas, stengimasis padaryti net bendrą vaizdą kuo rusiškesnį. Tarsi būtų perrašoma ne lietuviams, ne kad jiems būtų gera ir patogu skaityti naujai taikomu alfabetu, o rusams, kad rusas su savo rusiškos abėcėlės patirtimi galėtų atpažinti lietuviškus garsus, žodžius ar pan.“ (Subačius 2004: 167).

9 Valančiaus katekizmas 1882 m. rugsėjo 21 d. buvo legaliai įrašytas į Kauno kunigų seminarijos bibliotekos inventorių (Dambrauskienė 2010: 210).

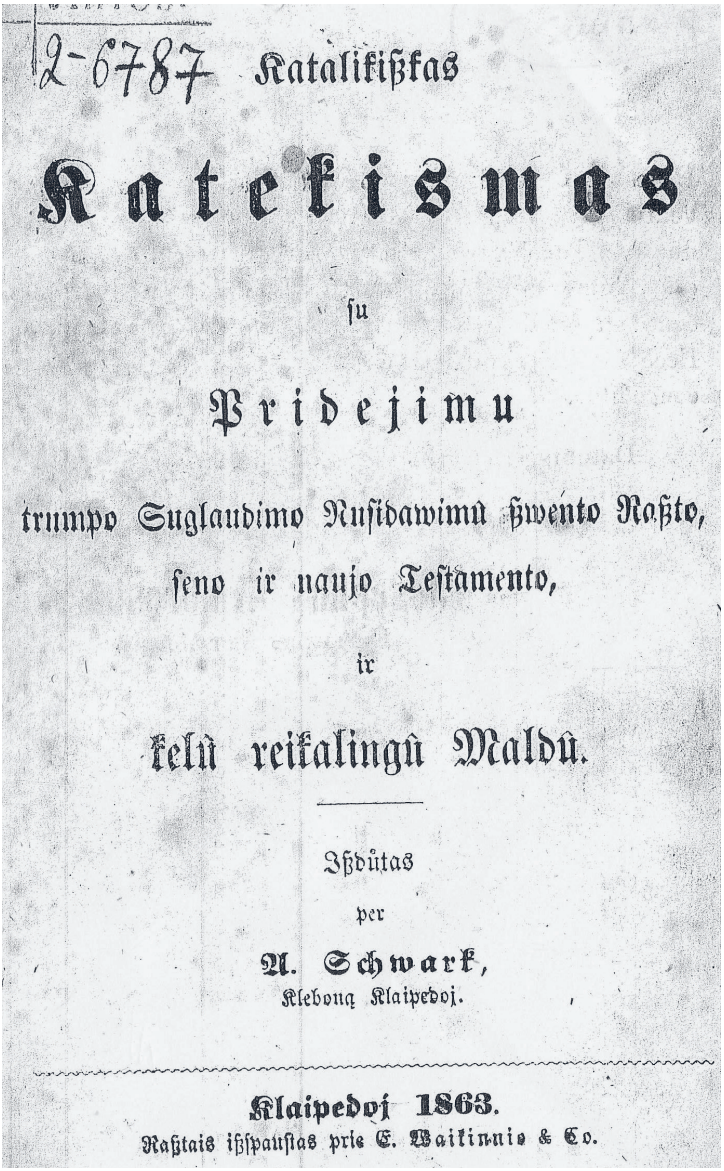

15 pav. *Katalikiszko katekismo* (1863 m.) antraštinis lapas

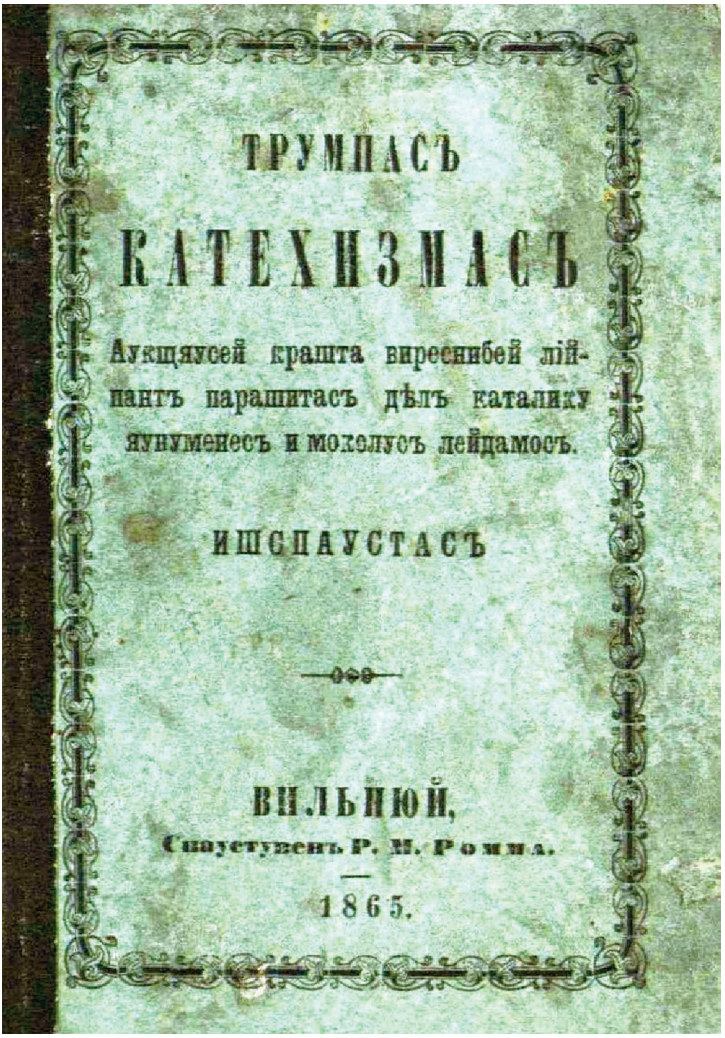
ТРУМПАСЪ
КАТЕХИЗМАСЪ
Аукщяусей крашта вирешнибей лій-
пантъ парашитасъ дѣлъ каталику
яунуменесъ и мохолусъ лейдамосъ.
ИШСПАУСТАСЪ
ВИЛЬПЮЙ,
Спаустувенъ Р. М. Ромма.
1865.

16 pav. Leidinio *Трумпасъ катекизмасъ* (1865 m.) antraštinis lapas

МОКСЛАСЪ

СКАЙТИМА РАШТА ЛЕТУВИШКА

ДѢЛЪ МАЖУ ВАЙКУ

Куреми падети ира високи мокслай крикщіонишки, тейпо иръ трумпасъ

НОБАЖЕНСТВАСЪ

КОЖНОСЪ ДЕНОСЪ

ВИРАМСЪ ИРЪ МОТЕРИМСЪ

СЛУЖЯНЧЯСЪ,

Идантъ мокидамисе скайтити ишмокту пражіосъ мокела крикщіонишка, иръ Нобаженствасъ кожносъ деносъ.

PATIKRINTA 1852

ВИЛЬНЮЙ,

Спаустувенъ А. Сыркина.

1867.

17 pav. Elementoriaus su katekizmu *Моксласъ скайтима рашта* (1867 m.) antraštinis lapas

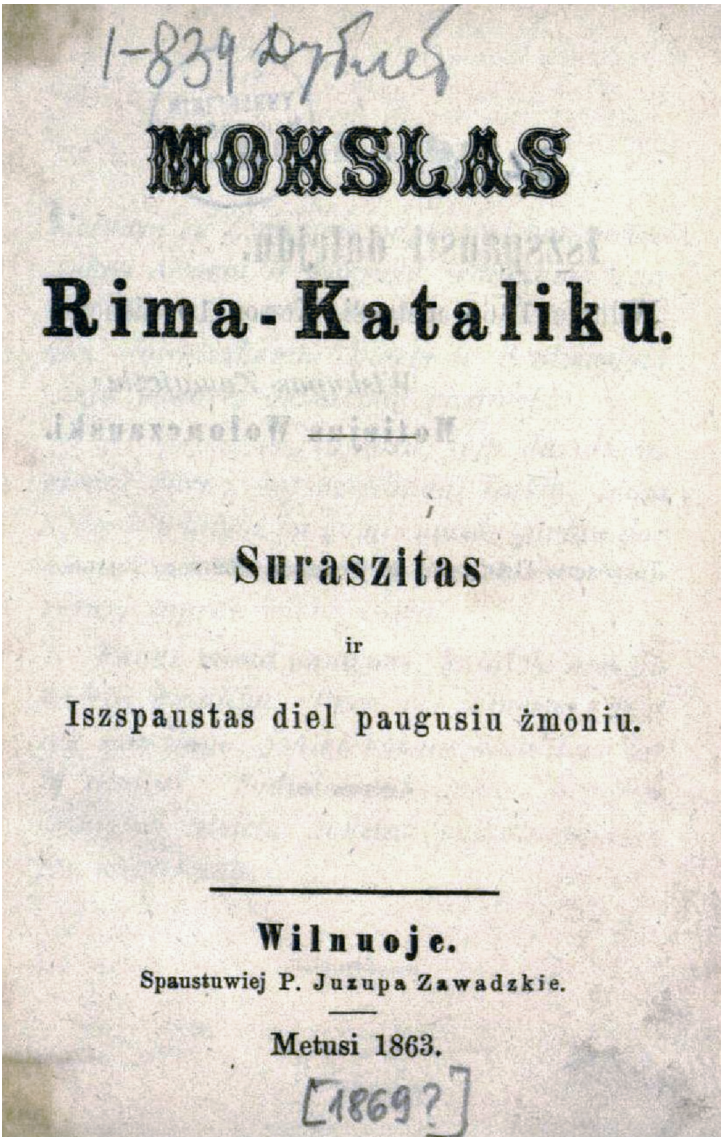

18 pav. *Mokslo Rima-Kataliku* (1869 m.) antraštinis lapas

pat apimties katekizmo *Mokslas Rima-Kataliku: suraszitas ir iszspaustas diel paugusiu żmoniu* leidimas išspausdintas ir 1873 m. Tilžėje. Tai taip pat kontrafakcinis katekizmas – nurodyta, kad išleista Vilniuje, Juozapo Zavadzkio spaustuvėje, 1863 m. Šio leidimo religijos terminai autorės taip pat nenagrinėjami. Po vyskupo mirties pasirodė naujas katekizmo leidimas. Jis išėjo 1888 m. Tilžėje. 1900 m. pasirodė dar du leidimai, skiriasi tik 325–332 puslapiai, 1905 m. išėjo paskutinis leidimas.

1873 m. išleisti du vienodos apimties (64 puslapių) kontrafakciniai katekizmo ***Didesis Elementorius ir katakizmas**, arba Trumpas moksłas wieros krikszczioniszkos* leidimai. Vieno katekizmo antraštiniame lape nurodyti 1855 metai (19 pav.), kito – 1860-ieji (20 pav.). Kas knygelės autorius, tiksliai nežinoma. Manoma, kad tai kun. Tadas Juzumas (1810–1851), kuris nuo 1839 m. ėjo įvairias administracines pareigas Varnių kunigų seminarijoje, dėstė lotynų kalbą, bažnyčios istoriją ir teologiją, arba jo brolis kun. Antanas Juzumas (1823–1871).

Kaip spėjama, 1878 m. Tilžėje išleistas draudžiamosios spaudos platintojo kun. Motiejaus Brundzos (1824–1869) parengtas ***Rimo mokslas**, arba Graziausia diena giwenime źmogaus, tay ira: spasabas ant werto prisitajsimo prie pirmos Szwentos Komunios diel maźu ir didesniu wajkelu* (21 pav.). Autorius antraštiniame lape pasirašė slapyvardžiu K. M. B. (LS II 2004: 434). Šis katekizmas, kaip ir daugelis kitų, laikytinas katalikų tikybos ir lietuvių kalbos pradžiamoksliu. Jo pradžioje įdėtas senuoju silabizavimo metodu parengtas elementorius, toliau išdėstytos pagrindinės maldos ir tikėjimo tiesos, būtinos Pirmajai Komunijai priimti. „Šis leidinys yra unikumas, nes legali laida aprašyta tik pagal šaltinius, o Tilžėje išspausdinta 1878 m. kontrafakcinė laida yra išlikusi tik KAVB[10]. Knyga priklausė bibliofilui Stanislovui Didžiuliui,

[10] Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje (aut. pastaba).

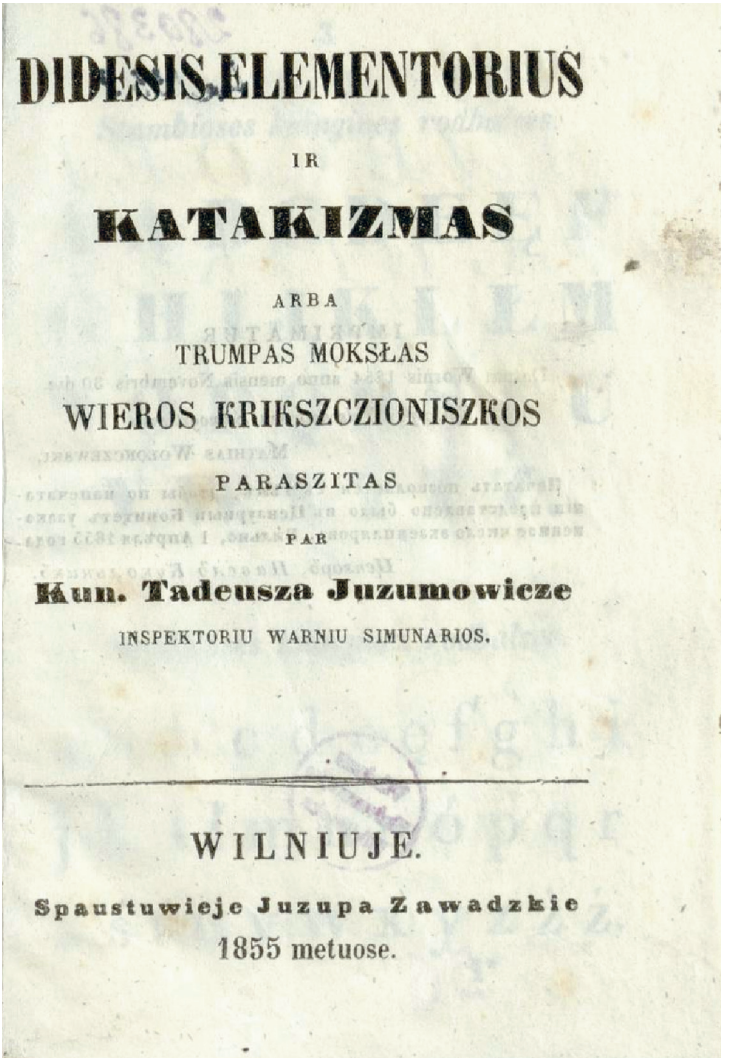

DIDESIS ELEMENTORIUS

IR

KATAKIZMAS

ARBA

TRUMPAS MOKSŁAS

WIEROS KRIKSZCZIONISZKOS

PARASZITAS

PAR

Kun. Tadeusza Juzumowicze

INSPEKTORIU WARNIU SIMUNARIOS.

WILNIUJE.

Spaustuwieje Juzupa Zawadzkie

1855 metuose.

19 pav. Knygos *Didesis Elementorius ir katakizmas* (1873 m.) antraštinis lapas

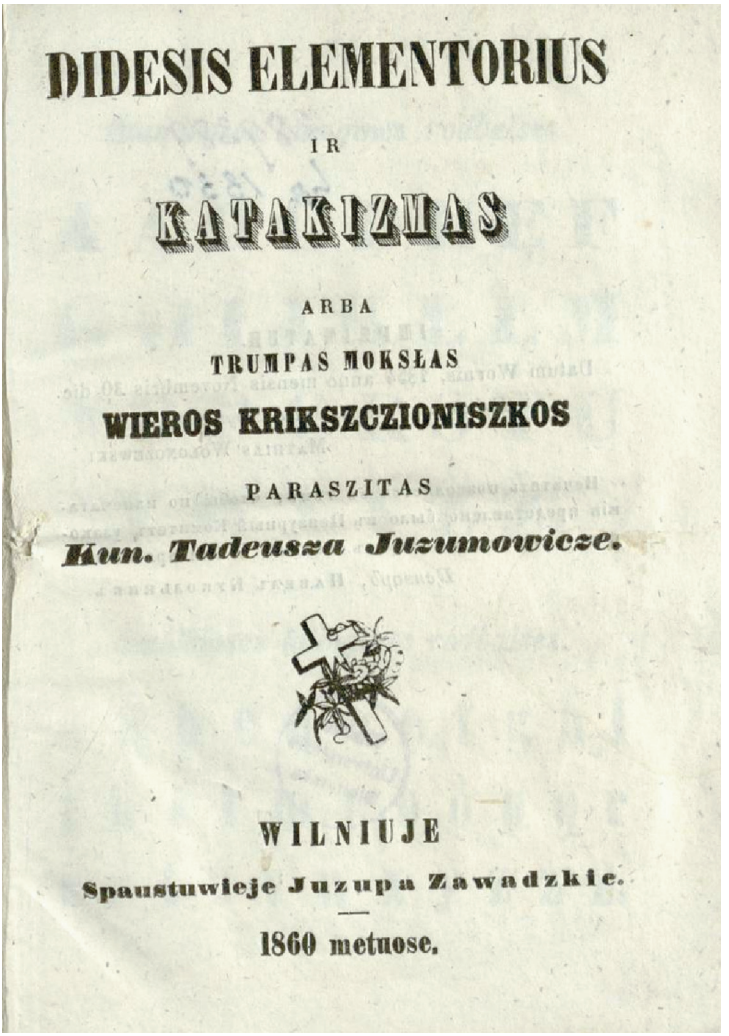
DIDESIS ELEMENTORIUS

IR

KATAKIZMAS

ARBA

TRUMPAS MOKSŁAS

WIEROS KRIKSZCZIONISZKOS

PARASZITAS

Kun. Tadeusza Juzumowicze.

WILNIUJE

Spaustuwieje Juzupa Zawadzkie.

1860 metuose.

20 pav. Knygos *Didesis Elementorius ir katakizmas* (1873 m.) antraštinis lapas

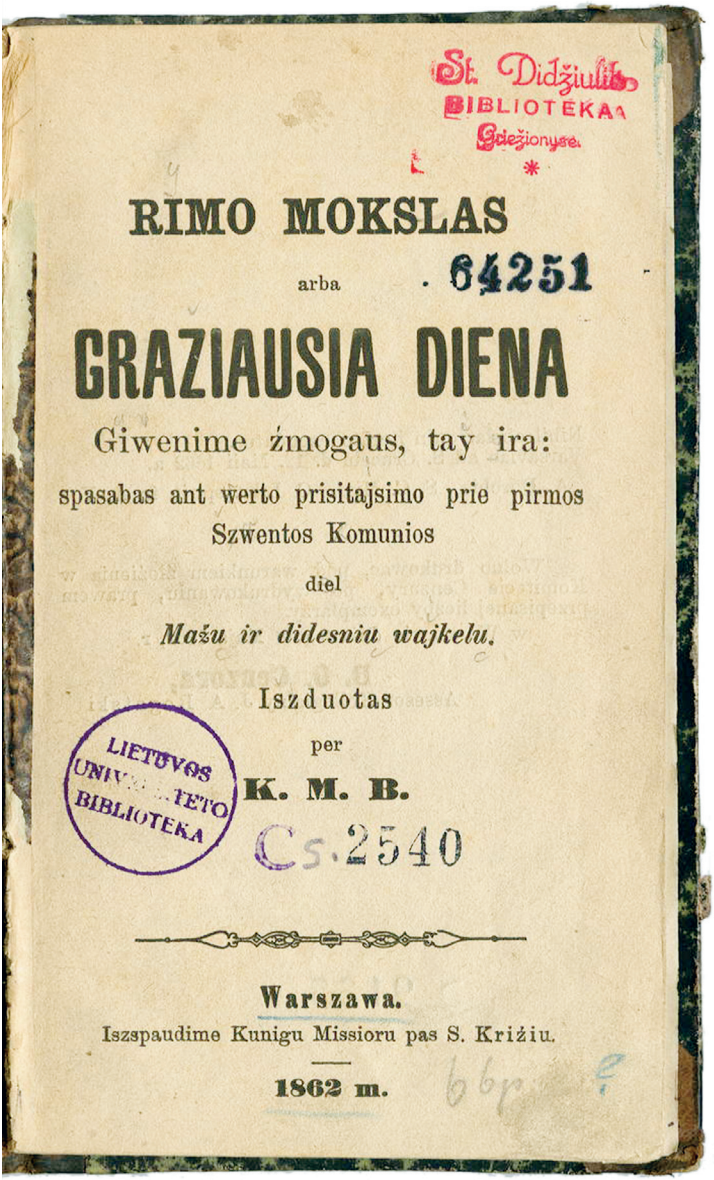
St. Didžiulio
BIBLIOTEKA
Gdežionyse.
64251
LIETUVOS
UNIV...TETO
BIBLIOTEKA
Cs.2540

RIMO MOKSLAS

arba

GRAZIAUSIA DIENA

Giwenime żmogaus, tay ira:

spasabas ant werto prisitajsimo prie pirmos Szwentos Komunios

diel

Mažu ir didesniu wajkelu.

Iszduotas

per

K. M. B.

Warszawa.

Iszspaudime Kunigu Missioru pas S. Križiu.

1862 m.

21 pav. Katekizmo *Rimo mokslas* (1878 m.) antraštinis lapas

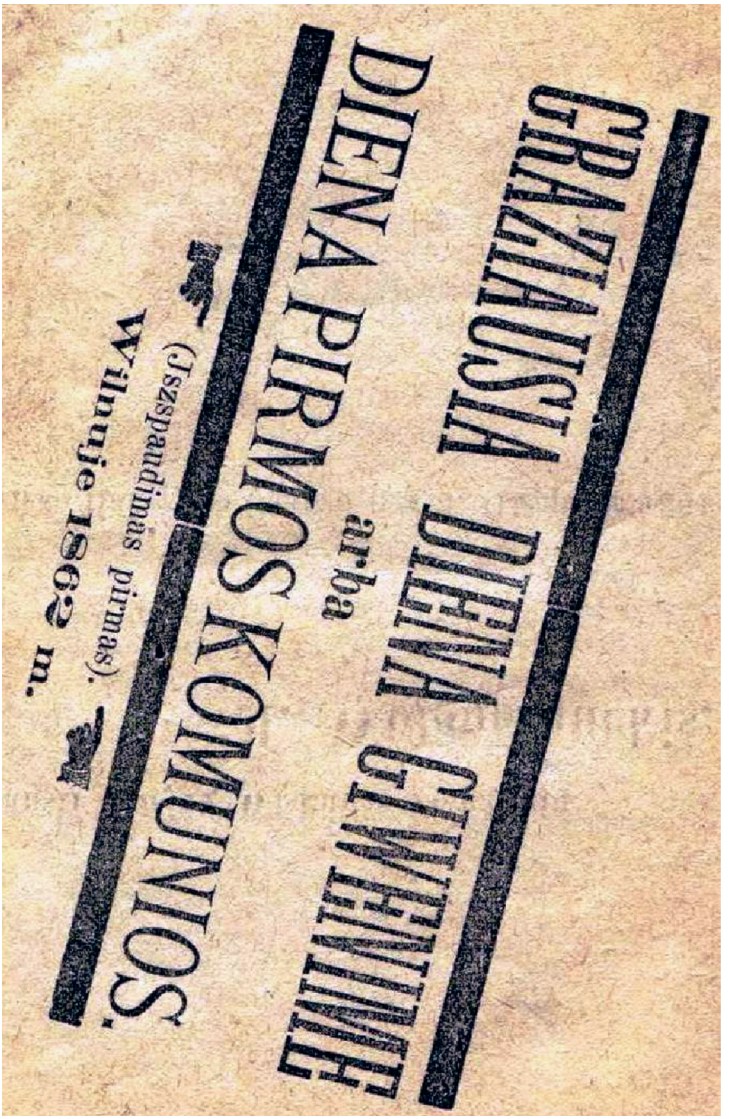

22 pav. Katekizmo *Graziausia diena giwenime* (1878 m.) antraštinis lapas

kuris spaudos draudimo metais Griežionėlėse buvo sukaupęs didžiausią Lietuvoje lituanistinę biblioteką“ (Dambrauskienė 2010: 205).

Tais pačiais metais Ragainėje išleistas paskutinis 1800–1882 m. laikotarpio 43 puslapių kontrafakcinis katekizmas – ***Graziausia diena giwenime****, arba Diena Pirmos Komunios* (22 pav.). Autorius nenurodytas. Knygelę sudaro pratarmė, poteriai, trumpas katekizmas (p. 11–31) ir svarbiausių tikėjimo tiesų aiškinimai.

Iš 18 katalikų katekizmų net 7 katekizmai aprobuoti žemaičių vysk. M. Valančiaus, vienas – Telšių vyskupijos vyskupo nominanto Jono Krizostomo Gintilos (1788–1857), 6 katekizmai aprobuoti Vilniaus vyskupijoje, vienas katekizmas aprobuotas Seinų vyskupo, kiti – Lenkijoje, Varmijos vyskupijoje. Leidžiant tiek katalikų, tiek evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų katekizmus buvo vis dar laikomasi senų tradicijų – ne visada nurodomi jų autoriai, vertėjai ir parengėjai, kartais užrašoma netiksliai, pvz., kaip jau minėta, *Moksłą lietuwiszko skajtimo ir Katechizmą* parengė visai ne J. Didinskis.

Taigi per 1800–1882 m., palyginti su vėlesniu laikotarpiu, buvo išleista nedaug katalikų ir protestantų katekizmų. Daugelis jų – didesnės apimties, vos vienas kitas mažesnis. Visi šie leidiniai turi išskirtinę reikšmę lietuviškos spaudos istorijoje – jie liudija ne tik to meto Bažnyčios kalbos būklę, skaitytojų poreikius mokytis rašto, stiprinti skaitymo įgūdžius, bet ir tautos pasipriešinimą rusinimui, sunkų nelegalios spaudos gamybos ir platinimo kelią. Nežinia, ko paprasti, neišsilavinę tikintieji būtų išmokę iš rusiškomis raidėmis išspausdintų katekizmų. Be abejo, caro valdžia juos leisdama siekė lietuviams įbrukti rusišką savimonę, tačiau žmonės tai puikiai suprato, ir šie katekizmai nebuvo populiarūs.

1800–1882 METŲ KATEKIZMŲ RELIGIJOS TERMINAI

Šiame skyriuje iš 1800–1882 m. katekizmų surinkti religijos terminai yra aprašomi skirstant juos į reikšmines grupes. Be abejo, terminai pirmiausia grupuojami pagal jų santykį su pavadinamais tikrovės dalykais. Todėl monografijoje aptariamos tokios didesnės katekizmų religijos terminų grupės:

1) pagrindinių krikščionių tikėjimo tiesų pavadinimai,
2) religinių asmenų pavadinimai,
3) tikėjimo simbolių pavadinimai,
4) liturginių reikmenų pavadinimai,
5) sakramentų pavadinimai,
6) dorybių pavadinimai,
7) nuodėmių ir ydų pavadinimai,
8) bažnytinių apeigų pavadinimai,
9) maldų pavadinimai,
10) religinių švenčių pavadinimai ir
11) religinių vietų pavadinimai.

Šios reikšminės grupės dar skaidomos į mažesnes. Būtina pabrėžti, kad bet koks skirstymas iš dalies yra sąlygiškas. Jis nėra baigtinis ir vienintelis galimas. Pagaliau yra tokių religijos terminų, kuriais pasakoma ne vienas dalykas, pvz., terminu *atgaila* įvardijamas sakramentas ir gailėjimasis nusikaltus, terminas *tikėjima*s vartojamas kalbant ne tik apie veiksmą, bet ir apie vieną iš dieviškųjų dorybių, tokiais atvejais būtina atsižvelgti į kontekstą.

Aptariant iš 1800–1882 m. katekizmų surinktus terminus pagal reikšmę, nepamirštama ir jų kilmė, sinonimija bei kaita. Nustatyta, kad apie 42 proc. religijos terminų yra lietuviškos kilmės (23 pav.). Prie savos leksikos su tam tikra išlyga galima prišlieti ir tikruosius, vadinamuosius senuosius, skolinius, nes sinchroniškai daugelio jų svetimumą sunku numanyti, be to, jie yra visiškai prisitaikę prie lietuvių kalbos sistemos. Tikrieji skoliniai sudaro apie 5 proc. visų religijos terminų. Jie yra labai svarbi religijos leksikos dalis ir laikomi norminiais.

Apie 6 proc. katekizmų religijos terminų sudaro skoliniai iš aramėjų, hebrajų, graikų, lotynų ir kitų kalbų. Tai vadinamieji tarptautiniai žodžiai[11]. Dauguma jų yra vieninteliai reiškiantys religijos sąvokas, jiems neturime savos kalbos atitikmenų.

Beveik penktadalis – 18 proc. – religijos terminų yra nenorminiai skoliniai iš slavų ar germanų kalbų – tai svetimybės (esama ir tokių, kurių svetimumas gali būti nenuspėjamas).

Dar viena gausi grupė – terminai hibridai ir hibridiniai junginiai. Jie sudaro 28 proc. visų religijos terminų. Hibridais laikomi vienažodžiai religijos terminai, turintys svetimos kilmės sudaromųjų dalių, o hibridiniais junginiais – sudėtiniai terminai, kurių dėmenys yra skirtingos kilmės. Vieni šios grupės terminai yra būtini, t. y. vartojami bendrinėje kalboje, kiti – nereikalingi, svetimi lietuvių kalbai.

Apie 1 proc. 1800–1882 m. katekizmų religijos terminų yra aklai verčiant pagal kitos kalbos terminus padaryti

---

[11] Pasak Jono Klimavičiaus, tarptautiniai žodžiai – tai „pasaulinės kultūros, civilizacijos, mokslo, technikos, meno sąvokas reiškiantys bendrinių kalbų žodžiai, paprastai terminai (ar jų dėmenys), kilę iš vienos kalbos ir pasiskolinti kelių panašios kultūrinės raidos kalbų (bent 2–3 šeimų 3–5 kalbų, pirmiausia pasaulinių), vartojami tomis pačiomis arba atpažįstamai panašiomis formomis (pirmiausia rašto) ir reikšmėmis“ (Klimavičius 2010: 8).

vertiniai, neturintys lietuviškos darybos motyvacijos[12], ir reikšmės, arba semantiniai, skoliniai – savi žodžiai, įgiję svetimą reikšmę.

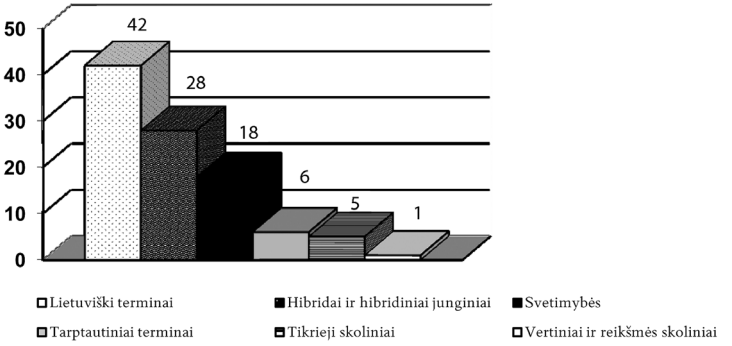

23 pav. 1800–1882 m. katekizmų religijos terminų pasiskirstymas pagal kilmę (proc.)

[12] S. Keinys 1980 m. *Terminologijos abėcėlėje* rašo, kad žodžiai ir žodžių junginiai, tiksliai savo kalbos priemonėmis atkartojantys kitos kalbos atitinkamo žodžio ar junginio pavyzdį, yra laikomi *vertiniais* (Keinys 1980: 93). Tai „skoliniai slapukai“ (Keinys 2005: 245). K. Gaivenis vertinius vadina „slaptaisiais skoliniais“ (Gaivenis 2002: 58, plg. Gaivenis 2014: 701). Be abejo, ne visi vertiniai kalbą gadina. Lietuvių kalboje yra vertinių, kurie prigiję ir kalbos normų negriauna.

PAGRINDINIŲ KRIKŠČIONIŲ TIKĖJIMO TIESŲ PAVADINIMAI

Pagrindinės krikščionių tikėjimo tiesos – tai terminai, kuriais įvardijamos keturios svarbiausios krikščionybės dogmos ir su jomis artimai susiję tikėjimo dalykai. Yra keturios esminės tikėjimo tiesos: 1) vienas Dievas trijuose asmenyse: Dievas Tėvas, Dievas Sūnus ir Dievas Šventoji Dvasia[13]; 2) antrasis Švenčiausiosios Trejybės asmuo – Dievas Sūnus yra tapęs žmogumi ir numiręs dėl mūsų išganymo; 3) Dievas yra teisingas: už gera atsilygina, už pikta baudžia; 4) žmogaus siela nemirtinga (DMT 2008: 8, plg. LM 1984: 45–46). Jos 1865 m. išleistoje knygelėje *Трумпасъ катехизмасъ* vadinamos terminu ***ипатингасъ тейсибесъ тикѣима***[14] TK 1865 5.

---

[13] Dangiškosios hierarchijos asmenų pavadinimai aptariami skyriuje *Religinių asmenų pavadinimai*.

[14] Monografijoje iliustraciniai pavyzdžiai į bendrinę kalbą neatkuriami, rašomi originalo rašyba, išskyrus gotikiniais rašmenimis išspausdintų katekizmų religijos terminus. Vienažodžiai terminai ir sudėtinių terminų pagrindiniai dėmenys (dažniausiai) rašomi vardininko linksniu, kuris daugeliu atvejų atkurtas, išskiriami pusjuodžiu šriftu. Vardininko linksnis dažniausiai atkurtas dėl to, kad siekta pateikti pirmą rastą religijos termino pavartojimo atvejį. Kadangi vardininko galūnių raiška ne visada sutampa su dabartinėmis galūnėmis, atkuriant galūnes, buvo žiūrima, kokia vardininko forma vartojama tolesniame katekizmo tekste. Jeigu sudėtinio termino pagrindinis dėmuo katekizmuose nėra vartojamas kaip religijos terminas, paryškinamas visas sudėtinis terminas. Terminai dažniausiai pateikiami abėcėliškai, išskyrus tuos atvejus, kai greta pateikiami terminų fonetikos ir rašybos (pvz., su trumpaisiais ir ilgaisiais balsiais, su didžiosiomis ir mažosiomis raidėmis ir kt.), morfologijos (pvz., giminės, skaičiaus, dalyvio formų ir kt.), darybos, sintaksės (pvz., skirtinga sudėtinių terminų dėmenų tvarka) ir kiti variantai, o šaltiniai chronologine tvarka. Prie religijos termino nurodomi šaltinio leidimo metai, po jų – puslapio, kuriame jis rastas, numeris (kai kada puslapio numeris katekizmuose žymimas romėniškais skaitmenimis). Dažniausiai tai pirmas pastebėtas pavartojimo atvejis. Prie kiekvieno vienažodžio termino nurodoma jo leksinė jo reikšmė. Laužtiniuose skliaustuose pateikiamas nepasakytas arba praleistas žodis, t. y. sudėtinio termino dėmuo.

1800–1882 m. katekizmuose Kristaus pasiaukojimas dėl žmonių įvardijamas daiktavardžiu ***atpirkimas*** DEK 1855 [1873] 19, MRK 1869 39, ***Atpirkimas*** MKKK 1844 12, ***Atpyrkymas*** NKKK 1847 5 (‘išgelbėjimas’, plg. lenk. *odkupienie*): ***atpirkimas*** ×*swieta* DEK 1855 [1873] 54[15], ***atpirkimas*** *źmoniu* MRK 1869 38, *diewiszkas* ***Atpirkimas*** KK 1863 16. Iš pavyzdžio *atpirkimas swieta* matyti lietuvių kalbai nebūdinga žodžių tvarka, atsiradusi dėl lenkų kalbos poveikio. Tokių religijos terminų, kai būdvardžio formos ar daiktavardžio kilmininkas vartojami po daiktavardžio, gausu nagrinėjamuose katalikų ir protestantų šaltiniuose. Ši nelietuviška vartosena buvo paplitusi iki pat 1916 m. (Rimkutė 2012: 195).

Atpirkimas – viena iš svarbiausių krikščionybės dogmų. Šis terminas anksčiau laikytas reikšmės skoliniu arba tiesiog vertiniu (Kruopas 1998: 107, 241), tačiau LKŽe duomenys leidžia tuo abejoti. Ne tik senuosiuose raštuose, bet ir gyvojoje kalboje veiksmažodis *atpirkti*, iš kurio padarytas žodis *atpirkimas*, vartojamas reikšme 4. ‖ ‘išgelbėti, išvaduoti’. Tai rodo, kad *atpirkimas* gali būti ne reikšmės skolinys, o natūralios semantinės raidos rezultatas. Plg. $DŽ_6$ *atpirkti* 3. *relig.* ‘išlaisvinti žmones iš nuodėmių, kad priartėtų prie Dievo’. LKŽe pateikiama ir skolinta reikšmė 5. ‖ *bažn.* ‘savo nuopelnais atsiteisti už kieno kaltes, išgelbėti nuo pražūties’, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* jos nėra.

Prie pagrindinių krikščionių tikėjimo pavadinimų grupės galima priskirti terminą *išganymas*, vartojamą kalbant apie atpildą už žemiškąjį gyvenimą po mirties: ***iszganimas*** PK 1828 3, MKD 1845 15, MLSK 1852 26, KK 1854 8, DEK 1855 [1873] 16, TK 1861 III, RM 1862 [1878] 12, MRK 1869 10, ***Iszganimas*** MKKK 1844 5, ***yszganimas*** NKKK 1847 V, NMK 1848 14 (‘išgelbėjimas’, plg. lenk. *zbawienie*, LKŽe *išganyti* 2. prk. ‘išsaugoti; išgelbėti, išvaduoti’): *amźinas* ***Isz-***

[15] Ženklu „×“ žymimi dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje nevartojami žodžiai.

ganimas KK 1863 23, *ąmźinas* ***iszganimas*** MRK 1869 79, *amžinas* ***Iszganimas*** MKKK 1844 23, ***iszganimas*** ×*duszes* DEK 1855 [1873] 23, TK 1856 48, MRK 1869 8, ***iszganimas*** ×*duszias* TK 1856 4, ***iszganimas*** ×*duszios* PK 1828 3, ***iszganimas*** ×*kanecznaj*[16] MLSK 1852 40, ***iszganimas*** *żmogaus* MKD 1845 61, KK 1854 2–3, ***iźganimas*** ×*duszios* RM 1862 [1878] 17, ***yszganima*** ×*duszes* NMK 1848 14, ***yszganimas*** ×*Duszes* NKKK 1847 IV, ***yszganimas*** ×*duszes po* ×*smerczia* NMK 1848 18. *Išganymo* samprata apima daugelį dalykų: gimtąją nuodėmę, atpirkimą, dieviškąją malonę, atgailą, skaistyklą ir kt.

Žmogus neįstengia pats atpirkti savo nuodėmių, tai įmanoma tik per Dievo malonę: ***Malonê*** KK 1863 10, ***Malone*** MKKK 1844 14, ***małone*** SK 1803 28, MKD 1845 94, MRK 1869 9, ***małonie*** KK 1854 IV (bažn. 'Dievo palankumas'): *Diewa* ***małone*** NKKK 1847 2, DEK 1855 [1873] 20, ***małonie*** *Diewa* KK 1854 IV, ***Małony*** *Diewa* MKD 1845 136, ***małuone*** *Diewa* TK 1856 47. Dievo teikiama žmogui pagalba ir globa dar įvardijama ir svetimos kilmės terminais ×***milesta*** DEK 1855 [1873] 10, RM 1862 [1878] 19, TK 1856 21, ×***милеста*** TK 1865 43 ('malonė', brus. *милость*, lenk. *miłość*): *dide* ×***milesta*** MRK 1869 21, *dide* ×***milesta*** *Wieszpaties Diewa* MRK 1869 21, ×***milesta*** *Diewa* TK 1856 10, RM 1862 [1878] 29, MRK 1869 7, ×***milesta*** *padedąnti* MRK 1869 232, ×***milesta*** *paszwęntąnte arba nutejsinąnte* MRK 1869 236, ×***milesta*** *paszwęntąnti* MRK 1869 48, *neprigimta* ×***milesta*** *Diewa* MRK 1869 232, *szwenta* ×***milesta*** RM 1862 [1878] 21, ×***милеста*** *Дева* TK 1865 76, ×***милеста*** *Вешпатесъ Дева* TK 1865 6, ×***милеста*** *Вешпатесъ* TK 1865 13, ir ×***łoska*** SK 1803 29, PK 1828 14, MKD 1845 15, MLSK 1852 21, TK 1856 10, MRK 1869 243, ×***Loska*** MKKK 1844 10, KK 1863 2, ×***Łoska*** NMK 1848 10, ×***łuoska*** TK 1856 67 ('malonė', lenk. *łaska*): *Dievo* ×***łoska*** PK 1828 18, NKKK 1847 29,

[16] ×*Kanečnai* 'būtinai', lenk. *koniecznie*, rus. *конечно*.

Diewa ×**łoska** NKKK 1847 87, DEK 1855 [1873] 12 – ×**łoska** *Diewa* MKD 1845 43, KK 1854 8, DEK 1855 [1873] 17, TK 1856 99, *diewiszka* ×**Loska** KK 1863 25, *Diewo* ×**Loska** MKKK 1844 23 – ×**Loska** *Diewo* MKKK 1844 16, ×**Loska** *daromoji* MKKK 1844 16, KK 1863 37, ×**łoska** *del* ×*duszios ir kuno* MLSK 1852 41, ×**łoska** *Diewo* PK 1828 3, MLSK 1852 41, ×**łoska** *Dwases S.* DEK 1855 [1873] 23, ×**łoska** *Dwasys S.* MKD 1845 247, ×**Łoska** *paszwiantinunczi* KK 1854 44, ×**łoska** *Pona Diewa* NKKK 1847 13, NMK 1848 14, ×**loska** *Pono Diewo* PK 1828 48, ×**łoska** *S.* NKKK 1847 57, ×**łoska** *sakraminta* KK 1854 44, ×**łoska** *Szwenta* DEK 1855 [1873] 29, ×**łoska** *Wieszpaties Diewa* DEK 1855 [1873] 24, ×**loska** *Wieszpaties Diewa* MKD 1845 59, ×**łosku** *Diewa nieriaginczi* KK 1854 69, *neregima* ×**Loska** KK 1863 39, *paszwentanti* ×**Loska** MKKK 1844 16, KK 1863 38. Svetimybė *loska*, Z. Zinkevičiaus duomenimis, ėmė įsigalėti nuo XVIII a. pabaigos ir visą XIX a. buvo vartojama greta *mylistos* (Zinkevičius 2000: 148). Lietuviškuose XVI a. religijos raštuose buvo vartojamas savas šių svetimybių atitikmuo – terminas *malonė*. Šv. Tomas, kaip rašo kun. Edmundas Naujokaitis, pateikia tris žodžio *malonė* (gr. *charis*, lot. *gratia*) reikšmes: 1) meilė, palankumas, 2) už dyką duodama dovana, kylanti iš tos meilės, ir 3) padėka už tą dovaną. „Pirmąja prasme malonė yra kažkas pačiame Dieve – tai paties Dievo meilė, gerumas, gailestingumas žmonių atžvilgiu. Teologija mums sako, kad tarp Dievo esmės, prigimties ir jo savybių nėra realaus skirtumo: Dievas yra ne tik geras, gailestingas, mylintis – jis yra pats Gėris, Gailestingumas, Meilė. Taigi šia prasme malonė yra pats Dievas, kuris iš savo meilės mums dovanoja save Jėzuje Kristuje. <...> Siauresne, antrąja prasme, <...>, malonė yra gerojo Dievo dovana, kurios esmė – kad ji suteikiama ne kaip kažkas teisingai priklausančio, ne kaip atlygis, o visiškai laisvai ir veltui (lot. *gratis*)“ (Naujokaitis 2008). Kaip matyti iš pateiktų sudėtinių terminų su minėtais dėmenimis,

Dievo malonė būna įvairių rūšių: pašvenčiamoji, daromoji (veikiančioji), padedančioji ir pan. Kai kuriuose katekizmuose aptarti terminai vartojami sinonimiškai: ***małone*** *arba* ×***łoska*** PK 1828 45, ***małone****, arba* ×***łoska*** *Pono Diewo* PK 1828 48, ×***miłesta*** *arba* ×***łoska*** MRK 1869 9.

Dievo atsivėrimas, pasirodymas ir kalbėjimas pasauliui per Jėzų Kristų, veiksmas, kai Dievas arba Kristus duoda suprasti žmogui Evangeliją arba apaštališkąją užduotį, t. y. laipsniškas Dievo apsireiškimas žmonėms ir Jo užmojis atverti ir per Šventąjį Raštą parodyti žmonijai amžinojo išganymo kelią, katekizmuose vadinamas *Apreiškimu*: ***Diewa aprejszkimas*** MKD 1845 13, ***diewiszkas apriejszkimas*** KK 1854 3, ***diewyszkas aprejszkimas*** MKD 1845 12, ***Diewo Apreiszkimas*** KK 1863 2 ir ***diewiszkas apriejszkimas****, arba* ***moksłas*** *wiaduntis żmonis unt pażynima Diewa ir pacziu sawi* KK 1854 3.

Prie pagrindinių tikėjimo tiesų pavadinimų grupės galima priskirti lietuvišką terminą *apvaizda*: ***apwejzda*** RM 1862 [1878] 22 (‘priežiūra, globa’), kuriuo įvardijama Dievo veikla, lemianti pasaulio ir žmonių likimą. Katekizmuose dažniausiai vartojamas sudėtinis terminas *Dievo apvaizda*: ***ápwayzda*** *diewiszka* SK 1803 29, ***Apwejzda*** *Diewa* NMK 1848 20, ***apwejzda*** *Diewa* MRK 1869 41, ***apwejzda*** *Wieszpaties Diewo* RM 1862 [1878] 20, ***apwiajzda*** *Diewa* KK 1854 19.

„Atsiskirimas duszios nuog kuno“ (PK 1828 59) dažniausiai vadinamas svetimybe *smertis*: ×***smerczia*** NKKK 1847 26, NMK 1848 18, ×***smerte*** TK 1856 7, ×***smiertia*** KK 1854 25, ×***Smiartis*** KK 1854 38, ×***smertis*** SK 1803 12, PK 1828 32, MKD 1845 323, NKKK 1847 7, MLSK 1852 32, DEK 1855 [1873] 16, TK 1856 11, TK 1861 9, RM 1862 [1878] 19, MRK 1869 25, ×***Smertis*** MKKK 1844 12, KK 1863 V, ×***смертисъ*** TK 1865 16, MSR 1867 27 (‘mirtis’, brus. *смерць*, lenk. *śmierć*, rus. *смертъ*): ×***smerte*** ×*messiosziaus* MRK 1869 58, ×***smiartis*** *unt kriżiaus* KK 1854 40, ×***Smertis*** *ant Kriżiaus*

MKKK 1844 14, ×***smertis*** ×*griesznikо* PK 1828 13, ×***smertis*** *Kristaus* MRK 1869 60, ×***smertis*** *Kryżiaus* MLSK 1852 50, ×***smertis*** *P. Jezuso* MLSK 1852 53, ×***smertis*** *wienatine Sunaus Diewa diel iszganima musu* MRK 1869 32, ×***Smertis*** *Jezasaus Chr.* MKKK 1844 19, ×***Smertis*** *P. Jezaus* KK 1863 13, ×***смерте*** *Вешпатесъ* TK 1865 7, ×***смертисъ*** *антъ крижяусъ* TK 1865 5, ×***смертисъ*** *нукрижявоима* TK 1865 22, ×***смертисъ*** *Вешпатесъ Іезаусъ* TK 1865 12.

Vos viename kitame katekizme randame lietuvišką terminą ***mirimas*** RM 1862 [1878] 41, ***myrymas*** NKKK 1847 95, ***миримасъ*** TK 1865 18 (‘mirtis’): ***mirimas*** *ant kriźiaus* RM 1862 [1878] 31. Šį žodį vartojo jau Mikalojus Daukša ir nežinomas 1605 m. katekizmo vertėjas. ‘Mirties’ reikšme vartojama ir metaforiškų pavadinimų ***Miegas*** L 1860 19 bei ***амжина келіоне*** TK 1865 81.

Jėzaus Kristaus sugrįžimas į gyvenimą trečią dieną po mirties ant kryžiaus ir palaidojimo 1800–1882 m. katekizmuose vadinamas terminais ***atgiimas*** MRK 1869 120 (‘vėl pasidaryti gyvam’); ***атсикелимасъ ишъ нумирусю*** TK 1865 29, ***atsikielimas*** *isz numirusiu* PK 1828 62, TK 1856 23, *kuno isz numirusiu* ***atsykelimas*** MLSK 1852 59; ***prisikelimas*** PK 1828 35, ***prisykielimas*** MKD 1845 224 (‘atgijimas (iš numirusių)’): *isz numirusiu* ***prisikelimas*** PK 1828 32, *Kristaus isz numirusiu* ***prisikiełimas*** MRK 1869 65, *kuna isz numirusiu* ***prisikielimas*** MRK 1869 120, ***prisikelimas*** *Christaus* PK 1828 36, ***prisikielimas*** *ing giwenima* MRK 1869 120, ***prisikielimas*** *isz numirusiu* KK 1854 38, ***prisikiełimas*** *Kristaus isz numirusiu* MRK 1869 82. Evangelikai reformatai ir evangelikai liuteronai, matyt, tęsdami ankstesnę tradiciją, vartojo terminus su dėmeniu *prikėlima*s, t. y. nesangrąžine forma: *Kúno iš Numirusiû* ***Prikēlimas*** MK 1845 77, *Kuno iš Numirusių* ***Prikēlimas*** MK 1873 7, plg. ***prikielimas*** SK 1803 18 (‘atgijimas (iš numirusių)’): ***prikielimas*** *neteysuju* SK 1803 26, ***prikielimas*** *teysuju* SK 1803 26.

Teismas, kurį žmonijai surengs Dievas, atėjus pasaulio pabaigai, įvardijamas baltarusybe *sūdas*: ×***Sudas*** MKKK 1844 56, NKKK 1847 9, NMK 1848 38, TK 1861 22, KK 1863 V, ×***sudas*** MKD 1845 221, KK 1854 15, DEK 1855 [1873] 16, RM 1862 [1878] 19, MRK 1869 19, ×***судасъ*** TK 1865 27 (‘teismas’, brus. *суд*; Fraenkel 1955: 936): *Diewa* ×***Sudas*** NKKK 1847 79, *Diewo* ×***Sudas*** MKKK 1844 21, KK 1863 21, ×*strosznas*[17] ×***Sudas*** *Diewa* NKKK 1847 65, ×***sudas*** *P. Diewo* MLSK 1852 38, ×***sudas*** *Pono Diewo* MLSK 1852 36, ×***sudas*** *tejsingiausi Diewa* DEK 1855 [1873] 24, ×***sudas*** *Wieszpaties Diewa* MRK 1869 119. Žodis minimas pirmoje lietuviškoje knygoje (1547 m.). XVIII–XIX a. buvo plačiai vartojamas ne tik kaip bažnytinės kalbos žodis, bet kaip žodis kiekvienam teismui – Dievo ir žmonių – pavadinti (Kašėtaitė 1963: 119). ‘Visuotinio teismo’ reikšme vartojama dvižodžių terminų su dėmeniu *sūdas*: *paskutinis* ×***sudas*** PK 1828 61, DEK 1855 [1873] 44 – ×***sudas*** *paskutinis* MRK 1869 84, *Paskutinis* ×***Sudas*** KK 1863 15 – ×***Sudas*** *paskutinis* KK 1854 41, *paskutynis* ×***sudas*** MLSK 1852 38 – ×***sudas*** *paskutynis* MKD 1845 226, ×***sudus*** *paskutinis* KK 1854 83, taip pat ×***sudas*** *paskucziausias* SK 1803 18, ×***sudas*** *paskucziausiois* TK 1861 13, ×***Sudas*** *paskucziausis* MKKK 1844 22 ir ×***судасъ*** *висуотинисъ* TK 1865 28, ×***sudas*** *wisuotinis* MRK 1869 86. Termino *teismas* nagrinėjamo laikotarpio šaltiniuose nėra, nes jis vartosenoje atsirado tik XX a. pradžioje (1904 m.). Šį žodį pirmą kartą pavartojo Jonas Jablonskis (Jablonskis 1959: 24).

Katekizmuose rašoma, kad po Paskutinio teismo nuodėmingųjų žmonių kūnai ir sielos eis į pragarą, geruųjų – į dangų, kur džiaugsis amžinuoju gyvenimu: ***amżinas giwenimas*** MKD 1845 38 – ***giwenimas amżinas*** DEK 1855 [1873] 10, ***amźinas Gywenimas*** KK 1863 21, ***amżynas giwenimas*** NKKK 1847 10, MLSK 1852 26, ***amźynas gywenimas***

[17] ×*Strošnas* ‘keliantis baimę, baisus’, lenk. *straszny*, brus. *страшны*.

MKD 1845 162, ***giwęnimas ąmźinas*** MRK 1869 122, ***giwenimas amźinas*** PK 1828 1, NKKK 1847 106, RM 1862 [1878] 20, ***Giwenimas amżynas*** MLSK 1852 22, ***giwenimas amźynas*** NMK 1848 11, ***Giwenimas amżinas*** MKKK 1844 14, ***giwianimas amżinas*** KK 1854 16, ***гивенимасъ амжинасъ*** TK 1865 6: ***ąmźinas giwenimas*** *prakiejktuju* MRK 1869 123. Evangelikų reformatų ir kai kuriuose katalikų katekizmuose ‘amžinojo gyvenimo’ reikšme vartojamas sudėtinis terminas su svetimos kilmės dėmeniu *žyvatas* (‘gyvenimas’, lenk. *żywot*): ***amzinas ×ziwatas*** SK 1803 15, ×***żiwatas amżinas*** KK 1854 25, ×***ziwatas amźinas*** SK 1803 14, ×***źiwatas amźinas*** TK 1861 9. Evangelikai liuteronai vartojo terminą ***Amżina Gywata*** MK 1873 7, ***ámźina Gywáta*** MK 1845 77, kur *gyvata* reiškia ‘gyvenimas, amžius’. M. Mažvydas šį žodį vartojo ‘gyvenimo’ reikšme (Urbas 1998: 136). $DŽ_6$ žodis *gyvata* vertinamas kaip pasenęs.

Amžinasis gyvenimas reiškia „ne tiek begalinę laiko trukmę, kiek vidinę savybę: kitokį gyvenimą negu įprastas, kasdienis gyvenimas“ (ŠR 2009: 2610). Jis 1856 m. išleistame *Trumpame katekizme* dar vadinamas slavybe ×***wiecznaste*** TK 1856 94 (‘amžinybė’, lenk. *wieczność*, rus., brus. *вечность*), o 1844 m. išėjusiame *Maźame Katekisme krikszczioniszkame katalikiszkame* – savu žodžiu ***Amžinybe*** MKKK 1844 7 (‘amžinas gyvenimas’).

Nuodėmingų žmonių už padarytas nuodėmes laukia amžinos kančios pragare. Tai įvardijama terminais *kančia*: ***kancze*** RM 1862 [1878] 31, ***kanczia*** SK 1803 14 (‘kentėjimas, skausmas’): ***kąncze*** *Kristaus* MRK 1869 60, ***kancze*** *Wieszpaties* MRK 1869 80, ***kąnczes*** *prakiejktuju* MRK 1869 125, ***kąnczios*** *pragari* MRK 1869 123, *kentėjimas*: ***kięntieimas*** MKD 1845 44, MRK 1869 42, ***kyntieimas*** NKKK 1847 30 (‘kančia’), *mūka*: ×***muka*** SK 1803 14, PK 1828 32, MKD 1845 35, NKKK 1847 43, MLSK 1852 37, KK 1854 28, TK 1861 9, MRK 1869 45, ×***Muka*** MKKK 1844 22, ×***munka***

MKD 1845 223, NKKK 1847 80, ×***Munka*** NMK 1848 23 (‘kančia, vargas’, brus. *мука*, plg. lenk. *męka*): *dide* ×***muka*** MRK 1869 71, ×***muka*** *ant kryżiaus* MLSK 1852 28, ×***muka*** *Iszganitojaus* MKD 1845 63, ×***muka*** *Jezaus Christaus* PK 1828 34, ×***Muka*** ×*Pekloje* KK 1863 22, ×***muka*** *Pono Jezaus Christaus* PK 1828 32, ×***Munka*** *Kriźiaus* NMK 1848 31, *sopulinga* ×***muka*** MRK 1869 265, *дидесъ* ×***мункасъ*** TK 1865 19, *koronė*: ×***karone*** MKD 1845 39, ×***karony*** MKD 1845 43, ×***korone*** SK 1803 29, PK 1828 7, NKKK 1847 16, DEK 1855 [1873] 42, TK 1856 8, MRK 1869 43, ×***кароне*** TK 1865 17 (‘bausmė; kankynė, vargas, nelaimė’, lenk. *karanie*): ×***korone*** *Diewa* DEK 1855 [1873] 42, ×***korone*** *po* ×*smercze* NKKK 1847 27, ×***korone*** *uź pirmutini* ×*grieka* MRK 1869 51, ×***korones*** ×*cziszcziaus* DEK 1855 [1873] 32, ir *koravonė:* ×***Korawonê*** KK 1863 34, ×***Korawone*** MKKK 1844 6 (‘bausmė’, lenk. *karowanie*). Išsiskiria sudėtiniai terminai, kuriais pabrėžiamas kančių amžinumas: ***ąmzina*** ×***koruone*** TK 1856 57, ***amžyna*** ×***korone*** MLSK 1852 63, ***amźyna*** ×***korone*** NKKK 1847 80, ***ąmžinos*** ×***korones*** MRK 1869 125, ***амжина*** ×***кароне*** TK 1865 76: ***amźina*** ×***korone*** *uź nusidejimus* RM 1862 [1878] 32, ***amźyna*** ×***korone*** ×*pekłoj* NKKK 1847 50, ***amzyna*** ×***korone*** ×*pekłoje* NKKK 1847 79; ***amźinoji*** ×***Korawone*** KK 1863 50: ***amźina*** ×***Korawonê*** ×*Peklôs* KK 1863 34, ir ***amźina*** ×***muka*** PK 1828 8, ***amžyna*** ×***muka*** MLSK 1852 36, ***amźyna*** ×***munka*** NKKK 1847 80, ***amžina*** ×***Muka*** MKKK 1844 22: ***amźinos*** ×***mukos*** ×*pekłos* PK 1828 60.

Amžina pražūtis pragare vadinama sudėtiniais terminais *amžina prapultis*: ***amžina prapultis*** DEK 1855 [1873] 21, ***ąmźina prapultis*** MRK 1869 78, ***amźina prapultis*** PK 1828 32, RM 1862 [1878] 36, ***amžyna prapultis*** MLSK 1852 28, ***prapułtis amžina*** TK 1856 103, ***амжина прапультисъ*** TK 1865 17: ***amźyna prapultys*** ×*Pekłoj* NKKK 1847 94, plg. ***prapultis*** ×*griesznikо* PK 1828 174, *Žmoniu* ***Prapultis***

MKKK 1844 57, *amžinas prapuolimas*: ***amźinas Prapůlimas*** KK 1863 9, ***amžinas prapuolimas*** DEK 1855 [1873] 20, ***amźinas prapuolimas*** SK 1803 12, RM 1862 [1878] 34, ***amźynas prapulimas*** NKKK 1847 76, ***amźynas propulymas*** NKKK 1847 102, *amžinas paskandinimas*: ***[amźinas] paskandinimas*** SK 1803 12, ***amźinas paskądinimas*** PK 1828 150, taip pat *amžinas pražuvimas*: ***amźinas praźuwimas*** PK 1828 66. Kai kuriuose katekizmuose vartojama sinonimų: ***amźinas paskądinimas****, arba* ***prapultis*** PK 1828 22 ir ***amźio prapuolimas****, arba* ***paskandinimas*** TK 1861 6.

Krikščionys tiki, kad Dievas atleis jų nuodėmes: ***atlajdimas nusidejimu*** RM 1862 [1878] 34, ***atlejdimas nusidieimu*** DEK 1855 [1873] 33. Daugiausia 1800–1882 m. katekizmuose vartojama sudėtinių terminų, kurių šalutiniu dėmeniu eina svetimybė *griekas*: ***atłaydimas*** ×***grieku*** SK 1803 14, TK 1861 9, ***atłajdimas*** ×***grieku*** MRK 1869 79 – ×***grieku atłajdimas*** KK 1854 15, ***Atleidimas*** ×***Grieku*** KK 1863 14, ***Atleidimmas*** ×***Grieku*** MKKK 1844 29, ***atleidymas wysun*** ×***grieku*** NMK 1848 25, ***atlejdimas*** ×***grieku*** TK 1856 19, MRK 1869 118 – ×***grieku atlejdimas*** DEK 1855 [1873] 10, ×***Grieku atłaydimas*** SK 1803 15, ×***Grieku atleidimas*** MKKK 1844 5, ×***grieku atlejdymas*** NKKK 1847 37, NMK 1848 38, MLSK 1852 22, ×***Grieku atlejdymas*** NMK 1848 11. Žodis *atleidimas* čia vartojamas ‘nuodėmių išrišimo, dovanojimo’ reikšme. Tai gali būti vertinys iš lenkų kalbos, plg. lenk. *odpuszczenie* ‘atleidimas’. Tikintieji tiki, kad po visuotinio teismo jie pelnys išganymą: ***apturejimas iszganimo*** ×*duszios* PK 1828 75, ***apturejimas iszganimo*** PK 1828 53, ***nupelnimas*** *amžina* ***iszganima*** MRK 1869 8, kad jiems bus dovanotos visos nuodėmės po mirties: ***apturejimas atleydimo*** ×*grieku* PK 1828 48, ***Apturejimas*** ×***Atpuskû*** KK 1863 50, ***Apturejimas*** ×***Atpusku*** MKKK 1844 34, ***apturejimas*** ×***atpusku*** PK 1828 188.

Kalbant apie mirusįjį, jo ramybę po mirties, laukiant paskutinio teismo, vartojamas terminas *amžinas atilsis*: ***Amźynas atylsys*** NMK 1848 23, ***amżynas atsylsys*** MLSK 1852 25, ***amžinas Atilsis*** MKKK 1844 66: ***amźynas atylsys*** *Karalistiej Dangaus* NMK 1848 25. Tą patį reiškia ir terminas ***amźynas*** ×***pakajus***[18] NMK 1848 29.

1800–1882 m. katekizmuose randame terminą *prisakymas*: ***prisakimas*** PK 1828 12, NKKK 1847 21, NMK 1848 18, KK 1854 2, TK 1856 8, RM 1862 [1878] 12, MRK 1869 7, ***Prisakimas*** MKKK 1844 35, TK 1861 7, KK 1863 2, ***prysakimas*** MLSK 1852 34, ***Prysakimas*** SK 1803 5, ***присакимасъ*** TK 1865 6 (‘įsakymas’, plg. lenk. *przykazanie*, Kruopas 1998: 144): *S-tas* ***Prisakimas*** MKKK 1844 41, reiškiantį tam tikrą taisyklę, įsakymą, kurio tikintysis turi laikytis. Tradiciškai šis religijos terminas laikomas reikšmės skoliniu arba tiesiog vertiniu, plg. lenk. *przikazanie*. LKŽe *prisakyti* reikšmės: 1. ‘paliepti, įsakyti, paskirti ką daryti’ ‖ ‘pakartotinai įsakyti, įkalti, prigrasinti’, 2. ‘įpareigoti, nurodyti, kaip elgtis, ką daryti’, ir pavyzdžiai, teikiami LKŽe, leidžia manyti, kad žodis *prisakymas* gali būti ne vertinys. $DŽ_6$ *prisakyti* 1. ‘paliepti’, 2. ‘daug pasakyti, pripasakoti’.

Pagrindinių krikščionių tikėjimo tiesų būtina laikytis. Kaip rašoma 1852 m. išėjusiame *Moksłe lietuwiszko skajtimo ir Katechizme*, *prysakimas Diewo* – „taj wale P. Diewo, idant żmones pagal ta wale giwendami butu iszganity“ (MLSK 1852 60): *Diewa* ***prisakimas*** NKKK 1847 21 – ***prisakimas*** *Diewa* KK 1854 97, *Diewa* ***Prisakimas*** SK 1803 13, KK 1863 66, *Diewo* ***prisakimas*** RM 1862 [1878] 35 – ***prisakimas*** *Diewo* TK 1861 IV, *Diewo* ***Prisakymas*** KK 1863 34, ***Prysakimas*** *Diewa* MKD 1845 42, ***prysakimas*** *Diewo* MLSK 1852 60, *Дева* ***присакимасъ*** TK 1865 6: ***prisakimas*** *W. Diewa* DEK 1855 [1873] 26, ***prisakimas*** *Wieszpaties Diewo* RM 1862 [1878] 33, ***prisakims*** *Pona Diewa* TK 1856 29, taip

[18] ×Pakajus ‘ramybė’, lenk. *pokój*.

pat ***prisakimas*** *Wieszpaties* MRK 1869 142, ***присакимасъ*** *Вешнамесъ* TK 1865 52. Evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų katekizmuose taip pat vartojamas terminas *prisakymas*: ***Prisákimas*** MK 1845 11, ***prisakimas*** MK 1873 3, ***Prysakimas*** SK 1803 5, ***Prisakimas*** TK 1861 7. Vos poroje katekizmų vartojama terminų su dėmeniu *įstatymas*: ***istatimas*** *Diewa* TK 1856 13, MRK 1869 102. Kai kuriuose šaltiniuose įvardijama konkrečiau – ***deszimt Diewa prisakimu*** TK 1856 28, ***deszimt Diewo Prisakymu*** KK 1863 24, ***deszimtis Diewa prisakimu*** DEK 1855 [1873] 11 ir kt.

Katekizmuose minimi ir penki Bažnyčios įsakymai: *Baźniczios* ***Prisakimas*** KK 1863 31, *Baźniczios* ***prisakimas*** PK 1828 43, RM 1862 [1878] 35, *Bażniczios* ***prysakimas*** MLSK 1852 23: ***prisakimas*** *Baźniczes S.* NKKK 1847 62, ***prisakimas*** *Bażniczes Szwentos* DEK 1855 [1873] 26, ***prisakimas*** *baźniczes szwęntos* MRK 1869 194, ***присакимасъ*** *бажничесъ Ш.* TK 1865 6.

Pagrindinės krikščionių tikėjimo tiesos yra skleidžiamos, jų mokoma. Katekizmuose vartojama terminų, kurių pagrindiniu dėmeniu eina žodis *mokslas*: *dangiszkas* ***mokslas*** MKD 1845 171, ***moksłas*** *Bażniczias* KK 1854 8, ***moksłas*** *Bażninczes szwętos* TK 1856 100, ***moksłas*** *Chrystusa Pona* KK 1854 IV, ***moksłas*** *Diewa* MKD 1845 24, ***moksłas*** *Jezusa Chrystusa* MKD 1845 79, ***moksłas*** *Jezusa* MKD 1845 60, ***moksłas*** *katałiku baźniczes* MRK 1869 111, ***mokslas*** *Krikszczioniszkas* PK 1828 1, ***moksłas*** *Kristaus* MRK 1869 22, ***moksłas*** *krykszczionyszkas* MKD 1845 24, ***moksłas*** *religios* KK 1854 IV, ***Moksłas*** ×*Wieros* MKD 1845 24 – ×***Wieros*** *Mokslas* KK 1863 4, ***moksłas*** ×*wieros* MRK 1869 8, ***moksłas*** ×*wieros szwętos* MRK 1869 8, *крикщіонишкасъ* ***мокласъ*** TK 1865 3, ***моксласъ*** *Каталику* TK 1865 3.

Šiomis tiesomis reikia ne tik tikėti, jų laikytis, jų reikia ir norėti. 1800–1882 m. katekizmuose šis noras įvardijamas tarptautiniu žodžiu *intencija*: ***Intecije*** NMK 1848 38, ***intencie***

TK 1856 9, ***intencia*** MSRL 1828 10, ***Intencija*** NMK 1848 33, ***intencya*** PK 1828 135, ***intencyi*** KK 1854 58, ***intencja*** DEK 1855 [1873] 52 (‘ketinimas, tikslas’, lot. *intentio*): *Gera* ***Intencie*** KK 1863 39, *giera* ***intencya*** MRK 1869 240.

Apibendrinant galima pasakyti, kad pagrindinių krikščionių tiesų pavadinimai – viena iš pamatinių katekizmų religijos terminų pavadinimų grupių. Ji įvardijama ne tik savos kilmės terminais (*amžina prapultis, amžinas gyvenimas, amžinybė, apvaizda, atgijimas, atpirkimas, malonė, prisikėlimas* ir kt.), rečiau – tarptautiniais žodžiais (*intencija*) ir vertiniais ar reikšmės skoliniais (*apreiškimas, išganymas, prisakymas*), dėl pastarųjų vertinimo LKŽe duomenys šiandien leidžia abejoti, bet ir svetimybėmis (×*koronė,* ×*loska,* ×*mylista,* ×*smertis,* ×*sūdas* ir kt.) bei hibridiniais terminais, kurių dėmenys yra skirtingos kilmės (*amžina* ×*koronė, amžina* ×*mūka, amžinas* ×*pakajus* ir kt.). Tenka konstatuoti, kad nelietuviški (vienažodžiai) ar mišrios kilmės (kai vienas iš dėmenų yra svetimybė) pagrindinių krikščionių tiesų pavadinimai 1800–1882 m. išspausdintuose katekizmuose vyrauja.

RELIGINIŲ ASMENŲ PAVADINIMAI

Religinių asmenų pavadinimai – palyginti gausi religijos terminų grupė. Ji sudaro apie penktadalį visų katekizmų religijos terminų. Ne visi asmenų įvardijimai yra vienodai terminiški. Kalbininko Kazimiero Gaivenio manymu, veikėjų pavadinimų terminologiškumas yra problemiškas: „Antai nesunku suprasti, kad žodis *kalbininkas* nėra kalbotyros terminas, o žodis *gydytojas* – medicinos. Šie žodžiai neįvardija specialių minėtųjų mokslo sąvokų“ (Gaivenis 2002: 31). Kalbant apie katekizmų religijos asmenų pavadinimus, sunku rasti kriterijų, kuriais remiantis būtų galima šių pavadinimų nelaikyti religijos terminais.

1800–1882 m. išspausdintuose katalikų ir protestantų katekizmuose rasta terminų, kuriais įvardijami įvairūs religijos asmenys: antgamtinės būtybės, dangiškosios hierarchijos asmenys, dvasininkai, tikintieji, Jėzaus Kristaus sekėjai, nusidėjėliai ir kiti.

Dangiškosios hierarchijos asmenų pavadinimai

Visuose 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose svarbiausias dangiškosios hierarchijos asmuo – aukščiausioji dangaus būtybė, dangaus ir žemės, vandens ir viso pasaulio kūrėjas bei visagalis valdovas – Dievas: ***Diewas*** PK 1828 1, MKKK 1844 1, MKD 1845 3, MLSK 1852 27, KK 1854 III, TK 1856 10, TK 1861 5, RM 1862 [1878] 12, KK 1863 V, MRK 1869 26, ***Девасъ*** TK 1865 4, MSR 1867 26 ir kt. Randame ir dvižodžių terminų: *miełaszirdingasis* ***Diewas*** SK 1803 26, *tikras* ***Diewas*** KK 1863 7. Kitos religijos dievas paprastai vadinamas svetimu: *swetymas* ***Diewas*** NKKK 1847 21, NMK 1848 12, MLSK 1852 22 ir kt. Kalbant apie Dievą, vartojama daug sinoniminių įvardijimų. Dievas vadinamas vienažodžiu terminu *Viešpats* arba *Viešpatis:* ***Wieszpats*** MKKK 1844 36, MLSK 1852 25, DEK 1855 [1873] 10, TK

1856 101, RM 1862 [1878] 22, KK 1863 10 ir ***Wieszpatis*** MRK 1869 57 (‘aukščiausioji visagalė esybė, Dievas’): *aukszcziausis* ***Wieszpats*** MKKK 1844 9. Jis dar apibūdinamas dvižodžiais terminais su minėtais dėmenimis: ***Wieszpats Diewas*** DEK 1855 [1873] 11, RM 1862 [1878] 13, MRK 1869 5, ***W. Diewas*** DEK 1855 [1873] 42, ***Вешпатсъ Девасъ*** TK 1865 4, ***Wieszpats*** *dangiszkasis* MRK 1869 64. *Dievas*, kaip ir *Viešpats*, yra seni indoeuropietiški žodžiai, plg. la. *dìevs*, pr. *deiws, deywis*, skr. *devấḥ* ‘dangiškas, dieviškas, dievas’, lot. *deus* ‘dievas’, s. isl. *tívar* ‘dievai’ ir kt. Šie žodžiai vartojami pirmuosiuose kalbos paminkluose – M. Mažvydo, M. Daukšos, M. Petkevičiaus katekizmuose ir kt.

Dievas kai kuriuose šaltiniuose įvardijamas senuoju skoliniu ***Ponas*** SK 1803 12, MLSK 1852 25 (‘Viešpats’, lenk. *pan*, brus. *панъ*, Sabaliauskas 1990: 232) arba žodžių junginiais su juo: ***Ponas Diewas*** SK 1803 3, MKKK 1844 1, NKKK 1847 2, NMK 1848 10, MLSK 1852 31, KK 1854 7, TK 1856 16, taip pat ***P. Diewas*** MKKK 1844 4 ir kt.

Dievas vadinamas ir savos kilmės žodžiais *esybė*: ***esibe*** PK 1828 4, MRK 1869 37, ***Esiby*** MKD 1845 136, ***Essibe*** SK 1803 4 (‘būtybė’), ir *būtybė*: ***Butybe*** MKKK 1844 8 (‘gyvas padaras, esybė’), plg. ***esibe*** *diewiszka* DEK 1855 [1873] 18, ***esibe*** *Szwencziause* MRK 1869 125, ***Esibe*** *wisagalinti* RM 1862 [1878] 27, ***esiby*** *Diewyszka* NMK 1848 41, ***Essibe*** *Diewiszka* SK 1803 11, *neregema* ***Esiby*** MKD 1845 10. Jis yra ir *aukszcziausi* ***gieribi*** MRK 1869 30. Kalbininkas Pranas Skardžius rašė, kad „esybė (taip pat esimas) ir būtybė yra pažįstamos jau nuo XVI amž.“ (Skardžius III 1998: 61).

Dievas, kaip visko kūrėjas, yra Tėvas: ***Tiewas*** NKKK 1847 3, MRK 1869 36 (‘Dievas’): *amźinasis* ***Tiewas*** NKKK 1847 4, *dągiszkas* ***Tewas*** PK 1828 28, *dangiskasis* ***Tiewas*** MKD 1845 73, *Dangiszkas* ***Tiewas*** NKKK 1847 6, ***Tiewa*** *Dangiszkojis* NKKK 1847 17, ***Tiewas*** *ąmźinasis* MRK 1869 65, ***Tiewas*** *dąngiszkasis* MRK 1869 66, ***Tiews*** *dągiszkasis*

TK 1856 110. Dievo sąsaja su tėvu tarsi paaiškina žmogaus tapatybę, t. y. iš kur jis kilo, kas yra. Kiekvienas žmogus turi tėvus ir yra jų vaikas, tačiau jis kilęs ir iš Dievo, sukūrusio žmogų pagal savo atvaizdą ir pakvietusio jį būti savo vaiku.

Dievas yra pirmasis Švenčiausiosios Trejybės asmuo: ***Diewas Tewas*** SK 1803 11, MLSK 1852 20, TK 1861 5, RM 1862 [1878] 27, KK 1863 7, ***Diewas Tiewas*** MKD 1845 102, NKKK 1847 92, KK 1854 20, DEK 1855 [1873] 16, ***Тевасъ*** TK 1865 5, MSR 1867 26: ***Diewas Tiewas*** *Dangyszkas* NMK 1848 18, ***Девасъ Тевасъ*** *донгишкасисъ* TK 1865 18. Terminas *Dievas Tėvas* nuo pat pirmųjų krikščionybės amžių vartotas išpažįstant tikėjimą.

Be visų minėtų vardų, dar rasta ir kitų. Dievas vadinamas *Visagaliu*: ***Wisagalis*** RM 1862 [1878] 25, MRK 1869 144 (‘Viešpats, Dievas’): ***Diewas wisagalis*** MLSK 1852 25, RM 1862 [1878] 19, ***Diewas Wisogalis*** SK 1803 20, arba *visagalinčiu*: ***Девасъ Тевасъ висагаленткисъ*** TK 1865 9, ***Diewas Tewas wisogalintis*** MLSK 1852 21, ***Diewas Tewas Wisogalintis*** SK 1803 15, TK 1861 10, ***Diewas Tiewas Wisagałentis*** DEK 1855 [1873] 10, ***Diewas Tiewas Wysagalęcziojas*** NMK 1848 11, ***Diewas Tiewas wysagalentis*** NKKK 1847 6, ***Diewas Tiewas Wysagalyntis*** NMK 1848 10–11, ***Diewas Wissogalintis*** SK 1803 7. Žodis *visagalintis* mūsų kalboje atsirado verčiant iš lenkų kalbos, plg. lenk. *wszechmogący* ‘visagalis’, taip pat lot. *omnipotens*, mat tokio sudurtinių būdvardžių darybos tipo (įvardis ir dalyvis) lietuvių kalboje nėra. Turime tik daiktavardį *visagalis* ir būdvardį *visagalis*, padarytą iš įvardžio ir veiksmažodžio[19]. Forma ***viso****galintis* vartojama reformatų. Katalikams ji nebūdinga, nors kartais ir pasitaiko.

[19] Žodžių, prasidedančių įvardžiu *visa-*, darybą išsamiai aptaria kalbininkas Stasys Keinys straipsnyje „Kas tie *visaapimantis, visažinantis*?“ (Keinys 2005: 377–379).

Kaip žinome, Dievas yra viso ko Kūrėjas, tad katekizmuose randame jį vadinant žodžiais *sutvėrėjas* ir *sutvertojas*: ×***Sutwearejas*** SK 1803 11, ×***Sutwearejas*** TK 1861 5, ×***Sutwertojas*** PK 1828 4, RM 1862 [1878] 27, ×***Sutwertojes*** MKD 1845 128, NMK 1848 19, ×***Sutwertojis*** KK 1863 7, ×***Sutwertojus*** MKD 1845 141, ×***Сутвертоисъ*** TK 1865 13 (‘kūrėjas’): ×***Sutwearejas*** *dangaus ir ziames* SK 1803 15, ×***Sutwearejas*** *dangaus ir źiames* TK 1861 10, ×***Сутвертоисъ*** *донгаусъ иръ жямесъ* TK 1865 9, taip pat ×***Sutwertojas*** *Diewas* PK 1828 4, ×***Sutwertoi*** ×*swieta* MKD 1845 30, *wisagalintis* ×***Sutwertojis*** *Dangaus ir Źemês* KK 1863 5, *wysagalis* ×***Sutwertos*** MKD 1845 37 ir kt. Variantai *Sutvertojis* ir *Sutverojas* paveldėti iš XVI–XVII a. Forma *Sutvėrėjas* vartojama evangelikų reformatų katekizmuose. Tokia vartosenos tradicija sena – ją randame M. Petkevičiaus 1598 m. katekizme. Šie daugiau nei aštuonių XIX a. dešimtmečių katekizmuose dažnai vartojami žodžiai yra reikšmės skoliniai, plg. lenk. *stworzyciel*. Kalbininkas J. Jablonskis neabejojo, kad *tverti* negalima vartoti reikšme ‘kurti’, ir manė, kad tokia reikšmė atsirado dėl lenkų kalbos įtakos – šios kalbos žodžio *tworzyć* reikšmės (Jablonskis IV 1935: 223). Jis siūlė vartoti žodžius *kurti, daryti* ir pan. J. Jablonskis taisė daiktavardį *sutvėrėjas* (lenk. *stworzyciel*), keitė jį žodžiu *kūrėjas*. Apie *tverti* rašė ir Kazimieras Būga: „Mūsų *tverti* „tworzyć, schaffen“ kilimo yra savas žodis. Skolytinis būtų **tvāriju, tvāryti*. Ir mūsų veiksmažodis *tverti* būtų galėjęs išrutulos keliu įgauti „darymo“, „kūrimo“ ir „leidimo“ (Schaffen)“ reikšmę. Bet tosios išrutulos pėdsakų mūsų kalboje nematyti. Reikia manyti, kad „leidimo (Schaffen)“ reikšmę lietuviai bus gavę iš savo kaimynų slavėnų kalbos. Vien dėl to, kad reikšmės kilmė gali būti ir ne visai lietuviška, nereikėtų dar joti iš rašomosios kalbos žodžio *tverti*“ (Būga II 1959: 132). Z. Zinkevičiaus manymu, *sutvertojas* „nebuvo Mažvydo naujadaras. Matyt, tai iš seno lietuvių turėtas

žodis“ (Zinkevičius 2000: 76, 123). Tačiau LKŽe duomenys to nepatvirtina – iš gyvosios kalbos (tarmių) nėra pateikta nei *sutvertojo*, nei *sutvėrėjo*.

Dangaus ir žemės Kūrėjas *Naujeme moksłe skajtima raszta żemajtyska diel mażun wajkun* vadinamas Karaliumi: ***Karalus Dangaus yr ziames*** NMK 1848 29 (‘valdovas, Dievas’, brus. *каролъ*, rus. *королъ*, lenk. *Król* < s. vok. aukšt. *Karal, Karl*). Senasis skolinys *karalius* dažnas XVI–XVII a. raštuose.

Kaip rašoma Šv. Rašte, kai ateis pasaulio pabaiga, Dievas surengs visuotinį teismą. Todėl jis vadinamas svetimos kilmės terminu *Sūdžia*: ×***sudze*** MKD 1845 9, ×***Sudzia*** TK 1861 19, KK 1863 V (‘teisėjas’, brus. *судья*): *teisingas* ×***Sudzia*** MKKK 1844 42, *мейсингасъ* ×***судъ*** TK 1865 5, *tejsyngas* ×***Sudże*** MLSK 1852 32 – ×***Sudże*** *tejsyngas* MLSK 1852 32, ×***sudźy*** ×*swieta* MKD 1845 39. Lietuviško pavadinimo *teisėjas* 1800–1882 m. šaltiniuose nėra.

Dievas dar vadinamas ***Abgineju*** SK 1803 14, ×***Apekunu*** SK 1803 29 (‘globėjas’, brus. *апекун*, lenk. *opiekun*) ar ***Głobieju*** MRK 1869 29, taip pat ***Walditoju*** PK 1828 3: ***Walditojas*** *dangaus ir źemes* RM 1862 [1878] 27, ***Teisinguoju*** MKKK 1844 16.

Dar vienas dangiškosios hierarchijos asmuo – Jėzus Kristus: ***Christusas***[20] ***Iezusas*** TK 1861 7, ***Iezus Kristus*** TK 1861 8, ***Jezus Christus*** MKKK 1844 2, ***Jezus Chrystus*** NMK 1848 11, KK 1854 2, ***Jezus Kristus*** KK 1863 10, ***Jēzus Kristus*** MK 1873 6, ***Jezusas Kristusas*** DEK 1855 [1873] 21, ***Kristus Jēzus*** MK 1845 5, ***Іезусъ Христусъ*** TK 1865 16, MSR 1867 27 (‘Dievo Sūnus’, lenk. *Jezus Chrystus* < gr. *Iēsus* < hebr. *Ješua* ir lot. *Christus* < gr. *christos*). Dažname katekizme jis vadinamas trumpiau: ***Kristus*** MK 1845 4, KK 1863 10,

[20] Vardo *Kristus* pradžioje dažnai rašomas lietuvių kalbai svetimas priebalsis *ch* (*Christus, Christusas*). Šį priebalsį daugelis lietuvių „vargu ar sugebėdavo ištarti. Taip rašyta jau XVI–XVII amžių tekstuose. Taikytasi prie išsilavinusių žmonių, mokėjusių lenkų ir lotynų kalbas“ (Zinkevičius 2000: 151).

MRK 1869 15, ***Krisztus*** KK 1854 54, ***Христусъ*** TK 1865 3 (‘Jėzaus Kristaus antras asmenvardžio dėmuo, Jėzaus pirmųjų sekėjų duotas jam kaip titulas; senovėje šv. aliejumi pateptas karalius’) ar ***Iezus*** SK 1803 6, ***Jezus*** DEK 1855 [1873] 10 (‘Jėzaus Kristaus pirmas asmenvardžio dėmuo’) ir kt. Evangelikų reformatų katekizmuose Jėzus Kristus įvardijamas formomis *Jėzusas Christusas* (prie kitos kalbos vienaskaitos vardininko pridėjus lietuviškas galūnes ir žodį *Kristus* rašant su svetimu lietuvių kalbai žodžio pradžios priebalsiu *ch*), katalikų katekizmuose vartojamos dvejopos formos: *Jėzus Kristus (Christus)* ir *Jėzusas Kristusas*, o evangelikai liuteronai dažniausiai rašė *Jėzus Kristus* (ne *Christus*).

Jėzus Kristus – Dievo sūnus: ***Diewa sunus*** NKKK 1847 85, ***Diewo Sunus*** PK 1828 15 – ***Sunus Diewo*** PK 1828 3, MKKK 1844 8, MLSK 1852 50, RM 1862 [1878] 17, KK 1863 V, ***Sunus Diewa*** MKD 1845 51, NMK 1848 14, DEK 1855 [1873] 16, TK 1861 5, ***Сунусъ Дева*** TK 1865 5, MSR 1867 26: *tykras* ***Sunus Diewo*** PK 1828 23, arba tiesiog ***Sunus*** MKKK 1844 8, MLSK 1852 20, MRK 1869 36. Jėzus Kristus yra antrasis Švenčiausiosios Trejybės asmuo, todėl jis vadinamas ***Diewas Sunus*** SK 1803 11, MKD 1845 102, NKKK 1847 92, NMK 1848 41, DEK 1855 [1873] 16, RM 1862 [1878] 27, KK 1863 V, ***Девасъ Сунусъ*** TK 1865 5: ***Diewas Sunus*** *Jezus Chrystus* MLSK 1852 27.

Vienintelis Dievo sūnus 1800–1882 m. katekizmuose vadinamas terminais, kurių šalutinis dėmuo yra žodis *vienaitis, vienatijis* arba *vienatinis*, reiškiantis ‘vienintelis’, plg. lenk. *jediny*: ***wienajtis*** *sunus* MKD 1845 72, ***wienajtys*** *Sunus Diewo Tewo* MLSK 1852 50, ***wienatijis*** *Diewo Sunus* KK 1863 10, ***wienatijis*** *Sunus* KK 1863 4, ***wienatinis*** *Sunus* MRK 1869 35. Kalbos mokslo studijoje *Lietuvių poteriai* Z. Zinkevičius rašo, kad „pirmosiose poterių fiksacijose buvo visuotinai vartojamas *vienatijis*, vėliau įsigalėjo *vienatinis*. Dar vartoti variantai: *vienaitis, vienaitinis, vienutis, vienutinis, viengimęs*“

(Zinkevičius 2000: 75). Aptariamo laikotarpio šaltiniuose dažnesnė forma *vienaitis*. Dabar sakoma *vienatinis*.

Kaip ir Dievas, Jėzus Kristus katekizmuose vadinamas Ponu: *Chrystusas* ***Ponas*** MKD 1845 12, MLSK 1852 25, *Jezusas* ***Ponas*** MKD 1845 24, DEK 1855 [1873] 28, *Kristusas* ***Pons*** TK 1856 16, ***P.*** *Jezusas* MLSK 1852 77, ***Pons*** *Jezusas Kristusas* TK 1856 23, Viešpačiu: *Christus* ***Wieszpats*** PK 1828 5, *Kristus* ***Wieszpats*** TK 1856 7, KK 1863 4, *Kristusas* ***Wieszpatis*** DEK 1855 [1873] 22, ***Wieszpats*** *Jezus Kristus* RM 1862 [1878] 27, ***Хрыстусъ Вешпатисъ*** TK 1865 8, ***Вешпатсъ*** *Іезусъ* TK 1865 8, ir Karaliumi: ***Karalus*** NKKK 1847 8, KK 1863 11, MRK 1869 55.

Šis dangiškosios hierarchijos asmuo katekizmuose pavadinamas ir Dievo pasiuntiniu: ***пасюнтинисъ Вешпатесъ*** TK 1865 25, t. y. Mesiju, žemėje turinčiu pradėti Dievo karalystę: ×***Mesioszius*** MLSK 1852 53, ×***Mesyoszius*** MKD 1845 48, ×***Messijoszis*** KK 1854 28, ×***Messioszius*** MRK 1869 55, ×***Мессіошюсъ*** TK 1865 16, ×***Messyoszius*** MKD 1845 65 (‘Mesijas’, lenk. *mesjasz*, plg. lot. bažn. *messias*, gr. *Messias* < hebr. *māsīach*): *Хрыстусъ* ×***Мессіошюсъ*** TK 1865 24, ×***Messioszius***, *arba* ***Christus*** PK 1828 24, *tykras prižadietasis* ×***Messioszius*** MKD 1845 52, *žadietas* ×***Messioszius*** *arba* ***Iszganitojas*** MRK 1869 57. Iš hebrajų kalbos išvertus, Mesijas reiškia ‘pateptasis’, matyt, todėl katekizmuose randame vartojant ***pateptinis*** *Diewo* PK 1828 22, ***патептинисъ*** *Дева* TK 1865 17, ***pateptinis*** *Kristaus* MRK 1869 251 ar ***Pateptas*** MRK 1869 55, taip pat ×***Mostitasis*** KK 1863 11 (‘pateptasis, pašvęstasis’, plg. lenk. *maścić*). LKŽe duomenimis, *pateptinis* – bažn. ‘Dievo išrinktasis, palaimintasis atstovas žemėje, kunigas’. Kaip matyti iš pavyzdžių, terminiais neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviai *pateptas* ir ×*mostytasis*. Jie katekizmuose vartojami daiktavardiškai. Čia verta paminėti dar vieną neveikiamosios rūšies būtojo laiko įvardžiuotinį dalyvį ×***Nukryźawotasis*** KK 1863 43

(‘nukryžiuotas Kristus’), vartojamą kalbant apie Jėzų Kristų. Šis hibridinis žodis, matyt, pasidarytas nusižiūrėjus į lenkų kalbą (mums svetima priesaga *-avoti*), plg. lenk. *krzyżować* ‘kryžiuoti’, *ukrzyżowan*, vok. *gekreuzigt*, lot. *crucifixus*. Taigi Mesijas – „Dievas žmogaus pavidalu, išpirksiantis žmonijos nuodėmes, bausiantis neteisiuosius, atlyginsiantis geriesiems“ (Beresnevičius 2003: 80).

Dievo sūnus yra tarpininkas tarp Dievo ir tikinčiųjų: ***tarpinikas*** MRK 1869 83, ***tarpininkas*** MRK 1869 55, ***Tarpininkas*** PK 1828 37, ***tarpynikas*** MKD 1845 67: ***tarpininkas*** *tarp Diewa ir źmoniu* MRK 1869 65, ***tarpinykas*** *Diewa* MKD 1845 68 (bažn. ‘užtarėjas, permaldautojas’).

Dar vienas Kristaus įvardijimas – ***Atpirkejas*** TK 1861 5, ***Atpirkiejas*** SK 1803 11, MRK 1869 54, ***Атпиркеисъ*** TK 1865 16 ir ***Atpirktojis*** MKKK 1844 13, KK 1863 10 (‘išgelbėtojas’, plg. lenk. *odkupiciel*, lot. *redēmptor*): *pyktun źmoniun* ***Atpyrktojs*** NKKK 1847 4, vartojamas kalbant apie jo pasiaukojimą mirti už žmonijos nuodėmes. Žodžiai *atpirkėjas* ir *atpirktojas* laikytini reikšmės skoliniais.

Dievo sūnus dar vadinamas Išganytoju: ***Iszganitoias*** MRK 1869 54, ***Iszganitojas*** PK 1828 20, MKKK 1844 15, MLSK 1852 50, DEK 1855 [1873] 20, ***Iszganytojis*** KK 1863 10, ***Iźganitojas*** RM 1862 [1878] 45, ***Yszganitois*** NKKK 1847 96, ***Ишганитоясъ*** TK 1865 8 (‘išgelbėtojas, atpirkėjas’, plg. lenk. *zbawiciel*): *Iezus Christus* ***Izganitoias*** SK 1803 4, ***Iszganitoias*** *×świeto* PK 1828 26, ***Iszganitojas*** *Wieszpats Jezusas Kristusas* DEK 1855 [1873] 25, ***Iszganitojes*** *Jezusas* MKD 1845 24, ***Iszganitojis*** *Christus* JEZUS KK 1854 12 ir kt. Šis įvardijimas taip pat laikytinas reikšmės skoliniu, nors LKŽe yra pavyzdžių iš gyvosios kalbos: *ganyti* 2. *prk.* ‘saugoti, prižiūrėti’ ‖ *prk.* ‘gelbėti, vaduoti’. Jėzus Kristus vadinamas ir trumpiau – Ganytoju: ***Ganitojas*** NKKK 1847 7, ***ganitojis*** PK 1828 132 (‘išvaduotojas’, plg. lenk. *pasterz*). *Nawieme krykszczionyszkame katalykyszkame katechizme* pavartojama

sinonimiškai: ***Yszganitojes**, arba **atpyrktojes*** NKKK 1847 97. Žodis *Išganytojas* vartojamas jau M. Mažvydo (Urbas 1998: 159).

Jėzus yra ***mokitojas*** MKD 1845 106, ***Mokitojes*** MKD 1845 49, NKKK 1847 68 (‘kas moko’): ***mokitojes*** *Bažniczes* MKD 1845 106, ***Mokitojis*** *Apaształu* PK 1828 132, ***mokytojis*** *bažniczys* MKD 1845 76. Terminas *mokytojas* randamas jau M. Mažvydo raštuose, M. Daukšos *Postilėje* ir kitur (Drotvinas 2007: 6).

Kaip žinome, Dievas Sūnus, kad išgelbėtų žmoniją, tapo žmogumi, todėl *Moksle Rima-Kataliku* vartojama ***Diewas-žmogus*** MRK 1869 77. Katekizmuose randame ir daugiau Kristaus pavadinimų: ***Apginejas*** TK 1861 9, ***Usztaritojas*** SK 1803 21, TK 1861 17, ***Užtaritojas*** PK 1828 37 (‘užtarėjas’), taip pat *Aukszcziausias* ***kunigas*** MRK 1869 55, *Aukszcziausias* ***pranaszas*** MRK 1869 55, ***istatitojas*** *baźniczes* MRK 1869 104, ***Iszstatitojas*** *Krikszta szwenta* TK 1861 8, *neregima* ***galwa*** *Baźniczios* PK 1828 40, ***Waldonas***[21] *Baźnyczios* KK 1863 16 ir kt. Šie įvardijimai dažniausiai yra pavieniai ir suprantami tik iš konteksto.

Jėzus Kristus dažnai vadinamas ir sudėtiniais terminais, kurių pagrindiniu dėmeniu eina svetimybė *asaba*: ×***Asaba*** *Christaus Pono* PK 1828 23, ×***asaba*** *Jezaus Kristaus* MRK 1869 70, *untra* ×***asaba*** ×*Triejcias szwincziausias* KK 1854 29 (‘asmuo’, lenk. *osoba*, brus. *особа*).

Be visų šių pavadinimų, dažnai aptinkama svetimybė *majestotas*: ×***Maiestotas*** PK 1828 150, ×***majestotas*** DEK 1855 [1873] 25, RM 1862 [1878] 20, ×***Majestotas*** MKKK 1844 21, ×***majestotu*** KK 1854 18 (‘didenybė’, lenk. *majestat* < lot. *majestas*, kilm. *majestatis*): ×***majestota*** *Aukszcziausioja* KK 1854 85, ×***Majestotas*** *Diewo* MKKK 1844 8, *diewiszkas* ×***Majestotas*** KK 1863 15, *Szwęcziauses* ×***Majestota*** NMK 1848 26, *szwęciausias* ×***maiestatas*** PK 1828 45, reiškiantis

[21] ‘Valdovas, kas valdo, viešpatauja, viešpats’.

begalinę Kristaus didybę, taip pat ir šlovę. Jėzus yra tarsi Dievo šlovės ir didybės atvaizdas ir atspindys. Žodis vartojamas M. Mažvydo, M. Daukšos, K. Sirvydo raštuose. Taigi, kaip matome iš Kristaus vardų gausos, tai vienas didingiausių, tobuliausių ir dangiškiausių simbolių.

Dar vienas svarbus dangiškosios hierarchijos asmuo – Šventoji Dvasia: ***Dwase Szwęcziause*** TK 1856 11, ***Dwase Szwęcziausia*** PK 1828 38, ***Dwase Szwencziause*** DEK 1855 [1873] 23, ***Dwase Szwęncziause*** MRK 1869 88, ***Двасе Швенчяусе*** TK 1865 7; ***Dwase szwenta*** MKKK 1844 14, MLSK 1852 22, KK 1863 7, ***Dwase Szwenta*** NKKK 1847 4, RM 1862 [1878] 19, MRK 1869 36, ***Dwase Szwęnta*** MRK 1869 38, ***Dwase Szwęta*** PK 1828 38, NMK 1848 11, DEK 1855 [1873] 10, ***Dwasi Szwinta*** KK 1854 41, ***Dwasia Szwenta*** MLSK 1852 20, TK 1861 5, ***Dwasia Szwęsta*** TK 1856 10, ***Dwasia Szwinta*** KK 1854 20, taip pat ***Dwase S.*** MKKK 1844 8, MKD 1845 244, NKKK 1847 4, DEK 1855 [1873] 10, ***Двасе Ш.*** MSR 1867 26, ***Dwasy S.*** MKD 1845 15, ***S. Dwase*** MKKK 1844 2, KK 1854 13. Šventoji Dvasia pavadinama ir dvižodžiu terminu, kurio pagrindinis dėmuo yra lenkybė *dūšia*: *S.* ×***Duszia*** NKKK 1847 5, *Szwenta* ×***Duszia*** NKKK 1847 5, *Szwinta* ×***Duszia*** KK 1854 12 (‘dvasia’, lenk. *dusza*). Atkreiptinas dėmesys, kad už įvardžiuotinę formą *Šventoji* 1800–1882 m. katekizmuose dažnesnė paprastoji (neįvardžiuotinė) būdvadžio forma *Šventa*. Greičiausiai tokia forma nagrinėjamuose XIX a. katekizmuose vyravo dėl lenkų kalbos, neturinčios įvardžiuotinių ir paprastųjų būdvardžių priešpriešos, įtakos. Lygiai tą patį galima pasakyti ir apie kitus rūšinius terminus, vartojamus katekizmuose.

Tai trečiasis Švenčiausiosios Trejybės asmuo: ***Diewas Dwase Szwenta*** SK 1803 11, DEK 1855 [1873] 16, RM 1862 [1878] 27, ***Diewas Dwase szwenta*** MKD 1845 102, KK 1863 V, ***Diewas Dwase szwęta*** MLSK 1852 27, ***Diewas***

Dwase Szwęta PK 1828 15, NKKK 1847 92, ***Девасъ Двасе Швента*** TK 1865 5 ir kt.

Katekizmuose ‘Šventosios Dvasios’ reikšme vartojamas ir vienažodis terminas ***Dwase*** MKKK 1844 7, NKKK 1847 17, KK 1863 5, ***Dwasia*** TK 1861 5, ***Dwassia*** SK 1803 4. *Dvasia* – tai senas indoeuropietiškas žodis, plg. la. *dvaša* ‘kvapas, dvasia’, rus. *дух* ‘dvasia’ ir kt. (Sabaliauskas 1990: 84). 1800–1882 m. šaltiniuose randame dar vieną pirmuosiuose rašto šaltiniuose vartojamą Šventosios Dvasios pavadinimą – seną nelietuviškos kilmės jau minėtą žodį *dūšia:* ×***Duszia*** MKKK 1844 3: ×*nesmertelna* ×***Duszia*** KK 1863 9.

Šventoji dvasia vadinama ir terminu ***treczia*** ×***asaba diewiszka*** MLSK 1852 29.

Dievas trijuose asmenyse, t. y. visi trys svarbiausi ir didingiausi dangiškosios hierarchijos asmenys, 1800–1882 m. katekizmuose vadinami ***Szwenta*** ×***Trayce*** MKKK 1844 8, ***szwenta*** ×***Trajce*** RM 1862 [1878] 23, ***szwęta*** ×***Trayce*** PK 1828 101, ***Trayce*** ×***Szwęta*** PK 1828 15, ×***Trajce S.*** DEK 1855 [1873] 23, ×***Trajce Szwęta*** NKKK 1847 93, ×***Trajce szwęta*** TK 1856 81, ×***Trajcia S.*** MRK 1869 251, ×***Trajcia Szwenta*** MLSK 1852 29, ×***Trajcia Szwęta*** NMK 1848 19 ir ×***Trajce Szwęcziause*** NMK 1848 14, ×***Trajce Szwenćiause*** MLSK 1852 25, ×***Trajce Szwencziause*** DEK 1855 [1873] 16, ×***Trajce szwencziause*** MKD 1845 290, ×***Trajce szwencziausia*** L 1860 24, ×***Trajce Szwęncziausi*** MRK 1869 39, ×***Trajcy Szwencziausy*** MKD 1845 103, ×***Triejcia Szwencziausia*** KK 1854 17, ×***Трайце Швенчяусе*** TK 1865 12 (‘trejybė’, lenk. *trójca*, plg. lot. *trinitas* ‘trejybė’). 1800–1882 m. katekizmuose termino *trejybė* nėra. Žodį *trejybė* vartojo K. Būga, *trejyba* – Vydūnas.

Dar vartojama terminų su dėmeniu *asaba*: *tris* ×***asabas*** *diewiszkas* DEK 1855 [1873] 18, *tris* ×***Asabos*** *Diewistes* SK 1803 11, TK 1861 5, *tris* ×***asabos*** MRK 1869 37, *tris* ×***Assabos*** MKKK 1844 8, *trys* ×***Asabos*** KK 1863 V, *trys* ×***asabos***

PK 1828 3, MLSK 1852 28, *трисъ* ×***асабасъ*** *Девишкасъ* TK 1865 11, *трисъ* ×***асабасъ*** *Вешпатесъ Дева* TK 1865 5. Švenčiausioji Trejybė vadinama ir terminais ***triwienatijis***[22] ***Diewas*** KK 1863 7, ***triwienásis Diéwas*** MK 1845 94. Norint įvardyti kurį nors konkretų Trejybės asmenį vartojama ×***asaba*** *Szwentos* ×*Trajces* RM 1862 [1878] 17, ×***Asaba*** ×*Traicês szwentôs* KK 1863 V, ×***Asaba*** ×*Trajces Szwentos* NKKK 1847 3, ×***asaba*** ×*Trajcys Szwencziausys* MKD 1845 14, ×***Asaba*** ×*Trajczes Szwętos* NKKK 1847 104, ×***Assaba*** ×*Trayczes* MKKK 1844 42, ×***Assaba*** ×*Trayczes Szwentos* MKKK 1844 13.

Katekizmuose dažnas ir jau minėtas pavadinimas ×***Asaba*** SK 1803 11, KK 1863 7, ×***asaba*** SK 1803 11, PK 1828 3, MKD 1845 200, NMK 1848 14, MLSK 1852 27, KK 1854 8, DEK 1855 [1873] 16, RM 1862 [1878] 17, MRK 1869 39, ×***Assaba*** MKKK 1844 8: ×***asaba*** *Dejwistes* MRK 1869 90, ×***asaba*** *diewiszka* MLSK 1852 28, ×***asaba*** *Diewiszka* PK 1828 22, *Девишка* ×***асаба*** TK 1865 20, minimas kalbant apie konkretų Trejybės asmenį.

Dar vienu dangiškosios hierarchijos asmeniu galima laikyti žemiškąją Jėzaus Kristaus motiną: *Diewo* ***Motina*** KK 1863 11, *Marija* ***Motina*** *Diewa* NMK 1848 10, ***Motina*** *Diewa* DEK 1855 [1873] 10, MRK 1869 73, ***Motina*** *Diewo* PK 1828 83, ***Motina*** *S. Pana* NKKK 1847 17, ***Motyna*** *SS.* MLSK 1852 46, *Szwenta Marya* ***Motyna*** *Diewo* MLSK 1852 21, ***мотина*** *Швенчяусе Мapia Пана* TK 1865 19. Ji vadinama Dievo gimdytoja: *Diewo* ***gimditoja*** *Marija* RM 1862 [1878] 20, *Diewo* ***gimditoja*** RM 1862 [1878] 25, *Diewo* ***Gimdytoje*** KK 1863 11, ***Gimditoja*** *Diewo* PK 1828 83, *Szwęnczianse Maria* ***Diewogimditoje***[23] MRK 1869 153. Katekizmuose

[22] *Trivienatijis* ‘trivienas, triasmenis’. M. Mažvydas vartojo lenkybę *traicė, traičė* ‘trejybė’ ir lietuvišką žodį *trivienybė* ‘trejybė’ (Urbas 1998: 389, 391).

[23] Dėmuo *Dievogimdytoja* atsirado, matyt, dėl lenkų kalbos įtakos, plg. lenk. *Bogurodzica*.

vartojama ir daugiau Marijos pavadinimų: ***Maria Pana*** KK 1863 11, MRK 1869 71, ***Maria Panna*** MKKK 1844 13, ***Marija Pana*** PK 1828 21, NMK 1848 10, ***Marya Panna*** MLSK 1852 21, KK 1854 11, ***Pana Maria*** SK 1803 15, DEK 1855 [1873] 10, ***Марiа Пана*** TK 1865 9: *Paszławinta* ***Marija Pana*** SK 1803 32, *Szwenćiause* ***Panno Marya*** MLSK 1852 45, *szwencziausia* ***Marija Pana*** RM 1862 [1878] 25, taip pat ***Pana*** *Szwęcziause* DEK 1855 [1873] 10, *szwencziause* ***Pana*** RM 1862 [1878] 20 arba ×*czistiause* ***Panele Maria*** MRK 1869 73, ***panele Marya*** PK 1828 25, *Szwencziause* ***Panele*** MRK 1869 50, *Швенчяусе* ***Панеле*** TK 1865 19 (‘mergelė Marija’, lenk. *panna*, brus. *панна*). Evangelikai liuteronai vartojo ***Maryja Merga*** MK 1873 6. Hebrajiškas vardas *Marija* (hebr. *Mirjām*, arabų *Māriām* ‘atkaklioji’, plg. lenk. *Maria*), kaip rodo istoriniai duomenys, buvo vartojamas dar prieš oficialųjų krikštą (Zinkevičius 2010: 20).

Dievo Motina dar vadinama ***Apgintoja*** PK 1828 152 (‘apgynėja, gynėja’), ×***Apiekunka*** PK 1828 152 (‘globėja’, brus. *апекунка*, lenk. *opiekunka*), ×*cziszczciausi* ***suźiedotini*** *Dwases Szwęncziauses* MRK 1869 331, ***Karalene*** DEK 1855 [1873] 45, ***Karaliene*** PK 1828 155, ***Pastiprintoja*** *Krikszczioniu* PK 1828 154, ×***Patieszitoja*** *pawargusiu* PK 1828 154 (‘paguodėja’), *Szwęta* ×***Petronka*** NMK 1848 23 (‘globėja, užtarėja’, lenk. *patronka*), ***uźtaritoja*** RM 1862 [1878] 25 (‘užtarėja’): ***Uźtaritoja*** ×*griesznuju* PK 1828 154.

Dangiškosios hierarchijos asmenys dažniausiai įvardijami lietuviškais ir šiandien vartojamais vienažodžiais terminais (*Apgynėjas, Būtybė, Dievas, Dvasia, Esybė, Užtarytoja, Viešpats* ir kt.), senaisiais skoliniais (*Karalius, Ponas* ir kt.), taip pat tarptautiniais žodžiais (*Jėzus Kristus, Marija*) ir reikšmės skoliniais (*Atpirkėjas, Ganytojas, Išganytojas,* ×*Sutvėrėjas*, ×*Sutvertojas* ir kt.), kiek rečiau vienažodėmis svetimybėmis (×*Asaba,* ×*Dūšia,* ×*Majestotas,* ×*Mesijošius,* ×*Sūdžia* ir kt.). Akivaizdu, kad vienus pavadinimus, tokius kaip

Dievas, Marija, Šventoji Dvasia, Jėzus Kristus, galima laikyti svarbiausiais, pirminiais, kitus – antriniais, metaforiniais: *Visagalis, Viešpats, ×Mesijošius, Išganytojas* ir pan. Dauguma 1800–1882 m. katekizmuose rastų sudėtinių terminų taip pat vartojami ir šiandien, išskyrus tuos hibridinius terminus, kai vienas iš dėmenų yra nelietuviškas (*dieviškas ×Majestotas, Užtarytoja ×griešnųjų, ×Trajcė Švenčiausia* ir kt.).

Antgamtinių būtybių pavadinimai

Antgamtinių būtybių pavadinimai – mažiausia semantinė religijos terminų grupė. Angelas – vienas gražiausių Dievo kūrinių, nemirtinga antgamtinė, bekūnė būtybė, tarnaujanti Dievui ir be paliovos jį garbinanti[24], „kilni dvasia, Dievo pasiuntinys ir įgaliotinis“ (ŠR 2009: 2610), tarnaujantis Jo valios vykdytoju ir skelbėju žmonėms (Иннокентий (Павлов) 2008: 331), „двасесъ бе куна, апдовинотасъ су проту иръ вали“ (TK 1865 13). 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose jis įvardijamas įvairios kilmės ir skirtingų formų terminais. Tik dviejuose iš 1800–1882 m. išleistų katekizmų vartojamas vienažodis terminas ***angelas*** MKKK 1844 10, ***Angélas*** MK 1845 55. Tai ankstyvasis skolinys. Terminas *angelas* kilo iš gr. *angelos* ‘pasiuntinys’ (Фасмер 1986: 78; Beresnevičius 2003: 11; Hiršs, Hirsa 2008: 60). Jis vartojamas jau pirmojoje spausdintoje lietuviškoje knygoje evangelikams liuteronams – M. Mažvydo *Katekizme* (Urbas 1998: 19).

Be termino *angelas*, 1800–1882 m. katekizmuose randame ir iš lenkų kalbos gautą graikiškos kilmės antgamtinės būtybės pavadinimo variantą *aniolas* (‘angelas’, lenk. *anioł* < lot. *angelus* < gr. *angelos*, plg. rus. *ангел*): ×***Anielas*** SK 1803 28, ×***Anjełas*** SK 1803 19, TK 1861 14, ×***Aniolas*** KK 1863 8, ×***aniołas*** PK 1828 61, ×***Aniołas*** MSRL 1828 27,

[24] *Angelas* – „antgamtinė dvasinė būtybė. Žinomas judaizme, krikščionybėje, islame. Katalikų ir stačiatikių bažnyčiose angelai garbinami kaip šventieji“ (VLE 2001: 510).

MKD 1845 27, KK 1854 19, MLSK 1852 47, RM 1862 [1878] 28, GDG 1862 [1878] 13, MRK 1869 44, ×***Aniuołas*** L 1860 25, ×***Аніоласъ*** TK 1865 13, MSR 1867 24. *Etimologiniame lenkų kalbos žodyne* nurodoma, kad lenkų *anioł* anksčiau buvęs *angioł*, XIV–XV a. – *angieł* (Brückner 1974: 5). Ši lenkybė randama M. Mažvydo, K. Sirvydo, M. Petkevičiaus darbuose.

Antgamtinės būtybės angelai 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose įvardijamos ir sudėtiniais terminais. Pirmiausia minėtini terminai, kuriais pažymima, kas angelus sukūrė ir kam jie pavaldūs: ***Angelas Wieszpaties*** MKKK 1844 25, ×***Aniołas Wieszpaties*** MKD 1845 97, ×***Anioły Pona*** NMK 1848 21, ×***Anioły Pono*** MSRL 1828 13, ×***Aniołas Diewo*** PK 1828 152, ×***Aniołas Diewa*** MKD 1845 33, MLSK 1852 24, ×***Aniolas Diewa*** NMK 1848 20, ×***Aniolas Diewo*** RM 1862 [1878] 20, ×***aniołas Diewo*** RM 1862 [1878] 21, ×***Aniuołas*** *Diewo* L 1860 23. Kitais terminais apibūdinamos tam tikros angelų ypatybės – šventumas, gerumas, ištikimybė ir kt.: ×***Aniełas Szw.*** SK 1803 29, ***šwentas Angēlas*** MK 1873 28, ***Szwentas*** ×***Aniołas*** MLSK 1852 83, ***Швентасъ*** ×***Аніоласъ*** TK 1865 14, ***geras Angélas*** MK 1845 55, ***geras*** ×***Aniolas*** KK 1863 9, ***gieras*** ×***Aniołas*** MRK 1869 45, ***герасъ*** ×***Аніоласъ*** TK 1865 13, ***isztikimas*** ×***Aniołas*** MRK 1869 45, ×***czistas***[25] ×***Aniołas*** NKKK 1847 39. *Moksle Rima-Kataliku* vartojamas dvižodis terminas ×***Aniołas dąngaus*** MRK 1869 84, kuriuo įvardijama buvimo vieta. Evangelikų liuteronų katekizme ši bekūnė būtybė dar vadinama sudėtiniu terminu ***neregimas*** ×***Sutwērimas Diewo*** MK 1845 55. Kaip matyti iš pavyzdžių, trečiosios (žemiausios) hierarchijos antgamtinės būtybės dažniausiai įvardijamos dvižodžiais terminais, kurių pagrindiniu dėmeniu eina iš graikų kalbos gauta lenkybė *aniolas*.

---

[25] ×*Čystas* ‘švarus, doras, grynas, skaistus’, brus. *чыстый*, lenk. *czysty*.

Kiekvienas tikintysis turi savo Angelą Sargą, kuris jį lydi ir globoja visą gyvenimą, užtaria mirties akivaizdoje. Jis 1800–1882 m. katekizmuose įvardijamas dvižodžiais terminais, sudarytais iš skirtingos kilmės dėmenų: ×***Aniołas S***. KK 1854 92, ×***Aniolas Sargas*** KK 1863 9, ×***Aniołas Sargas*** MSRL 1828 22, ×***Aniołas sargas*** MKD 1845 33, NMK 1848 20, MRK 1869 45. Kai kuriuose katekizmuose pabrėžiamas jo šventumas, todėl vartojami trižodžiai terminai ***S***. ×***Aniołas Sargas*** PK 1828 152, ***Szwentas*** ×***Aniolas Sargas*** KK 1863 8, ***Szwęntas*** ×***Aniołas sargas*** MRK 1869 45, ***Szwentas*** ×***Aniuolas sargas*** L 1860 22. *Moksle Rima-Kataliku*, be termino ×***Aniołas sargas***, rastas trižodis aprašomasis terminas ×***Aniołas*** ×***dabojęntis***[26] ***źmogu*** MRK 1869 45. Sudėtinių terminų su dėmeniu *angelas* nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose nerasta. *Naujeme moksłe skajtima raszta żemajtyszka* vartojamas vienažodis terminas ***Sargas*** NMK 1848 20 reikšme ‘Angelas Sargas’.

Pagal krikščionybės tradiciją, visi angelai pagal atliekamo vaidmens, funkcijų svarbą skirstomi į devynis rangus, arba chorus, kurie pagal svarbą grupuojami po tris į tris eiles (Metford 2001: 26). Aukštesniojo rango angelas tik viename 1800–1882 m. išleistame katekizme vadinamas graikiškos kilmės terminu *arkangelas*: ***Archangełas*** SK 1803 26 (‘vyresnysis angelas’, lot. *archangelus* < gr. *archangelos*). Kituose katekizmuose jis pavadinamas iš lenkų kalbos gautu skoliniu *arkaniolas:* ×***Archaniołas*** PK 1828 155, MSRL 1828 27, MLSK 1852 45, ×***Arkaniołas*** DEK 1855 [1873] 20, DEK 1860 [1873] 20, RM 1862 [1878] 39, MRK 1869 152 ir ×***Archanielas*** MKKK 1844 67, ×***Арханіолась*** TK 1865 47, MSR 1867 24 (lenk. *archanioł* < lot. *archangelus* < gr. *archangelos*, plg. rus. *архангел*). Kaip ir *angelas*, *arkangelas* į lietuvių kalbą atėjo per kaimynines slavų kalbas.

---

[26] ×*Daboti* ‘saugoti, rūpintis, tausoti’, lenk. *dbać*.

Trijuose aptariamo laikotarpio katekizmuose minimi vieni svarbiausių arkangelų – arkangelai Gabrielius ir Rapolas: ×***Archaniolas Gabrielus*** KK 1863 65, ×***Archaniołas Gabrielus*** MLSK 1852 45, ***Szwęts Rapałs*** ×***Arkanioł*s** TK 1856 11. *Nawieme krykszczionyszkame katalykyszkame katechizme* pirmasis vadinamas tiesiog angelu Gabrieliumi: ×***Aniołas S. Gabryjelus*** NKKK 1847 17. Šventajame Rašte įvardijami tik trys arkangelai: šv. Mykolas, šv. Gabrielius ir šv. Rapolas (KIŽ 1997: 38)[27].

Angelas, *archangelas* – tai tokie pat nuo seno vartojami seni prigimtiniai religijos terminai kaip ir *altorius*, *apaštalas*, *krikštas*, *kunigas*, *mišios*, *nuodėmė*, *ostija*, *pragaras*, *psalmė*, *rojus*, *sakramentas* ir kt. Tačiau jie nagrinėjamuose XIX a. aštuonių dešimtmečių katekizmuose reti – vietoj jų dažniausiai vartojamos lenkybės *aniolas* ir *archaniolas*, *angelą* randame evangelikų liuteronų katekizmuose – juose *aniolo* nėra.

Arkangelai ir angelai yra Dievo tarpininkai ir pasiuntiniai žemėje (RŽ 1991: 20; KIŽ 1997: 25; Metford 2001: 26; Norkutė 2009: 209; Gregg 2011: 20–21). Jie, kaip rašoma teologo Dionisijaus Areopagito V a. parašytame traktate *Apie dangiškąją hierarchiją*, priskiriami prie žemiausios angelų hierarchijos grandies, kurios paskirtis yra tarnauti žmonijai ir bendrauti su ja (Norkutė 2009: 209).

Žemiausio rango angelai kai kur įvardijami priesagos *-yst-* vediniu ***Kunigajksztistes*** MKD 1845 33, MRK 1869 44. Kazys Alminauskis *kunigaikštį* kildina iš žodžio *kunigas* ir nurodo, kad tai germanizmas (Alminauskis 1931: 75). Algis Rubinas straipsnyje „Dvasininkų pavadinimai ir jų istorija“ rašo, kad

---

[27] *Gabrielius* (hebr. *Gabrī'ēl* ‘Dievas mano stiprybė’) – Dievo žodžio nešėjas; *Rapolas* (hebr. *Refa'ēl* ‘Dievas pagydė’) – gydantis angelas; *Mykolas* (hebr. *Mīkā'ēl* ‘kas kaip Dievas’) – Dievui ištikimų angelų ir žmonių vadas, nugalėjęs Liuciferį (VLE 2001: 777). Šie hebrajų kilmės vardai į Lietuvą atėjo iš Vakarų nuo Romos per vokiečius ir lenkus (Zinkevičius 2010: 9, 15, 45). Islamo religija teigia, kad arkangelas Gabrielius musulmonams atnešė Koraną (PR 2007: 457).

kunigáikštis pasidarytas iš žodžio *kùnigas* ‘karalius’ su priesaga *-aikštis* (Rubinas 2001: 191; plg. Būga 1958: 546; Kabelka 1964: 120). Šio rango angelų paskirtis – globoti konkrečios parapijos žmones (ASKT 2012). Žemiausio rango angelai ir arkangelai visada sparnuoti, belyčiai, gražūs moteriškos išvaizdos jaunikaičiai su ilgais, laisvais drabužiais ir nimbais (KIŽ 1997: 26).

Kaip teigia Johnas Callanas Jamesas Metfordas, antroji hierarchinė eilė – žvaigždžių ir dangaus kūnų bei stichijų valdytojai: *viešpatystės*, *galybės*, *valdžios* (Metford 2001: 26, plg. **Иннокентий** (Павлов) 2008: 331). 1869 m. išleistame katekizme randame šiuos terminus: ***Ponistes*** MRK 1869 44, ***Galibes*** MRK 1869 44 ir ***Wiresnibes*** MRK 1869 44. Tai priesagų *-yst-* ir *-yb-* vediniai. Terminas *ponystės* padarytas iš tikrojo skolinio *ponas*, *galybės* ir *vyresnybės* iš savos kilmės žodžių.

Vos trijuose aptariamo laikotarpio katekizmuose minima pirmoji, pagal minėto teologo D. Areopagito klasifikaciją, arčiausiai Dievo esanti ir Dievo sostą supanti, hierarchinė eilė – *serafimai*, *cherubinai*, *sostai* (RŽ 1991: 344; Metford 2001: 26): rojaus vartų sargai ***Serapinaj***[28] MRK 1869 44 (‘liepsnos kalavijais ginkluotas šešiasparnis angelas’, lot. *seraphim* < hebr. *seraphim*, dar plg. lenk. *serafin*, rus. *серафимы*), Dievo sosto tarnai ***Kerubinaj*** MRK 1869 44 (‘aukščiausiojo rango angelas’, gr. *cheroubim* < hebr. *kerubim*, dar plg. lenk. *cherubin*, rus. *херувимы*) ir ***Cherbynu*** NKKK 1847 23. *Sostai* įvardijami dvejopai – arba vienu terminu ×***tronaj*** MKD 1845 33 (lenk. *tron* < vok. *Thron* < gr. *thronos*, plg. rus. *престолы*), arba dviem sinonimiškais skirtingos kilmės terminais, sujungtais jungtuku *arba*: ***Sostaj*** arba ×***tronaj*** MRK 1869 44.

[28] 2003 m. išleistame *Kompiuteriniame tarptautinių žodžių žodyne* Interleksis pateikiamas terminas *serafas* [hebr. *seraphim* (dgs.)], krikščionybėje – šešiasparnis angelas, aukščiausio laipsnio angelas; serafimas, o *cherubinas* – žr. *kerubas, kerubinas*. Taigi pirmenybė, matyt, teikiama trumpesnėms formoms, kilusioms iš hebrajų kalbos.

Angelai yra Dievo tarnai ir pasiuntiniai. Jie „danguje visuomet mato <...> dangiškojo Tėvo veidą“ (Mt 18, 10; ŠR 2009: 2118), todėl yra „galingieji, vykdantys jo įsakymą, paklusnūs jo tartam žodžiui“ (Ps 103, 20; ŠR 2009: 1278). Tačiau ne visi angelai yra geri[29]. Kai kurie angelai sukilo prieš Dievą ir už tai buvo nutrenkti į pragarą. Jie 1800–1882 m. katekizmuose įvardijami įvairiais vienažodžiais terminais. Pirmiausia reikia minėti lietuvišką terminą *velnias*: ***Wélnias*** MK 1845 55, ***Welnas*** MKKK 1844 27, KK 1863 9, MK 1873 6, ***Wēlnas*** MK 1873 8, ***welnes*** MKD 1845 35, NKKK 1847 73, MLSK 1852 36, TK 1856 66, ***wełnes*** RM 1862 [1878] 29, ***welnias*** PK 1828 19, MKD 1845 35, NKKK 1847 77, MLSK 1852 44, KK 1854 25, GDG 1862 [1878] 13, MRK 1869 46 ir ***wialnias*** KK 1854 25, ***wialnis*** KK 1854 23, ***велнесъ*** TK 1865 14[30]. Tai ne tik religijos, bet ir mitologijos leksikos žodis. Lietuvių tautosakoje velnias – „bene dažniausiai sutinkama mitinė būtybė, kurios provaizdžiu neabejotinai buvo kadainykštis dievas Velnias ar Vėlinas. Jis turėjo būti susijęs su gyvuliais, mirusiaisiais, požemiais, požemių turtais, ekonomine sfera, tačiau ir magija, virsmais, žyniais“ (Beresnevičius 2001). Lietuvių tautosakoje velnias laikomas ugnies šeimininku pragare.

---

[29] Iš kur atsirado blogieji angelai? Šį klausimą kėlė ne vienas išminčius, filosofas ar dvasininkas. Jį nagrinėja ir angelologijos ekspertas Renzo Lavatori. Jis teigia, kad šėtonas yra „angelas, išėjęs geras iš Dievo rankų, bet pasipriešinęs Dievo duotai tvarkai, sukilęs prieš Viešpatį. Netvarka, kuri kilo iš jo nuodėmės, paliečia visą sukurtą tikrovę. Šėtonui pavyko priversti žmogų sekti juo. Žmogus leidosi būti jo suvedžiojamas ir, savo ruožtu, pats nusprendė „būti kaip Dievas“. <...>. Velnio figūra yra asmuo, subjektas, sąmoningas, laisvas, turintis protą, tačiau sau svetimas personažas, niekada nesugebantis susitelkti, nepriimantis savęs, amžinai save prarandantis, nuolat save neigianti būtybė. Jis vietoje būties pasirinko nebūtį, vietoje gyvenimo – negyvenimą, vietoje meilės – nemeilę, o to pasekmė: vietoje šviesos – tamsa, vietoje tobulumo – chaosas, vietoje harmonijos – netvarka“ (Lavatori 2015).

[30] K. Sirvydo žodyne užfiksuota forma *velinas*.

Velniai pagal hierarchiją 1800–1882 m. katekizmuose paprastai neskirstomi. Krikščionių demonologijoje išskiriamas tik puolęs angelas, pragaro valdovas Liuciferis (‘šviesos nešėjas’, lot. *lux* ‘šviesa’, *ferre* ‘nešti’), kuris valdo pragarą. Jis nagrinėjamo laikotarpio šaltiniuose vadinamas graikiškos kilmės terminu ***Antikristas*** MRK 1869 149 ir lenkybe ×***Anty-chrystus*** MKD 1845 227 (šnek. ‘velnias, piktoji dvasia’, gr. *antichristos*). Be abejo, šis terminas gautas per kaimynines slavų kalbas, plg. lenk. *Antychryst*, rus. *Антихрист* (Fediukina 2014: 21).

Kai kuriuose 1800–1882 m. katekizmuose ši chtoninė būtybė vadinama hebrajiškos kilmės senuoju skoliniu *šėtonas*, gautu per lenkų kalbą: ***czetonas*** MLSK 1852 48, ***Szetonas*** MKD 1845 142, NKKK 1847 16, ***szetonas*** MKD 1845 35, NMK 1848 45, ***siatonas*** MSRL 1828 33, ***Sziatonas*** NMK 1848 43, ***sziatonas*** KK 1854 23, ***szietonas*** SK 1803 29, ***zetonas*** NKKK 1847 103, ***шятонасъ*** MSR 1867 27 (‘piktoji dvasia, velnias’, lenk. *szatan* < lot. *satanas* < hebr. *sātān*).

Katekizmuose yra ir daugiau nelietuviškų velnio pavadinimų. *Moksłe lietuwiszko skajtimo ir Katechizme* vartojama slavybė ×***biesas*** MLSK 1852 48 (‘velnias, piktoji dvasia’, brus., rus. *бес*, lenk. *bies*, ukr. *bis*), taip pat slavybė *čertas*: ×***Czertas*** MKD 1845 42, ×***czertas*** MKD 1845 35, MLSK 1852 48 (brus. *чорт*, rus. *чёрт*, lenk. *czart*). Nupuolęs angelas pavadinamas ir tik lietuvių kalbai būdingu žodžiu *kipšas:* ***kipszas*** MRK 1869 47, ***кипшасъ*** TK 1865 14. Iš LKŽe pateikiamų vartosenos pavyzdžių matyti, kad *kipšas* randamas tik vėlesniuose kalbos paminkluose. Dar vartojama *judošius*: ***Judoszius*** KK 1863 55 (‘velnias’, plg. lenk. *judasz*). LKŽe pateikiamos tokios šio žodžio reikšmės: 1. žr. *judas* ‘juda, išdavikas’, 2. toks keiksmažodis, plg. *velnias, kelmas*.

Katekizmuose ‘velnio’ reikšme vartojami sudaiktavardėję įvardžiuotiniai būdvardžiai ***nelabasis*** MRK 1869 179 (LKŽe 1. ‘piktoji dvasia, velnias, kipšas’), ***juadajsis*** MLSK

1852 48 (LKŽe keik. ‘velnias, nelabasis’) ir ***piktasis*** MRK 1869 120 (LKŽe ‘nelabasis, velnias’), taip pat įvardžiuotinis dalyvis ***prakiejktasis*** KK 1854 85, MRK 1869 120 (LKŽe ‘kas prakeiktas, pasmerktas’: *Prakéiktasai (nelabasis, velnias) pekloj jam ažmokės* Ds). Šiais terminais puolę angelai, matyt, buvo įvardijami pagal būdo, išvaizdos ar kitas įsivaizduojamas ypatybes. Bažnytinėje ikonografijoje velniai dažniausiai vaizduojami juodi (Biedermannas 1998: 170), krintantys iš dangaus įvairiausių pabaisų, šliužų, gyvačių, žalčių, drakonų ir kitokių gyvūnų pavidalu (KIŽ 1997: 315). Plačiau vertėtų aptarti terminą *juodasis*. Kalbininkė Saulė Juzelėnienė skiria tokias žodžio *júodas* konotacines reikšmes: 1) susijęs su nelaime, liūdesiu, kančia, neviltimi; 2) nežinia, blogis, kas nors pikta, negera; 3) susijęs su mirtimi; 4) sunkus, kasdieninis (Juzelėnienė 2002: 37). Be viso to, į visų šių konotacijų struktūrą įeina itin stiprus neigiamas vertinamasis komponentas. Birutės Jasiūnaitės manymu, „nėra ko stebėtis, kad juodumo požymis siejamas su neigiamu mitologiniu personažu. Būtina pabrėžti, kad tradicinėje etninėje kultūroje įvairios spalvos ar jų deriniai įgyja simbolinę reikšmę. Juodos spalvos simbolika bene konkrečiausia: ji asocijuojasi su tamsa ir žeme. Daugelio tautų supratimu, kai kurios dievybės ar zoomorfiniai demonai esti juodi. Ši spalva būdinga mitinių būtybių gyvenamajai vietai, burtų priemonėms“ (Jasiūnaitė 2012: 108).

Velnias dar vadinamas lietuvišku žodžiu *žaltys*: ***Źaltys*** KK 1863 10, ***żaltis*** L 1860 31, kuris krikščionybės simbolikoje reiškia ne tik velnią, demoną, bet ir pirmapradę nuodėmę, blogį, taip pat suvedžiojimą, gundymą. LKŽe nefiksuojama žodžio *žaltys* reikšmė ‘velnias’, tačiau randame pavyzdžių, kai vartojama perkeltine reikšme ‘blogis’. Pranė Dundulienė rašo, kad žalčių demonizavimo motyvai gali būti dvejopi: „vieni susiję su bibliniu pasaulio sutvėrimu ir angelų sukilimu, kiti sukurti viduramžiais“ (Dundulienė 2005: 123).

Moksle Rima-Kataliku ir *Katekizoj katalikų* randame neįprastus atvejus, kai velnias pavadinamas iš slavų kalbų gautu žodžiu *levas*: ×***Lewas*** KK 1863 9, ×***lawas*** MRK 1869 328 (‘liūtas’, lenk. *lew*, brus. *леў*). 1852 m. išėjusiame *Moksłe lietuwiszko skajtimo ir Katechizme* reikšme ‘velnias, nelabasis’ vartojamas eufemizmas ×***ledokas*** MLSK 1852 48 (‘velnias, nelabasis’, sen. lenk. *ledako*, plg. lenk. *ledaka*). Žodis *ledokas* reikšme ‘blogas, piktas, niekam tikęs žmogus’ vartojamas XVII a. vid. rankraštiniuose žodynuose *Lexicon Lithuanicum* ir *Clavis Germanico–Lithvana* (Palionis 2004: 218).

Vilniuje 1865 m. išėjusiame vyskupo M. Valančiaus katekizme *Трумпасъ катехизмасъ* aptinkame dar vieną eufemistinį šios antgamtinės ir mistinės būtybės pavadinimą *kelmas*: ***келмасъ*** TK 1865 14. LKŽe nurodyta tokia žodžio *kelmas* 9 reikšmė: keik. (švelniai) ‘velnias, kipšas’. Iš pastarųjų pavyzdžių matyti, kad kartais katekizmuose, kaip ir apskritai šnekamojoje kalboje, kalbant apie pavojingą antgamtinę būtybę vengiama minėti jos vardą. Matyt, todėl turima po bent kelis tikrojo vardo pakaitus, kurie katekizmuose rašomi skliaustuose arba jungiami jungtuku *arba*: ***piktasis (welnias)*** MRK 1869 47, ***Welnas*** *arba* ***Szetonas*** MKKK 1844 11, ***Szętonas*** *arba* ***Wélnias*** MK 1845 55, ***źaltis*** *arba* ***szetonas*** NKKK 1847 95, ***żaltis*** *arba* ***welnes*** DEK 1855 [1873] 20, DEK 1860 [1873] 20, ***źaltis*** *arba* ***welnias*** MRK 1869 49, ***żałtis*** *arba* ***welnis*** MRK 1869 52, ***żaltis,*** *arba* ***wialnis*** KK 1854 27.

Dvižodžiais savos kilmės terminais įvardijamas ir nupuolęs angelas, t. y. velnias: ***pikta dwase*** KK 1854 23, L 1860 31, RM 1862 [1878] 29, MRK 1869 46, ***pikta dwasia*** MLSK 1852 48, TK 1856 30, ***pykta dwase*** MKD 1845 35, ***piktoi dwasia*** GDG 1862 [1878] 13. *Moksle Rima-Kataliku* dar randame ***dwasia biauri*** MRK 1869 46. Kitų dvižodžių terminų dėmenys yra mišrios kilmės: ***dwasia*** ×***neczista***[31] MRK

[31] ×*Nečystas* ‘nedoras, neskaistus’, brus. *нечысты*, lenk. *nieczysty*.

1869 46 ir ×***нечиста двасе*** TK 1865 14. Knygoje *Naujes mokslas skajtima raszta žemajtyska diel mažun wajkun* randame terminą ***sziatonas*** ×***neprietelius***[32] NMK 1848 19. Abu termino dėmenys yra skolinti.

Velnias aptariamo laikotarpio katekizmuose dar vadinamas dvižodžiu terminu ***prakejktas welnes*** MLSK 1852 60 ir mišrios kilmės terminais, kurių vienas iš dėmenų yra *angelas* arba *aniolas*: ***piktas Angelas*** MKKK 1844 11, ***piktas Angélas*** MK 1845 55, ***piktas*** ×***Aniolas*** KK 1863 9, ×***аніолась пасипутесъ*** TK 1865 16, ×***Aniołas*** ×***sugrieszyjusys***[33] MKD 1845 35, ***kaltasis*** ×***Aniołas*** KK 1854 22, ***недорасъ*** ×***Аніолась*** TK 1865 13, ***пасипутесъ*** ×***Аніолась*** TK 1865 14, ***пракейктасъ*** ×***Аніолась*** TK 1865 14, ***půlęs Angēlas*** MK 1873 28.

Kartais sinonimiškai vartojamas vienažodis ir dvižodis terminai: ***Welnas*** *arba* ***pikta Dwase*** KK 1863 8 ir ***pikta dwasia*** *arba* ***welnes*** RM 1862 [1878] 29, ×***nesczista dwasia*** *arba* ***welnias*** GDG 1862 [1878] 13.

‘Nemirtingo, nematerialus žmogaus prado, egzistuojančio nepriklausomai nuo kūno, dvasios, vėlės’ reikšme katekizmuose vartojamas terminas ×***dusze*** MKD 1845 26, NMK 1848 14, DEK 1855 [1873] 11, RM 1862 [1878] 17, MRK 1869 48, ×***duszia*** SK 1803 5, PK 1828 5, MKD 1845 38, NKKK 1847 74, MLSK 1852 23, KK 1854 III, TK 1856 4, RM 1862 [1878] 20, ×***душе*** TK 1865 5 (‘siela’, brus., rus. *душа*, lenk. *dusza*): ×***dusze*** *žmogaus* DEK 1855 [1873] 17, ×***Duszia*** *Źmogaus* KK 1863 V, ×***duszia*** *źmogaus* MKD 1845 34, ×***Duszia*** *Žmogaus* MKKK 1844 21; ×***dusze*** *mažo wajko* DEK 1855 [1873] 24, *maźo kudykelo* ×***Dusze*** NKKK 1847 102; ×***dusze*** ×*griesznika* DEK 1855 [1873] 25; ×***duše*** *numirusiojo* TK 1865 23, ×***duszi*** *numirusiojo* KK 1854 53; ×***dusze*** *tejsingojo* MRK 1869 31, ×***Duszia*** *Teisiojo* KK 1863 16

[32] ×*Neprietelius* ‘nedraugas, priešas, nevidonas’, brus. *неприятель*.

[33] ×*Sugriešyti* ‘nusikalsti, nusidėti’, rus. *сгрешить*.

ir ×***duszia*** ×*wiernojo* NMK 1848 37; ×***Dusze*** ×*Czyscziuje* MKKK 1844 19, ×***duszia*** ×*cziszczziuj esąnti* MRK 1869 116, ×***duszia*** ×*cziszczziuj kiętąnti* MRK 1869 115, ×***duszia*** ×*czyśćiuje* MLSK 1852 58, ×***Duszia*** ×*Czyszczziuje kentanti* KK 1863 51, ×***Duszia*** ×*Czyszczziuje* KK 1863 19 ir kt. ‘Įsivaizduojamos bekūnės būtybės, sielos, vėlės’ reikšme kai kuriuose šaltiniuose vartojamas terminas ***dwase*** PK 1828 5, MLSK 1852 31, DEK 1855 [1873] 17, ***dwasi*** MRK 1869 26, ***dwasia*** NMK 1848 34, MLSK 1852 42, KK 1854 22, TK 1856 103. *Maźame Katekisme krikszczioniszkame katalikiszkame* pavartota sinonimiškai: *giwa* ***Dwase****, arba* ×***Duszia*** MKKK 1844 9. Įdomu, kad nei žodžio *siela*, nei *vėlė* nagrinėjamo laikotarpio šaltiniuose nėra.

Apibendrinant rastus antgamtinių būtybių pavadinimus, galima pasakyti, kad ši religijos terminų grupelė labai negausi. 1800–1882 m. katekizmų velnio pavadinimai yra panašūs į velnio vardus, randamus XVI–XVIII a. religinėje lietuvių raštijoje, kur greta skolinių ×*biesas,* ×*čiortas, šėtonas* vartojama ir *piktoji dvasia*, *piktasis angelas*, *piktasis*, *piktybė* ir pan. (Vėlius 1987: 236). Vos viename ar dviejuose nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose rasti pavadinimai ×*biesas,* ×*čiortas*, *kipšas*, *judošius*, *nelabasis*, *juodasis*, *piktasis*, *prakeiktasis*, *žaltys*, ×*levas*, ×*ledokas* ir *kelmas* gali būti priskiriami prie liaudies religijos terminijos[34]. Jie turi vertinamųjų požymių, yra stiliškai nuspalvinti, turi tam tikrą emocinį atspalvį.

Dvasininkų pavadinimai

Dar viena religinių asmenų grupė – dvasininkai. 1800–1882 m. katekizmuose randame įvardijimų, kuriais pavadinami asmenys, turintys tam tikrą ryšį su Dievu ir besirūpinantys

[34] Religijos liaudies terminais galima vadinti „terminologizuotus liaudies kalbos žodžius“ (Gaivenis 2014: 122), t. y. specialias religijos sampratas ar vaizdinius įvardijančius gyvosios kalbos žodžius. Liaudies terminiją nuo mokslo terminijos skiria mažesnis reikšmių ir vartojimo griežtumas (Klimavičius 1996: 6).

tikinčiųjų dvasios reikalais, taip pat aptarnaujantys kultą ir atliekantys tam tikras religines apeigas. Pirmiausia reikia pasakyti, kad nagrinėjamo laikotarpio šaltiniuose termino *dvasininkas* nėra. Randame tik vieną kartą vysk. M. Valančiaus parengtame katekizme pavartotą terminą ***двасишкисъ*** TK 1865 61 (‘dvasininkas’). Šis terminas nuo seno taisomas. Vietoj *dvasiškis* J. Jablonskis siūlė vartoti *dvasininkas, kunigas*. Gana plačiai šis siūlymas aptartas 1914 m. *Viltyje* (Jablonskis 1959: 155–178, dar žr. Skardžius II 1997: 553, Klimavičius 2006: 3–4).

Nagrinėjamuose katekizmuose dažniausiai minimas kunigas: ***kunigas*** PK 1828 52, MLSK 1852 59, DEK 1855 [1873] 33, RM 1862 [1878] 39, MRK 1869 55, ***Kunigas*** SK 1803 7, MKKK 1844 26, MKD 1845 108, NKKK 1847 25, NMK 1848 46, KK 1854 46, TK 1861 12, KK 1863 16, ***kunegas*** MKD 1845 257, DEK 1855 [1873] 33, TK 1856 3, ***kunegs*** DEK 1855 [1873] 43, TK 1856 35, ***Кунигасъ*** MSR 1867 29 (‘dvasininkas’, vok. aukšt. *kunig* ‘kunigaikštis, karalius’, Sabaliauskas 1990: 260, 270, Urbas 1998: 202, Būga I 1958: 546): *geras* ***Kunigas*** PK 1828 58, ***Kunigas*** *Auksziausioje* NKKK 1847 31, ***kunigas*** *katalikiszkas* RM 1862 [1878] 46, ***Kunigas*** *Tiewas Dwasyskasis* NKKK 1847 55, *×parakwijes* ***kunigas*** MRK 1869 248, *szwętas* ***Kunigas*** PK 1828 58, *tykras* ***Kunigas*** NKKK 1847 46, *wyrausis* ***Kunigas*** KK 1863 11, nes jis visada buvo arčiausiai tikinčiųjų, palaikė ryšius su jais ir gyveno prie bažnyčios. *Kunigas* „yra vokiečių kalbos kilmės žodis, bendras visoms baltų kalboms. <...>. Kaip germanizmas, *kunigas* yra palyginti nesenas skolinys. Žinoma, jis senesnis už daugelį krikščionybės sąvokų reiškiančią skolintinę leksiką, atėjusią XV–XVI a.“ (Drotvinas 1993: 24). Pasak Algirdo Sabaliausko, pirminė lietuvių kalbos žodžio *kunigas* reikšmė buvo ‘kunigaikštis’. Naujoji ‘kunigas ’reikšmė veikiausiai atsirado dėl lenkų kalbos įtakos (lenk. *ksiądz* ‘kunigas’: lenk. *książę* ‘kunigaikštis’). Germaniškos kilmės

yra latvių kalbos žodis *kungs* ‘ponas’ (Sabaliauskas 1990: 261, 270). Kalbininko Kazimiero Būgos manymu, į lietuvių kalbą žodis *kunigas* pateko apie 1200 metus (Būga II 1959: 91). ‘Kunigo’ reikšme vartojami dvižodžiai terminai ***dwasiszkas Tiewas*** MKKK 1844 19, ***tiewas dwasiszkas*** TK 1856 19, ***Tiewas dwasiszkas*** TK 1856 35, ***Tiewas Dwaszyskasys*** NKKK 1847 56.

Randame šį dvasininką pavadinant ir lenkybe ×***Spawedninkas*** KK 1863 29, ×***spawiednikas*** PK 1828 94, MLSK 1852 82, RM 1862 [1878] 43, MRK 1869 202, ×***spawiedniks*** MKD 1845 259, ×***spawiedninkas*** DEK 1855 [1873] 36, TK 1856 3, ×***Spawiedninks*** KK 1863 49 (‘nuodėmklausys’, lenk. *spowiednik*). Lietuviško jos atitikmens *nuodėmklausys* nėra.

Kunigas vadovauja pamaldoms, todėl jis vadinamas ***tarnu*** *ałtoriaus* DEK 1855 [1873] 53 ir ***dalitoju*** *Szwęntu Sakramęntu* MRK 1869 307. Jis sako pamokslus, krikštija, tuokia, laidoja ir atlieka kitas apeigas, todėl randame dar ir tokių šio dvasininko pavadinimų: ***piemuo*** ×*dusziu* MRK 1869 306, *Diewo* ***Wietininkas*** KK 1863 58 (‘asmuo, esantis kieno nors vietoje’).

Atskirai galima paminėti dar vieną terminą, vartojamą ne tik ‘kunigo’, bet ir ‘pamoksliininko’ reikšme, – ×***Koznodieias*** SK 1803 7 (‘kunigas, pamoksliininkas’, lenk. *kaznodzieja*). Šį lenkų kalbos skolinį vartojo senųjų raštų autoriai pamokslų sakytojui pavadinti. Žodžiui atsirasti, matyt, turėjo įtakos kitų kalbų pamokslų sakytojo pavadinimai, plg. bažn. lot. *praedicator* < *praedicare*, rus. *проповедник*, la. *sprediķotājs* (Rubinas 2001: 199).

Prie dvasininkų pavadinimų grupės galima priskirti ir tokius pavadinimus, kuriais įvardijami dvasininkai pagal jų pareigas. Pirmiausia minėtinas parapijos valdytojas, gyvenęs prie bažnyčios ir palaikęs ryšius su tikinčiaisiais – ***klebonas*** MLSK 1852 70, MRK 1869 101, ***Klebonas*** NKKK 1847 35, ***klebanas*** MLSK 1852 23, ***Klebuons*** TK 1856 35,

клебонасъ TK 1865 73 (‘kunigas parapijos valdytojas’, lenk. *kleban*, brus. *клебан* < lot. *plebanus*: lot. *plebs*): *wietas* ***klebonas*** MRK 1869 199, taip pat variantas ***Plebonas*** PK 1828 52, MKD 1845 305, KK 1854 108 (lenk. *pleban*): ***plebonas*** *dwasiszkas Tewas* PK 1828 116. Šis senasis skolinys, kaip matyti, gautas per lenkų kalbą. Forma *plebonas* atėjo per lenkų kalbą, o lenkai šį žodį greičiausiai gavo iš čekų kalbos (ček. *pleban* ‘kaimo klebonas’), čekai – iš bažn. lotynų kalbos. Tačiau, kaip matyti iš pavyzdžių, dažnesnė forma *klebonas*. Ji ir tebevartojama šiandien.

Kai kuriuose katekizmuose ‘dvasininko (kunigo ar pan.), kuriam tikintieji išpažįsta savo nuodėmes, kuris prižiūri bažnyčią’, reikšme randame vartojant vertinį *pardėtinis*: ×***pardietinis*** MRK 1869 219, ×***пардетинисъ*** TK 1865 61 (‘viršininkas, darbo prižiūrėtojas’, plg. lenk. *przełożony*): ×***pardietinis*** *baźniczes* MRK 1869 104. Kalbininkas J. Jablonskis, kaip rašo Arnoldas Piročkinas, taisė žodį *perdėtinis*: „Perdėtinis“ (mano krašto žodis) bus *przełożony*, kurs kilęs vėl iš *praepositus*“, ir keitė žodžiais *viršininkas, vyresnysis* (Piročkinas 1986: 62).

Klebonas kai kuriuose katekizmuose vadinamas ***piemeniu*** PK 1828 205, MKD 1845 106, MRK 1869 98: ***piemuo*** ×*awiniczias* KK 1854 47, ***Piemuo*** *Bažniczias* KK 1854 50, ***piemuo*** ×*dusziu* MRK 1869 101. LKŽe *piemuo* 3. bažn. ‘ganytojas (kunigas ar vyskupas)’. Piemuo – savo banda besirūpinančių avių ir avinėlių, t. y. tikinčiųjų, parapijiečių, ganytojas.

Katekizmuose randame krikščionių bažnyčios dvasininko, kuriam suteikti žemesniojo rango šventimai duoda teisę krikštyti, dalyti Komuniją, tuokti, sakyti pamokslus, tačiau kuris negali laikyti šv. Mišių ir klausyti išpažinties, pavadinimą ***diakonas*** MRK 1869 306, ***Dyakonas*** MKD 1845 108, ***дiаконасъ*** TK 1865 76 (‘dvasininkas, kuriam suteikti žemesniojo rango šventimai’, lot. *diaconus* < gr. *diakonos* ‘tarnas’).

Katalikų Bažnyčios vadovas yra *popiežius*: ***Papiežius*** KK 1854 47, ***Popiežius*** MKD 1845 113, MLSK 1852 57, ***Popieźius***

PK 1828 207, RM 1862 [1878] 33, KK 1863 51, MRK 1869 94 (‘Romos Katalikų Bažnyčios galva’, lenk. *papież* < bažn. lot. *papa* < gr. *pappas* ‘tėvas’). Žodis *popiežius* į lietuvių kalbą pateko per kalbas tarpininkes. Manoma, kad pirmiausia šį pavadinimą gavo vokiečiai, plg. s. bavarų *papes*, s. vok. aukšt. *babes*. Iš vokiečių pasiskolino čekai, plg. ček. *papež*, o iš čekų – lenkai, plg. lenk. *papież*. Per lenkų kalbą žodis pateko į lietuvių kalbą (Būga 1959: 26; Freankel I 1962: 638; Rubinas 2001: 196). Įdomių minčių dėl termino *popiežius* pateikia Petras Kimbrys. Jo teigimu, jis ankstyvojoje Bažnyčioje tiesiog reiškęs kunigą, kaip Bažnyčios vadovo titulas pradėtas vartoti Rytuose, Aleksandrijos bažnyčioje (Būda 1998: 16).

Aukščiausiasis Katalikų Bažnyčios vadovas vadinamas ir ***Popieżiumi*** ×*Rima*[35] DEK 1855 [1873] 30, ×*Rima* ***Popieźiumi*** MRK 1869 105. Katekizmuose randame vartojant ir kitą neoficialų pavadinimą Šventasis Tėvas (lot. *Sanctus Pater*): ***Szwentasis Tiewas*** NKKK 1847 5, ***Szwętasis Tiews*** TK 1856 102, ***Tiewas Szwentosis*** DEK 1855 [1873] 30. Kur kas dažniau vartojama sinonimiškai – oficialus pavadinimas greta neoficialaus: ***Popieźius****, arba* ***Szwętas Tewas*** PK 1828 40, ***Popieżius*** *arba* ***Tiewas Szwintas*** KK 1854 14, ***Szwentasis Tewas****,* ***Popieźus*** KK 1863 16, ***tiewas Szwintas*** *arba* ***Popieżis*** KK 1854 48, ***Тевасъ швентасъ*** *арба* ***Попежюсъ*** TK 1865 31, ***Тевасъ-Швентасисъ*** *арба* ***Попежюсъ*** TK 1865 60, taip pat ***Popieźius*** *arba* ***Tiewas*** NKKK 1847 7, ***S. Tewas Popieźius*** RM 1862 [1878] 44. Šis dvasininkas dar vadinamas ***Baźniczes*** *Walditoju* NKKK 1847 11, ***walditoju*** *Bażniczios* MLSK 1852 57 ir ***Tiewu*** *ss. Baźniczes S.* MKD 1845 223, taip pat ×***Namiestniku*** *Jezuso Chrystuso* MLSK 1852 57 (ist. ‘vietininkas (srities valdytojas)’, rus. *наместник*). Randame ir vartojant sinonimiškai ***regiema***

[35] ×*Rimas, Rymas* ‘Roma’, brus. *Рым*, lenk. *Rzym*.

gałwa *arba* ***Wałditojas*** NKKK 1847 7, ***regima galwa*** *arba* ***walditoiu Baźniczios*** PK 1828 40.

Katalikų Bažnyčios dvasininkas, rangu žemesnis tik už popiežių, vadinamas ***Kardynolu*** MKD 1845 288 (‘aukščiausią po popiežiaus Katalikų Bažnyčios dvasininkų titulą turintis asmuo’, vėl. bažn. lot. *cardinalis* ‘svarbiausias’). Iš kardinolų renkamas popiežius.

Dar vienas krikščionių dvasininkas – vyskupas: ***Wiskupas*** PK 1828 40, MKKK 1844 26, NKKK 1847 12, RM 1862 [1878] 43, MRK 1869 71, ***Wiskups*** TK 1856 35, ***Wyskupas*** MKD 1845 36, KK 1863 16, ***вискупасъ*** TK 1865 35 (‘krikščionių dvasininkas, turintis aukščiausius šventimus’, lenk. *biskup* < vėl. lot. *episcopus* < gr. *episkopos*): ×*Rima* ***Wiskupas*** KK 1854 14, ×*Rymo* ***Wiskupas*** NKKK 1847 7, taip pat variantas ×***Biskupas*** MKD 1845 106, MLSK 1852 73, KK 1854 46: ×***Biskupas*** ×*Rimskus* KK 1854 48, ×*Rima* ×***Biskupas*** MKD 1845 110 (‘krikščionių dvasininkas, turintis aukščiausius šventimus’, lenk. *biskup* < vėl. lot. *episcopus* < gr. *episkopos*). Jis turi galią įšventinti į kunigus, teikti Sutvirtinimo sakramentą. Žodžio *vyskupas* šaltinis yra bažn. lotynų kalbos žodis *episcopus*, kilęs iš graikų *episkopos* ‘prižiūrėtojas’. Į lietuvių kalbą šis terminas, kaip ir daugelis kitų religijos terminų, pateko per kalbas tarpininkes. Nors dėl šio žodžio kilmės kalbininkai turi skirtingų nuomonių, galima manyti, kad pirmiausia jį gavo vokiečiai (plg. s. vok. aukšt. *biscof*, vid. vok. aukšt. *bischof*). Iš jų pasiskolino čekai (ček. *biskup*), o iš čekų – lenkai (lenk. *biskup, wiskup*). Per pastarąją kalbą šis žodis ir pateko į mūsų kalbą. Ernstas Freankelis rašo, kad *vyskupas* kilęs iš lenk. tarm. *wiskup* (Freankel I 1962: 45). Aleksandras Brückneris lenkų kalbos žodio *biskup* kilmę aiškina taip: *biskup* < ček. < vok. *Bischof (biscof)* < lot. *episcopus* < gr. *episkopos* (Brückner 1974: 27).

Katekizoje kataliku randame dar vieną dvasininko pavadinimą – ×***Arcibiskupas*** KK 1854 50 (‘vyresnysis vyskupas’, gr.

archi- < *archē* + lenk. *biskup*, *wiskup* < gr. *episkopos*). Tame pačiame katekizme vartojamas ir katalikų arkivyskupo garbės titulo pavadinimas ***Metropolitas*** MKD 1845 288 (‘vyresnysis vyskupas, tvarkantis kelias vyskupijas, arkivyskupas’, gr. *metropolites*).

‘Dvasininko, bažnyčios tarno’ reikšme katekizme *Moksłas krykszczionyszkas dydesis* randame vartojant tarptautinės kilmės terminą ***Ekklezyastykas*** MKD 1845 18 (‘duodantis pamokymus’, gr. *ekklesiastes*, plg. lenk. *ekłezjastyk* ‘kunigas’).

Aukščiausio rango dvasininkas 1800–1882 m. katekizmuose vadinamas terminu ***Patriarchas*** MKKK 1844 67, ***Patriarkas*** KK 1863 2, MRK 1869 10, ***patriarkas*** MRK 1869 160, ***patryarchas*** MKD 1845 70, ***Patryarchas*** PK 1828 155, KK 1854 2, ***Patryarka*** MKD 1845 132, ***Patryarkas*** MKD 1845 47, ***Патріархасъ*** TK 1865 24, MSR 1867 24 (‘svarbiausias Jeruzalės, Romos, Konstantinopolio ir kt. vyskupijos dvasininkas’, vėl. lot. *patriarcha* < gr. *patriarchēs*).

Žemiausio rango dvasininkas, katalikų klierikas vadinamas tarptautiniu žodžiu *levitas*: ***Lewitieus*** MKD 1845 17 (‘senovės žydų žemesnis dvasininkas’, lot. *Levita* < gr. *Leuites* < hebr. *Lewi*).

Prie šios grupės pavadinimų dar galima priskirti terminą ***klerikas*** TK 1856 37 (‘kas mokosi kunigu, kunigų seminarijos auklėtinis’, lot. *clericus*), kuriuo įvardijamas kunigų seminarijos mokinys arba studentas[36].

---

[36] Monsinjoras Algirdas Jurevičius 2009 m. paskelbtame straipsnyje „Pasaulietinių ir hierarchinių tarnysčių sankirta Lietuvos pavyzdžiu“ aiškina, kas šiandien turėtų būti įvardijama terminu *klierikas*: „Anksčiau tik įstojęs į seminariją jaunuolis būdavo priimamas į dvasininkų luomą tonzūros apeigomis ir tapdavo klieriku. Titulas „klierikas“ reiškia priklausantis dvasininkų luomui. Į šį luomą būdavo įvesdinama, kaip minėta, tonzūros apeigomis: jaunuoliui būdavo iškerpamas plaukų kuokštelis nuo viršugalvio. <...>. Galima suprasti, kodėl kunigų seminarijų auklėtiniai yra vadinami klierikais, tačiau per pastaruosius keturiasdešimt metų Bažnyčioje įvyko labai reikšmingų poslinkių, kurie kol kas bent jau šioje srityje dar nepasiekė

1869 m. išleistame *Moksle Rima-Kataliku* randame slavybes ×***zokanike*** MRK 1869 227 ir ×***zokanikas*** MRK 1869 227 (‘vienuolis, -ė’, lenk. *zakonnik* arba sl. *законникъ*). Žodžio *vienuolis* tiriamojo laikotarpio katekizmuose nėra. Kaip rašo A. Rubinas, „lietuvių žodis vienuõlis atsirado vėlai. Kaip vienuolis buvo vadinamas po Mindaugo ar Jogailos krikšto, mes nežinome. Nerandame šio pavadinimo ir M. Mažvydo raštuose“ (Rubinas 2001: 198). Senuosiuose raštuose vietoj šio žodžio buvo vartojamas pavadinimas *zokonykas*, nes „XIII a. įsikūrus elgetaujantiems ordinams, kurių nariai siekė ne tik asmeninės tobulybės, bet apaštalavo, vyko į misijas ir bendravo su žmonėmis. Dėl to Katalikų Bažnyčios kanonuose vienuolius imta vadinti *Ordens Leute, zakonni*, atseit religinės institucijos įstatymų laikąsi žmonės“ (Rubinas 2001: 198).

Kaip matyti iš aptartų dvasininkų pavadinimų, dauguma šios grupės asmenų turi tam tikrus šventimus. Šie pavadinimai dažniausiai įvardijami tarptautinės kilmės žodžiais (*diakonas, ekleziastikas, klebonas, klierikas, kunigas, metropolitas, patriarchas, popiežius, vyskupas*), rečiau – svetimybėmis (×*koznodiejas,* ×*pardėtinis,* ×*spaviedninkas,* ×*zokaninkas*). Prireikus ‘dvasininko’ reikšme pavartojamas ir savos kilmės pavadinimas (*dvasiškas Tėvas, Dievo vietininkas, dvasiškis, piemuo, šventasis Tėvas*).

Lietuvos. Visų pirma prisimintinas popiežiaus Pauliaus VI 1972 m. įvykdytas Bažnyčios tarnysčių pertvarkymas, tada ir buvo nutiesta ryški takoskyra tarp pasauliečių ir dvasininkų. Popiežius panaikino tonzūros apeigas ir deklaravo, kad *dvasininku* (t. y. *klieriku*) tampama tik priėmus diakono šventimus: <...>. Naujoji tvarka buvo įtvirtinta skelbiant naująjį Kanonų teisės kodeksą: „Per receptum diaconatum aliquis fit clericus“ (priimdamas diakono šventimus asmuo tampa klieriku). Remiantis šiais Bažnyčios potvarkiais, *klieriku* (t. y. *dvasininku*) gali būti vadinami tik vyskupas, kunigas ir diakonas, o vadinti seminarijų studentus *klierikais* yra tiesiog dogminis nesusipratimas“ (Jurevičius 2009: 14–15).

Kristaus mokinių pavadinimai

Atskirai galima apžvelgti tuos religinių asmenų pavadinimus, kuriais įvardijami arčiausiai Jėzaus Kristaus esantys asmenys – jo mokiniai, sekėjai, tikėjimo ir krikščionybės skelbėjai. Vienu iš artimiausių Kristaus bendradarbių ir liudytojų yra ***Apasztalas*** KK 1863 2, ***Apaształas*** PK 1828 7, NKKK 1847 6, NMK 1848 10, KK 1854 12, DEK 1855 [1873] 41, RM 1862 [1878] 23, ***Apasztołas*** MKD 1845 15, KK 1854 4, TK 1856 23, RM 1862 [1878] 39, MRK 1869 10, ***Apasztolas*** MKKK 1844 2, ***Apasztołs*** TK 1856 107, ***Апашталасъ*** MSR 1867 2, ***Апаштоласъ*** TK 1865 4 (‘vienas iš dvylikos Kristaus mokinių’, bažn. lot. *apostolus* < gr. *apostolos*, plg. lenk. *apostoł* < sen. lenk. *aposztoł*): ***Apaształas*** *szwentas* MLSK 1852 39, ***Apasztolas*** *S.* MKKK 1844 15, *Szwentas* ***Apaształas*** NKKK 1847 8, *szwentas* ***Apasztołas*** DEK 1855 [1873] 60, *Szwętas* ***Apaształas*** NMK 1848 37, *Szwętasis* ***Apaształas*** NKKK 1847 67, *szwintas* ***Apaształas*** KK 1854 14. Žodis *apaštalas* vartojamas M. Mažvydo, M. Daukšos ir kt. pirmuosiuose lietuvių kalbos raštuose. *Katalikiszkame katekisme*, išleistame 1863 m., šis graikiškos kilmės žodis sinonimiškai vartojamas su slavybe: ***Apasztalas*** *arba* ×***Paslas*** KK 1863 12. Žodis *paslas* ‘pasiuntinys’ laikytinas svetimybe, kilusia iš slavų kalbų, plg. lenk. *poseł*, brus. *насол*. Kai kuriuose katekizmuose paminima, kad apaštalų buvo dvylika: *dwilika* ***Apasztalu*** PK 1828 29, *dwilaka* ***Apaształu****, arba* ×***pamacniku*** KK 1854 33. Žodis *pamačninkas* ‘padėjėjas’ dabartinėje bendrinėje kalboje nevartojamas. Tai skolinys iš slavų kalbų, greičiausiai iš baltarusių *памочнік*, dar plg. rus. *помощник*, lenk. *pomocnik*.

Jėzaus Kristaus išrinktieji mokiniai – apaštalai – dar vadinami lietuvišku terminu *mokytinis*: ***Mokitinis*** MKKK 1844 13, KK 1863 12, ***mokitinis*** PK 1828 223, DEK 1855 [1873] 22, MRK 1869 13, ***mokitynis*** MKD 1845 15, ***Mokitynis*** NKKK 1847 19, ***мокитинисъ*** TK 1865 8 (‘mokinys’):

mokitinis *[Wieszpaties Jezaus]* MRK 1869 37, ***Mokitinis*** *Jezaus Christaus* MKKK 1844 2. ‘Mokinio’ reikšme terminas vartojamas M. Daukšos, J. Bretkūno raštuose (Palionis 2004: 251). J. Jablonskis yra bandęs taisyti žodį *mokytinis* ‘mokinio’ reikšme. 1904 m. *Varpe* jis siūlė vartoti žodį *mokinys*, nes tai „paprasčiausias žmonių kalboje žodis“ (Jablonskis 1959: 62). Pasak Vincento Drotvino, „radęs Antano Juškos žodyne pavyzdį *Jautis dar mokinys*, t. y. *jį mokina arti*, Jonas Jablonskis pirmasis pradėjęs vartoti šį žodį ne tik „jaučio, pratinamo arti“, bet ir „mokyklą lankančio vaiko ar jaunuolio“ reikšme“ (Drotvinas 2001_2: 112). Anksčiausiai žodis *mokinys* randamas Konstantino Sirvydo *Trijų kalbų žodyno* pirmajame leidime. „Greičiausiai tai buvo vienas pirmųjų paties Sirvydo sukurtų naujadarų“ (Drotvinas 2001_2: 113; 2007: 7).

Kankinys laikomas tikruoju Jėzaus Kristaus mokiniu, einančiu Mokytojo keliu ir susivienijančiu su kentėjusiu ir prisikėlusiu Jėzumi. Jis katekizmuose vadinamas baltarusybe *mūčelninkas:* ×***muczelnikas*** MRK 1869 67, ×***Muczelnikas*** PK 1828 132, ×***muczełnikas*** RM 1862 [1878] 24, ×***Muczelninkas*** NMK 1848 37, ×***Мучяльникасъ*** MSR 1867 24 (‘kankinys’, brus. *мучалнык*): ×***Muczełnikas*** *szwentas* MKD 1845 132, *Szwentas* ×***Muczelnikas*** MRK 1869 23. Be viso to, kankinys – Kristaus liudytojas: ***ludininkas*** *(*×***świedkas)*** PK 1828 223, ×***swiedkas*** MKD 1845 150, MRK 1869 158 (‘liudytojas’, lenk. *świadek*). Kankiniais iš pradžių „buvo vadinami krikščionys, kurie persekiojami veikiau sutikdavo mirti negu atsisakyti tikėjimo. Dabar taip vadinamas kiekvienas numiręs dėl religinių įsitikinimų“ (PR 2007: 472).

Apaštalas ar kitas asmuo, nukentėjęs už tikybą, garbinamas žemėje savo sekėjų, kurie tiki, kad jis teikiąs jiems Dievo palaimą, vadinamas sudaiktavardėjusiu įvardžiuotiniu būdvardžiu *šventasis*: ***Szwentasis*** NKKK 1847 23, KK 1863 18, ***szwentasis*** MKD 1845 120, ***Szwętasis*** NKKK 1847 110, ***szwętasis*** NKKK 1847 80, ***Szwentoji*** NKKK 1847 23,

Szwintasis KK 1854 14, ***швентасисъ*** TK 1865 29 (‘žmogus, išgarsėjęs ypatingu religingumu ir po mirties bažnyčios paskelbtas garbintinu tikinčiųjų globėju’): ***Szwentasis*** *Danguje* MKKK 1844 19, MLSK 1852 58, KK 1863 19, ***Szwentasis*** *Diewo* RM 1862 [1878] 43, ***szwęntasis*** *kataliku* MRK 1869 249, ***Szwętasis*** *Diewa* MKD 1845 141, ***Szwintasis*** *danguj* KK 1854 52. Daugelyje šaltinių vartojama daugiskaita: ***Szwętiejey*** PK 1828 44, ***Szwętieji*** PK 1828 83, NMK 1848 24 ir kt. Nagrinėjamuose katekizmuose šia reikšme rastas daiktavardiškai vartojamas paprastasis būdvardis *šventas*: ***szwentas*** MKD 1845 32, MLSK 1852 46, ***Szwentas*** MLSK 1852 83, ***szwęntas*** MRK 1869 104, ***Szwętas*** NMK 1848 40. Naujajame Testamente ir kai kuriose protestantų bažnyčiose šventuoju gali būti vadinamas kiekvienas tikintysis.

Apie Jėzaus Kristaus veiklą ir mokslą pasakojantis asmuo vadinamas terminais ***Ewangelistas*** MKKK 1844 68, MKD 1845 106, ***Ewangelisztas*** PK 1828 132, ***Ewangielistas*** KK 1854 4 (‘evangelijos autorius’, lenk. *ewangelista* < lot. *euangelista* < gr. *euangelistēs*) arba ***Ewanelistas*** MRK 1869 110, ***Евангелистасъ*** TK 1865 7: *S.* ***Ewanelistas*** MRK 1869 98 (plg. lenk. *ewanielia* < gr. *euangelion*).

Jėzaus Kristaus mokinių pavadinimų grupė nedidelė, tačiau ji labai reikšminga. Dažniausiai įvardijant vartojami tarptautinės (*apaštalas, evangelistas*) ir lietuviškos (*mokytinis, šventasis*) kilmės žodžiai. Svetimybės palyginti retos (×*mučelninkas,* ×*pamačninkas*).

Tikinčiųjų, arba pasauliečių, pavadinimai

Dar viena negausi religinių asmenų pavadinimų grupė – tikinčiųjų, arba pasauliečių, pavadinimai. Prie jos priskiriami pavadinimai, kuriais įvardijami visi Krikščionių Bažnyčios nariai, išskyrus tuos, kurie yra gavę šventimus ir priklauso vienuolių luomui. Tai asmenys, dalyvaujantys bažnytinėse apeigose, užsiimantys religine praktika, visi tikintieji.

Katekizmuose reikšme ‘religinių įsitikinimų žmogus’ daiktavardiškai vartojamas paprastasis esamojo laiko dalyvis *tikintis*: ***tikątis*** TK 1856 99, ***tikintis*** TK 1861 17, ir įvardžiuotinis veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvis *tikintysis*: ***tikąntisis*** MRK 1869 67, ***Tikintisis*** KK 1863 54, ***Tikintysis*** KK 1863 19, ***Tikkintisis*** MKKK 1844 11, ***tykintisis*** PK 1828 40, ***tykyntisis*** NKKK 1847 82: ***Tikintysis*** *ant Źemês* KK 1863 19, *×Wiernas* ***Tikkintisis*** *ant Žemes* MKKK 1844 19. Įvardžiuotinis veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvis *tikintysis* yra visiškai perėjęs į daiktavardžių klasę ir vartojamas kaip daiktavardis. LKŽe randame tokią šio žodžio reikšmę – ‘religinių įsitikinimų žmogus’. ‘Tikinčiojo’ reikšme poroje katekizmų vartojamas žodis *išpažintojas:* ***Iszpaźintojas*** PK 1828 132, ***iszpažintojes*** MKD 1845 12 (LKŽe 2. ‘kas išpažįsta, tiki, išpažinėjas’).

Vieną iš trijų pasaulio religijų (greta budizmo ir islamo), t. y. krikščionybę, išpažįstantis asmuo katekizmuose vadinamas terminu *krikščionis*: ***krikszczionis*** SK 1803 4, PK 1828 1, KK 1854 110, TK 1861 8, RM 1862 [1878] 17, MRK 1869 193, ***krykszćionis*** MLSK 1852 30, ***Krykszćionis*** MLSK 1852 57, ***Krikszczionis*** MKKK 1844 18, NKKK 1847 2, KK 1854 7, KK 1863 4, ***Krykszczionis*** MKD 1845 106, NKKK 1847 33, ***krykszczionis*** MKD 1845 12, RM 1862 [1878] 33 (‘krikščionybės išpažinėjas’): *katalikiszkas* ***Krikszczionis*** KK 1863 57, *pirmasis* ***Krikszczionis*** KK 1863 33, *pirmutinis* ***Krikszczionis*** KK 1854 9, *pyrmasis* ***krykszczionis*** MKD 1845 121, NKKK 1847 103, *Pyrmasis* ***Krykszczionis*** NKKK 1847 46, *tykras* ***Krykszcionys*** NKKK 1847 3. Žodis *krikščionis* yra tarptautinės kilmės, plg. gr. *christianos*, lot. *christianus*, tačiau jis kilo ne nuo *krikšto*, kaip buvo manoma anksčiau, o nuo *Kristaus* (Aliulis 2005: 305). Be abejo, pavadinimas *krikščionis* į mūsų kalbą atėjo per kaimynines kalbas, plg. sen. sl. *крьстьян(ицъ)*, lenk. *chrześcijanin* (plg. Smoczińśki 2007: 314). Darius Rudzinskas straipsnyje „Keli lietuvių

senųjų raštų slavizmų morfologinės integracijos aspektai“ rašo, kad įdomi slavizmo *krikščionis* baigmens integracija: „Minkštą *i* tipo baigmenį galbūt galima motyvuoti iškeliant tokią hipotezę: jei baigmenys būtų integruoti dėsningai, šios formos atrodytų taip: **miesčioninas*, **krikščioninas*, bet taip nėra. <...> Pažymėtina, jog daiktavardžių formantas *-(i)onis* lietuvių kalboje nėra itin darus, o dauguma jo vedinių yra slavizmai, turintys formaliai artimus slaviškuosius atitikmenis arba nauji žodžiai“ (Rudzinskas 2011: 47).

Romos popiežiaus vadovaujamą vakarų krikščionių (katalikų) bažnyčios tikėjimą išpažįstantys asmenys vadinami *katalikais*: ***katalikas*** MLSK 1852 66, DEK 1855 [1873] 26, MRK 1869 4, ***Katalikas*** PK 1828 202, ***katałikas*** RM 1862 [1878] 33, ***Katalike*** KK 1854 7, ***Kataliks*** KK 1863 V, ***kataliks*** TK 1856 101, ***katalykas*** NKKK 1847 2, ***Katalykas*** NMK 1848 14, ***каталикасъ*** TK 1865 6 (‘asmuo, išpažįstantis katalikybę’, gr. *katholikos*): *diewobajmingas* ***katalikas*** MRK 1869 319, *krikszczionis* ***Katalikas*** MKKK 1844 28, KK 1854 92, *krykszczionis* ***katalikas*** MKD 1845 12, *Krykszczionis* ***Katalykas*** NKKK 1847 99, *tikąntis* ***katalikas*** MRK 1869 22, *senos ×gadines* ***katalikas*** MRK 1869 71, plg. ***nekatalikas*** MRK 1869 20, ***некаталикасъ*** TK 1865 51. Wojciechas Smoczińskis nurodo, kad žodis gautas iš baltarusių kalbos – brus. *католік* (Smoczíński 2007: 264), plg. lenk. *katolik*.

Dievo siųstas, įkvėptas asmuo, kuris aiškina Dievo valią, skelbia būsimus dalykus, katekizmuose vadinamas terminu ***pranaszas*** MKD 1845 13, DEK 1855 [1873] 20, RM 1862 [1878] 24, MRK 1869 27, ***Pranaszas*** PK 1828 6, MKKK 1844 1, MKD 1845 106, NMK 1848 13, KK 1854 2, KK 1863 2, MRK 1869 10, ***Пранашасъ*** TK 1865 7, MSR 1867 24[37] (bažn. ‘Dievo siųstas, įkvėptas asmuo, kuris aiškina Dievo valią, skelbia būsimus dalykus’). Šis žodis ‘Dievo valios

[37] Pranašai gali būti dviejų rūšių: 1) tie, kurie pranašauja ateitį, 2) tie, kurie skelbia Dievo valią (Beresnevičius 2003: 99).

skelbėjo' reikšme vartojamas jau M. Mažvydo raštuose (Urbas 1998: 299). Dar vienas asmuo, Dievo pagalbininkas, vadinamas slavybe ×***Prarakas*** NKKK 1847 68, KK 1854 12, ×***Prárakas*** MK 1845 61 ('dangaus šventasis, Dievo pagalbininkas', brus. *прарок*, lenk. *prorok*). Vartojama ir sinonimiškai: ×***prarakas (pranaszas)*** NKKK 1847 5, ×***Prarakas (Pranaszas)*** *Yszganitoje* NKKK 1847 96. Žodis 'pranašo' reikšme minimas M. Mažvydo darbuose (Urbas 1998: 300).

Tikintysis, patarnaujantis per šv. Mišias, vadinamas ***tarnu*** RM 1862 [1878] 60, KK 1863 20, MRK 1869 128 ('bažnyčios tarnautojas'): ***tarnas*** *baźniczes szwęntos* MRK 1869 306, *tarnas* ***diakona*** MRK 1869 306, ***tarnas*** *Diewa* NMK 1848 20, ***Tarnas*** *Diewa* SK 1803 13, TK 1861 8, ***tarnas*** *kuniga* MRK 1869 306, taip pat skoliniais ×***sługas*** NKKK 1847 25 ('tarnas', brus. *слуга*, lenk. *sługa*) ir ×***Szluźáuninkas*** MK 1845 32 ('tarnas', plg. lenk. *służebnik*).

Pagal Biblijos pasakojimą, pirmoji pora žmonijos istorijoje buvo Adomas ir Ieva. Katekizmuose ji įvardijama lietuviškais terminais: ***pirmieji Tewai*** KK 1863 10, ***pirmieji tewai*** MLSK 1852 29, TK 1856 8, ***pirmiejie tewai*** MLSK 1852 53, ***pirmijej Tiewaj*** DEK 1855 [1873] 19, ***pyrmieji Tiewai*** NMK 1848 43, ***pyrmy Tiewaj*** MKD 1845 14, ***Pyrmyje musu Tiewaj*** MKD 1845 41. Adomo ir Ievos palikuonys gimsta su paveldėta nuodėme, vadinama gimtąja nuodėme, kurią atleidžia Krikšto sakramentas.

Krikštytojas katekizmuose vadinamas daiktavardiškai vartojamu veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviu *krikštijantis*: ***krikszttiintis*** KK 1854 59, ***krikszttiis*** MRK 1869 249, ***Krykszttijentis*** NKKK 1847 42 ('tas, kuris krikštija'). Krikštytinis, t. y. krikštijamasis, vadinamas paprastaisiais ar įvardžiuotiniais neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviais: ***apkrikszttitas*** KK 1854 59, ***apkryksztitas*** MKD 1845 132, NKKK 1847 72, ***apkryksztitasis*** NKKK 1847 100, ***apkryksztytas*** MKD 1845 238 (plg. ***neapkryksztitas*** NKKK 1847 39),

krykszтytas MKD 1845 240, ***Krikszтitasis*** KK 1863 42, ir neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviu ***krikszтijiemas*** MRK 1869 249, ***Krikszтijamas*** MKKK 1844 27. Vartojama ir dvižodžių terminų: *apkriksztitas* ***źmogus*** MRK 1869 256, *kriksztitas* ***Źmogus*** KK 1863 43, ***źmogus*** *apkriksztitas* TK 1861 8, plg. ***źmogus*** *nekriksztitas* MRK 1869 252.

Krikštijamo asmens globėjai vadinami ***tiewas ir motina krikszta*** KK 1854 59, taip pat daugiskaitiniu žodžiu *kūmai*: ***Kumai*** MKKK 1844 27, KK 1863 42, ***kumai*** MLSK 1852 73, ***kumej*** KK 1854 59 (‘krikšto tėvai’), arba tiesiog ***kuma*** MRK 1869 252 (‘krikšto motina’) ir ***kumas*** MKD 1845 241, KK 1854 60, MRK 1869 256, ***Kumas*** NKKK 1847 42 (‘krikšto tėvas’) (rus. *кум*, lenk. *kum*, plg. Drotvinas 1986: 117, Skardžius IV 1998: 173, kur *kūma (-as)* – iš baltarusių kalbos gautas žodis), taip pat ***Kûmai*** *arbà* ***Krikšto Liudininkai*** MK 1845 106. Dviejuose katekizmuose krikšto tėvai vadinami germanizmu ×***podżiai*** MLSK 1852 74, ×***podes*** MRK 1869 251 (‘krikšto tėvai’, vok. dial. *podź*, *pōd* (Alminauskis 1931: 103), plg. dabar vok. *die Pate*).

Katekizmuose daiktavardiškai vartojama ir daugiau dalyvių. Kaip Krikšto tęsinys ir užbaigimas yra Sutvirtinimo sakramentas, kurį Katalikų Bažnyčioje teikia vyskupas arba kitas popiežiaus įgaliotas kunigas. Šis asmuo katekizmuose vadinamas neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviais: ×***biarmawojinczіasis*** KK 1854 61, ×***biarmawojintis*** KK 1854 61 (‘asmuo, kuris teikia Sutvirtinimo sakramentą’). Tikintysis, kuriam suteiktas minėtas sakramentas, vadinamas taip pat veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviais ×***dirmawotas*** MRK 1869 255 ir ×***dirmawotasis*** MRK 1869 256 (‘tas, kuriam suteiktas Sutvirtinimo sakramentas’), taip pat būdvardžiu ×***dirmawotinis*** MRK 1869 254 (plg. lenk. *bierzmowanie*) ir neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviu ×***Dirmawojamas*** KK 1863 42.

Klebono vadovaujamos parapijos tikintieji vadinami *parapijonais*: ×***parafionas*** PK 1828 116, ×***parakwijonis*** MRK 1869 199, ×***parakwyjonis*** MKD 1845 305, ***Parapijonas*** MK 1873 48 (‘parapijos narys’, plg. lenk. *parafjan* ir lietuviška priesaga *-onas, -onis*, plg. lenk. *parachwija*).

Bažnyčioje susituokęs asmuo įvardijamas paprastuoju veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyviu ×***susywencziawojes*** NKKK 1847 69 (‘tas, kuris susituokęs’) ir įvardžiuotiniais neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviais ×***Suwencziawotasis*** KK 1863 59 bei ×***wencziawotas*** NKKK 1847 69 (‘tas, kuris sutuoktas’). Šie dalyviai katekizmuose vartojami kaip daiktavardžiai.

Tikintieji būna dievobaimingi ir pamaldūs, tad randame daiktavardiškai pavartotą įvardžiuotinį būdvardį ×***Pabažnasis*** MKKK 1844 16 (‘dievobaimingas, pamaldus’, lenk. *pobożny*), taip pat dvižodį terminą *diewobajmingas* ***źmogus*** MRK 1869 226.

Krikščionybė moko tikinčiuosius mylėti kiekvieną artimą kaip patį save, todėl katekizmuose dažnas terminas, kuriuo įvardijamas žmogus kito žmogaus atžvilgiu: ***artimas*** DEK 1855 [1873] 11, TK 1856 45, TK 1861 11, RM 1862 [1878] 19, ***Artimas*** SK 1803 16, MKKK 1844 5, ***artymas*** MKD 1845 130, NMK 1848 12, MLSK 1852 64, ***Artymas*** NKKK 1847 21, ***артимасъ*** TK 1865 45 (‘kiekvienas žmogus santykyje su kitu’).

Atskirai galima paminėti terminą, kuriuo apibūdinamas asmuo, darantis gera kitiems: ***geradeias*** PK 1828 150, ***geradejas*** PK 1828 103, ***giaradeias*** SK 1803 30, ***gieradiejas*** MKD 1845 203, ***gieradiejes*** MRK 1869 165, ***геражъюсъ*** K 1865 61 (‘geradarys; šelpėjas, rėmėjas’): *didziausas* ***Geradejas*** KK 1863 23. Iki 2000 m. žodis *geradėjas*, plg. lenk. *dobrodziej*, buvo laikomas hibridine slavybe arba vertiniu, nevartotinu lietuvių kalboje. Kalbininkas Jonas Klimavičius įrodė, kad tai grynai lietuviškas žodis (Klimavičius 2005: 23–29).

Prie tikinčiųjų pavadinimų grupės galima priskirti ir terminus, kuriais įvardijamas geras draugas: ×***Prietelis*** KK 1863 20, ×***prietelis*** MKD 1845 89, MLSK 1852 66, ×***prietelius*** NKKK 1847 8, ×***prietelus*** MKD 1845 203, DEK 1855 [1873] 56, MRK 1869 135, ×***prietialis*** KK 1854 89, ×***prietielis*** SK 1803 4, ×***претелисъ*** TK 1865 51 (‘bičiulis, draugas’, brus. *прыяцель*): ×***prietelis*** *Diewa* MKD 1845 33, ×***prietelis*** *Diewo* PK 1828 83, ×***prietelus*** *Kryziaus Chrystusa* NKKK 1847 74, ir ×***taworczius*** NKKK 1847 78 (‘draugas’, lenk. *towarzysz*, rus. *товарищ*).

Tikinčiųjų, arba pasauliečių, pavadinimai labai įvairūs. Dažniausiai 1800–1882 m. katekizmuose daiktavardiškai vartojami dalyviai (×*dirmavojantis,* ×*dirmavotasis, krikštijamas, krikštijantis, tikintysis* ir kt.). Kilmės atžvilgiu šioje pavadinimų grupelėje vyrauja svetimybės (×*dirmavojamas,* ×*pabažnasis,* ×*podžiai,* ×*prarakas,* ×*prietelius,* ×*suvenčiavotas,* ×*tavorčius*), kiek retesni lietuviški pavadinimai (*pranašas, tarnas, tikintysis*) ir tarptautiniai žodžiai (*katalikas, krikščionis).*

Nusidėjėlių pavadinimai

Katekizmuose gausu asmenų, kurie nusideda, laužo tam tikras religines normas, pavadinimų. Šių asmenų pavadinimai yra artimai susiję su nuodėmių ir ydų pavadinimais. Kalbant apie nusidėjėlį, visuose katekizmuose daiktavardiškai vartojamas svetimos kilmės būdvardis (paprastasis ir įvardžiuotinis) ×***griesnas*** SK 1803 12, ×***griesznas*** MLSK 1852 21, NKKK 1847 18, NMK 1848 10, DEK 1855 [1873] 10, TK 1861 6, MRK 1869 76, ×***griesznasis*** MLSK 1852 36, taip pat veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvis: ×***Grieszijantis*** KK 1863 IV, ×***grieszijentis*** DEK 1855 [1873] 15, ×***grieszyintis*** MKD 1845 133 (‘nuodėmingas asmuo’, brus. *grěšnyj*, lenk. *grzeszny*, plg. rus. *грешный*). Be šių, nusidėjėlis vadinamas ir šiais svetimos kilmės daiktavardžiais: ×***gresznikas*** GDG 1862 [1878] 25, ×***Griesznikas*** NKKK 1847 29, ×***griesznikas***

PK 1828 7, MKD 1845 134, NKKK 1847 9, MLSK 1852 80, KK 1854 40, DEK 1855 [1873] 20, TK 1856 8, MRK 1869 32, ×***griesznikas*** SK 1803 19, ×***Grieszninkas*** NMK 1848 16, ×***griesznínkas*** NMK 1848 23, TK 1856 79, ×***griesznínke*** NMK 1848 24, ×***Griesznínks*** KK 1863 38, ×***griesznykas*** PK 1828 19, ×***грѣшникасъ*** TK 1865 26 (‘nusidėjėlis’, brus. *грэшнік, грешникъ*, rus. *грешник*, lenk. *grzesznik*) ir hibridu ×***Griekininkas*** MKKK 1844 29, MK 1845 46, MK 1873 38, taip pat savos kilmės žodžiais *kaltininkas*: ***kałtinikas*** DEK 1855 [1873] 36, MRK 1869 135, ***kałtininks*** TK 1856 96 (‘padaręs nusižengimą’), ir *nusidėjėlis*: ***nusidejelis*** L 1860 19 (‘kas nusikaltęs, nusidėjęs, nusikaltėlis’).

Asmuo, kuris netiki Dievo, vadinamas ***bediewiu*** MRK 1869 25, ×***Bezbažninku*** MKKK 1844 5 (‘bedievis, ateistas’, rus. *безбожник*, lenk. *bezbożnik*), ***eretiku*** MRK 1869 13 (‘erezijos skelbėjas, sekėjas; klaidatikis, atskalūnas’, lot. *haereticus* < gr. *hairetikos*), ×***heretyku*** MKD 1845 13, MLSK 1852 66 (‘eretikas’, plg. lenk. *heretyk* < lot. *haereticus* < gr. *hairetikos*), taip pat *netikėliu:* ***netikielis*** MRK 1869 110, ***netikiełis*** MRK 1869 96 (‘pagonis, stabmeldys’): ***netikielis*** *arba* ***eretikas*** MRK 1869 154, ***netikielis eretikas*** MRK 1869 109, ir *pagoniu*: ***pagonas*** PK 1828 29, MKD 1845 144, KK 1863 4, ***Pagònas*** MK 1845 3, ***pagonis*** MKKK 1844 53, MKD 1845 94, NKKK 1847 29, NMK 1848 40, MLSK 1852 66, MRK 1869 19, ***pagonys*** MKD 1845 12, NKKK 1847 11, ***paguonis*** TK 1856 30 (‘pagonystės išpažinėjas’, lenk. *pogan*, brus. *поганьь* < lot. *paganus*: lot. *pagus*). Žodis *pagonis*, taip pat jo variantas *pagonas* vartojami M. Mažvydo, M. Daukšos, J. Bretkūno, M. Petkevičiaus ir kt. raštuose. *Religijotyros žodyne* rašoma, kad senovės Romoje pagonimis buvo vadinami „kaimo, prie Romos imperijos prijungtų pakraštinių sričių gyventojai, kurie, paskelbus krikščionybę oficialia valstybine religija, dar ilgai išlaikė senąjį tikėjimą“ (RŽ 1991: 280).

Kito tikėjimo asmenys katekizmuose dar vadinami svetimybe ×***Neaprietelis*** SK 1803 22, ×***Neaprietelus*** TK 1861 18, ×***neprietelis*** PK 1828 12, MKD 1845 88, MLSK 1852 66, TK 1856 11, MRK 1869 67, ×***neprietelus*** MKD 1845 205, NMK 1848 24, DEK 1855 [1873] 58, MRK 1869 135, ×***Neprietelus*** MKKK 1844 13, KK 1863 60, ×***niapriatialus*** KK 1854 22, ×***непретелюсъ*** TK 1865 51 (‘nedraugas, priešas, nevidonas’, brus. *неприятель*): ×***neprietelis*** *Diewa* TK 1856 10, ×***neprietelis*** *Jezusa* MKD 1845 21, ×***neprietelius*** ×*duszes* NMK 1848 20. Čia galima paminėti ir retus nepaprastų, antgamtinių galių turinčių, likimą, likimo lėmimą nusakančių asmenų pavadinimus ×***bałwonas*** MKD 1845 50, MRK 1869 123 (‘stabas, dievaitis’, brus. *баўван*), ×***balwongarbintojes*** MKD 1845 12 (‘stabų garbintojas’, plg. brus. *баўван*), ***burtinikas*** MRK 1869 148 (‘kas buria, kas burtais gydo, spėja ateitį, būrėjas, žavėtojas‘), ×***czeraunikas*** MRK 1869 318 (‘burtininkas’, lenk. *czarownik*, brus. *чараўнік*), ***źawetnikas*** MRK 1869 123 (‘žavėtojas’).

1845 m. išleistame katekizme *Moksłas krykszczionyszkas dydesis* randame asmens, išpažįstančio musulmonų tikėjimą, pavadinimą ***Mahometonis*** MKD 1845 13 (‘mahometonizmo sekėjas’). Yra ir kitų tikėjimų sekėjų pavadinimų: ***Kalwinas*** NKKK 1847 99, MRK 1869 314 (‘kalvinizmo sekėjas, reformatas’, plg. lenk. *kalwin*), ***Luteris*** MRK 1869 314 (‘protestantų tikėjimo, kuriam pradžią davė Liuteris, sekėjas’, plg. vok. *Luther*).

1800–1882 m. katekizmuose minimas *piktadėjas*: ***piktadejas*** PK 1828 25, RM 1862 [1878] 34, ***piktadiejs*** TK 1856 72 (plg. lenk. *złośnik*). Valstybinės lietuvių kalbos komisijos patvirtintame Didžiųjų kalbos klaidų sąraše *-dėjas* laikomas svetimu žodžio elementu, priskiriamas prie žodžių sandaros klaidų (LKKN 1998: 149). Tačiau kalbininkas J. Klimavičius straipsnyje „*Geradėjas*, *piktadėjas*, *niekadėjas* – grynai lietuviški žodžiai“ įrodė, kad tai yra grynai lietuviškas žodis

(Klimavičius 2000: 64, 2005: 29). ‘Piktadario’ reikšme katekizme *Moksłas krykszczionyszkas dydesis* vartojama svetimybė ×***złastynikas*** MKD 1845 88 (‘piktadarys’, lenk. *złośnik*, dar plg. lenk. *złość*, rus. *злость*).

Dar galima išskirti asmenų, kurie įvardijami pagal tai, kokią nuodėmę padarė, pavadinimus. Sukčiai, apgavikai ir melagiai vadinami įvairiai: ***apgaudinietojas*** MRK 1869 148, ***Apkalbetojas*** KK 1863 30, ***melugis*** MRK 1869 123, ×***maklorus*** MRK 1869 148 (‘sukčius, apgavikas’, lenk. *machlerz*, brus. *махляръ*), ***suwadziotojas*** MKD 1845 43 (‘apgavikas’), ***wagis*** MKD 1845 187, TK 1856 72, MRK 1869 177, ***wejdmajnis*** MRK 1869 92. Ištvirkęs asmuo vadinamas ***Sweatłoweju*** SK 1803 25 (‘svetimautojas, sugulovas’), ***Biaurininku*** SK 1803 25 (‘nedorėlis, ištvirkėlis’), taip pat dvižodžiu terminu ***źmogus pałajstuwis*** MKD 1845 205. Mėgstantis išgerti vadinamas ***girtukliu*** MRK 1869 177 ar ×***łatru*** TK 1856 72 (‘girtuoklis’, lenk. *łotr*). *Moksle Rima-Kataliku* randame ‘žmogžudžio’ reikšme vartojant senųjų raštų naujadarą ***źmogźudis*** MRK 1869 175 ir svetimybę ×***razbajnikas*** MRK 1869 175 (‘žmogžudys’, lenk. *rozbójnik*, brus. *разбойникъ*). Šie terminai minėtame katekizme pavartoti ir sinonimiškai: ***źmogźudis*** *(*×***razbajnikas****)* MRK 1869 182.

Nusidėję ir atgailą atliekantys asmenys yra *pakūtninkai*: ×***Pakutnikas*** KK 1854 73, ×***pakutniks*** TK 1856 85, ×***Pakutninks*** MKKK 1844 32 (‘atgailautojas’, lenk. *pokutnik*).

1800–1882 m. katekizmuose nusidėjėliai, kaip matyti iš pavyzdžių, dažniausiai įvardijami svetimybėmis (×*bezbažninkas,* ×*čerauninkas,* ×*griekininkas, vgriešnas,* ×*latras,* ×*makliorius,* ×*neprietelis,* ×*pakūtninkas,* ×*razbaininkas,* ×*zlastnykas*).

Kiti religinių asmenų pavadinimai

Dievo sukurti žmonės katekizmuose vadinami reikšmės skoliniu *sutvėrimas*: ×***сутвериасъ*** TK 1865 12, ×***sutwerimas*** PK 1828 4, RM 1862 [1878] 12, MRK 1869 21,

×***Sutwerimas*** SK 1803 7, MKKK 1844 9, KK 1863 8, ×***sutwierimas*** MKD 1845 141, KK 1854 18, DEK 1855 [1873] 20, MRK 1869 9, ×***sutwierims*** TK 1856 80, ×***Sutwierymas*** MKD 1845 27, ×***sutwierymas*** MKD 1845 4, NKKK 1847 72, NMK 1848 25 (‘kas sukurta, žmogus, padaras’, plg. lenk. *twór*): ×*griesznas* ×***Sutwierymas*** NMK 1848 38, ×***Sutwerimas*** *Diewo* KK 1863 60, ×***sutwerimas*** *Diewo* RM 1862 [1878] 28, ×***sutwerimas*** *Wieszpaties Diewo* RM 1862 [1878] 28, ×***sutwerymas*** *Diewo* MLSK 1852 47, ×***sutwierimas*** ×*wiernas* MKD 1845 141, ×***sutwierymas*** *Diewa* MKD 1845 104, ×***sutwierymas*** *giwas* MKD 1845 34, ×***sutwierymas*** *regiumas* MKD 1845 3, taip pat žodžiu ***Žmogus*** MKKK 1844 4, ***żmogus*** MKD 1845 5, MLSK 1852 30, KK 1854 19, ***źmogus*** RM 1862 [1878] 29, MRK 1869 5, ***Źmogus*** SK 1803 11, NKKK 1847 IV, NMK 1848 43, TK 1861 5, KK 1863 9, ***жмогусъ*** TK 1865 13 (‘mąstanti ir kalbanti būtybė’): ×*griesznas* ***żmogus*** MKD 1845 39, ×*Griesznas* ***źmogus*** NKKK 1847 55, *nupuoles* ***źmogus*** MRK 1869 52, *nupuołes* ***żmogus*** TK 1856 97 ir kt.

Gyvas Dievo kūrinys vadinamas daiktavardiškai vartojamu paprastuoju būdvardžiu ***giwas*** SK 1803 15, NKKK 1847 85, MLSK 1852 56, ***Gywas*** KK 1863 IV, ***гивасъ*** TK 1865 9 ir įvardžiuotiniu būdvardžiu ***giwasis*** MRK 1869 116.

Atskirai galima aptarti ‘numirusio, negyvo žmogaus’ reikšme vartojamus asmenų pavadinimus. Pirmiausia minėtinas terminizuotas žodis *numirėlis*: ***Numirelis*** MKKK 1844 21, ***numiriales*** KK 1854 36, ***numirielis*** MKD 1845 53, ***numirielis*** TK 1856 30, MRK 1869 67, ***numyrieles*** NKKK 1847 79. Minėta reikšme vartojamas paprastasis veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyvis *numirę*s: ***Numires*** KK 1863 IV, TK 1861 10, ***numires*** MLSK 1852 38, RM 1862 [1878] 17, ***Numirres*** MKKK 1844 17, ***numyres*** NKKK 1847 85, NMK 1848 11, DEK 1855 [1873] 10, taip pat įvardžiuotiniai veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyviai

mirusysis: ***mirusisis*** KK 1854 15, MRK 1869 116, ir *numirusysis:* ***Numirusysis*** KK 1863 13, ***numyrusisis*** NKKK 1847 9. *Moksle Rima-Kataliku* vartojama sinonimiškai ***laonas*** *arba* ***kunas numirusiojo*** MRK 1869 121. LKŽe duomenimis, žodis *lavonas* fiksuojamas jau M. Daukšos raštuose.

Kitų religijos asmenų pavadinimų nedaug. Visi jie, išskyrus reikšmės skolinį *sutvėrimas*, vartojami ir dabartiniuose religijos raštuose.

Taigi, aptariant 1800–1882 m. katekizmuose vartojamus religinių asmenų pavadinimus, galima išskirti tokias nedideles jų grupes: dangiškosios hierarchijos asmenys, antgamtinės būtybės, dvasininkai, Kristaus mokiniai, tikintieji, nusidėjėliai ir kiti religiniai asmenys. Labiausiai išsiskiria dvasininkų pavadinimų grupelė, nes dauguma jų yra tarptautinės kilmės žodžiai (*diakonas, ekleziastikas, klebonas, klierikas, kunigas, metropolitas, patriarchas, popiežius, vyskupas*). Daugiausia svetimybių vartojama kalbant apie nusidėjėlius (×*bezbažninkas,* ×*čerauninkas,* ×*griekininkas,* ×*griešnas,* ×*latras,* ×*makliorius,* ×*neprietelis,* ×*pakūtninkas,* ×*razbaininkas,* ×*zlastnykas*) ir tikinčiuosius (×*dirmavojamas,* ×*pabažnasis,* ×*podžiai,* ×*prarakas,* ×*prietelius,* ×*suvenčiavotas,* ×*tavorčius*). Lietuviški pavadinimai dažni minint dangiškosios hierarchijos asmenis (*Apgynėjas, Būtybė, Dievas, Dvasia, Esybė, Užtarytoja, Viešpats* ir kt.).

TIKĖJIMO SIMBOLIŲ PAVADINIMAI

Vienareikšmės tikėjimo simbolio apibrėžties nėra. Šiame darbe tikėjimo simboliais (gr. *symbolon* ‘ženklas’) laikomi tam tikri sutartiniai ženklai ar daiktai, vartojami kaip abstrakčios sąvokos turinio, dievybės, švento daikto atitikmuo, minimi kalbant apie tikėjimą ar religiją, ją skelbiant. Simbolio funkcija katekizmuose, be abejo, yra artima ženklo funkcijai. Tačiau, matyt, čia tikėjimo simbolis turi gilesnę prasmę, juk paprastai simbolis atspindi daugiau, nei jis pats yra. Amžiams bėgant simbolių reikšmės plėtėsi, jie darėsi vis sudėtingesni, kito. Simboliai, matyt, iš pradžių buvę neatsiejami nuo religinių ritualų, paplito visose žmogaus gyvenimo srityse. Simbolis apima teologinį turinį – tikėjimo tiesą ar taisyklę – ir šį turinį perteikia. „Nėra nė vieno net labiausiai nesuprantamo simbolio, kuriame neglūdėtų *jokia* teologinė prasmė“ (Ulevičius 2002: 122).

Vienas svarbiausių krikščionybės simbolių – *akis* (‘regėjimo organas’), simbolizuojanti visus regintį ir globojantį Dievą (KIŽ 1997: 18): *Diewa* ***akis*** MKD 1845 11. Akis jau nuo seno įvairiose kultūrose siejama su šviesa, saule, dvasiniu regėjimu. Tai sielos atspindys. Krikščionybės ikonografijoje saulės spindulių apsupta akis – visur esančio Dievo simbolis. Akį ant sparnų turi ir aukščiausiojo rango angelai cherubinai, serafimai (Biedermann 2002: 16–17). *Moksle Rima-Kataliku* minima *ašara*: ***aszara*** MRK 1869 122 (‘tyras, skaidrus akių liaukų skystis’). Ji čia, matyt, siejama su sielos trapumu, gailestingumu. Dievo bausmę atspindi *rykštė*: ***rikszte*** *Diewa* MRK 1869 42 (prk. ‘bausmė’).

Su amžina Dievo galia siejamas ***akmuo*** MRK 1869 167 (‘kieta uoliena arba jos atskiras gabalas’). Jis ir Dievo Globėjo stiprybės simbolis. Krikščionybės simbolikoje akmuo dažnai siejamas su senovės žydų taikyta mirties bausme – nusidėjėlius apmėtyti akmenimis (Biedermann 2002: 20).

Galią, tvirtumą ir pastovumą, nekintamumą simbolizuoja ***uola*** MRK 1869 96, ***uoła*** KK 1854 47, ***уолa*** TK 1865 22 (‘didelis uolienos gabalas, akmens kalnas’), ***Uła*** *(*×***skała***[38]*)* NKKK 1847 11. Krikščionybės Tradicijoje *uola* – Jėzaus Kristaus, kartu ir Bažnyčios, simbolis. Su uola lyginamas apaštalas Petras. Raktai (‘įrankis užraktui atrakinti ar užrakinti’) – apaštalui Petrui suteikta aukščiausia valdžia Bažnyčioje: ***Raktai*** *Dangaus Karalystês* KK 1863 16, ***raktai*** *karalistes dąngaus* MRK 1869 97, ***raktaj*** *nu karalistes dangaus* MRK 1869 297, ***raktas*** *Dangaus karalistys* MKD 1845 107. „Paskutinio teismo scenose didžiulis raktas reikalingas užrakinti velniui“ (Biedermann 2002: 345).

Vienas ankstyviausių Kristaus simbolių – ***żuwis*** MKD 1845 53, ***źuwis*** MRK 1869 105 (‘stuburinis vandens gyvūnas, kvėpuojantis žiaunomis ir judantis pelekais’). Ji simboliškai siejama su vandeniu, t. y. su gyvybės elementu; daugelyje tautų yra vaisingumo ir mirties simbolis. Ji kartu su duona ir vynu žymi Eucharistiją.

Dėl dyglių erškėtis laikomas sunkumų, kliūčių ir kančios simboliu: ***arszkietis*** KK 1854 27, ***Erszketis*** KK 1863 13, ***erszkietis*** MRK 1869 52, ***erszkietej*** MRK 1869 189 (‘toks dygliuotas krūmas aitriomis uogomis’). ***Erszkeczu Wainikkas*** MKKK 1844 87, ***эршкетю вайникасъ*** TK 1865 21 – vienas iš Jėzaus Kristaus kankinimo įrankių. Jis, kaip rašoma *Krikščioniškosios ikonografijos žodyne*, simbolizuoja „ir kančią, ir pajuoką (iš dygliuotų erškėčio šakų nupintas vainikas patyčiomis Išganytojui buvo uždėtas kaip karališka karūna)“ (KIŽ 1997: 74), ir pažeminimą. Dar vienas iš Kristaus kankinimo įrankių – ×***ragotynis*** MLSK 1852 99 (‘ietis’, brus. *рагацiна*). Platesne reikšme ietis, kaip ir kiti ginklai, simbolizuoja karą ir prievartą, kartu tai ir tvirtumo dorybės atributas. Kitas Kristaus kančios simbolis – ***Winnis*** MKKK 1844 89 (‘smailus geležinis strypelis su plokščia ar kitos

[38] ×*Skala* ‘uola’, lenk. *skała*, rus. *скала*.

formos galvute'). Vinis primena nukryžiavimą. Tai ir nužudytų kankinių atributas.

Žodžiu ***debesis*** MRK 1869 85 ('susitelkę, sutirštėję vandens garai ore') apibūdinamas Kristaus pasirodymo ypatingumas. Debesys apsiaučia ir prisikėlusį Kristų (Apaštalų darbai 1, 9; ŠR 2009: 2302). Kai katekizmuose kalbama apie paskutinį teismą, Dievo sostą taip pat paprastai sudaro debesys.

Šventosios Dvasios simboliu katekizmuose laikomas ***karwelis*** MKD 1845 95, ***karwialas*** KK 1854 32 ('pilkomis, melsvomis, baltomis ir kt. plunksnomis, dideliu gurkliu paukštis, balandis'), pvz., septynias Šv. Dvasios dovanas įkūnija septyni balandžiai. Katekizme *Moksłas krykszczionyszkas dydesis* vartojama sinonimiškai: ***karwelis*** *arba* ***bałądzis*** MKD 1845 95. Tai taikos, kurią Dievas sudarė su žmonėmis po tvano, ženklas. Balandis laikomas draugišku, taikiu ir švelniu paukščiu, todėl jis įkūnija romumą, meilę, baimingumą ir plepumą (Biedermann 2002: 57). Biblijoje balandis simbolizuoja tvano pabaigą. Balandis – ir sielos paukštis, jis plasnoja į rojų, ten nutūpia ant gyvybės medžio. Indoeuropiečių kalbose *balandis* simbolizuoja arba pranašauja mirtį, žūtį (Маковский 1996: 125). Dėl sparnų ir skrydžio paukštis nuo seno laikytas tarpininku tarp žemės ir dangaus, sparnuotu Dievo pagalbininku. Be to, paukštis įkūnydavo mirusiojo sielą, nes tikėta, kad siela po mirties atsiskiria nuo kūno ir įgyja paukščio pavidalą.

Vaisingumo, šeimos gausumo, vaikų pareigos tėvams, turto kaupimo simbolis – *gandras:* ***gąndras*** MRK 1869 217 ('stambus paukštis ilgomis kojomis, ilgu kaklu ir snapu'). Tikėta, kad namai, kur peri gandrai, yra laimingi, nes saugo nuo gaisrų ir negandų, todėl yra laimės simbolis. Taigi gandras – šventas paukštis, nešantis laimę žmonėms. Buvo net manoma, kad gandras „gali paimti žmonių ligas ir nunešti į neįžengiamas pelkes" (LKŠ 1990: 42). Gandras laikytinas

laimės simboliu, pirmiausia todėl, kad naikina gyvates. Tai sieja jį su Kristumi ir jo mokiniais (Biedermann 2002: 128). Krikščionybėje gandras – velnio priešas, nes ryja gyvates, kartu – ir Kristaus simbolis (Bekeris 1995: 75).

Gyvybę teikiančių jėgų vieta, tyrumo simbolis, siejamas su Švč. Mergele Marija, yra ***szaltynis*** MKD 1845 45 (‘iš žemės tekanti vandens versmė’). Simboliu galima laikyti ir *žvaigždę*, sužibusią, gimus Kūdikėliui Jėzui: ***żwajgżde*** KK 1854 15 (‘šviesulys, matomas šviečiančiu tašku nakties danguje’): *stebuklinga* ***Zwaigzde*** KK 1863 12.

Sandoros skrynia, kurioje laikytos akmeninės Dešimt Dievo įsakymų plokštės, auksinis indas su mana ir Aarono lazda, kuri kasnakt sužydėdavusi, *Moksle Rima-Kataliku* vadinama ***skrine sąndara*** MRK 1869 65 (LKŽe *sandara* 2 ‘sandora, santaika, vienybė’). Kaip rašoma *Krikščioniškosios ikonografijos žodyne*, buvo tikima, kad ant sandoros skrynios yra nematomas Dievo sostas (KIŽ 1997: 280).

Krikščionybės Tradicijoje vieną didžiausių dorybių – Meilę – simbolizuoja ***auksas*** KK 1854 30[39] (‘geltonos spalvos brangusis metalas’). Biblijoje šis metalas dažnai vartojamas kaip apsivalymo per kančią, dangaus šviesos ir tobulumo simbolis (Biedermann 2002: 56).

Krikščioniškosios Dievo meilės ir *tikėjimo* simbolis yra ***Szirdis*** KK 1863 4, ***szirdis*** PK 1828 5, MRK 1869 143, ***szyrdis*** NKKK 1847 73 (prk. ‘kraujo apytakos organas kaip žmogaus jausmų, nusiteikimų simbolis, išgyvenimų centras, vidaus pasaulis’): ×*czista* ***Szirde*** MKKK 1844 24, ×*czysta* ***szyrdis*** NKKK 1847 85, DEK 1855 [1873] 16, ***szirdis*** *Jezaus Kristaus* MRK 1869 262, ×*szysta* ***Szirdis*** KK 1863 V. Tiesą, išmintį simbolizuoja ×***zerkołas*** MRK 1869 122 (‘veidrodis’,

[39] Baltų mitologijoje auksas – kieta ugnis. Jis „periodiškai transformuojasi į plazminę ugnį, kuri turi apsivalymo reikšmę“ (Vaitkevičienė 2001: 57). Šis valantysis ugnies aspektas, matyt, susijęs su bendra ugnies *švarumo* samprata.

rus. *зеркало*). „Veidrodis yra amuletas, saugantis nuo šėtoniškų būtybių bei jų galių“ (Biedermann 2002: 470–471).

Visose pasaulio kultūrose simbolinę reikšmę turi medis. Biblijoje minimi du rojaus medžiai: *gyvybės medis* (lot. *Arbor vitae*) ir *gero ir pikto pažinimo medis*. Krikščionybės Tradicijoje gyvybės medis simbolizuoja rojų. Pirmasis rojaus medis vadinamas ***medžiu giwenimo*** RM 1862 [1878] 30, antrasis medis įvardijamas įvairiai: ***medis paźinimo gero ir pikto*** RM 1862 [1878] 30, ***medis paźinties gero ir pikto*** RM 1862 [1878] 30, ***medis uźdraustas*** RM 1862 [1878] 30, ***uźdraustasis Medis*** KK 1863 10, taip pat ***obelis*** MRK 1869 204. Šis medis reiškia pasidavimą pagundai, nesilaikymą Dievo įsakymo. Tai svarbus tikėjimo ženklas ir įvaizdis, kuris primena, kad blogis atsiranda ne savaime, o sugundžius piktai būtybei, dažnai žalčiui ar gyvatei. Dievas Adomui ir Ievai uždraudė ragauti gero ir pikto pažinimo medžio vaisius. Jis katekizmuose vadinamas įvairiai: *uźdraustas* ***wajsius*** MRK 1869 49, *medzia* ***wajsius*** NKKK 1847 95, ***wayssius*** *medzio źinios gero ir pikto* PK 1828 18, ***wajsis*** *nuog miadźia wadinta żinoima giara ir bloga* KK 1854 26, ***wajsius*** *isz medzy żynoima giera yr błoga* MKD 1845 42, ***wajsius*** *użginta medże* DEK 1855 [1873] 20, ***wajsus*** *mede stowęnte widuriej darźa arba rojaus* MRK 1869 49. Dar jis vadinamas *obuoliu*: ***obualis*** *nog medżio użdrausto* MLSK 1852 49, ***wobułas*** MRK 1869 204 (‘obelies vaisius’). Obuolys simbolizuoja ne tik gero ir pikto pažinimo medžio vaisių, bet ir pirmąją nuodėmę (KIŽ 1997: 225), gundymą. *Moksle Rima-Kataliku* randame minint dar vieną medį – palmę: ***palme*** MRK 1869 316 (‘visą laiką žaliuojantis šiltų kraštų medis su dideliais lapais’). Tai karo pergalės, šlovės ir taikos simbolis. Ankstyvosios krikščionybės laikais amžinai žaliuojantys palmės lapai buvo suvokiami kaip amžinojo gyvenimo Dievo karalystėje simbolis (KIŽ 1997: 227).

Iš Adomo šonkaulio Dievas sukūrė pirmąją moterį – Ievą: ***Szonkaulis*** KK 1863 9 (‘vienas iš žmogaus krūtinės ląstos kaulų, prisitvirtinusių prie stuburo ir krūtinkaulio’): *Adoma* ***sonkaule*** MRK 1869 47, ***szonkaule*** *mijgtąnte Adoma* MRK 1869 47, ***Szonkaulis*** *Adomo* MKKK 1844 9. Šonkaulis dar vadinamas *kaulu* (‘kietas kūno audinys, skeleto dalis’): ***kaułas*** *isz szona* KK 1854 23. Kaulai simbolizuoja gyvenimą, dieviškąją ugnį, taip pat tikėjimą, kad Kristus prisikels (Кирло 2010: 226), ir yra glaudžiai susiję su mirtimi (Маковский 1996: 197): ***kaułai*** MRK 1869 156: ***kaułai*** *Szwęntuju* MRK 1869 156. Tai paskutinis mirusiųjų pėdsakas žemėje, jų kūnui jau seniai virtus dulkėmis. Kaulai arba kitos šventųjų liekanos (pelenai, plaukai ar kūno dalys), taip pat daiktai arba drabužiai, priklausę šventiesiems arba tiesiogiai su jais susiję, vadinami *relikvijomis*: ***relikwija*** KK 1854 53, ***relikwije*** MKD 1845 121 (‘šventųjų palaikai, jų dalys, taip pat jiems priklausę daiktai’, lot. *reliquiae*): ***Relikwije*** *arba* ×***Atstankas***[40] *Szwentojo* KK 1863 20, ***relikwijes*** ×*muczełniku* MKD 1845 121, ***relikwijes*** *szwentuju* MKD 1845 121, *szwenta* ***Relikwije*** KK 1863 20. Jos daugelyje religijų yra garbinamos, tikima stebuklinga jų galia.

Laikinumą, mirtingumą simbolizuoja *Žemes* ***Grumstas*** MKKK 1844 9 (‘sudžiūvęs žemės gabalas’), taip pat ***dulke*** MLSK 1852 38, ***dulkes*** MRK 1869 120 (‘labai smulkus krislelis, dalelytė, nuotrupa’), ***pełenai*** DEK 1855 [1873] 25, TK 1861 6, ***pelinaj*** MRK 1869 336 (‘kas lieka sutrūnijus, suirus, žemės dulkės’) ir ***źiames*** NMK 1848 10 (‘viršutinis birus mūsų planetos paviršiaus sluoksnis’), nes žmogus yra žemės dulkė ir dulke pavirs. Pelenai taip pat reiškia apsivalymą ir prisikėlimą.

Su apsivalymu ir atsinaujinimu siejama pragaro ***ugnis*** MKD 1845 40, MRK 1869 68, ***Ugnis*** KK 1863 29, ***ugnys*** NKKK 1847 77 (‘įkaitusios, šviečiančios dujos, atsirandančios

[40] ×*Astankas* ‘liekana, likutis’, lenk. *ostanek*, brus. *астанок*.

kam degant'): *karszcziause* ***ugnis*** NKKK 1847 80, ***ugne*** *amźina* RM 1862 [1878] 59, ***ugnis*** *amżina* DEK 1855 [1873] 28, ***ugnis*** *amźina* PK 1828 61, ***ugnis*** *amźyna* MKD 1845 232, ***Ugnis*** *amžina* MKKK 1844 22. Ugnis – „dieviškumo apraiška, aukštesnio, skaistesnio, dvasinio pasaulio simbolis" (Ambraziejienė 2003: 95). Tai „jėga, kuri persmelkia bei jungia pagrindines pasaulio sferas – dangų, žemę, požemį, užtikrina pasaulio egzistenciją" (Senvaitytė 2005: 5). Ugnis baudžia: liepsnojanti pragaro ugnis vadinama ***gajsru*** MRK 1869 163, skaudi skaistyklos liepsna – ***ugnies lieźuwiais*** MRK 1869 91. Pragaras, t. y. vieta, kur dega ugnis ir siera, vadinamas ***eźeru*** MRK 1869 123 ('didelis ko nors plotas'). Ežeras, matyt, čia simbolizuoja vietą, kurioje gyvena požemio, chtoninės būtybės, viliojančios žmones į savo karalystę. Tai paslaptis, kurios žmogui nelemta pažinti. Katekizmuose ***siera*** MRK 1869 123, ***Siera*** KK 1863 29 ('lengvai degantis, geltonas trapus metaloidas') simbolizuoja teigiamą norą ir gyvybę nešančią šilumą. Ji, kaip ir ugnis, susijusi su apsivalymu (Кирло 2010: 386).

Moksle Rima-Kataliku ***asiłas*** MRK 1869 142 ('panašus į arklį naminis gyvulys') ir ×***asilyčia*** MRK 1869 54 ('asilė', lenk. *oślica*) reiškia nuolankumą ir kuklumą, neturtą ir gerumą[41]. Betliejaus tvartelyje šalia gimusio Kūdikėlio Jėzaus paprastai vaizduojamas stovintis asilas ir jautis. Asilas čia įkūnija romumą, o jautis – žydus (Biedermann 2002: 42). ***Jautis*** MRK 1869 142 ('naminis gyvulys, karvės patinas; kastruotas bulius') taip pat kantrios tarnybos ir taikios stiprybės alegorija. „Jaučiai, traukiantys vežimą su šventenybe arba šventojo palaikais tik iki tam tikros vietos – iki būsimosios kelionės į šventąsias vietas, – yra dieviškosios valios vykdytojai" (Biedermann 2002: 166).

Ožys: ***ożis*** KK 1854 15, ***ośis*** MKD 1845 227 ('ožkos patinas'), daugelyje kultūrų minimas kalbant apie nežabotą

[41] Asilas simbolikoje labai prieštaringai vertinamas gyvūnas.

gašlumą. Krikščionybės mene tai prakeiktųjų ir nusidėjėlių, blogų žmonių, kurie Paskutinio teismo dieną bus atskirti nuo avelių (Кирло 2010: 211) ir amžinai degs pragare, simbolis. Krikščionybės ikonografijoje velniui skiriami visi ožio bruožai (Biedermann 2002: 300).

Geraširdiškumo, jėgos, nevikrumo, taip pat piktumo, šiurkštumo ir godumo simbolis – ***meszka*** MRK 1869 170 (‘lokys’). Biblijoje meška laikoma pagonybės simboliu, įkūnija apsirijimo nuodėmę (Кирло 2010: 267). Meška taip pat dangaus ir visatos centro simbolis (Маковский 1996: 214).

Teigiama, kad ***wiłkas*** MRK 1869 148 (LKŽe 1 ‘panašus į šunį plėšrus miško žvėris’, 24 ‘išdavikas’) buvo sukurtas velnio. Velnias nulipdė vilką iš molio, bet nesugebėjo jo atgaivinti, todėl kreipėsi pagalbos į Dievą. Matyt, kaip tik dėl to vilkas dažnai vaizduojamas kaip pragaro saugotojas (Кирло 2010: 98–99). Jis nuolat kelia grėsmę tikintiesiems (avelėms) (Biedermann 2002: 485).

Dėl savo grožio ir trumpalaikio gyvenimo ***plesztekiele*** MKD 1845 225 (‘drugelis’) laikoma tuštybės simboliu. Tačiau katekizme *Moksłas krykszczionyszkas dydesis* drugelis simbolizuoja žmogaus sielą, taip pat prisikėlimą ir nemirtingumą.

‘Gyvatės’ reikšme vartojami žodžiai ***kirmiełełe*** KK 1854 19 ir ***kirmynas*** MKD 1845 232. Krikščionybėje gyvatė – labai prieštaringai vertinamas simbolinis gyvūnas. Tai pirmiausia blogio ir apgaulės, pragaro ir mirusiųjų šalies simbolis. Kadangi gyvatė nusineria odą, ji laikoma ir nemirtingumo simboliu (PR 2007: 490). Biblijoje gyvatė įkūnija rojaus priešininką.

Tikintysis, arba parapijietis, sekantis Kristų, vadinamas *avele*: ***awele*** PK 1828 205, MRK 1869 97, ***awiala*** KK 1854 47 (prk. ‘tikintysis, religingas žmogus’): *Chrystusa* ***awele*** NKKK 1847 103, arba *avimi* (prk. ‘kas tiki Kristumi’): ***awis*** MKD 1845 227, NKKK 1847 7, KK 1863 16. Avis

simbolikoje dažnai laikoma nekalta kvaila būtybe. Hibridinės darybos žodis *avinyčia*: ×***awinicze*** MRK 1869 101, ×***awiniczia*** MKD 1845 288, NKKK 1847 7, KK 1854 14: *Chrystusa* ×***Awyniczia*** NKKK 1847 103, *Diewa* ×***Awynicze*** NKKK 1847 V, *Kristaus* ×***awinicze*** MRK 1869 98 (plg. *avis* ir svetimos kilmės priesaga *-(in)yčia*), vartojamas ‘tikinčiųjų bendruomenės, bažnyčios’ reikšme.

‘Pasaulio’ reikšme vartojamas žodis *žemė*: ***žiame*** DEK 1855 [1873] 17, TK 1856 7, ***źiame*** MRK 1869 40, ***Źiame*** SK 1803 11, ***žiamia*** KK 1854 2.

Piktžolė ***usnis*** KK 1854 27, MRK 1869 52 (‘daugiametė dygi piktžolė violetiniais žiedais’) ir ×***kuokalis*** MRK 1869 105 (‘javų piktžolė’, brus. *кукаль*) primena Kristaus kančią. Sakoma, kad usnis – velnio augalas (Klimka 2009: 101). ***Kwiecziai*** NKKK 1847 59, ***kwecziai*** GDG 1862 [1878] 28, ***kwietej*** MRK 1869 105 (‘duoniniai javai; jų grūdai, iš kurių miltų kepamas pyragas’) simbolizuoja Įsikūnijimą[42], o javai: ***jewaj*** MKD 1845 225 (‘duoniniai ar pašariniai augalai (ppr. varpiniai)’), ypač jų sėja, augimas ir pjūtis, yra gimimo ir mirties simbolis. Evangelijoje pagal Joną Jėzus, pranašaudamas savo mirtį, lygina save su kviečių grūdu: ***grudas*** MKD 1845 225 (‘augalo sėkla’). Taigi „kviečiai, kviečių pėdas ar varpos yra Eucharistijos simbolis, reiškiantis Kristaus – pasaulio gelbėtojo – misiją“ (KIŽ 1997: 170). Kviečių, kaip ir kitų javų, sėja, augimas, pjūtis yra gimimo, mirties ir atgimimo simbolis. Kviečių pėdas reiškia žemės derlingumą, augimą ir gausą, vaisingą saulės ir dirvos sąjungą. Gyvenimo, naujos gyvybės simbolis – ***siekła*** MRK 1869 120 (‘grūdas’). Gyvybės ir žemės jėgos, viską vainikuojančios baigties, tikrosios esmės, grožio, moteriškumo, pasyvaus pasidavimo ir nuolankumo, nepastovumo, trapumo ir laikinumo simbolis –

[42] Kviečiams buvo lemta tapti dieviškąja Duona, nes dar būdamas naujagimis Kristus gulėjo ant šiaudų iš kviečių (Jurevičius 2002: 26).

×***kwetka*** GDG 1862 [1878] 32, ×***Kwietka*** MKD 1845 225 (‘gėlė, žolynas’, brus. *цветка*).

Ugnis ir liepsna, medis, paukščiai ir kiti – tai ir senovės lietuvių tikėjimo simboliai, kuriuos imta vartoti krikščionybėje. Tikėjimo simbolių pavadinimai be galo svarbūs, kalbant apie tikėjimo išpažinimą. Jie padeda pažinti pagrindines tikėjimo tiesas, įprasmina daug sunkiai protu suvokiamų dalykų. Nors jų mažai 1800–1882 m. katekizmuose, galima apie juos kalbėti atskirai. Šie tikėjimo simboliai skiriasi nuo simbolinių reikmenų pavadinimų, aptariamų *Liturginių reikmenų pavadinimų* skyriuje. Iš retų 1800–1882 m. katekizmų simbolių pavadinimų dėliojasi įdomus vaizdas – beveik visi jie įvardijami savos kilmės žodžiais, išskyrus svetimybes ×*atstankai,* ×*kuokalis,* ×*kvietka,* ×*ragotinis,* ×*skala*, taip pat hibridinės darybos žodžius ×*asilyčia* ir ×*avinyčia*.

Simbolis, matyt, dėl savo prigimties yra pajėgus aprėpti daug religinių, teologinių reikšmių.

LITURGINIŲ REIKMENŲ PAVADINIMAI

Liturginiai reikmenys – tai Dievo tarnybai padaryti indai, drabužiai, altoriaus ir procesijų, taip pat bažnytinės muzikos reikmenys, naudojami per religines apeigas liturginiams tikslams. 1800–1882 m. katekizmuose jie nėra minimi labai dažnai, tačiau apima įvairius dalykus, todėl šiame skyriuje aptariami skaidant į mažesnes grupeles.

Liturginių indų pavadinimai

Liturginiai indai – tai indai, naudojami laikant šv. Mišias, teikiant sakramentus ar atliekant kitas tikėjimo apeigas, turintys griežtai apibrėžtas funkcijas ir naudojami tik pagal paskirtį. Visus liturginius indus dar galima skirstyti į dvi grupes:

1) eucharistinius indus (liečiasi su Švenčiausiuoju Sakramentu) ir

2) neeucharistinius indus (nesiliečia su Švenčiausiuoju Sakramentu).

1800–1882 m. išleistuose katekizmuose *indų pri tarnawima Diewa priderąnczių* MRK 1869 316 arba *szwęntu indu* MRK 1869 149 pavadinimų nedaug. Dažniausiai minima per šv. Mišias naudojama taurė, kurioje konsekruojamas vynas: ***taurie*** MRK 1869 270, ***maype*** TK 1865 71. Ji dar vadinama lenkybe ***kelikas*** GDG 1862 [1878] 27, ***kielikas*** PK 1828 191, MKD 1845 144, MLSK 1852 98, RM 1862 [1878] 45, MRK 1869 271, ***Kielikas*** MKKK 1844 35, ***kieliks*** TK 1856 99, ***Kielyks*** NKKK 1847 60, ***Kylikas*** KK 1863 54, MK 1873 13 (‘liturginė taurė’, lenk. *kielich* < ček. *kelich* < s. vok. aukšt. *chelich* < lot. *calix* < gr. *kýlix*). Kartais pavartojami ir sudėtiniai terminai: ***kielikas*** *kraujo* PK 1828 54, ***kielikas*** *su winu* PK 1828 199, MRK 1869 303, ***Kielikas*** *Wieszpaties* PK 1828 191 ir ***Kylikas*** *Wieszpaties* KK 1863 55. *Moksle Rima-Kataliku* šie terminai vartojami sinonimiškai: ***taure***, arba ***kielikas*** MRK 1869 270. Mišių taurė evangelikų reformatų katekizmuose vadinama

×***Kubku*** *su Winu Paszławintu* SK 1803 19, TK 1861 15 ar tiesiog *paszławintu* ×***kubku*** SK 1803 14[43]. *Kubkas* – dabartinėje kalboje nevartojama slavybė (‘taurė; geriamasis puodukas’, brus. *кубок*, lenk. *kubek*). Mišių taurė – tai pats seniausias ir svarbiausias eucharistinis indas. Iki šių dienų kai kuriuose Bažnyčios raštuose ji vadinama skoliniu *kielikas*.

Moksle Rima-Kataliku minima ***patena*** *su duona arba* ×*apłotku* MRK 1869 303. Patena (lot. *patena*) – tai apskritas padėkliukas, ppr. auksinis arba paauksuotas; ant jo dedama ostija, be to, juo per šv. Mišias uždengiama taurė. Kaip matyti iš termino dėmenų, sinonimiškai vartojami žodžiai *duona* ir ×*apłotkas* (‘kalėdaitis’, lenk. *opłatek*).

Katalikų eucharistinis indas, skirtas ostijai įdėti ir išstatyti garbinti, – monstrancija: ***monstrancia*** MRK 1869 262 (‘liturginis katalikų kulto reikmuo ostijai įdėti ir išstatyti garbinimui’, lot. *monstrantia* < *monstrare*). Šis puošnus liturginis indas tikintiesiems rodomas per pamaldas, taip pat nešamas per procesijas.

Kryžiaus ar monstrancijos pavidalo katalikų liturginis reikmuo šventojo relikvijoms laikyti ir išstatyti *Moksle Rima-Kataliku* vadinamas skoliniu ×***rełikwijorius*** MRK 1869 294 (‘relikvinė’, lenk. *relikwiarz* < lot. *reliquiarium*)[44]. Tai neeucharistinis indas, duodamas tikintiesiems bučiuoti. Jis būna ampulės, dėžutės, sarkofago, kryžiaus, monstrancijos ar kitos formos. Kartais dar vadinamas *pacifikalu*.

Visi liturginiai indai įvardijami nelietuviškais žodžiais, išskyrus sinonimiškai vartojamą terminą *taurė*. Jie yra pašventinami ir negali būti vartojami ne tikybos reikalams, eucharistinių indų pasauliečiai liesti negali.

---

[43] LKŽe *pašlavinti* žr. *pašlovinti*. Žodyno duomenimis, šis žodis vartojamas jau XVI–XVII a. raštuose.

[44] *Religijotyros žodyne* šis terminas pateikiamas kaip vartotinas (RŽ 1991: 328).

Altoriaus reikmenų pavadinimai

Nedidelę katekizmų religijos terminų grupę sudaro terminai, kurie vadintini altoriaus reikmenimis. Tai įvairūs daiktai, kurie, kaip ir liturginiai indai, yra vieni svarbiausių liturginių reikmenų, naudojamų per religines apeigas.

Pirmiausia minėtinas stalas bažnyčioje, ant kurio laikomos pamaldos – aukojama šv. Mišių auka. Jis vadinamas tarptautinės kilmės terminu *altorius*: ***ałtoris*** KK 1854 39, ***Altorius*** KK 1863 52, ***ałtorius*** PK 1828 199, MLSK 1852 96, DEK 1855 [1873] 53, RM 1862 [1878] 50, MRK 1869 151, ***Ałtorius*** PK 1828 220, NKKK 1847 30, ***Altorus*** MKKK 1844 87 (‘apeigų atlikimo vieta; tam tikras stalas (mensa), prie kurio dvasininkas laiko pamaldas’, lot. *altare* ‘altorius’: lot. *altus* ‘aukštas’, plg. *altaria* ‘aukuras; aukojamasis altorius’; *altarija* ‘altaristo namai, ūkis’ yra VaitkTŽŽ 2003, TŽŽ 2001)[45]: ***ałtorius*** Diewa DEK 1855 [1873] 58, *diddisis* ***Altorius*** MKKK 1844 80, *didiis* ***ałtorius*** MRK 1869 262. Šis terminas, be abejo, gautas iš kaimyninių kalbų, plg. brus. *алтарь*, lenk. *altarz*. 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose randame tokius savos kilmės dvižodžius terminus: ***Diewa stałas*** NKKK 1847 57, ***Diewo Stalas*** MKKK 1844 36, KK 1863 56, ***Diewo stałas*** NKKK 1847 35, RM 1862 [1878] 47, ***Diewo stalas*** PK 1828 54, plg. mišrios kilmės penkiažodį terminą ***Diewa Stałas*** *tykroje Chrystusa Baźniczioje* NKKK 1847 58. Dievo stalas pavadinamas ir sinoniminiais terminais ***Wieszpaties Stalas*** KK 1863 56, ***stałas Wieszpaties*** MRK 1869 275, taip pat ***stałas szwencziausis*** DEK 1855

[45] A. Sabaliauskas (1990: 253), Pr. Skardžius (IV 1998: 86), J. Kruopas (1998: 36), J. Kabelka (1964: 24) ir E. Freankelis (II 1965: 8) nurodo, kad katekizmuose vartojamas žodis į lietuvių kalbą atėjo per slavų (t. y. lenkų ar baltarusių) kalbas. W. Smoczińskis patikslina, kad jis gautas iš baltarusių kalbos (Smoczyński 2007: 12). Žodis *altorius* (ir forma *altarius*) vartojamas M. Mažvydo (Urbas 1998: 15), M. Daukšos, K. Sirvydo (LKŽe), J. Bretkūno, M. Petkevičiaus, S. B. Chylinskio (Sabaliauskas 1990: 253) ir kt. raštuose.

[1873] 38 ir ***szwencziausys stałas*** MKD 1845 63. Jis paprastai būna padengtas *Komuniês*=×***Skoterte*** KK 1863 56 (‘staltiesė’, rus. *скатерть*). Altorius – vienas iš svarbiausių Katalikų Bažnyčios simbolių. Iki Vatikano II Susirinkimo „kunigas stovėjo nusisukęs į altorių“, o po Susirinkimo „kunigas atsisuko į žmones“ (Ulevičius 2002: 10). Tačiau „iš tikrųjų visais laikais kunigas prie altoriaus stovėjo žvelgdamas su tikinčiaisiais *viena kryptimi – į rytus* (ad orientem)“ (Ulevičius 2002: 28).

Prieš altorių prie Dievo stalo tikintiesiems yra dalijama konsekruota *ostija*: ***ocmie*** TK 1865 71, ***ocmiiя*** TK 1865 84, ***Ostija*** MRK 1869 262: *szwęnczіause* ***Ostija*** MRK 1869 261, *szwenta* ***Ostie*** KK 1863 53, ir ***hostie*** TK 1856 107, ***Hostija*** RM 1862 [1878] 63, ***Hostya*** MLSK 1852 98, ***hostya*** PK 1828 56: ×*cieła* ***hostie*** TK 1856 107, *paszwęsta* ***hostije*** NKKK 1847 60, *S.* ***Hostia*** MKKK 1844 37, *Szwenćiause* ***Hostya*** MLSK 1852 99, *szwencziausia* ***hostya*** RM 1862 [1878] 48 (‘mažas apvalus paplotėlis iš kvietinių miltų, vartojamas per šv. Mišias konsekracijai ir Komunijai’, lot. *hostia*). Šis paplotėlis kartais vadinamas lotynišku terminu ***komunikantas*** RM 1862 [1878] 45, GDG 1862 [1878] 27, ***komunikontas*** TK 1856 107 (‘katalikams per šv. Mišias dalijamas Komunijos paplotėlis’, lot. *communicatio*, TŽŽ 1936: 493) arba ***Důna*** ×***Aniolů*** KK 1863 56, ***duona*** ×***aniołu*** MRK 1869 115. „XIII a. duonai paženklinti imta vartoti žodį *ostija*, reiškiantį gyvulį, skirtą skerdžiamajai aukai“ (Jurevičius 2002: 69).

M. Valančius *Moksle Rima-Kataliku* mini šviečiamąjį prietaisą, statomą prie altoriaus, – ×***lępką*** MRK 1869 262 (‘lempa, šviečiamasis prietaisas’). Šis hibridinės darybos terminas simbolizuoja amžinąją ugnį bažnyčiose. Ant altoriaus statomos ir žvakidės, simbolizuojančios tarsi šviesos medį, kurio šviesa spinduliuoja iki paties Dievo (Biedermann 2002: 513), jos vadinamos lietuvišku žodžiu ***žibintuwas*** MRK 1869 103 (‘žvakidė’). Į žvakides statomos *žvakės*:

źwake RM 1862 [1878] 50, GDG 1862 [1878] 32, MRK 1869 103, ***źwakie*** MRK 1869 335, ***Žwakē*** MK 1873 15 (‘kietos riebalinės medžiagos lazdelė su dagčiu, vartojama pasišviesti ir per apeigas’): ***źwake*** *uźdegta* MRK 1869 250. Be lietuviško žodžio, vartojama ir lenkybė ×***gramnicze*** MRK 1869 319 (‘žvakė’, lenk. *gromnica*). Žvakės uždegamos per apeigas. Tai Dievo šviesos šaltinis. Žvakių būna įvairių: *didioje* ***źwakie*** MRK 1869 336, *didioje weliku* ***źwakie*** MRK 1869 336.

Kunigas, ruošdamasis aukoti, nusiplauna rankas ir nusišluosto jas rankšluostėliu – baltu audeklo gabalu su kampe išsiuvinėtu kryželiu, kuris 1869 m. išleistame katekizme vadinamas skoliniu iš baltarusių kalbos ×***abrusas*** MRK 1869 275 (‘rankšluostis’, brus. *абрус*[46]).

Altoriaus reikmenų pavadinimų XIX a. aštuonių dešimtmečių katekizmuose nedaug. Beveik visi jie, išskyrus svetimybes ×*abrusas* ir ×*skotertė*, įvardijami terminais, vartojamais ir šiandien.

Simbolinių reikmenų pavadinimai

Simboliniai reikmenys – tai daiktai, kuriuos dvasininkas naudoja laikydamas šv. Mišias. Šiuos reikmenis galima skirstyti į dvi grupes:

1) simboliniai eucharistiniai reikmenys ir

2) simboliniai neeucharistiniai reikmenys.

Apibendrintai juos galėtume vadinti ir liturginiais simboliais, kurie yra „reikšmingi, galingi, trykštantys teologine prasme ir tikėjimo slėpinių realybe; jie pranoksta individą ir suartina jį su amžinybe; dėl tokio savo prakilnumo daugeliu atvejų jie nepakeičiami“ (Ulevičius 2002: 9).

Simboliniais eucharistiniais reikmenimis vadintini per šv. Mišias simboliškai naudojami daiktai, susiję su Švenčiausiuoju Sakramentu. Vienas svarbiausių šios grupės

[46] W. Smoczyńskis nurodo, kad žodis *abrūsas* kilo iš brus. *obrús* (Smoczyński 2007: 2).

reikmenų, taip pat vienas iš svarbiausių žmogaus maisto produktų, įvardijamų senu indoeuropietišku žodžiu, yra ***duona*** SK 1803 14, MKD 1845 44, NKKK 1847 58, NMK 1848 10, KK 1854 61, DEK 1855 [1873] 9, TK 1856 100, RM 1862 [1878] 44, MRK 1869 260, ***Duona*** SK 1803 17, NKKK 1847 15, TK 1861 12, ***Duana*** MLSK 1852 20, ***duana*** MLSK 1852 74–75, ***Důna*** MKKK 1844 35, KK 1863 13, ***дуона*** TK 1865 40 (‘iš įvairių miltų kepalais kepamas valgis’, plg. la. *duona* ‘duonos riekė, kriaukšlys’)[47]: ***duona*** *paszławinta* SK 1803 14, TK 1861 9, ***duona*** *Szwęcziawsy* NKKK 1847 60 ir *szwęta* ***duona*** TK 1856 110. Šventajame Rašte rašoma, kad Jėzus žydų miniai pasakė: „Aš esu gyvoji duona, nužengusi iš dangaus. Kas valgys šią duoną – gyvens per amžius. Duona, kurią aš duosiu, yra mano kūnas už pasaulio gyvybę“ (Jn 6, 51–58; ŠR 2009: 2264). Be to, galima prisiminti ir tai, kad Kristus „per Paskutinę vakarienę sutapatino savo kūną su tuo, kas anksčiau buvo duona, ir kraują – su tuo, kas anksčiau buvo vynas. Laikydamas savo rankoje duoną, Kristus sakė: „Imkite ir valgykite: tai yra mano kūnas“ (Mt 26, 26)“ (Jurevičius 2002: 11). Taigi krikščionybės Tradicijoje duona yra laikoma Kristaus Kūno, taigi ir jo Atpirkimo aukos simboliu. Tai dvasinio peno, Švenčiausiojo Sakramento, t. y. Eucharistijos, simbolis. Duona kartu su vynu Eucharistijoje tampa „gyvybės duona“. Per apeigas naudojama kvietinė nerauginta duona[48], kurią kasdieniam būtiniausiam maistui nuo seniausių laikų vartoja daugelis tautų. Duona būtinai turėjo būti nerauginta ir paskaninta, nes raugas simbolizavo sugedimą, „ankstyvajame judaizme simbolizavo puvimą, dvasinį sugedimą, nešvarumą“ (Jurevičius 2002: 56).

---

[47] Plg. la. *maize* ‘duona’, pr. *geytko* ‘duona’. Dėl specifinės reikšmės liet. *duona* būtų galima laikyti tik baltų kalboms būdingu žodžiu (Sabaliauskas 1990: 56).

[48] Rytų Bažnyčia tvirtai įsitikinusi, kad Kristus per Paskutinę vakarienę vartojo kvietinę raugintą duoną (Jurevičius 2002: 53).

Kitas simbolinis eucharistinis reikmuo, kurį švęsdami Eucharistiją vartoja krikščionys, vadinamas iš lotynų kalbos gautu skoliniu, – vynuogių *vynas*: ***winas*** NKKK 1847 18, KK 1854 61, MLSK 1852 75, PK 1828 54, RM 1862 [1878] 44, MRK 1869 67, ***Winas*** SK 1803 17, NMK 1848 43, MLSK 1852 99, ***Wynas*** KK 1863 13, ***wynas*** MKD 1845 274, ***винасъ*** TK 1865 72 (‘gėrimas iš vynuogių sulčių; Kristaus Kraujo simbolis’, lot. *vinum*): ***Winas*** *paszławintas* TK 1861 12. Vynuogių vynas visada maišomas su vandeniu. Tai Dievo dovanų teikiamo džiaugsmo, pilnatvės, gyvybės, dangiškosios puotos, t. y. visko, kas tik gali būti malonu: žmogiškosios meilės, žemiško džiaugsmo, simbolis, palaidumo ir Kristaus kančios ženklas. Naujajame Testamente vynas simbolizuoja Kristaus Kraują. Mūsų kultūroje vynas nėra labai svarbus mitybos produktas, tačiau Artimųjų Rytų ir kituose kraštuose jis vartojamas kasdien, todėl yra labai vertinamas. „Šventasis Raštas vynininkystės pradininką mano esant Nojų, nes „Nojus, žemės artojas, buvo pirmasis, kuris įsiveisė vynuogyną“ (Pr 9, 20), ir tai sieja su civilizacijos pradžia“ (Jurevičius 2002: 75). Apibendrindami galime sakyti, kad duona ir vynas pirmiausia yra žmonių darbo vaisiai, tik po to juos galime laikyti tam tikros paslapties simboliu, kai kuo daugiau, t. y. regimais pavidalais, per kuriuos Jėzus Kristus tampa artimas tikintiesiems, net apčiuopiamas, ragaujamas.

Duona ir vynas neatskiriami Eucharistijos elementai. Jie katekizmuose vadinami sudėtiniais terminais su dėmenimis *kūnas* ir *kraujas*: *Tykras* ***kunas*** *ir* ***Kraujas*** *Wieszpaties Jezaus Kristaus* RM 1862 [1878] 31, *Tykras* ***Kunas*** *yr* ***Kraujas*** NMK 1848 43, *tykras* ***Kunas*** *yr* ***Kraujes*** NKKK 1847 30. Pagal seną Bažnyčios tradiciją vynas yra raudonas, t. y. kraujo spalvos, todėl ir katekizmuose kartais jis pavadinamas tiesiog savos kilmės žodžiu ***Kraujas*** MLSK 1852 75, ***Krawjes*** NKKK 1847 61 (‘raudonos spalvos skystis’), taip pat ***Kraujas*** *Szwenćiausis* MLSK 1852 28, simbolizuojančiu Kristaus ant

kryžiaus pralietą kraują. Kur kas dažniau vartojami sudėtiniai terminai: ***kraujas*** *Kristaus* MRK 1869 78, ***kraujas*** *Pona Iezusa Christusa* SK 1803 13, ***Kraujas*** *Wieszpaties Jezaus* RM 1862 [1878] 44, ***Krawjes*** *Chrystusa* NKKK 1847 61, *Kristaus* ***Kraujas*** KK 1863 60, *szwęciausias* ***kraujas*** *Christaus Pono* PK 1828 35, kai nusakoma, kieno jis.

Šv. Mišių pabaigoje kunigas dalija Komuniją ir sako: „Kristaus kūnas.“ 1800–1882 m. katekizmuose randame sudėtinių terminų, kurių dėmuo yra žodis ***Kunas*** NKKK 1847 5, MLSK 1852 75 (‘žmogaus organizmas’): ***Kunas*** *S.* NKKK 1847 61, ***Kunas*** *Wieszpaties Jezaus* RM 1862 [1878] 44, *Chrystusa* ***Kunas*** NKKK 1847 58.

Prie šios grupės pavadinimų priskirtinas ir terminas ***awinelis*** MLSK 1852 98, ***Awinelis*** KK 1863 16 (‘Kristus’): ***Awinelis*** *Diewa* SK 1803 31, ***awinelis*** *Diewo* RM 1862 [1878] 25, ***Awinelis*** *Diewo* RM 1862 [1878] 47, ***Awinielis*** *Diewa* KK 1854 33. Avinėlis – Eucharistijos, taigi kartu Kristaus ir jo Atpirkimo aukos simbolis. Jis dėl savo romumo, nuolankumo, tyrumo ir baltos spalvos simbolizuoja švelnumą, gerumą ir tyrumą. Dievo Avinėlis kaip Kristaus simbolis pavaizduotas jau romėnų katakombose (Biedermann 2002: 53).

Simboliniai neeucharistiniai reikmenys – švęstas vanduo, druska, smilkalai ir aliejai. Švęstas vanduo apsaugo nuo piktųjų dvasių, apvalo, nuplauna nuodėmių nešvarumus: ***paszwęstas Wanduo*** KK 1863 60, ***szwentintas wanduo*** MKKK 1844 80, ***wanduo szwenstas*** MLSK 1852 25, ***wanduo szwęstas*** NMK 1848 37, ***S. wanduo*** DEK 1855 [1873] 51, ***szwęnstas wanduo*** MRK 1869 319 ir ***wanduo szwęnstas*** MRK 1869 319, ***wanduo szwęstas*** MSRL 1828 15, ***wondo szwiantitus*** KK 1854 58. Vartojama ir trumpiau – ***unduo*** MRK 1869 51, ***Wanduo*** MKKK 1844 27, NKKK 1847 36, NMK 1848 23, KK 1863 13, ***wanduo*** SK 1803 13, PK 1828 52, ***wanduo*** TK 1861 8 (‘skaidrus bespalvis, ppr. neturintis skonio ir kvapo skystis’). Vanduo turi labai

platų ir turiningą simbolinių reikšmių spektrą. Jis bažnyčiose šventinamas prieš Velykas, Didįjį šeštadienį. Naudojamas krikštijant, nes krikštas yra atgimimo per vandenį ir žodį sakramentas. Krikštyti reikia švariu vandeniu: ×*Czistas*[49] ***wanduo*** NKKK 1847 41, ×*czystas* ***wanduo*** MLSK 1852 73. Druska paprastai naudojama per krikšto ir ligonio patepimo (Ligonių sakramento) apeigas: ***Druska*** KK 1863 60, MRK 1869 316 (‘sūrus mineralinis junginys, vartojamas maistui nuo gedimo apsaugoti ir paskaninti’): ***druska*** *szwęnta* MRK 1869 250 (deda krikštijant). Ji simbolizuoja apvalymą atgailaujant, taip pat išmintį, saugo nuo pavojų.

Per liturgines apeigas, procesijas, aukojimus smilkoma aromatingoji medžiaga, skleidžianti kvapnius dūmus, vadinama *kwępans* ***smilkalas*** MRK 1869 335. Smilkalų simbolinė reikšmė siejama su kvapu, kuris nubaido piktąsias dvasias, numaldo Dievo rūstybę, taip pat su kylančiais dūmais, kurie reiškia į dangų kylančias maldas, ir su negendančiomis medžiagomis, simbolizuojančiomis amžinumą (KIŽ 1997: 286). Kalbant apie smilkalus, *Katekizoje katalikų* vartojama baltarusybė ×***kodiła*** KK 1854 30 (‘smilkalai’, brus. *кадзіла*). Smilkalams arba mirusiesiems balzamuoti naudojama aromatinga, kartaus skonio medžiaga, vadinama tarptautiniu žodžiu ***mira*** KK 1854 30 (‘smilkalams naudojama aromatinga, kartaus skonio medžiaga’, vėl. lot. *myra* dgs. < gr. *myron*)[50]. Ši medžiaga gaunama iš medžių žaizdų (čia galima įžvelgti aliuziją į Kristaus žaizdas). Miros, smilkalų ir aukso (kaip valdžios simbolių) gimusiam Jėzui atnešė trys Karaliai.

1800–1882 m. išėjusiuose katekizmuose randame terminų, kuriais įvardijami per įvairias apeigas naudojami šventieji aliejai: ***Alejus*** KK 1863 11, ***Aliejus*** NKKK 1847 64 (‘alyva, augaliniai riebalai’, lenk. *olej*, brus. *алей* < s. vok.

---

[49] ×*Čystas* ‘švarus, doras, grynas, skaistus’, brus. *чысты*, lenk. *czysty*.

[50] Plg. gr. *myrrha* ‘kartus’ < arab. *murr* ‘kartus’ (Interleksis 2003).

aukšt. *olei* < lot. *oleum*)[51]: ***Alejus*** *S.* MKD 1845 175, ***alejus*** *szwenstas* MLSK 1852 74, ***alejus*** *szwentas* MLSK 1852 83, ***alejus*** *szwintas* KK 1854 60, ***Aliejus*** *S.* PK 1828 57, *S.* ***alejus*** MRK 1869 251, *szwęntas* ***alejas*** MRK 1869 252, *szwęntas* ***alejus*** MRK 1869 55, *швентасъ* ***алеюсъ*** TK 1865 77, ir ***алива*** TK 1865 78, ***aliwa*** MRK 1869 55 (‘iš alyvos medžio vaisių gaunami riebalai, aliejus’, brus. *алiва*, lenk. *oliwa* < lot. *oliva* arba it. *oliva*, Sabaliauskas 1990: 237, plg. Smoczíński 2007: 11), taip pat ***balsamas*** MRK 1869 255, ***бальсамасъ*** TK 1865 78 (‘dvasininkų naudojama priemonė’, lenk. *balsam*, brus. *балсамъ* < lot. *balsamum* < gr. *balsamon*): *kwępątis* ***balsamas*** MRK 1869 255.

Aliejaus ir balzamo mišinys, kurį dvasininkai naudoja teikdami Krikšto, Sutvirtinimo ir Kunigystės sakramentus, katekizmuose vadinamas ***chrysma*** MRK 1869 254, ***krizma*** MRK 1869 253, ***Krizma*** KK 1863 42, MRK 1869 251, ***krzyzma*** KK 1854 80, ***кризма*** TK 1865 78 (‘aliejaus ir balzamo mišinys’, lot. *chrisma*): ***chryzma*** *iszganima* MRK 1869 254, ***Krizma*** *Iszganimo* KK 1863 42, *szwenta* ***Krizma*** KK 1863 58. Randame vartojant sinonimiškai: *S.* ***alejus (Chryzma)*** MKD 1845 246, *szwentas* ***Alejus (Krizma)*** KK 1863 42.

Kaip matyti iš pavyzdžių, simboliniai reikmenys visada buvo svarbūs, švenčiant tam tikrus ritualus, apeigas. Jie įvardijami savos kilmės žodžiais ar tokiais skoliniais, kuriems atitikmenų lietuvių kalboje neturime, išskyrus svetimybę ×*kodyla*.

Procesijų reikmenų pavadinimai

Kalbamo laikotarpio katekizmuose randame ir procesijų reikmenų pavadinimų. Procesijų reikmenys – tai reikmenys, naudojami per iškilmingas religines procesijas, jų paskirtis – suteikti procesijai sakralumo, iškilmingumo ir

[51] W. Smoczińskis nurodo, kad senasis skolinys *aliejus* į lietuvių kalbą atėjo iš baltarusių kalbos (Smoczíński 2007: 10).

puošnumo. Svarbiausias procesijos atributas, nešamas priekyje, vienas seniausių simbolių, – *kryžius*: ***križius*** SK 1803 12, DEK 1855 [1873] 16, TK 1856 41, ***Kriźius*** NKKK 1847 32, NMK 1848 14, MRK 1869 25, ***kriźius*** PK 1828 25, ***Križius*** MKKK 1844 13, ***kryžius*** MKD 1845 54, MLSK 1852 99, KK 1854 8, ***Kryźius*** NKKK 1847 5, ***Kryźus*** KK 1863 7, ***кржюсъ*** TK 1865 12, MSR 1867 27 (‘stiebas su skersiniu viršutiniame gale – pagrindinis krikščionybės simbolis’, lenk. *krzyż*, brus. *крыжъ* < lot. *crux*, Sabaliauskas 1990: 254, Kruopas 1998: 43). Senasis skolinys *kryžius* vartojamas XVI–XVII a. raštuose. Katekizmuose yra ir sudėtinių terminų, kurių pagrindiniu dėmeniu eina minėtas skolinys: ***Krizius S.*** NKKK 1847 55, ***kriźius*** *szwęntas* MRK 1869 25, ***Kriźius*** *Szwętas* NMK 1848 44, ***Križius*** ×*Smerczio Jezaus Chr.* MKKK 1844 43, *medzia* ***kriźius*** TK 1861 6, *Szwętas* ***Krizius*** NKKK 1847 103. Be abejo, kryžius naudojamas ne tik per procesijas. Jį galima laikyti Jėzaus Kristaus kančios, žmonių atpirkimo ir krikščionybės simboliu, krikščionių kulto objektu. „Labai anksti krikščionys savo namuose rytinę sieną pradėjo ženklinti kryžiumi“ (Ulevičius 2002: 37).

Per iškilmingas procesijas monstranciją nešantis kunigas visada eina po baldakimu. Be kryžių, nešamos vėliavos, taip pat paveikslai ir procesijų altorėliai, giedamos giesmės, skambinama varpais ir mušama būgnais. Katekizmuose vėliava vadinama senuoju skoliniu ***Karuna*** MKKK 1844 99, ***karuna*** PK 1828 132, MRK 1869 123 (‘vėliava (ppr. bažnytinė)’, brus. *коруна*, lenk. *korona* < lot. *corona*, Фасмер III 1986: 334). Vyskupo M. Valančiaus parengtame *Moksle Rima-Kataliku* randame terminą ***ałtorelis*** MRK 1869 337 (plg. *altorius*), vartojamą ‘bažnytinio paveikslo, nešamo per procesijas’, reikšme. Devintinių procesijos altorėlis vadinamas lenkybe ×***szatra*** MRK 1869 65, ×***szietras*** MRK 1869 336 (‘Devintinių procesijos altorėlis’, lenk. *szatra*). LKŽe randame, kad žodis *šėtra* vartojamas ne tik M. Valančiaus, bet ir tarmėse: *šėtràs eiti*

(váikščioti Šll*)* NdŽ; M. Valančius apie Devintinių procesiją sako: *Ryt šėtras vaikščiosiam* Skd. Taigi, kaip matyti iš pavyzdžio, svetimybe pavadinama ir pati procesija.

1800–1882 m. katekizmuose paminėti vos keli terminai, kuriais įvardijami procesijų reikmenys. Jie, išskyrus lenkybę ×*šėtra*, vartojami jau pirmuosiuose religiniuose raštuose.

Bažnytinės muzikos reikmenų pavadinimai

Su liturgija, liturginiais veiksmais glaudžiai yra susijusi muzika. Katekizmuose randame liturginių muzikos instrumentų pavadinimų: ***kąkles*** DEK 1855 [1873] 59 (‘styginis muzikos instrumentas’) ir ×***truba*** MKD 1845 227 (‘trimitas’, brus. *трyба*): ×***Triuba*** *Diewa* SK 1803 26. Krikščionybės Tradicijoje trimitas simbolizuoja Dievo balsą, kurį skelbė angelai, pūsdami trimitus ir kviesdami į Paskutinį teismą. Tik baltų kalboms būdingas žodis *kanklės* (plg. la. *kokle*) aptinkamas XVI–XVII a. raštuose – K. Sirvydo, J. Bretkūno ir kt.

Katalikų Bažnyčiose per šv. Mišias, procesijas, palaiminimą ir kitomis progomis skambinama varpeliu: ***warpelis*** MRK 1869 267, ***warpielis*** DEK 1855 [1873] 53 (‘varpo pavidalo skambaliukas, skirtas signalui duoti, ką pranešti’). Nuo seno varpelis ar apskritai metalo skambėjimas siejamas su piktųjų dvasių nubaidymu (KIŽ 1997: 314) ar apskritai antgamtinių būtybių ir žmonių sukvietimu (Biedermann 2002: 467). Taip pat randame lietuviškos kilmės terminą ***warpas*** MRK 1869 75, ***варпасъ*** TK 1865 49 (‘metalinis nukirsto netaisyklingo kūgio formos prietaisas su pakabinta metaline šerdimi viduje skambinti’). Juo skambinant kviečiama į šv. Mišias, skambinama mirus Bažnyčios nariui ir kt. Žodis *varpas* pasitaiko XVI–XVII a. raštuose.

Bažnytinės muzikos reikmenų pavadinimai 1800–1882 m. katekizmuose labai reti, tačiau juos paminėti būtina. Jie įvardijami savos kilmės žodžiais, išskyrus svetimybę ×*triūba*.

Kiti liturginių bažnyčios reikmenų pavadinimai

Prie šios liturginių reikmenų pavadinimų grupės priskirtini terminai, kuriais įvardijami Jėzaus Kristaus, Marijos, šventųjų, globėjų ir kiti paveikslai, kabantys bažnyčioje ar namuose. Aptariamo laikotarpio katekizmuose ‘paveikslo’, dažniausiai kokio nors ‘šventojo paveikslo’ reikšme vartojama lenkybė *abrozdas* ir kiti jos variantai: ×***abroza*** KK 1854 53, ×***abrozas*** DEK 1855 [1873] 19, ×***Abrozas*** MKKK 1844 10, NMK 1848 34, ×***abrozdas*** MKD 1845 26, MLSK 1852 61, MRK 1869 155, ×***Abrozdas*** NKKK 1847 95 (‘paveikslas’, lenk. *obraz*, plg. *obrazek*). Su šia svetimybe gausu ir sudėtinių terminų: ×***abrozdas*** *Jezusos Chrystuso* MLSK 1852 61, ×***abrozdas*** *Kristaus* MRK 1869 155, ×***abrozdas*** *Pono Diewo* MLSK 1852 61, ×***abrozdas*** *szwentojo* MKD 1845 121, MLSK 1852 61, ×***abrozdas*** *Szwęntojo* MRK 1869 155, *Diewo* ×***Abrozas*** KK 1863 10, *Diewo* ×***Abrozas*** KK 1863 9, *Krykszczionyszkas [*×***Abrozdas***]* NKKK 1847 22, *stebuklingas* ×***abrozdas*** MRK 1869 155, *Szwentas* ×***Abrozdas*** NKKK 1847 22. Kur kas retesnis savas žodis *paveikslas* (‘meninis atvaizdas plokštumoje’): ***paweykšłas*** SK 1803 15, ***pawejkšłas*** NMK 1848 34, MLSK 1852 75: *Diewa Szwentuju* ***pawejkšłas*** NKKK 1847 22. Kai kuriuose katekizmuose savas ir nelietuviškas terminas vartojami sinonimiškai: ×***abrozdas*** *arba* ***pawejkšłas*** MKD 1845 121, ***paweykslas*** *arba* ×***abrozas*** *Diewo* PK 1828 77, ***pawejkšłas*** *arba* ×***abrozdas*** MRK 1869 153. *Trumpame katekizme* šia reikšme pavartotas hibridinis terminas ×***malawuone*** TK 1856 63 (plg. lenk. *malować*).

Be paveikslų, bažnyčiose gausu Dievo ar kitų šventųjų statulėlių. Katekizmuose apie jas taip pat užsimenama. Randame terminus ×***Abrozas*** *drosztas* SK 1803 15, TK 1861 10 (‘stabas, statulėlė’) ir ×***stowila***[52] TK 1856 63, MRK 1869

[52] P. Skardžius *Lietuvių kalbos žodžių daryboje* rašo, kad priesaga *-yla-* veikiausiai yra iš baltarusių kalbos paskolinta, plg. *stovỹlas* ‘statukas, stovynė, statula’ < *ставило*. Pasak jo, „jei ši priesaga būtų neskolintinė,

147 (‘statula’, brus. dial. *стаѵіла*): *iszdroźta* ×***stowiła*** MRK 1869 154.

Kūčių paplotėlis vadinamas *kalėdaičiu*: ***Kaliedaytis*** MSRL 1828 40, ***Kaliedajtys*** NMK 1848 48, ***Koliedaytis*** MSRL 1828 40: ***Kaliedajtys*** *diel maźun wajkelu* NMK 1848 48. Iš to galima suprasti, kad katekizmo *Naujes moksłas skajtima raszta żemajtyszka* rengėjas kun. J. Lechavičius iš tiesų buvo žemaitis, nes Aukštaitijoje šie paplotėliai vadinami ×*plotkomis* ar ×*plotkelėmis* (plg. lenk. *opłatek*, brus. *аплатка*).

Kryžius – vienas seniausių, universaliausių simbolinių ženklų, paplitęs ne tik krikščioniškuose kraštuose. Kaip Kristaus kančios simbolį tikintieji jį laiko namuose: ***kriźełis*** MRK 1869 148, ***križialis*** KK 1854 110 (‘mažas kryžius’, plg. lenk. *krzyż*, brus. *крыж* < lot. *crux*, Sabaliauskas 1990: 254, Kruopas 1998: 43). Žodžiai *aliejus, alyva, kryžius* aptinkami XVI–XVII a. raštuose.

Katekizmuose rasta ir daugiau liturginių reikmenų, be kurių tikintieji neišsiverčia, pavadinimų. Tai ***medalikielis*** MRK 1869 148 (‘ant kaklo nešiojamas medalionas su šventojo atvaizdu’, lenk. *medalik* < pranc. *médaille* < it. *medaglia* < lot. *metallum*), ***rażinczius*** KK 1854 110, ***Rożanczius*** DEK 1855 [1873] 55 (‘vėrinys iš tam tikro skaičiaus karoliukų kalbamoms maldoms skaičiuoti’, lenk. *różaniec* < lot. *rosarium*, VaitkTŽŽ 2003, plg. Skardžius V 1999: 692) ir ***szkapłerius*** *szwęntas* MRK 1869 202 (‘katalikų ant kaklo nešiojamos virvute sujungtos dvi šventintos medžiagos skiautelės su išsiuvinėtais paveikslėliais’, lenk. *szkaplerz* < lot. *scapularium*, Skardžius V 1999: 692, Freankel I 1962: 997). *Rožančius* ir *škaplierius*[53] yra lenkiški skoliniai. Pasak Prano Skardžiaus,

tai dabar pvz. *stovylo* vietoje gal sakytume **stovỹklas*, kaip *výstyklas, kibỹklas* ir kt.“ (Skardžius I 1996: 182). Baltarusiška yra ir priesaga *-yla* (*stovyla*) (Skardžius I 1996: 183, plačiau žr. Būga II 1956: 195–196). Žodį *stovyla* į *statula (statukas)* taisė J. Jablonskis (Jablonskis 1959: 284).

[53] Škaplierius – ypatingo karmelitų pamaldumo Švenčiausiajai Mergelei Marijai ženklas. Škaplierių pirmasis nešioti pradėjo Anglijos kar-

„pirmasis yra paskolintas iš lenkų *rožaniec* (t. y. *różany wianek* „rožinis vainikas“, vok. *Rosenkranz*“, verstas iš lot. *rosarium* „rožynas“) ir *szkaplerz*, perdirbtas iš lot. *scapularium* „tai, kas yra ant pečių (scapulae) pakabinta“, plg. prc. *scapulaire*, vok. *Skapulier*“ (Skardžius V 1999: 692). Ilgos vartojimo tradicijos lemia šių žodžių vartoseną ir šiandien. Tik 1993 m. išleistame $DŽ_3$ yra [1]*rožinis* ‘rožančius’, bet pagrindiniu variantu teikiamas *rožančius*. Nors 2003 m. išleistame $DŽ_5$ *rožančiaus* jau nėra, siūlomas *rožinis* žmonių, ypač vyresnio amžiaus, dar retai vartojamas, nes įprasta *kalbėti rožančių*.

Moksle Rima-Kataliku reikšme ‘rožinis, škaplieriai ir kiti smulkūs tikybinės praktikos daiktai’ vartojama lenkybė ×***brostwa*** MRK 1869 148 (lenk. *bractwo*). Smulkūs katalikų daiktai, tokie kaip škaplieriai, kryželiai, medalionai, rožiniai ir pan., pritaikyti nešioti su savimi, kurie gaminami Bažnyčios iniciatyva ir yra pardavinėjami tikintiesiems, dar vadinami *devocionalijomis* (lot. *devotionalia* < *devotio* ‘pašventimas dievams’). Pašventintos devocionalijos laikomos sakramentalijomis (RŽ 1991: 91–92).

Vienas svarbių laidojimo apeigų reikmenų – karstas. Jis 1800–1882 m. katekizmuose vadinamas senuoju skoliniu iš slavų kalbų ***grabas*** PK 1828 35, MKD 1845 49, MLSK 1852 54, KK 1854 36, DEK 1855 [1873] 22, TK 1861 22, MRK 1869 62, ***Grabas*** MKKK 1844 13, MK 1845 74, KK 1863 13, ***грабасъ*** TK 1865 22, ***graba*** NKKK 1847 5 (‘dėžė mirusiojo kūnui laidoti’, brus. *гроб*, lenk. *grób*, Sabaliauskas 1990: 247,

melitų vienuolis Simonas Stokas (~1165–1265). Jam 1251 m. apsireiškė Mergelė Marija ir įteikė škaplierių. Marija pažadėjo kiekvieną žmogų, kuris nešios škaplierių arba škaplierinį medalikėlį, laikysis skaistumo pagal savo pašaukimą ir kasdien kalbės rožinį, po mirties išlaisvinti iš visų jo kalčių. XIII a. viduryje škaplierius buvo viršutinis vienuolių drabužis, dėvimas ant abito. Vėliau škaplierius transformavosi į du juostele sujungtus audeklo gabalėlius. Pats škaplierius nėra stebuklingas, tačiau jo nešiojimas yra tarsi laikymas Švč. Dievo Motinai už rankos. Tai išgelbėjimo, pagalbos pavojuje ir pasitikėjimo neįmanomų dalykų Motina simbolis (Zabarauskas 2010).

Pupkis 2005: 252): ***grabas*** ×*grieku* MRK 1869 197, ***grabas*** *Iszganitojaus* MRK 1869 338, ***grabas*** *Kristaus* MRK 1869 82. *Grabas* reikšme ‘karstas’ vartojamas M. Daukšos ir kitų raštuose. M. Mažvydas šį žodį yra pavartojęs ir ‘laidojimo vietos, kapo’ reikšme (Urbas 1998: 137). Kalbininkas J. Jablonskis skolinio *grabas* netaisė.

Bažnyčioje tikintieji sėdi ir atsiklaupia ant suolo. Katekizme rastas mažybinis žodis ***sůlelis*** MKKK 1844 81.

Dar vienas liturginis reikmuo – ***Werbos*** KK 1863 60 (‘puokštė iš kadagio, gluosnio, karklo ar kitų šakelių, šventinama Verbų sekmadienį bažnyčioje; palmės šakelė’, brus. *верба*, Skardžius V 1998: 293). Verbos – vienas Verbų sekmadienio apeiginių elementų. Jos šventinamos sekmadienį prieš Velykas. Žodis *verbos* vartotas dar prieš oficialųjį krikštą.

Kitų liturginių bažnyčios reikmenų pavadinimų grupė nedidelė. Jie įvardijami įvairios kilmės terminais, dažniausiai senaisiais skoliniais.

Liturginių drabužių pavadinimai

Dar viena nedidelė 1800–1882 m. katekizmų religijos terminų grupė – liturginių drabužių pavadinimai, pvz., ***szwęnti apdaraj*** MRK 1869 267, ***ipatingi drabużej*** MRK 1869 268, ×***pariedkai*** MKD 1845 195, ×***parietkaj*** MRK 1869 204 (‘apdaras, apsirengimas’, plg. brus. *радзіць, радзіцца*). Tai drabužiai, kuriuos per religines apeigas vilki dvasininkai. Menotyrininkė Gražina Marija Martinaitienė teigia, kad kalbant apie liturginius apdarus nereikėtų vartoti žodžio *drabužiai*. Esą jis labiau tinka utilitarinės ir puošybinės paskirties pasauliečių apdarams, o žodis *rūbas* (ar daugiskaita *rūbai*) tinka kur kas labiau, nes jis poetinis, tarsi virš kasdienybės buities pakylėtas (Martinaitienė, Pinkutė 2004: 12–13). Kalbos požiūriu vis dėlto pirmenybę reikėtų teikti žodžiui *drabužiai*, nes *rūbai* laikytini skoliniu iš baltarusių kalbos (brus. *руб*).

Tam tikra sulankstoma vyskupų kepurė, susidedanti iš dviejų panašių dalių, kurių kiekviena yra sustandinta pamušalu ir smailėjanti į viršų, dėvima per liturgines apeigas, vadinama graikiškos kilmės skoliniu ***Mitra*** MKKK 1844 99 (gr. *mitra*). Abi kepurės dalys šonuose susiūtos, o viršuje sujungtos audinio gabaliuku, leidžiančiu jas suglausti. Nugaroje prikabintos dvi juostos su galuose prisiūtais kutais.

Svarbiausi katalikų dvasininkų liturginiai drabužiai yra alba, arnotas, dalmatika, humerolas, kamža, kapa, manipulas, palijus ir stula. Vieną jų randame paminint *Moksle Rima-Kataliku* – ***sztuła*** MRK 1869 251 (‘katalikų dvasininkų apeiginė ilga plati juosta, užsidedama ant kaklo’, lenk. *stuła* < lot. *stola*). Kaip liturginių drabužių dalis stula žinoma nuo VII a. Tai nemirtingumo, kunigo pareigų uždėtõs naštos, taip pat virvių, kuriomis buvo surištos Kristaus rankos, ir jo nešamo kryžiaus simbolis (Martinaitienė, Pinkutė 2004: 19).

Kaip rašo Gabija Surdokaitė, „Popiežius Inocentas III (1198–1216) nustatė arnoto, manipulo, stulos, kapos liturgines spalvas, kurios derinamos prie religinių apeigų“ (Surdokaitė 2010: 3). Katekizmuose drabužiai minimi pagal spalvas. Raudonos spalvos apdarus dvasininkas dėvi per Šventosios Dvasios ir kankinių šventes: ***raudonas*** *[kunigo abdaras]* MRK 1869 268, ***raudonas*** ×*Rubas* MKKK 1844 87[54]. Ši spalva simbolizuoja kraują ir ugnį, taip pat meilę ir žūtbūtinę kovą. Nuo Trijų karalių šventės iki Užgavėnių ir nuo Sekminių iki advento vilkimi žalios spalvos, simbolizuojančios išganymo viltį ir prisikėlimo laukimą, liturginiai drabužiai: ***żałs*** *[kunigo abdaras]* MRK 1869 268. Kristaus *kryžius* kaip atpirkimo vilties simbolis dažnai buvo vaizduojamas žalios spalvos (Biedermann 2002: 499). Violetinė spalva simbolizuoja atgailą, todėl tokios spalvos drabužiais vilkima per gavėnią, adventą ir pasninkus, išskyrus trečią advento ir

[54] Raudonos spalvos apdarą vilkėjo ir nukryžiuotas Kristus.

ketvirtą pasninko savaitę Kalėdų ir Velykų išvakarėse, kai dėvimi rožinės spalvos apdarai: ×***wijszniawiszkas*** *[kunigo abdaras]* MRK 1869 268. Balta, kaip rašoma *Religijotyros žodyne*, simbolizuoja šviesą, nekaltumą ir džiaugsmą (RŽ 1991: 227). Tai netrikdomos ir švarios pirmapradžio *rojaus* nekaltybės arba į šį galutinį tikslą besiveržiančio žmogaus simbolis (Biedermann 2002: 60). Tokios spalvos drabužius kaip tyrumo ir šviesos ženklą dvasininkas dėvi per visas Kristaus, Švč. Mergelės Marijos, šventųjų išpažinėjų šventes (išskyrus Kristaus kančią): ***bałtas*** *[kunigo abdaras]* MRK 1869 268. Baltos spalvos drabužiais vilki krikščionys per krikštą. Baltos spalvos popiežiaus drabužis simbolizuoja tyrumą, tobulumą ir dangiškumą. Juoda spalva reiškia atgailą ir gedulą, todėl ***juodas*** *[kunigo abdaras]* MRK 1869 269 vilkimas Didįjį penktadienį ir per gedulo pamaldas. Juoda spalva – neigiamos žemiškosios tuštybės ir prabanga (Biedermann 2002: 170). Šios liturginės spalvos galioja iki šių dienų.

Ilga juoda neapeiginė kunigo sutana 1869 m. išleistame *Moksle Rima-Kataliku* pavadinama iš lenkų kalbos gautu skoliniu ×***jupa*** MRK 1869 61 (‘sutana’, lenk. *jupa* < vok. *Jope*) arba dvižodžiu terminu ***kunigu abdaras*** MRK 1869 268. Šis drabužis žema stačia apykakle, užsegamas mažų sagų eile, dėvimas nuo viduramžių (AATŽ 2014: 399).

Liturginių drabužių pavadinimų grupė taip pat negausi. Vienažodžiais tarptautinės kilmės terminais vadinami tie liturginiai katalikų dvasininkų drabužiai, kuriems pavadinti neturime savų žodžių.

Religinių knygų ir raštų pavadinimai

Religinių knygų ir šventųjų raštų, taip pat tekstų pavadinimus galima aptarti detaliau. Tai „literatūra, kurią religijos tradicija dėl turinio ir kilmės yra pripažinusi dvasinių galių turinčiu autoritetu“ (RBT 2005: 217). Pirmiausia minėtinos 1) religinės praktikos knygos.

Svarbiausia katalikų liturginė knyga, kunigų naudojama per pamaldas, sudaryta iš šv. Mišių tekstų kiekvienai bažnytinių metų dienai ir Mišių laikymo taisyklių, 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose vadinama terminais ***misziołas*** RM 1862 [1878] 62, MRK 1869 266 (‘šv. Mišių knyga’, lenk. *mszał* < lot. *missale*: lot. *missus*) arba ***kniga*** *maldu* MRK 1869 4, ***kninga*** *małdu* DEK 1855 [1873] 40, *малду* ***книга*** TK 1865 38.

Prie šios grupės priskirtinas ir katekizmas, iš kurio buvo ir tebėra mokoma tikybos dalykų, taip pat skaityti. Randame tokius termino variantus: ***katakizmas*** DEK 1855 [1873] 9, RM 1862 [1878] 51, ***Katechizmas*** SK 1803 3, NMK 1848 41, MLSK 1852 26, KK 1854 5, ***Katekismas*** MKKK 1844 57, KK 1863 5, ***katekizmas*** TK 1856 7, MRK 1869 8, ***Katekizmas*** RM 1862 [1878] 12 (‘glaustas krikščionių tikybos pagrindų išdėstymas’, lot. *catechismus* < gr. *katēchismos*): ***Катехизмасъ*** *Каталику* TK 1865 3, *trumpas* ***katekizmas*** RM 1862 [1878] 12, GDG 1862 [1878] 4. Pavartojama ir sinonimiškai: ***katechizmas*** *arba moksłas krykszćioniszkas* MLSK 1852 26. Katekizmas vadinamas ir ***knigele*** *moksla ×wieros kataliku* MRK 1869 4, *Krykszczionyszkas Katalykyszkas* ***Katechizmas*** NKKK 1847 IV. Evangelikų liuteronų katekizmuose vartojamas iš germanų kalbų (Alminauskis 1931: 64) gautas terminas ***Katgismas*** MK 1845 10, MK 1873 15: ***Katgismas*** *Luteraus* MK 1873 15.

Dar viena religinės praktikos knyga – Biblija: ***Biblia*** MKKK 1844 2, MRK 1869 17, ***Biblija*** KK 1854 5, ***Biblije*** MKD 1845 16 (‘krikščionybės Šventasis Raštas’, vėl. lot. *biblia* < gr. *biblion*, dgs. *biblia*): ***Biblia*** *szw.* SK 1803 4, *netikra* ***Biblia*** KK 1863 3. M. Liuterio *Maźajame katgisme* vartojamas terminas ***Bibele*** MK 1845 4 arba ***Bibelės*** MK 1873 15, taip pat ***Bibeles*** *arba* ***Biblia*** MK 1845 4. Biblija – tai „senovės žydų raštų rinkinys, kurį žydai ir krikščionys laiko šventu, turinčiu dieviškąjį autoritetą, skelbiantį Dievo tiesos žodį

žmonėms“ (RŽ 1991: 65). Katekizmuose randame ir sinonimų: ***Bibeles*** *arba* ***Biblia*** MK 1845 4, ***Biblia*** *arba* ***Diewo Žodis*** MKKK 1844 2 ir ***Biblija****, arba* ***rasztas szwintas*** KK 1854 3, ***szwentas Rasztas*** *arba* ***Biblia*** KK 1863 2, ***Diewo Zódis*** *arba* ***šwèntas Ráštas*** MK 1845 4. Gerokai dažniau ši knyga vadinama lietuviškai: ***Rastas S.*** DEK 1855 [1873] 51, ***Raszta S.*** NKKK 1847 59, ***Rasztas S.*** MKKK 1844 11, MKD 1845 16, DEK 1855 [1873] 41, MRK 1869 19, ***rasztas S.*** MKD 1845 33, KK 1854 3, TK 1856 8, MRK 1869 86, ***Rasztas Szwentas*** DEK 1855 [1873] 30, ***rasztas szwentas*** MKD 1845 15, MLSK 1852 56, ***rasztas szwęntas*** MRK 1869 15, ***rasztas szwęstas*** PK 1828 4, ***rasztas szwętas*** TK 1856 33, ***rasztas szwientas*** KK 1854 19, ***Rasztas Szwintas*** KK 1854 4, ***rastas Szwentas*** SK 1803 21, ***Rastas szw.*** SK 1803 4, ***Раштас швентасъ*** TK 1865 57, ***Szwentas Rasztas*** MKKK 1844 2, ***szwentas Rasztas*** KK 1863 2, ***szwentas Rasztas*** RM 1862 [1878] 30, ***Szwętas rasztas*** MRK 1869 10, ***šwentas Raštas*** MK 1873 15, ***šwentasis Raštas*** MK 1873 15, ***šwent's Ráštas*** MK 1845 4, ***Швентасъ Раштас*** TK 1865 7. Rastas atvejis, kai Biblija pavadinama ***kniga raszta s.*** MKD 1845 27.

Pirmoji Biblijos dalis – Senasis Testamentas: *senas* ***dastamęntas*** MRK 1869 11, *senas* ***Testamentas*** KK 1863 2, *senas* ***testamentas*** NKKK 1847 67 (‘Šventojo Rašto Senasis arba Naujasis Įstatymas’, lot. *testamentum*). Jis kalbamo laikotarpio katekizmuose vadinamas labai įvairiai. Pirmiausia minėtinas lietuviškas terminas *senas įstatymas*: *senas* ***istatimas*** MRK 1869 11, ***сенасъ истатимасъ*** TK 1865 24. Už jį gerokai dažnesni dvižodžiai terminai su nelietuviškais dėmenimis *prova*: *sena* ×***prowa***[55] MRK 1869 11 (‘įstatymas’, brus. *права*, lenk. *prawo*), ir *zokonas*: *Senas* ×***zokanas*** MKD

[55] Žodis *prova* vartojamas teismui pavadinti, pvz., 1657 m. S. B. Chylinskio biblijoje, J. Brodovskio žodyno rankraštyje, P. Ruigio žodyne (1747), Ch. G. Milkaus žodyne (1800). L. Kašėtaitės manymu, matyt, „nebuvo plačiai vartojamas šnekamojoje kalboje“ (Kašėtaitė 1963: 120).

1845 16, *senas* ×***Zokanas*** MKD 1845 49, *senas* ×***zokanas*** MKD 1845 87, MRK 1869 55, *senasis* ×***zokanas*** MRK 1869 142 (‘įstatymas’, lenk. *zakon*, rus. *закон*). Dažni ir terminai su dėmeniu *knyga*: ***kniga*** *Raszto szwęto seno* ×*Zokono* PK 1828 27, ***kniga*** *senoje dastamęna arba istatima* MRK 1869 11, ***kniga*** *senoje istatima* MRK 1869 53, ***книнга*** *сена Истатима* TK 1865 7, ***kninga*** *sena Testamenta* MKD 1845 17, ***Knyga*** *seno Testamento* KK 1863 2. Randame ir greta vartojamų sinonimų: ***senas dastamęntas****, arba* ***istatimas*** MRK 1869 11, ***Senas Testamentas*** *(*×***Zokanas****)* MKKK 1844 2, ***Senas Testamentas*** *arba* ***Istatimas*** MKD 1845 16, ***senas*** ×***Zokanas*** *arba* ***Istatimas*** MKD 1845 12.

Antroji Biblijos dalis – Naujasis Testamentas: *naujas* ***Testamentas*** MKKK 1844 2, MLSK 1852 68, KK 1863 2, *naujes* ***Testamentas*** MKD 1845 139, NKKK 1847 68, *Naujes* ***Testamentas*** MKD 1845 57. Katekizmuose jis, kaip ir Senasis Testamentas, vadinamas dvižodžiais terminais, kurių vienas iš dėmenų yra svetimybė: *nauja* ×***prowa*** MRK 1869 11, *Naujes* ×***zokanas*** MKD 1845 16, ir dvižodžiu lietuvišku terminu *naujas* ***istatimas*** MRK 1869 11. Rasta ir sinoniminių pavartojimo atvejų: ***naujas istatimas*** *arba* ×***prowa*** MRK 1869 101 ir ***Naujes Testamentas*** *arba* ***Istatimas*** MKD 1845 16. Gerokai dažnesni terminai su dėmeniu *knyga*: ***Kniga*** *nauje Testamenta* MKD 1845 55, ***kninga*** *nauje Testamenta* MKD 1845 19, ***Kninga*** *ss. nauje Testamenta* MKD 1845 18, ***Kninga*** *szwenta nauje Testmenta* MKD 1845 18, ***Knyga*** *naujo Testamento* KK 1863 2 ir ***книнга*** *нayia Истатима* TK 1865 7. Kai kuriuose katekizmuose vartojama tiesiog ***Testamentas*** MKKK 1844 27, NKKK 1847 1, ***Testamèntas*** MK 1845 5, ***testamentas*** MKD 1845 124 (‘Šventojo Rašto Senasis arba Naujasis Įstatymas’, lot. *testamentum*) arba ***Sénasis*** *ir* ***Naujasis Testamèntas*** MK 1845 5.

Senojo ir Naujojo Testamento šventųjų raštų rinkinys vadinamas lotyniškos kilmės žodžiu ***kanonas*** KK 1854 51

(‘Biblijos knygos, Bažnyčios pripažintos Dievo Apreiškimu ir privalomai tikėtinos’, lot. *canon* < gr. *kanon*).

Katalikų Bažnyčios Senajame Testamente yra 46 knygos: istoriniai, pranašų raštai ir išminties knygos su psalmėmis. Kai kurių šių knygų pavadinimus randame ir 1800–1882 m. katekizmuose. Istorinių pavadinimų daugiausia. Ezdro, Makabėjų, Nehemijo, Rutos, Tobijo knygos atitinkamai vadinamos terminais ***kninga*** ×*Ezdrosziaus* MKD 1845 17, ***kninga*** ×*Machabejskas* MKD 1845 17–18, ***kninga*** ×*Nehemijosziaus* MKD 1845 17, ***Kninga*** ×*Ruth* MKD 1845 17, ***Kninga*** *Tobijosziaus* MKD 1845 17. Visų jų pavadinimuose vartojami tikriniai vardai, matyt, gauti verčiant iš lenkų kalbos. Dar randame ***kninga*** *Karalu* MKD 1845 17. Teisėjų knyga pavadinta ***Kninga*** ×*Sudziu* MKD 1845 17. Mažiau rasta išminties knygų pavadinimų: ***Kniga*** *Joba* MRK 1869 12 ir *S. Jobo* ***Kniga*** NKKK 1847 8, ***[Kniga]*** *Psalmiu* MRK 1869 12, ***[Kniga]*** *Priźodziu* MRK 1869 12, ***[Kniga]*** *Iszminties* MRK 1869 12. Pranašų knyga vadinama terminu ***kniga*** *pranaszu* MRK 1869 11.

Naująjį Testamentą sudaro keturios Evangelijos, Apaštalų darbai, 14 apaštalo Pauliaus laiškų, septyni visuotiniai laiškai ir Apreiškimas Jonui. Šių raštų pavadinimų taip pat yra. Pirmiausia minėtinas terminas *Evangelija* ir jo variantai: ***Ewangelia*** MKKK 1844 19, MKD 1845 58, NKKK 1847 30, MLSK 1852 97, KK 1863 3, MRK 1869 9, ***Ewangēlija*** MK 1845 8, ***Ewangeliei*** TK 1861 18, ***Ewangelija*** SK 1803 21, ***Ewangelije*** MKD 1845 19 (‘Naujojo Testamento knyga, kurioje pasakojama apie Jėzaus Kristaus veiklą ir mokymą’, lenk. *ewangelia* < gr. *euangelion*), taip pat ***Awanalia*** RM 1862 [1878] 64, ***Ewanelia*** DEK 1855 [1873] 39, MRK 1869 21, ***Ewanielia*** TK 1856 100, ***ewanielije*** TK 1856 33, ***Ewanjelia*** SK 1803 29, ***Евангелія*** TK 1865 67 (lenk. *ewanielia* < gr. *euangelion*). Randame ir dvižodžių terminų: ***Ewangelia*** *pagał N.* DEK 1855 [1873] 62, ***Ewangelia*** *Szwenta pagał Jona* DEK 1855 [1873] 64, ***Ewangelija*** *Christusa* SK 1803 21.

Yra ir apaštalo Pauliaus laiškų pavadinimų. Jų pagrindiniu dėmeniu eina svetimybė *gromata:* ×***Gromata*** MLSK 1852 97, KK 1863 3, ×***gromata*** MRK 1869 13, ×***grometa*** MKD 1845 19, ×***gromiata*** KK 1854 5 (‘laiškas, raštas, dokumentas’, brus. *грамота* < gr. *grámma* < kilm. *gramatos*). Laiškas korintiečiams vadinamas ×***gromata*** *pas Korynta* MRK 1869 121, ×***Грамата*** *пасъ Коринтусъ* TK 1865 51, o laiškas Timotiejui – ×***grometa*** *antra pas* ×*Tymotensza* MKD 1845 17. Visuotiniai Jokūbo, Petro, Povilo ir Jono laiškai taip pat įvardijami terminais, kurių pagrindiniu dėmeniu eina baltarusybė *gromata*: ×***gromata*** *Powyła S.* NKKK 1847 31, ×***gromata*** *S. Jokuba* MRK 1869 13, ×***Gromata*** *S. Jokuba* NKKK 1847 64, *[*×***gromata****] S. Jona* MRK 1869 13, *[*×***gromata****] S. Petra* MRK 1869 13, ×***gromiata*** *Powiła Szwinto* KK 1854 40.

Su Šventuoju Raštu glaudžiai siejasi ir papildo vienas kitą Šventoji Tradicija. Kai kuriuose šaltiniuose vartojama sinonimiškai ***Padawimas apasztoliszkas****, arba* ***Tradicija*** MKKK 1844 2 – ***tradicya****, arba* ***padawimas*** KK 1854 5, ***Tradycia****, t. y.* ***Padawimas apasztaliszkas*** KK 1863 2 (‘Aukščiausiojo Dievo Apreiškimo šaltinis’, lot. *traditio*), plg. ***Padawimas apasztaliszkas*** KK 1863 3, ***padawimas nu Apasztołu*** MRK 1869 15, ***padawimas****, arba* ***pasakoimas*** MRK 1869 10 ir kt. Kaip rašoma *Katalikų Bažnyčios Katekizme*, „*Šventasis Raštas* yra Dievo žodis, kadangi jis Šventosios Dvasios įkvėpimu užrašytas“ (KBK 1997: 31), o „*Šventoji Tradicija* Dievo žodį, Viešpaties Kristaus ir Šventosios Dvasios patikėtą apaštalams, perduoda pilnutinį įpėdiniams, kad šie, tiesos Dvasios apšviesti, jį skelbdami ištikimai saugotų, aiškintų ir skleistų“ (KBK 1997: 32).

Reikia pasakyti, kad krikščionių Biblija yra daug platesnė nei žydų, nes ją, be raštų, sudaro dar keturios Evangelijos, šv. Pauliaus laiškai ir kiti ankstyvosios Bažnyčios raštai.

Apaštalų darbai vadinami terminais ***kniga*** *Darbu Apaształu* MRK 1869 270 ir ***sudeimas***[56] ***Apasztołu*** MRK 1869 25,

[56] LKŽe *sudėjimas* – 9. ‘aprašymas, išdėstymas’.

судеимасъ Апаштолу TK 1865 9, ***Sudejimas Apasztolu S. S.*** MKKK 1844 23, ***Sudieimas Apaształu*** DEK 1855 [1873] 26.

1800–1882 m. katekizmuose yra ir daugiau knygų pavadinimų: *dwasiszka* ***kniga*** RM 1862 [1878] 49, ***kniga*** *Dangiszka* MKD 1845 10, ***kniga*** *szwęnta* MRK 1869 15, ***kninga*** *dwasyszka* MKD 1845 154, ***kninga*** *szwenta* MKD 1845 22, ***книнга*** *бажничесъ Швентосъ* TK 1865 8, ***книнга*** *двасишка* TK 1865 69 ir kt.

2) ne religinės praktikos knygos. Prie šios grupės galima priskirti vieną rastą terminą ***metrika*** *krikszta* MRK 1869 314. Tai knyga, kurioje registruojami krikštijamieji (metrika – LKŽe 2. ‘gimimo, mirimo ir sutuoktuvių aktų registracijos knyga’, lenk. *metryka* < lot. *matricula*).

3) religinių tekstų dalių ar kiti pavadinimai. Pamokanti kunigo kalba tikintiesiems, paprastai sakoma per pamaldas, vadinama savos kilmės terminu ***pamokslas*** PK 1828 4, MRK 1869 11, RM 1862 [1878] 54, ***Pamokslas*** MKD 1845 48, TK 1861 7, ***Pamokslas*** MKKK 1844 15, KK 1863 13, ***pamokslas*** SK 1803 3, MKD 1845 17, NKKK 1847 2, MLSK 1852 31, KK 1854 7, DEK 1855 [1873] 12, TK 1856 5, ***patiokslas*** TK 1856 50, ***памокслась*** TK 1865 69 (‘kunigo sakoma religinio turinio kalba’): *krikszczioniszkas* ***Pomokslas*** KK 1863 2, ***pamokslas*** *dwasyszkas* MKD 1845 158, ***pamokslas*** *krikszczioniszkas* MRK 1869 162, ***Pamokslas*** *szwentas* KK 1863 18, ***pamokslas*** *tykrosys senosys Baźniczes* NKKK 1847 60, ***pamokslas*** ×*wieros szwentos krikszczioniszkos* TK 1861 III, ***pamokslas*** *Wieszpaties Jezaus* MRK 1869 13, *s.* ***pamokslas*** MKD 1845 238, *S.* ***Pamokslas*** NKKK 1847 77, *szwentas* ***Pamokslas*** MKKK 1844 56, *Szwintas* ***pamokslas*** KK 1854 14, ***памокслас*** *крикщіонишкас* MSR 1867 26, ir deminutyviniu terminu ***pamokslelis*** TK 1856 110. Randame ir sinonimų: ×***kozonis*** *arba* ***pamokslas*** DEK 1855 [1873] 54 (‘pamokslas’, lenk. *kazanie*). Įdomu tai, kad

M. Mažvydo raštuose *pamokslas* turi ‘pamokymo’ reikšmę. Kaip teigia leksikologas V. Drotvinas, „XVII a. Mažosios Lietuvos žodynuose *mokslas* ir *pamokslas* jau skiriami, <...>. Vėliau lietuvišką terminą *pamokslas* (plg. taip pat Sirvydo *Sakymas*) išstūmė lenkybė *kozonis* (: lenk. *kazańie*)“ (Drotvinas 2007: 6).

Katalikiszkame katekisme pamokslas arba Biblijos ar Bažnyčios tėvų raštų ištrauka, skaitoma per šv. Mišias arba kitas pamaldas, pavadinama lotyniškų žodžiu ***Lekcie*** KK 1863 94 (‘pamoka’, lot. *lectio*).

1800–1882 m. išleistuose katekizmuose dažnas vysk. M. Valančiaus vartotas terminas *artikulas*: ***artikułas*** DEK 1855 [1873] 17, ***Artikulas*** KK 1863 V, ***artikulas*** MKD 1845 51, MRK 1869 26, ***artykułas*** MLSK 1852 47, ***артикулась*** TK 1865 10 (LKŽe – M. Valančiaus psn. ‘atskiras įstatymo, potvarkio, sutarties straipsnis, skyrius ar paragrafas’, lot. *articulus*): ***artikułas*** ×*wieros* DEK 1855 [1873] 26, ***artikulas*** ×*wieros* MRK 1869 107, ***artikułas*** ×*wieros Szwętos* TK 1856 66, ***artykulas*** ×*wieros krykszczioniszkos* MLSK 1852 73, ***artykułas*** ×*wieros* PK 1828 101, MKD 1845 154, MLSK 1852 26, ***artykulas*** ×*Wieros Szwętos* NKKK 1847 105.

Kartais ‘dokumento, rašto’ reikšme pavartojama svetimybė ×***dawadas*** MKD 1845 40, NKKK 1847 46 (brus. *довад*, lenk. *dowód*): ×***dawadas*** *Raszte S.* NKKK 1847 64, o Katalikų Bažnyčios sprendimai vadinami tarptautiniu terminu ***dekretas*** PK 1828 33, MLSK 1852 98, KK 1854 26, ***Dekretas*** MKKK 1844 22, MKD 1845 20 (‘valdžios potvarkis, spendimas’, lot. *decretum*), taip pat lietuvišku žodžiu ***isztarmie*** MRK 1869 86 (‘sprendimas, dekretas’): ***isztarme*** *kuniga* MRK 1869 292. Vartojama ir sinonimiškai ***isztarme*** *arba* ***dekretas*** MRK 1869 85, ***isztarme (dekretas)*** *gałwos baźniczes Popieźiaus* MRK 1869 110.

Šv. Mišių laikymo taisyklės, tvarka aprašoma ministrantūroje: ***Ministratura*** NMS 1824 5, ***mistrentura*** DEK 1855

[1873] 58 (‘patarnavimo šv. Mišioms taisyklės; liturginiai ministranto[57] atsakymai šv. Mišias laikančiam kunigui’, lot. *ministrans*, kilm. *ministrantis*).

Religinės knygos, raštai, tekstai, kuriuos laikome šventais ir apskritai apreikštais tekstais, išlikusiais (išsaugotais) pagrindinių tiesų rinkiniais, – taip pat liturginiai reikmenys, atspindintys išmintį, žinias. Kai kuriose liturginėse knygose reglamentuojama apeigų tvarka – judesiai, žodžiai, simboliniai veiksmai ir pan. dalykai, todėl jos yra labai svarbi religijos terminų dalis. 1800–1882 m. katekizmuose ši grupė terminų dažniausiai įvardijama tarptautiniais žodžiais, vartojamais jau senuosiuose rašytiniuose lietuvių kalbos šaltiniuose.

Dauguma liturginių reikmenų (liturginių indų, altoriaus, procesijų, bažnytinės muzikos, simbolinių ir kitų bažnyčios reikmenų, liturginių drabužių, religinių knygų ir raštų) pavadinimų, kaip matyti iš aptartų pavyzdžių, nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose išsiskiria savo tarptautiškumu, t. y. jie yra kilę iš graikų ar lotynų kalbų ir per slavų kalbas atkeliavę į lietuvių kalbą. Svetimybės, palyginti su kitomis religijos terminų pavadinimų grupėmis, kaip ir įvardijant tikėjimo simbolius, čia retos.

Kryžius, vanduo, duona, kraujas, vynas ir kiti terminai laikytini archetipiniais, pirminiais, seniausiais tikėjimo simboliais. Jie per šimtmečius nebuvo keičiami (arba kito labai mažai), atvirkščiai – buvo saugomi, jų reikšmė bėgant amžiams iki šių dienų mažai tepakito arba iš viso nekito.

---

[57] Ministrantas – pasaulietis ar turįs šventimus krikščionis, patarnaujantis bažnyčioje per šv. Mišias (PR 2007: 478).

SAKRAMENTŲ PAVADINIMAI

Sakramentas, kaip rašoma *Religijotyros žodyne*, – tai ritualinis veiksmas, turintis suteikti Dievo malonę (RŽ 1991: 336), tai „ženkłas regiemas, nu Kristaus Jezaus istatitas, par kuri apturem neregiemą milestą Diewa, su paszwęntimu duszes“ (MRK 1869 241–242). Katekizmuose vartojamas ne tik terminas ***Sakramentas*** PK 1828 50, NKKK 1847 36, MLSK 1852 23, DEK 1855 [1873] 12, RM 1862 [1878] 12, KK 1863 18, MRK 1869 8, ***Сакраментасъ*** TK 1865 74, bet ir kiti jo variantai: ***sakramęntas*** MRK 1869 65, ***sakramintas*** KK 1854 8, ***Sakramintus*** KK 1854 54, ***Sokramentas*** NKKK 1847 8, ***Zokromèntas*** MK 1845 103, ***Zokromentas*** MK 1873 43 (‘Kristaus įsteigtas regimas ženklas, kuris teikia neregimą Dievo dovaną – malonę’, lot. *sacramentum*): *Krykszczionu* ***Sakramentas*** NKKK 1847 69, *S.* ***Sakramentas*** DEK 1855 [1873] 23, RM 1862 [1878] 31, ***Sakramentas*** *S.* MKKK 1844 19, ***Sacramentas*** *SS.* MSRL 1828 10, ***Sakramentas*** *Szwentas* SK 1803 13, ***Sakramentas*** *szwentas* TK 1861 8, *szwentas* ***Sakramentas*** MLSK 1852 29, DEK 1855 [1873] 23, KK 1863 2, *Szwentas* ***Sakramentas*** RM 1862 [1878] 12, *Szwętas* ***Sakramętas*** NKKK 1847 IV, TK 1856 52, *Szwintus* ***sakramentus*** KK 1854 15, *Швентасъ* ***Сакраментасъ*** TK 1865 30. Žodis *sakramentas* vartojamas ir seniausiuose rašto paminkluose, pvz., M. Mažvydo, K. Sirvydo, B. Vilento, M. Petkevičiaus ir kt.

1800–1882 m. katekizmuose skiriami mirusiųjų sakramentai: ***numirusiu Sakramentas*** RM 1862 [1878] 31, ***numyrusiunju Sakramentas*** NKKK 1847 37, ***Sakramentai Numirusujû*** KK 1863 40, ***sakramęntaj mirusiuju*** MRK 1869 246, ***sakramęntaj numirusiuju*** MRK 1869 244, ***Sakramentas Numirrusiuju*** MKKK 1844 25, ***sakramintas numirusiu*** KK 1854 55, ir gyvųjų sakramentai: ***giwu Sakramentas*** NKKK 1847 37, ***giwuju Sakramentas*** RM 1862

[1878] 31, ***Sakramentai Gywujû*** KK 1863 40, ***sakramęntaj giwuju*** MRK 1869 244, ***sakramęntas giwuju*** MRK 1869 246, ***sakramintas giwu*** KK 1854 55.

Katalikų Bažnyčia iš viso turi septynis Kristaus įsteigtus sakramentus: 1. Krikštą; 2. Sutvirtinimą; 3. Eucharistiją (Švenčiausiąjį Sakramentą); 4. Atgailą (Sutaikinimo sakramentą); 5. Šventimus (Kunigystę); 6. Santuoką; 7. Ligonių patepimą (KBK 1997: 265), o Evangelikų Bažnyčia pripažįsta tik du: 1. Krikštą ir 2. Šventąją vakarienę (Komuniją) (RŽ 1991: 336). Taigi krikščionių sakramentai apima visus svarbiausius krikščionies gyvenimo tarpsnius, įdiegia, ugdo krikščionių tikėjimo gyvenimą, gydo jį ir skiria jam užduotis. Skiriami *įkrikščioninimo*, t. y. į krikščionybę įvedantys (Krikštas, Sutvirtinimas, Eucharistija), *gydymo* (Atgaila, Ligonių patepimas) ir *tarnaujantys tikinčiųjų bendrijai ir pasiuntinybei* (Šventimai (Kunigystė) ir Santuoka) sakramentai (KBK 1997: 265).

Įkrikščioninimo sakramentų pavadinimai

Į krikščionybę tikintįjį įveda trys sakramentai: Krikštas, kuris yra jo naujo gyvenimo pradžia, Sutvirtinimas, kuris tą gyvenimą sustiprina, ir Eucharistija, kuri maitina tikintįjį amžinojo gyvenimo duona, t. y. Kristaus Kūnu ir Krauju, kad jis taptų kaip Kristus. Įkrikščioninimas yra pasirengimas šiems sakramentams ir jų priėmimas. Visų įkrikščioninimo sakramentų pavadinimus randame ir 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose.

Viso krikščioniškojo gyvenimo pamatas ir pats svarbiausias sakramentas, sielos apsivalymo ir atgimimo aktas katekizmuose vadinamas terminu ***krikszta*s** KK 1854 30, RM 1862 [1878] 32, MRK 1869 116, ***Krikszta*s** PK 1828 50, KK 1863 21, ***krykszta*s** MKD 1845 48, MLSK 1852 72, ***Krykszta*s** NKKK 1847 43, MLSK 1852 23, ***Крикштасъ*** TK 1865 75, MSR 1867 8 (‘sakramentas’, sl. **krъstъ* < lot. *christus*,

plg. Sabaliauskas 1990: 254, Freankel I 1962: 298): ***krikszstas*** *Kristaus Jezaus* MRK 1869 66, ***kriksztas*** *nekataliku* MRK 1869 248, taip pat ***Sakramęntas Krikszta*** MRK 1869 118, ***сакраментасъ крикшта*** TK 1865 30. Krikštas yra Dievo meilės ženklas ir priemonė tai meilei perduoti. Jis išlaisvina žmogų iš gimtosios nuodėmės ir padaro jį dieviškojo gyvenimo dalininku. Tai seniausias sakramento pavadinimas, į lietuvių kalbą atėjęs iš rytų slavų dar prieš oficialųjį Lietuvos krikštą X–XII a. (Zinkevičius 2000: 12). „Senovės slavai, plg. s. sl. *крьстъ* „kryžius“, šį pavadinimą pasiskolino iš lotynų kalbos, plg. lot. *Christus*, o į lotynų kalbą jis pateko iš graikų, plg. gr. *χριστός* „pateptasis, kilnusis“ (Fraenkel, 297; Vasmer II, 374)“ (Rubinas 2003: 57). Lotyniškas *krikšto* pavadinimas *baptismus* yra kilęs iš graikų kalbos žodžio *βαπτισμός* ‘panardinimas’.

Visuose aptariamo laikotarpio katekizmuose pabrėžiamas šio sakramento šventumas: ***Krikstas*** *S.* MKKK 1844 26, DEK 1855 [1873] 23, ***krikstas*** *S.* DEK 1855 [1873] 24, ***kriksztas*** *szwentas* SK 1803 13, ***Kriksztas*** *Szw.* RM 1862 [1878] 31, ***Kriksztas*** *Szwęntas* MRK 1869 243, ***Kriksztas*** *szwentas* RM 1862 [1878] 16, KK 1863 40, ***kriksztas*** *Szwentas* SK 1803 13, TK 1861 7, ***Kriksztas*** *Szwentas* TK 1861 8, ***Kriksztas*** *szwętas* DEK 1855 [1873] 12, TK 1856 19, ***krykszstas*** *Szwentas* MKD 1845 237, ***krykszstas*** *szwentas* MLSK 1852 49, ***Krykszstas*** *Szwentas* NKKK 1847 36, ***Krykszstas*** *Szwętas* NKKK 1847 108, NMK 1848 13, *szwentas* ***Kriksztas*** MKKK 1844 25, KK 1863 7, ***Крикштасъ Швентасъ*** TK 1865 74.

Krikšto sakramentas, kai krikštijant naudojamas šventintas vanduo, *Katekizoje kataliku* vadinamas ***krikszstu wondiania*** KK 1854 58. Be vandens krikšto, dar yra kraujo krikštas: ***krikszstas krauja*** KK 1854 58, ***krikszstas krauje*** MRK 1869 252, ir troškimo krikštas (krikštas ugnimi): ***krikszstas ugnias*** KK 1854 58. Šie krikštai turėjo tokį pat sakramentinį rezultatą kaip ir paprastas krikštas. Žmogus yra laikomas

pakrikštytas ugnimi, kai jis troško priimti krikštą, tačiau negalėjo to padaryti, nes mirė, o pakrikštytas krauju – kai dėl tikėjimo savanoriškai priėmė kankinio mirtį. Krikšto sakramentą teikia vyskupas arba jo leidimą gavęs kunigas, diakonas. Prireikus šį sakramentą gali suteikti kiekvienas tikintysis.

Antras įkrikščioninimo sakramentas – Sutvirtinimas (lot. *confirmatio* ‘sustiprinimas, sutvirtinimas’), teikiamas po Krikšto, suteikiąs Šv. Dvasios malonių, sutvirtinančių šį sakramentą gaunančio asmens tikėjimą ir galią jį išpažinti. Sakramentą paprastai suteikia vyskupas. Jis ant tikinčiojo uždeda rankas, kryžiaus ženklu patepa kaktą pašventintu aliejumi ir ištaria atitinkamus žodžius. Šis sakramentas dažniausiai katekizmuose vadinamas iš lenkų kalbos gautu skoliniu: ×***Biermawonie*** KK 1854 54, ×***birmawone*** MRK 1869 253, ×***Дермавоне*** MSR 1867 8, ×***dirmawone*** MRK 1869 92, ×***Dirmawone*** RM 1862 [1878] 31, KK 1863 40, MRK 1869 246, ×***Дирмавоне*** TK 1865 77, ×***Dyrmawone*** MKD 1845 246, NMK 1848 13–14 (‘Sutvirtinimas, Sutvirtinimo sakramentas’, lenk. *bierzmowanie* < lot. *firmare*). LKŽe nurodyta, kad tai krikščionių apeigos, kuriomis suteikiamas Sutvirtinimo sakramentas, konfirmacija.

Lietuviškai sakramentas dar vadinamas terminu ***patepimas*** MRK 1869 253, ***Patepymas*** NKKK 1847 65: *S.* ***patepymas*** NKKK 1847 65, matyt, dėl per šio sakramento apeigas naudojamo *patepimo* ženklo. LKŽe randame, kad *patepti* 1 reikšmė yra ‘patrinti tepalu ar kuo skystu paviršių’, o *patepimas* žr. *patepti* 1, nors čia pat esama pavyzdžių, kai žodis vartojamas ‘pašventinimo’, tiksliau – ‘Sutvirtinimo sakramento’ reikšme: *Patepimas šventas sveikųjų nuog vyskupo* SD13; *Paskutinis (Pastaras* DK94*) patepimas* SD233; *Ligonių patepimas* LTEVII23. „*Patepimas* biblinėje ir antikinėje simbolikoje turi daug prasmių: aliejus yra gausumo ir džiaugsmo ženklas, jis nuvalo (prieš prausiantis ir nusiprausus) ir kūną daro

miklų (juo tepasi atletai ir imtynininkai); jis yra gydymo ženklas, nes ramina mėlynių ir žaizdų skausmą; pateptasis spindi grožiu, sveikata ir jėga“ (KBK 1997: 279).

Kai kuriuose katekizmuose Sutvirtinimo sakramentas vadinamas vienažodžiu terminu *padrūtinimas*: ***Padrutinimas*** KK 1863 40, ***Padrutinnimas*** MKKK 1844 26, arba sudėtiniais terminais ***Padrutinimas*** ×*wieroj* PK 1828 50, *S.* ***Padrutinimas*** MKKK 1844 28. LKŽe duomenimis, *padrūtinimas* reikšme ‘sutvirtinimas’ vartojamas K. Sirvydo žodyne (žr. *padrūtinti* 2. ‘pastiprinti, patvirtinti’). Šis sakramentas vadinamas ir ***patwirtinimu*** MRK 1869 253: ***patwyrtynymas*** ×*Wieroje S.* NKKK 1847 38. Akademiniame LKŽe randame *patvirtinimas* žr. *patvirtinti* 11. bažn. ‘suteikti sutvirtinimo sakramentą’. Vartojama ir sinonimiškai: ***Padrutinimas****, arba* ×***Birmawone*** PK 1828 53, ×***дирмавоне*** arba ×***бирмавоне*** TK 1865 101, ×***Dyrmawone*** *arba* ×***Wieros padrutynimas*** MLSK 1852 23–24, ×***Dyrmawone****, arba* ***padrutinimas szwentame Tikiejime*** RM 1862 [1878] 16, ***Padrutinimas*** ×***Wieroj szwentoj*** *arba* ×***Dirmawone*** KK 1863 42, ***Padrutinimas*** ×***Wieroje*** *(*×***Dirmawone****)* MKKK 1844 25, ***Padrutinimas*** ×***Wieroje S.*** *(*×***Dirmawone****)* MKKK 1844 28, ***Padrutinimas*** ×***Wieroje szwentoje*** *(*×***Dirmawone****)* MKKK 1844 60, taip pat ×***Дирмавоне*** arba ***патвиртинимасъ*** ×***вѣроѣ швентоѣ*** TK 1865 74, ×***Dirmawone*** *arba* ***patwirtimas*** ×***wieroje S.*** DEK 1855 [1873] 12, ***Dirmawone****, arba* ***patwirtinimas*** ×***wieroje szwęntoje*** MRK 1869 243, ***Dyrmawone*** *arba* ***patwyrtynymas*** ×***Wieroje S.*** NKKK 1847 43, ×***Dyrmawone****, arba* ***patwyrtynymas*** ×***wieroje S.*** NKKK 1847 108, ×***Dyrmawone*** ***(pastyprinimas*** ×***wieroje)*** NKKK 1847 36.

Moksle Rima-Kataliku pavartoti terminai ***ąntdieimas rąnku kuniga*** MRK 1869 251, ***uźdieimas rąnku*** MRK 1869 253, matyt, dėl to, kad per Sutvirtinimo sakramento teikimo apeigas vyskupas ne tik patepa tikinčiojo kaktą šventąja krizma, bet ir uždėjęs rankas taria reikiamus žodžius.

Atskirą grupelę sudaro sudėtiniai terminai, kurių pagrindiniu dėmeniu eina žodis *sakramentas*: ***Sakramentas*** *Alejaus szwęto* PK 1828 216, ***sakramęntas*** *chryzmas (alejaus S.)* MRK 1869 253, ***Sakramentas*** *×dyrmawones arba padrutynimo ×wieros* MLSK 1852 74, ***Sakramentas*** *×Dyrmawones, arba ×pakutos s.* MKD 1845 242, ***Sakramentas*** *×dyrmawonys* MKD 1845 243, ***Sakramentas*** *padrutinimo* PK 1828 53, ***Sakramentas*** *padrutynimo ×wieros* MLSK 1852 74.

Paskutinis, trečias, įkrikščioninimo sakramentas – Eucharistija, arba Švenčiausiasis Sakramentas, teikiamas krikščionims duonos ir vyno pavidalais. Seno pavadinimo *Eucharistija*, fiksuojamo jau M. Daukšos raštuose, 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose nėra. Vietoj jo vartojamas sinoniminio termino *Švenčiausiasis Sakramentas* variantas *Švenčiausias Sakramentas*: ***szwęcziausias Sakramentas*** PK 1828 38, ***Szwęcziausis Sakramętas*** NMK 1848 13, TK 1856 51, ***Szwęcziausis Sakramęts*** TK 1856 99, ***Szwęcziausys Sakramętas*** NKKK 1847 61, ***Szwęcziausys Sakrametas*** NMK 1848 22, ***Szwenćiauses Sakramentas*** MLSK 1852 23, ***Szwencziausis Sakramentas*** DEK 1855 [1873] 12, ***szwencziausis Sakramentas*** KK 1863 33, ***szwęncziausis Sakramentas*** MKKK 1844 34, ***Szwęnczіausis Sakramęntas*** MRK 1869 84, ***szwencziausis Sakramentas*** RM 1862 [1878] 16, ***SS. Sakramentas*** MLSK 1852 71, DEK 1855 [1873] 27, ***Швенчяусисъ Сакраментасъ*** TK 1865 67. Šis pavadinimas vartojamas Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose išleistuose katekizmuose.

Vysk. M. Valančiaus 1865 m. išleistame katekizme Švenčiausiasis Sakramentas metaforiškai vadinamas žodžiu ***вакартисъ*** TK 1865 81 (‘į kelionę važiuojant ar dirbti einant pasiimtas maistas, indėlis’), LKŽe duomenimis, aptinkamu ne tik M. Valančiaus, bet ir S. Daukanto raštuose, taip pat gyvojoje kalboje.

Katekizmuose vartojamas dar vienas Eucharistijos pavadinimas – Altoriaus sakramentas: ***Sakramentas***

Altoraus KK 1863 40, ***sakramęntas ałtoriaus*** MRK 1869 258, ***Сакраментасъ алторяусъ*** TK 1865 79, ***Szweciauwses Sakramentas Ałtoriaus*** NKKK 1847 97, ***szwencziausis Sakramentas Altoraus*** KK 1863 33, ***szwęnczіausis Sakramentas Altoriaus*** MKKK 1844 34 (‘Švenčiausiasis Sakramentas’), matyt, atsirado dėl to, kad Švenčiausiasis Sakramentas yra ant altoriaus konsekruojamas, saugomas, iš čia dalijamas tikintiesiems.

Šis sakramentas vadinamas ir Komunija: ***kamunia*** MLSK 1852 69, MRK 1869 262, ***kamunie*** TK 1856 108, MRK 1869 113, ***kamunija*** MRK 1869 269, ***Kommunia*** PK 1828 56, ***kommunija*** KK 1854 60, ***Komunia*** RM 1862 [1878] 45, ***Komunie*** KK 1863 54, ***Komunije*** MRK 1869 269, ***komunyja*** MKD 1845 274, ***камунія*** TK 1865 79 (‘vienas iš septynių krikščionių sakramentų – ostijos ir vyno priėmimas’, lot. *communio*): ***kamunije*** *Szwęnta* MRK 1869 271, ***Kommunia*** *szwęta* PK 1828 189, ***Kommunija*** *S.* PK 1828 189, MKKK 1844 35, NKKK 1847 35, ***komunia*** *S.* DEK 1855 [1873] 30, ***komunia*** *SS.* MLSK 1852 70, *S.* ***komunyje*** MKD 1845 275, *SS-si* ***Komunia*** MLSK 1852 77, *szwenta* ***Komunia*** RM 1862 [1878] 46, *Szwenta* ***Komunie*** DEK 1855 [1873] 38, *szwenta* ***Komunie*** KK 1863 54, *szwęta* ***Kommunia*** PK 1828 129, *szwinta* ***komunia*** KK 1854 63, taip pat ***Kommunia*** *Szwętwagiszka* PK 1828 197, ***Kommunia*** *szwętwagiszkay priimta* PK 1828 198, ***komunyje*** *Welyku* MKD 1845 308, *Weliku* ***Kommunia*** MKKK 1844 52, *wertinga* ***Kommunija*** MKKK 1844 34. Žodis *komunija*, LKŽe duomenimis, fiksuojamas jau M. Daukšos raštuose. ‘Komunijos’ reikšme dar vartojamas terminas ***Szwęnczіausis*** MRK 1869 205, ***Швенчяусисъ*** TK 1865 83 (‘Švenčiausiasis Sakramentas, Komunija’).

1800–1882 m. katekizmuose yra ir dar vienas sinonimiškai vartojamas terminas – *Kūno ir Kraujo sakramentas*. Jis įvardijamas labai įvairiai: ***Kunas ir Kraujas*** MKKK

1844 35, ***кунасъ иръ краусъ*** TK 1865 70 (‘Švenčiausiasis Sakramentas’): ***kunas ir kraujas*** *Pona* SK 1803 17, taip pat ***Kunas ir Krauias*** *Jezaus Pono* PK 1828 50, ***Kunas ir Krauis*** *Jezaus Kristaus* TK 1856 98, ***кунасъ иръ краусъ*** *Iезаусъ Хрыстаусъ* TK 1865 74, ***Kunas ir kraujas*** *Pona Iezusa Kristusa* TK 1861 12, ***Kunas ir Kraujas*** *Pono Jezuso Chrystuso* MLSK 1852 24, ***Kunas ir Kraujas*** *Wieszpaties Jezaus Kristaus* RM 1862 [1878] 16, ***Kunas ir Kraujas*** *Wieszpaties musu Jezaus Kristaus* MRK 1869 243, ***Kunas ir kraujas*** *Wieszpaties musu Jezusa Kristusa* DEK 1855 [1873] 12, ***Kunas ir kraujes*** *Pona musu Jezusa Chrystusa* MKD 1845 321, ***kunas ir kraujes*** *Wieszpaties Kristaus* MRK 1869 260, ***Kunas yr Kraujes*** *JEZUSA Pona* NMK 1848 14, ***Kunas yr Kraujes*** *Pona musu JEZUSA Chrystusa* NKKK 1847 36, ***Sakramentas kuna yr krauje*** *Chrystusa Pona* MKD 1845 268, ***Sakramentas Szwenćiausio Kuno ir Kraujo*** *Pono musu Jezuso Chrystuso* MLSK 1852 74, ***sakramintus kuna ir krauja*** *Pona Christusa* KK 1854 61, ***Szwencziausis Sakramentas Kuna ir Krauja*** *Wieszpaties Jezaus* RM 1862 [1878] 12–13, ***Сакраментасъ куна иръ крауе*** *Вешпатесъ* TK 1865 73. Taip Eucharistijos sakramentas vadinamas, nes juo vienijamės su Kristumi, „kuris mus padaro savo Kūno ir savo Kraujo dalininkais, kad su Juo sudarytume vieną kūną“ (KBK 1997: 286).

Dviejuose katekizmuose randame ir greta vartojamų sinonimų: ***Kunas yr Kraujas*** *Pono Jezaus Christaus, arba* ***szwencziausis Sakramentas Altoriaus*** MKKK 1844 25 ir ***Szwencziausis Sakramentas*** *arba* ***Komunia*** RM 1862 [1878] 44.

Eucharistijos sakramentas *Rimo moksle* vadinamas *Paskutine vakariene*: ***paskutine wakariene*** RM 1862 [1878] 23. Daugelyje kitų 1800–1882 m. katekizmų vartojamas sinoniminis terminas su svetimos kilmės dėmeniu *večerė* (‘vakarienė arba Švenčiausiasis Sakramentas’, lenk. *wieczerza*): ***paskutinê ×Weczerê*** KK 1863 52, ***paskutine ×Weczere*** MKD 1845 293, ***paskutine ×weczere*** MRK 1869 258, ***paskutine***

×***Weczeria*** RM 1862 [1878] 45, ***paskutine*** ×***weczerija*** PK 1828 56, ***paskutinia*** ×***Weczeria*** MKKK 1844 35, ***paskutinia*** ×***wiaczіaria*** KK 1854 62, ***paskutynia*** ×***weczere*** NMK 1848 36, ***paskutynia*** ×***weczeria*** MLSK 1852 69. Protestantų katekizmuose šis sakramentas vadinamas ***šw.*** ×***Weczére*** MK 1845 104, ***šwenta*** ×***Weczērē*** MK 1873 12, ***šwentói*** ×***Weczérē*** MK 1873 55, ***S.*** ×***Wecziaria*** *Chrystusa Pona* TK 1861 13, ***Szwenta*** ×***Weaczіaria*** *Christusa Pona* TK 1861 8, ***szwenta*** ×***weczeria*** *Christusa Pona* TK 1861 9, ***Szwenta*** ×***wecziaria*** *Chrystusa Pona* SK 1803 13, taip pat *Zokromèntas* ***šwentos*** ×***Weczérés*** MK 1845 107, *Zokromentas* ***šwentos*** ×***Weczērēs*** MK 1873 12 ir ***Awinēlio Wakarēnē*** MK 1873 46. Tai paskutinė Jėzaus Kristaus su mokiniais valgyta vakarienė, kai jis įsteigė Komunijos sakramentą. Kiekviena švenčiama Eucharistija visada yra Vakarienė, kurią šventė Kristus su savo mokiniais. Galima sakyti, kad kaip tik Paskutinė vakarienė yra tam tikra prasme Bažnyčios įkūrimo aktas, nes Jėzus pats save atiduoda ir sukuria naują bendruomenę, kuri yra suvienyta bendryste su Juo.

Eucharistija dar tapatinama su duonos laužymu: ***łaužimas duonos*** MRK 1869 229, senu žydų valgymo papročiu, kuriuo Jėzus pasinaudojo per Paskutinę vakarienę, norėdamas išreikšti savo pasiaukojimą. Iš šio laužymo mokiniai pažino Jį, kai prisikėlė. „Duonos laužymu pirmieji krikščionys vadino liturginį Viešpaties Vakarienės šventimą“ (JK 2011: 125).

Katalikų Bažnyčios Katekizme rašoma, kad įvairūs Eucharistijos sakramento pavadinimai išreiškia „neišsemiamus šio sakramento turtus“, kad „kiekvienas pavadinimas jį nusako vis kitokiu atžvilgiu“ (KBK 1997: 285). Tai matyti iš dar vieno pavadinimo *Šventosios Mišios*: ***miszes*** MRK 1869 55, ***Мшесъ*** TK 1865 68 (‘svarbiausios krikščionių pamaldos’, lenk. *msza* < lot. *missa*)[58]: ***misze*** *szwęta* TK 1856 49, ***Miszes*** *S.*

[58] A. Sabaliausko studijoje patikslinama, kad į lenkų kalbą žodis pateko per čekus iš vokiečių, plg. s. vok. aukšt. *missa* (Sabaliauskas 1990: 255).

MKKK 1844 20, ***Miszes*** *Szwęntas* MRK 1869 195, ***Miszes*** *szwęntos* MKKK 1844 37, ***Miszios*** *S.* DEK 1855 [1873] 12, ***miszios*** *s.* PK 1828 54, ***Miszios*** *szwentos* MLSK 1852 23, KK 1863 32, ***Мшшесъ Ш.*** TK 1865 67, ***Myszes*** *SS.* MKD 1845 294, ***Myszios*** *S.* NKKK 1847 30, ***Myszios*** *Szwętos* NKKK 1847 30, NMK 1848 13, *szwentos* ***Miszios*** RM 1862 [1878] 16, taip pat ***miszelos*** *szwęntos* MRK 1869 269 (‘šventos mišelės’), ***miszi*** ×*wiernuju* KK 1854 66, nes „liturgija, kurioje vyksta išganymo paslaptis, baigiasi tikinčiųjų pasiuntimu (*missio*), kad jie vykdytų Dievo valią savo kasdieniame gyvenime“ (KBK 1997: 286). Terminas *mišios* plačiai vartotas XVI–XVII a. šaltiniuose, forma *mišia* vartojama M. Mažvydo, M. Daukšos, K. Sirvydo ir kitų raštuose (Urbas 1998: 230, Sabaliauskas 1990: 255).

Katalikų šv. Mišios susideda iš dviejų dalių: Žodžio liturgijos ir Aukos liturgijos[59]. Per pirmąją dalį giedamos giesmės, kalbamos maldos, skaitomas arba giedamas Šv. Raštas, sakomas pamokslas. Ši dalis tradiciškai vadinama katechumenų Mišiomis: ***miszis*** *Katechumienu* KK 1854 65, nes senovėje jiems antroje Mišių dalyje nebuvo leidžiama dalyvauti. Antrąją šv. Mišių dalį sudaro duonos ir vyno aukojimas, t. y. atnašavimas: ×***afierawojemas*** MLSK 1852 41, ×***afwierawoimas*** NKKK 1847 30, ×***afierawoimas*** *(offertorium*[60]*)* KK 1854 66, ×***apierawoimas*** RM 1862 [1878] 62, MRK 1869 267, ×***Apierawojimas*** MKKK 1844 37, KK 1863 53, ×***apierawojimas*** RM 1862 [1878] 22 (‘aukojimas’, plg. lenk. *ofiarować*): ×***afierawojimas duonos ir wino*** PK 1828 203, ×***apierawoimas duonas ir wina*** DEK 1855 [1873] 53, ×***Apierawojimas Důnos bey Wino*** MKKK 1844 38, taip pat ×***apierawone*** DEK 1855 [1873] 46, MRK 1869 269, konsekracija, arba perkeitimas, – duonos (ostijos) ir vyno pavertimas Jėzaus Kristaus Kūnu ir Krauju: ***parmajnimas duonas ir wina i kuna ir***

[59] Ši liturgija dar vadinama *Eucharistijos liturgija* (JK 2011: 126).

[60] Lot. *offertorium* ‘atnašavimas, aukų aukojimas’ (LotLietŽ 2011).

kraui MRK 1869 260; ***parsimajnimas*** *[Kristaus Jezaus]* MRK 1869 66, ***parsimajnimas*** *duonos* RM 1862 [1878] 44, ***parsimajnimas*** *wino* RM 1862 [1878] 44, ***Persimainimas Důonos bey Wyno*** KK 1863 52; ***paszwintimas kuna ir krauja JEZUSA Christusa*** *(consecratio*[61]*)* KK 1854 66. Ši mišių dalis dar vadinama terminais ***pakilejimas hostijos*** RM 1862 [1878] 63, ***пакелимасъ Швенчяусе Сакрамента*** TK 1865 70, ***pakielimas kuna ir krauja JEZUSA Pona*** KK 1854 67, ***pakilejmas SS. Sakramento*** MLSK 1852 69 ir ***paszwentimas Hostios*** RM 1862 [1878] 63, ***пашвентимасъ су пакелиму остіесъ*** TK 1865 71, ir Komunija – tikinčiųjų susijungimu su Dievu: ***priemimas*** *Kommunios szwętos* PK 1828 114, ***Priimimas*** *Sakramento ×Pakutos* KK 1863 44, ***Priimmimas*** *S. Sakramento ×Pakutos* MKKK 1844 30, ***prijemimas*** *S. Sakramenta* DEK 1855 [1873] 38, ***prijemimas*** *Szwęcziause Sakramęta* TK 1856 102, ***prijemimas*** *Szwęncziause Sakramęnta arba* ***komunije*** MRK 1869 267, ***prijemymas*** *S. Sakramenta* NKKK 1847 62, ***priimdinieimas*** *Szwęntu Sakramęntu* MRK 1869 131, ***пріемимасъ Швенчяусе Сакрамента*** TK 1865 71. Konsekracija yra pati svarbiausia šv. Mišių dalis, kai dėkojama Dievui. Dėkojimo malda katekizme *Pawinnastes krikszczioniszkos* vadinama ***prefacya*** PK 1828 203 (‘šv. Mišių dalis – dėkojimas, pašlovinimas, einantis prieš ostijos ir vyno konsekraciją, kai visa Bažnyčios bendruomenė triskart Dievui gieda šlovinimo giesmę’, lot. *praefatio*).

Pagal atlikimo pobūdį, laiką, intenciją šv. Mišios yra gana įvairiai skirstomos, pvz., katekizmuose randame minimas *gedulo mišias*: *×zełaunos*[62] ***Miszios*** RM 1862 [1878] 64 (‘gedulingos mišios’) ir *×**źiełamiszes*** MRK 1869 269 (‘gedulingos mišios’).

Katalikų vakarinės pamaldos, laikomos šventadieniais ir didžiųjų švenčių išvakarėse, vadinamos terminu ***Miszparai***

---

[61] Lot. *consecratio* 4. vėl. 2) ‘aukojimas’ (mišių dalis) (LotLietŽ 2011).

[62] *×Žėlaunos* ‘gedulingos’, plg. lenk. *żałobny*.

KK 1863 32, ×***Neszparas*** GDG 1862 [1878] 36, ×***nieszparas*** KK 1854 100, ×***Niszparai*** RM 1862 [1878] 54, ***мшпарай*** TK 1865 69 (‘tam tikros popietinės krikščionių pamaldos’, lenk. *mieszpory* < lot. *vesperae*, plg. TŽŽ 2001 – lot. *vesperae* ‘vakarinės’). Žodis *nišparai* LKŽe žymimas kaip dabartinėje kalboje nevartotinas. Vartoti teikiama forma *mišparai* (LKŽe, $DŽ_6$, RŽ 1991). Žodis *mišparas* randamas M. Mažvydo raštuose (Urbas 1998: 230).

Eucharistijos sakramentas kaip Išganytojo Kristaus auka dar vadinamas *šventų Mišių auka*, tiksliau – *apiera*: ×***Afiera*** MLSK 1852 99, ×***afiera*** SK 1803 24, PK 1828 24, MKD 1845 234, MLSK 1852 69, KK 1854 39, ×***afwiera*** NKKK 1847 31, NMK 1848 34, ×***Apiera*** KK 1863 18, ×***apiera*** MKD 1845 124, MRK 1869 59, ×***афера*** TK 1865 70 (‘auka’, lenk. *ofiera* < ček. *ofiera* < vok. *opfar, Opfer* < lot. *offertorium, offero*, Brückner 1974: 375, Freankel I 1962: 13): ×***afiera Misziu szwętu*** PK 1828 199, ×***afiera mysziu S.*** MKD 1845 223, ×***Afwiera Mysziun S.*** NKKK 1847 83, ×***Apiera Misziu S.*** MKKK 1844 38, ×***apiera misziu S.*** MRK 1869 264, ×***apiera Misziu S.*** MRK 1869 265, ×***apiera Misziu Szwentu*** DEK 1855 [1873] 26, ×***Apiera Misziu szwentu*** KK 1863 53, ×***apiera misziu szwęntu*** MRK 1869 107, ***misziu*** ×***apiera*** MRK 1869 151, ***Myszіun S.*** ×***afwiera*** NKKK 1847 31, ×***афера Мшю Ш.*** TK 1865 70.

Eucharistija yra padėkos auka Dievui: ×***apiera*** *wisagalencziam Diewuj* DEK 1855 [1873] 51, ×***apiera*** ×*diekawones*[63] MRK 1869 266. Tai Kristaus auka – Jo mirtis ant kryžiaus: ×***afiera*** *Kriziaus* PK 1828 200, ×***afiera*** *Kuna yr Krauje* NMK 1848 38, ×***Apiera*** *ant Križiaus atlikta* MKKK 1844 38, ×***Apiera*** *ant Kryźaus* KK 1863 53.

Kaip rašoma *Katalikų Bažnyčios Katekizme*, šis įkrikščioninimo sakramentas „užbaigia įvedimą į krikščionybę. Žmonės, Krikšto iškelti į karališkosios kunigystės garbę,

[63] ×*Dėkavonė* ‘padėka, dėkojimas’, brus. *дякованье*, lenk. *dziękowanie.*

o Sutvirtinimu tapę dar panašesni į Kristų, eucharistiniu būdu drauge su bendruomene dalyvauja paties Jėzaus aukoje“ (KBK 1997: 284). „Visi kiti sakramentai, kaip ir visos bažnytinės tarnystės bei apaštalavimo darbai, yra susiję su šventąja Eucharistija ir į ją nukreipti. Juk šventojoje Eucharistijoje sutelktas visas dvasinis Bažnyčios gėris – pats Kristus, mūsų Velykų Avinėlis“ (KBK 1997 285).

Gydymo sakramentų pavadinimai

Antra grupė sakramentų – du gydymo sakramentai, kuriais atleidžiamos nuodėmės ir grąžinama kūno sveikata. Abiejų sakramentų pavadinimų randame ir nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose.

Pirmasis gydymo sakramentas – Atgailos, arba Sutaikinimo, sakramentas, kuriuo žmogui, išpažįstančiam savo nuodėmes ir besigailinčiam dėl jų, atleidžiamos visos po krikšto padarytos nuodėmės, vadinamas *Pakūtos sakramentu*: ***Sakramentas*** ×***Pakutos*** MLSK 1852 78, DEK 1855 [1873] 33, KK 1863 38, ***Sakramęntas*** ×***Pakutos*** MRK 1869 118, ***Sakramentas*** ×***pakutos*** RM 1862 [1878] 34, ***sakramętas*** ×***Pakutas*** TK 1856 83: ***S. Sakramentas*** ×***Pakutos*** MKKK 1844 29, ***Sakramentas*** ×***Pakutas S.*** DEK 1855 [1873] 26, ***Sakramentas*** ×***pakutas S.*** MKD 1845 248, ***sakramętas*** ×***Pakutas szwętos*** TK 1856 19, ***sakramętas*** ×***Pakutas Szwętos*** TK 1856 4, ***Sakramętas*** ×***Pakutos Szwętos*** NMK 1848 45, ***Szwentas Sakramentas*** ×***pakutas*** NKKK 1847 9, ***Сакраментасъ*** ×***пакутасъ*** TK 1865 87. Dėmuo *pakūta* yra pasiskolintas iš lenkų kalbos (‘atgaila’, lenk. *pokuta*). Sakramento pavadinimo *Atgaila* 1800–1882 m. katekizmuose nėra. Šis pavadinimas „pirmą kartą randamas J. Jablonskio raštuose. Žodis *atgaila* kilęs iš žodžio *gailėtis*. Tai galėtų būti lotyniško žodžio *poenitentia* (< *penire* „sielotis, graužtis, gailėtis“) vertinys“ (Rubinas 2003: 59). Atgailos sakramentas vadinamas ir tiesiog lenkybe ×***Pakuta*** SK 1803 18,

PK 1828 50, NKKK 1847 IV, MLSK 1852 24, TK 1861 14, KK 1863 21, ×***pakuta*** SK 1803 26, MKKK 1844 5, DEK 1855 [1873] 24, TK 1856 20, MRK 1869 33, ×***пакута*** TK 1865 29, ×***Pakutu*** KK 1854 54: ×***pakuta*** *S*. NKKK 1847 56, ×***pakuta*** *szwenta* TK 1861 13, *tykra* ×***pakuta*** PK 1828 7, NKKK 1847 77. Taigi atgaila yra atsilyginimas už nuodėmės padarytą žalą. Atgailauti tikintysis turi ne tik mintimis, bet ir meilės darbais aplinkiniams žmonėms.

Aptariamas gydymo sakramentas *Rimo moksle* vadinamas terminu ***Sakramentas szwentos*** ×***Spawiednes*** RM 1862 [1878] 12 (‘Išpažinties sakramentas’), nes esminis jo elementas yra nusidėjusio žmogaus prisipažinimas, t. y. nuodėmių išpažinimas kunigui. „Giliąja prasme šis sakramentas taip pat yra Dievo šventumo ir Jo gailestingumo žmogui nusidėjėliui „išpažinimas“, pripažinimas ir pašlovinimas“ (KBK 1997: 305–306). Šis sakramentas dar vadinamas terminais ***apsiskundimas*** PK 1828 165 (‘prisipažinimas’) ir ×***spawedne*** DEK 1855 [1873] 12, ×***Spawednê*** KK 1863 34, ×***spawiedis*** PK 1828 163, ×***spawiedne*** MLSK 1852 79, TK 1856 23, MRK 1869 113, ×***Spawiedne*** NKKK 1847 47, NMK 1848 46, ×***Spawiedni*** RM 1862 [1878] 16, ×***spawiednia*** KK 1854 60, ×***spawiednis*** KK 1854 70, RM 1862 [1878] 38, ×***spawiedny*** MKD 1845 257, ×***Spawiednys*** NMK 1848 45, ×***спавѣдне*** TK 1865 69 (‘išpažintis’, lenk. *spowiedź*): ×***Spawedne*** *szwenta* MKKK 1844 29, ×***spawiedis*** ×*Sakramentałna*[64] PK 1828 165, ×***spawiedne*** *szwęta* TK 1856 3, *szwenta* ×***Spawedne*** KK 1863 50. Be viso to, 1800–1882 m. katekizmuose ‘išpažinties’ reikšme randame sinonimiškai vartojant dvi lenkybes: ×***пакута*** *арба* ×***спавѣдне*** TK 1865 86, ×***Pakuta*** *arba* ×***spawiedne*** DEK 1855 [1873] 12, ×***Pakuta*** *arba* ×***Spawiedne*** NKKK 1847 108, MRK 1869 243, ×***Pakuta*** *arba* ×***spawiednis*** RM 1862 [1878] 31, ×***Pakuta***, *arba* ×***Spawiedne*** NKKK 1847 44.

[64] Plg. lenk. *sakramentalny* ‘sakramentinis’.

Nuodėmių išsakymas – esminė Atgailos sakramento dalis, matyt, todėl katekizmuose randame įvairių išpažinties rūšių: *gailinga* ×***Spawedne*** MKKK 1844 34, *gera* ×***Spawiedne*** NMK 1848 45, *giara* ×***spawedne*** DEK 1855 [1873] 32, *giara* ×***spawiende*** TK 1856 27, *гера* ×***спавѣдне*** TK 1865 93, *paskutinie* ×***spawiedni*** KK 1854 75, *paskutyne* ×***spawiedne*** MLSK 1852 80, *paskutynia* ×***Spawiedne*** NMK 1848 45, ×***spawedne*** *welikine* TK 1856 51, ×***spawiedne*** *isz wisa giwenima* TK 1856 91, ×***spawiedne*** *szwętwagiszka* TK 1856 87, ×***spawiedne*** *wisuotine* MRK 1869 291, ×***spawiednis*** *szwentwagiszka* RM 1862 [1878] 41, *szwętwagiszka [*×***spawiedis****]* PK 1828 167, *szwintwagiszka* ×***spawiednis*** KK 1854 76, *Weliku* ×***Spawedne*** MKKK 1844 52, *Weliku* ×***Spawiedne*** NKKK 1847 34–35. Forma *spaviedis* randama M. Daukšos, K. Sirvydo ir kitų darbuose.

Kad išpažintis būtų gera, reikia įvykdyti penkias Atgailos sakramento sąlygas. Visų sąlygų pavadinimų randame ir 1800–1882 m. katekizmuose. Pirmiausia tikintieji turi prisiminti nuodėmes. Tai vadinama ×***rokunda*** DEK 1855 [1873] 24, ×***Rokunda*** NMK 1848 45 (‘apyskaita, sąskaita’, lenk. *rachunek*): ×***Rokunda*** *isz wisso Giwenimo* MKKK 1844 21, ×***rokunda*** *saużines* TK 1856 19, ×***Rokunda*** *Saźinês* KK 1863 44, ×***rokunda*** ×*sumenes*[65] TK 1856 26, ×***rokunda*** ×*sumenios* MLSK 1852 79, ×***rokunda*** ×*sumnenes* RM 1862 [1878] 34, ×***rokunda*** ×*sumnianijos* KK 1854 70, ×***rokundas*** ×*sumenes* MRK 1869 280, ×***rokundas*** ×*sumenys* MKD 1845 250, ×***Rokundas*** ×*sumnenes* DEK 1855 [1873] 12, ×***рокунда*** ×***сумънесъ*** TK 1865 87. Kai kuriuose katekizmuose sinonimiškai vartojami šalutiniai termino dėmenys: ×***Rokunda*** *Saźinês (*×*Sumneniês)* KK 1863 45, ×***Rokundas*** *Sąžinnes (*×*sumnenes)* MKKK 1844 30. Rūpestingas sąžinės patikrinimas dar vadinamas šiais terminais: ***bałsas saużines*** MRK 1869 35, ***bałsas*** ×***sumenes*** MRK 1869 53, ***bałsas***

[65] ×*Sumenija* ‘sąžinė’, lenk. *sumienie*, brus. *суменне*.

×***sumenys*** MKD 1845 9; ***skajtłus*** ×***grieku*** MRK 1869 280, ***skajtlus*** ×***sumenes*** RM 1862 [1878] 21, ***skajtlus*** ×***sumnenes*** RM 1862 [1878] 35, taip pat ***скайтлюсъ*** *arba* ×***рокундасъ*** ×***сумънесъ*** TK 1865 87, ***skayczius***, *arba* ***perkratimas saúźinios, arba*** ×***sumenes*** PK 1828 148. Norint atlikti išpažintį, be abejo, reikia prisiminti visas nuodėmės, todėl katekizmuose sinonimiškai vartojama ***atminimas*** ×***grieku*** *arba* ***skajtlus*** ×***sumenios*** RM 1862 [1878] 16, ×***rokundas*** ×*sumenes arba* ***atminims*** ×***grieku*** TK 1856 26, ×***rokundas*** ×*sumenes arba* ***atminims wisun*** ×***grieku*** TK 1856 23, ×***rokundas*** ×*sumenes, arba* ***atmynymas wysu*** ×***grieku*** MKD 1845 322.

Antra Atgailos sakramento sąlyga – gailėjimasis už nuodėmes: ***Gailejimas už*** ×***Griekus*** MKKK 1844 30, ***gajlejimas uź nusidejimus*** RM 1862 [1878] 16, taip pat ***gajleimasis už*** ×***griekus*** *arba* ***gajlesis*** TK 1856 23; ***Gailestis už*** ×***Griekus*** MKKK 1844 31, ***gajłastis už*** ×***griekus*** KK 1854 70, ***gajlestis uź*** ×***griekus*** RM 1862 [1878] 34, ***gajlestis uź nusidejimus*** RM 1862 [1878] 36, ***гайлесисъ ужъ*** ×***грѣкусъ*** TK 1865 88, ***gajlestys už*** ×***griekus*** MLSK 1852 79 ir ***gajlesi už*** ×***griekus*** DEK 1855 [1873] 27, ***gajlesis uź*** ×***griekus*** MKD 1845 322, ***Gajlesis uź*** ×***griekus*** NMK 1848 45. Ši sąlyga dar vadinama dvižodžiais terminais ***sutrinimas szirdies*** PK 1828 163, DEK 1855 [1873] 34, ***sutrinymas szyrdies*** NMK 1848 34, ***сутринмасъ ширдесъ*** TK 1865 87: ***sutrinimas*** *maźiaus tobułas* PK 1828 164, ***sutrinimas szirdies*** *tobułas, arba wissay geras* PK 1828 164, ***sutrinimas*** *tobułas* PK 1828 164, ***sutrinimas*** *tobułas, arba* ×*daskanałas* PK 1828 164 (LKŽe *sutrynimas* – 5. psn. ‘gailestis, gailėjimasis; prislėgtumas’), dar ***sutrinimas szirdies*** *arba* ***gajlesis*** MRK 1869 280. Vartojama ir sinonimiškai: ***sutrinymas szyrdejs***, *arba* ***gajlesis uź*** ×***griekus*** MKD 1845 251, ***гайлесисъ ужъ*** ×***грѣкусъ*** *арба* ***сутринмасъ ширдесъ*** TK 1865 88.

Trečia Atgailos sakramento sąlyga – tvirtai prižadėti nebenusidėti: ×***macnus***[66] ×***pastanawyimas***[67] ***dawgiau*** ×***nebgrieszyty*** MKD 1845 322; ***stiprus priźadejimas*** RM 1862 [1878] 38, ***стипрусъ прижадѣимасъ*** TK 1865 91: ***стипрусъ прижадѣимасъ*** ×***метавонесъ*** TK 1865 91, ***twirtas Priźadejimas daugiaus*** ×***nebgriesziti*** KK 1863 44, ***Twirtas prižadieimas daugiaus*** ×***nebgriesziti*** DEK 1855 [1873] 12, ***twirtas priźadieimas*** ×***nebgriesziti*** MRK 1869 280, ***twirts przadiejems daugiaus*** ×***nebgriesziti*** TK 1856 23, ***źadieimas*** ×***metawoties*** *arba* ×***pasiprowiti*** MRK 1869 286, dar ***twirta*** ×***paprowa***[68] ***giwenimo,*** *arba* ×***pastanawijimas daugiau*** ×***negreszyt*** MLSK 1852 79.

Dar viena išpažinties atlikimo sąlyga – tikintysis turi nuodėmklausiui išpažinti padarytas nuodėmes: ***iszpaźinimas*** MRK 1869 291: ***Iszpažinimas*** ×*grieku* DEK 1855 [1873] 12, ***Iszpaźinimas*** ×*Grieku* KK 1863 44, ***iszpaźinimas*** ×*grieku* PK 1828 171, MRK 1869 280, ***iszpažinimas*** *kuneguj* ×*grieku* DEK 1855 [1873] 34, ***iszpaźinimas*** *wisu* ×*grieku kuniguj* RM 1862 [1878] 34–35, ***iszpažinimas****, arba* ×***spawiedne*** TK 1856 22, ***Iszpažinimas*** *wissu* ×*Grieku, arba* ×***Spawedne*** MKKK 1844 30, ***ишпажинимасъ*** ×*грѣку* TK 1865 87, ***yszpaźytymas*** ×*grieku* NKKK 1847 47. Veiksmažodį *išpažinti* (LKŽe *išpažinti* 3. ‘žinoti, suprasti’, 4. ‘pripažinti, patvirtinti, laikyti kuo’, 5. ‘laikytis įsitikinimų, tikėti’ ir 6. ‘pasisakyti, prisipažinti’), iš kurio padarytas terminas *išpažinima*s, galbūt galima laikyti sekiniu, atsiradusiu, nusižiūrėjus į lenkų kalbos veiksmažodį *wyznawać* ‘išpažinti’. LKŽe pateikiami raštų ir tarmių pavyzdžiai leidžia tuo abejoti. Trūksta išsamesnių tyrimų. J. Kruopas žodį *išpažinimas* laiko vertiniu (Kruopas 1998: 119).

Paskutinė Atgailos sakramento sąlyga – atsilyginti už nuodėmes ir gailėtis. Atgailą paskiria kunigas. Ši sąlyga

---

66 ×*Macnus* ‘smarkus, stiprus’, lenk. *mocny*.

67 Plg. ×*pastanavyti* 1. ‘nuspręsti, numatyti, pasiryžti’, plg. lenk. *stanowić*.

68 ×*Paprova* ‘pasitaisymas’, lenk. *poprawa*.

katekizmuose vadinama ×***užgana*** TK 1856 95 (‘atgaila’, lenk. *zadość*): ×***Užgana padarimas*** DEK 1855 [1873] 12, ×***užgana padarimas*** MKD 1845 62, DEK 1855 [1873] 34, ×***Úźgana padarimas*** NMK 1848 45, ×***uźgana padarimas*** RM 1862 [1878] 42, MRK 1869 52, ×***ужгана-падаримасъ*** MSR 1867 28: ×***uźgana padarima*** *uź* ×*griekus Tiewun* NMK 1848 39, ×***uźgana padarimas*** *Wieszpacziuj Diewuj ir źmonems* RM 1862 [1878] 34–35, ×***uźgana padarims****, arba* ***iszpyldims*** ×***pakutas*** *nug* ×*Spawiednika uźdoutos* MKD 1845 322, ×***užgana padarims****, arba* ×***pakutas*** *nug kunega užduotos* ***iszpildims*** TK 1856 24, taip pat ×***gana padarima*** KK 1854 70, ×***gana padarimas*** PK 1828 162, ×***gana padarymas*** MLSK 1852 82: ×***gana padarimas*** *arba* ***atlikimas*** ×***pakutos*** *užduotos nog kunigo* RM 1862 [1878] 17, ×***gana padarimas*** ×*Sakramentalnas* PK 1828 173, ×***gana padarymas****, arba* ***iszpildimas*** ×***pakutos*** MLSK 1852 79, dar vartojama ir ×***Úźganapadarimas*** KK 1863 44 bei ×***ganapadarimas*** PK 1828 174, ×***ganapadarimas****, arba* ***iszpildimas*** ×***pakutos*** PK 1828 56. Terminas greičiausiai atsirado verčiant iš lenkų kalbos, plg. lenk. *zadosyć uczynić*.

Sakramentinis vienos ar kelių nuodėmių atleidimas, kai nusidėjęs asmuo jas išpažįsta, yra nuodėmių išrišimas, kurį teikia kunigas. Nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose vartojamas terminas ***iszriszimas*** PK 1828 172, DEK 1855 [1873] 37, TK 1856 25, MRK 1869 286, ***yszryszymas*** NKKK 1847 56 (‘nuodėmių atleidimas’): ***Iszriszimas*** *(Absolucie*[69]*)* KK 1863 47, ***Iszriszimas*** *(Absolucie) Kunigo* KK 1863 47, ***iszriszimas*** *isz* ×*grieku* TK 1856 25, ***iszriszimas*** *kunegiszkas* DEK 1855 [1873] 33, ***iszriszimas*** *kuniga* MRK 1869 287, ***iszriszimas*** *kunigo* RM 1862 [1878] 42 (‘panaikinimas, išlaisvinimas, atleidimas (nuodėmių, kaltės)’). Žodis *išrišimas* atitinka lenk. *rozgrzeszenie*, tačiau tai gali būti ir lietuviškas žodis. LKŽe fiksuojama ne tik skolinta veiksmažodžio *išrišti*, iš kurio jis

[69] Lot. *absolutio* bažn. ‘nuodėmių atleidimas’ (LotLiet 2011).

greičiausiai padarytas, reikšmė (9. *bažn.* ‘išlaisvinti (nuo nuodėmių, kaltės)’), bet ir reikšmė, kuri leidžia manyti, kad galima kalbėti apie lietuviškos semantikos dalyką: 10. ‘išsukti iš ko (ppr. iš kokio nemalonumo)’, plg. *rišti* 20. ‘kabinėtis prie ko, kabintis, kibti, reikšti pretenzijas’, *raišyti* 6. ‘stengtis sutrukdyti vedybas, atkalbėti nuo vedybų, leidžiant kalbas, peikiant vaikinui merginą ar merginai vaikiną’, 7. ‘skųsti, kaltinti’ ir kt. Esama tam tikros sistemos: *išrišti* ir *surišti* 17. *bažn.* ‘neatleisti kam nuodėmių’ (M. Mažvydas, M. Daukša).

Atgailos sakramentas 1800–1882 m. katekizmuose dar vadinamas ×***metawone*** RM 1862 [1878] 34 (‘atgaila’, lenk. *mętowanie*). Randame greta vartojamų sinoniminių šio sakramento pavadinimų: ×***metawoni*** *arba* ×***Spawiednis*** RM 1862 [1878] 34, ×***spawiedis*** *arba* ***iszpaźinimas wisu*** ×***grieku priesz kuniga*** RM 1862 [1878] 17, ×***spawiedne*** *arba* ***iszpaźynymas wysu*** ×***grieku*** MKD 1845 322, ×***Spawiedne,*** *arba* ×***Pakuta*** NKKK 1847 36, NMK 1848 14, ×***spawiedny*** *arba* ***iszpaźynymas*** ×***grieku prisz kuniga*** MKD 1845 256. Taip pat dar vartojama ***Gailejimas*** MKKK 1844 32 (‘atgaila’), ***Gailestis*** KK 1863 44, ***gajlestys*** MLSK 1852 80, ***Galestis*** PK 1828 56, ***зайлестисъ*** TK 1865 89 (‘gailėjimas, atgaila’) ir ***gailesis*** TK 1865 86, ***Gajlesis*** DEK 1855 [1873] 12, ***gajlesis*** MKD 1845 251, TK 1856 28, MRK 1869 282 (‘atgaila’): *tykra* ***gaylestis*** PK 1828 160, *tykras* ***Gajlesys*** NMK 1848 45, *tobulas* ***Gailestis*** KK 1863 47, *widutinis* ***Gailestis*** KK 1863 46, *wisotinis* ***Gailestis*** KK 1863 46, nes nusidėjėlis gailisi savo nuodėmių. Senuosiuose raštuose šis sakramentas vadinamas taip pat gana įvairiai, pvz., M. Daukša vartojo *Gaiłėiimas vz nůdemes*, K. Sirvydas – *gailysta* ‘atgaila’ (Palionis 2004: 114) ir kt. Taigi Atgailos sakramentas tikinčiuosius sutaikina su Dievu ir Bažnyčia, atleidžia bent dalį nuodėmių.

Dar vienas gydymo sakramentas, kurį gali teikti vien tik kunigai ir vyskupai, – Ligonių patepimas (lot. *Unctio infirmorum*): ***Sakramentas Paskutinio patepimo*** MLSK 1852

83 ar ***paskutinis patepimas*** MRK 1869 113, ***Paskutinis patepimas*** RM 1862 [1878] 32, MRK 1869 246, taip pat ***paskutinis ×Pamostijimas***[70] KK 1863 40, plg. ***paskutinis ×Pamostijimas (Patepimas)*** KK 1863 56. Šis sakramentas atliekamas patepant kaktą ir rankas šventuoju aliejumi ir ištariant atitinkamus žodžius: ***Paskutinis*** *Aleiumi szwętu* ***patepimas*** PK 1828 50, ***paskutinis*** *alejumi szwętu* ***patepimas*** PK 1828 209, ***Paskutinis patepimas*** *alejoumi S.* DEK 1855 [1873] 12, ***Paskutinis patepimas*** *alejumi szwęntumi* MRK 1869 243, ***Paskutinis patepimas*** *Aliejum szwentum* RM 1862 [1878] 31, ***Paskutinis patepimas*** *szwentum Aliejum* RM 1862 [1878] 16, ***Paskutinis patiepimus*** *aliejum szwintu* KK 1854 54, ***Paskutynis patepimas*** *Aleju S.* MKD 1845 321, ***paskutynis patepimas*** *alejum szwentu* MLSK 1852 83, ***paskutynis patepymas*** *Aleju S.* MKD 1845 278, ***paskutynis patepymas*** *Alejumy Szwętu* NKKK 1847 64, ***Paskutynys patepymas*** *Alejumy Szwętu* NKKK 1847 108, NMK 1848 14, ***Paskutynys Patepymas*** *Aliejumy Szwentu* NKKK 1847 36, dar ***Paskutinis ×Pamostijimas*** *Allejumi szwentu* MKKK 1844 60, ***paskutinnis ×Pamostijimas (patepimas)*** *Allejumi S.* MKKK 1844 25. Šiuo sakramentu sunkiai sergančiam ligoniui suteikiamas nuodėmių atleidimas. Įdomu, kad viduramžiais jis buvo „suteikiamas tik mirštantiems ligoniams, dėl to gavo *paskutinio patepimo* vardą“ (Rubinas 2003: 60). Ligonių patepimo sakramentą gali priimti kiekvienas tikintysis, kai itin pablogėja jo sveikata. Jį galima priimti ne vieną kartą gyvenime, sakramentas suteikia paguodą, ramybę ir jėgų. Šio sakramento pavadinimas yra vertinys iš lenkų kalbos, nes lenkiškai jis vadinamas *Swięty Oley abo ostateczne Pomazanie* (plg. lot. *Extremae Unctio*). Šiandien vartojamas *Ligonių patepimo* pavadinimas atsirado po antrojo Vatikano II Susirinkimo, kai buvo nutarta, kad pavadinimas *Paskutinis*

[70] Tai hibridinės darybos daiktavardis, plg. ×*mostyti* ‘tepti tepalu, alyva, aliejumi’, lenk. *maścić*.

patepimas netinka, nes jis nėra vien tik prie mirties atsidūrusių tikinčiųjų sakramentas.

Tarnavimo bendruomenei sakramentų pavadinimai

Pakrikštyti ir sutvirtinti tikintieji gali priimti du Bažnyčios sakramentus: Šventimus ir Santuoką. Šie sakramentai turi bendrą ypatybę – jie skirti kitų tarnystei. Šventimų, arba Kunigystės, sakramentas (lot. *sacerdotium*) – tai įšventinimo apeiga, kai vyskupas suteikia diakono, kunigo ar vyskupo šventimų laipsnį. „Lietuvių kalba šis sakramentas vadinamas pagal plačiausią dvasininkų laipsnį – *kunigystės sakramentas*“ (Rubinas 2003: 60): ***Sakramentas Kunigistes*** MLSK 1852 84, ***Sakramentas Kunigistys*** MKD 1845 278, ***Сакраментасъ кунегистесъ*** TK 1865 101. Matyt, nusižiūrėjus į lenkų kalboje turėtą sakramento pavadinimą *Kapłaństwo* ‘kunigystė’, 1800–1882 m. katekizmuose dažnas vienažodis terminas ***Kunegiste*** DEK 1855 [1873] 12, MRK 1869 246, ***kunigiste*** MKD 1845 279, MRK 1869 64, ***Kunigiste*** PK 1828 50, NKKK 1847 31, NMK 1848 14, MLSK 1852 24, RM 1862 [1878] 16, ***Kunigistie*** KK 1854 54, ***Kunigyste*** MKKK 1844 25, MKD 1845 321, KK 1863 40, ***Кунегисте*** TK 1865 75 (‘kunigo pareigos, kunigavimas’). Žodis *kunigystė* – vedinys iš senojo skolinio *kunigas* ir priesagos *-ystė*. *Katalikų Bažnyčios Katekizme* šis sakramentas dar vadinamas *Šventimų sakramentu*, nes vyskupo rankų uždėjimas ir šventimų malda yra regimas konsekracijos, t. y. įšventinimo į Bažnyčios tarnybą, ženklas (KBK 1997: 328). Kunigystės sakramentas yra suteikiamas visam laikui. Evangelikai šio sakramento neturi. Šventimai yra trijų laipsnių: vyskupo, kunigo ir diakono (plačiau apie šiuos terminus žr. skyrelyje *Dvasininkų pavadinimai*).

Iki pat XX a. pabaigos, kalbant apie sutartį tarp vyro ir moters su tam tikromis bažnytinėmis apeigomis, buvo

vartojamas sakramento pavadinimas ***Moteriste*** PK 1828 50, NMK 1848 14, RM 1862 [1878] 16, ***Moteristie*** KK 1854 54, ***Moteryste*** MLSK 1852 24, KK 1863 40, ***motristie*** MRK 1869 226 (‘teisėtas vyro ir moters ryšys, santuoka’). 1800–1882 m. katekizmuose jis vadinamas ir dvižodžiu terminu ***Sakramentas Moteristes*** MKD 1845 281, ***Sakramentas Moterystes*** MLSK 1852 84, ***Сакраментасъ мотерисесъ*** TK 1865 101, taip pat ***Sakramentas*** ×***Wenczіawonystês*** KK 1863 33. Dar vartojama ×***wenczewione*** NKKK 1847 69, ×***wencziawone*** NKKK 1847 35, ×***Wencziawone*** NKKK 1847 42 (‘santuoka, sutuoktuvės’, lenk. *winczowanie*), ×***Wencziawonyste*** MKKK 1844 41, KK 1863 58 (‘santuoka, sutuoktuvės’, plg. lenk. *winczowanie*), ×***Wencziawojimas*** KK 1863 59 (‘sutuoktuvės’, plg. *vinčiavoti* – lenk. *winczować*, brus. *вінчаваць*). Randame vartojant sinonimiškai ***Moteryste*** *arba* ×***Wenczіawonyste*** MKKK 1844 25, ×***Wencziawone*** *arba* ***Moteriste*** NKKK 1847 68. Kai kuriuose nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose Santuokos sakramentas vadinamas ×***Stona***[71] ***Moteriste*** NKKK 1847 36, ×***Stonas Moteristes*** MKD 1845 321, DEK 1855 [1873] 12, ×***stonas moteristes*** MRK 1869 204, ×***stonas moteristys*** MKD 1845 282, ×***Stonas Moterystes*** KK 1863 59, ×***stonas moterystes*** MLSK 1852 73, ×***Стонасъ мотеристесъ*** TK 1865 75 ir ×***stonas panistes*** MRK 1869 226. Pavadinimas *moterystė* galbūt kilo iš lotynų kalbos žodžio *matrimonium* (< lot. *matris munium* ‘motinos pareigos’). Tai gali būti ir reikšmės skolinys, plg. lenk. *Małżeństwo* ‘moterystė’. LKŽe duomenimis, žodis randamas jau M. Daukšos katekizme. Algis Rubinas straipsnyje „Sakramentų lietuviški pavadinimai ir jų istorija“ rašo, kad pirmasis su šio sakramento pavadinimo problema susidūrė M. Daukša, „versdamas iš lenkų kalbos Jokūbo Ledesmos katekizmą“ (Rubinas 2003: 61). *Katalikų Bažnyčios*

[71] ×*Stonas* ‘būklė šeimyninės padėties atžvilgiu’, lenk. *stan*, brus. *стан*.

Katekizme pateikiamas terminas *Santuokos sakramentas* (KBK 1997: 340).

1800–1882 m. įkrikščioninimo, gydymo ir tarnavimo bendruomenei sakramentų pavadinimai labai įvairios kilmės. Vieni jų įvardijami tarptautiniais, kiti – savais žodžiais ar senaisiais skoliniais, treti – svetimybėmis. Daugelis jų turi ilgas vartojimo tradicijas – vartoti pirmuosiuose rašto paminkluose.

DORYBIŲ PAVADINIMAI

Tą žmogų, kuris yra tvirtai nusiteikęs klausyti Dievo ir nuolat daro gera, paprastai vadiname doru žmogumi, o jo geruosius įpročius ir nusistatymus – dorybėmis. Dorybė, kaip rašoma *Moksle Rima-Kataliku*, „ira taj stiprus bepartrukiu noras darima to wisa kas patink Wieszpaten Diewuj“ (MRK 1869 220). Taigi dorybių pavadinimai – tai pavadinimai, kuriais įvardijamas nuolatinis ir tvirtas tikinčiojo nusistatymas daryti gera, jo teigiami įpročiai, tarnavimas gėriui ir viskas, kas leidžia jam „ne tik daryti gerus darbus, bet ir atskleisti geriausia, ką pats turi. Dorybingas žmogus visomis savo juslėmis ir dvasinėmis jėgomis siekia gėrio, jo ieško ir, konkrečiai veikdamas, jį pasirenka“ (KBK 1997: 381). Visų dorybių pavyzdys ir tikras žmogaus idealas – Jėzus Kristus.

Pagrindinis krikščionies gyvenimo tikslas yra amžinoji laimė danguje su Dievu. Jį pasiekti padeda dorybės: ***doribe*** MRK 1869 9, ***добиде*** TK 1865 6 (‘dora, moralė’): ***doribe*** *ikwiepta arba sutejkta* MRK 1869 220, ***doribe*** *nupełnita* MRK 1869 221, ***добиде*** *надорума* TK 1865 110 (‘padorumas’), kitaip – ×***cnata*** PK 1828 59, MKD 1845 35, NKKK 1847 85, DEK 1855 [1873] 14, TK 1856 38, ×***Cnata*** KK 1863 20, ×***Cnatu*** KK 1854 104 (‘dorybė’, lenk. *cnota*): ×***Cnata*** ×*Anioło* MKD 1845 34, ×***cnata*** ×*czistatas* MRK 1869 223, ×***cnata*** *didžiause* DEK 1855 [1873] 14, ×***cnata*** *giera darba* MLSK 1852 89, ×***cnata*** ×*nagrados*[72] MKD 1845 39, ×***cnata*** ×*pakutos* PK 1828 162, ×***cnata*** *szwęta* TK 1856 9, *SS*. ×***cnata*** MKD 1845 121, *szwęta* ×***cnata*** TK 1856 57. *Moksle Rima-Kataliku* abu terminai vartojami sinonimiškai, pirmenybę teikiant savam žodžiui: ***doribe*** *(*×***cnata****)* MRK 1869 125, ***doribe*** *arba* ×***cnata*** MRK 1869 220, ***doribe*** *arba* ×***cnata*** *nupelnita* MRK 1869 220, ***doribe*** *arba* ×***cnata*** *wisudidiose* MRK 1869 220.

[72] ×*Nagrada* ‘užmokestis, atlyginimas’, lenk. *nagroda*, rus. *награда*.

Dorybės yra skirstomos į žmogiškąsias ir dieviškąsias. Žmogiškosios dorybės – tvirti nusistatymai, nuolatiniai įgūdžiai, proto ir valios tobulinimai, kurie tvarko mūsų aistras ir vadovauja protingam ir tikėjimu besiremiančiam mūsų elgesiui (KBK 1997: 381). Žmogiškąsias dorybes galima šlieti prie keturių pagrindinių, arba kardinalių, dorybių, kurios katekizmuose vadinamos įvairiai: ×***cnata*** *arba* ***doribe*** ×***gruntauna***[73] RM 1862 [1878] 18, ×***cnata*** ×***gruntauna (cardinale***[74]***)*** DEK 1855 [1873] 14, ×***cnata*** ×***gruntauna*** DEK 1855 [1873] 26, ×***cnata*** ×***obiczajawa***[75] ×***kardinalna*** KK 1854 105, ×***gruntine***[76] ×***Cnata*** KK 1863 35.

Žmogiškųjų dorybių pavadinimai

Pirmoji pagrindinė žmogiškoji dorybė – išmintingumas (lot. *sapientia*). Ji katekizmuose vadinama lietuvišku terminu, randamu jau M. Mažvydo raštuose, ***iszmintis*** PK 1828 39, KK 1854 105, RM 1862 [1878] 17, MRK 1869 221, ***Iszmintis*** KK 1863 36. Ši dorybė leidžia, vadovaujantis protu, skirti, kas yra tikrasis gėris, kaip ir kuriomis priemonėmis jį pasiekti.

Antroji dorybė – teisingumas (lot. *justitia*) – yra tvirtas noras atiduoti Dievui ir artimui tai, kas jiems priklauso. Nagrinėjamo laikotarpio šaltiniuose ji vadinama terminu ***Teisybe*** MKKK 1844 47, KK 1863 36, ***Teisybê*** KK 1863 V, ***teysibe*** SK 1803 18, PK 1828 13, ***tejsibe*** NKKK 1847 24, DEK 1855 [1873] 14, MRK 1869 9 (‘teisingumas’): ***teysibe*** *krikszczioniszka* PK 1828 63, ***Tejsybe*** *Krykszćioniszka* MLSK 1852 93, ***крикщіоньшка тейсибе*** TK 1865 102. Dar vartojamas priesagos *-umas* vedinys ***tejsumas*** RM 1862 [1878] 18 (‘teisingumas’) ir svetimybė ×***sprawiedliwaste*** MLSK

[73] ×*Gruntaunas* ‘tvirtas, storas; vertingas’, lenk. *gruntowny*.

[74] Lot. *cardinale* ‘pagrindinis, svarbiausias’ (LotLietŽ 2011).

[75] Lenk. *obyczajowy* ‘buitinis’, plg. lenk. *obyczajowość* ‘dorovė’.

[76] ×*Gruntinė* ‘pagrindinė’, žr. 2 *gruntas* 4. ‘pagrindas, fonas’, plg. vok. *Grund*.

1852 50, ×***sprawiedliwastis*** KK 1854 105, ×***sprawiedliwastys*** MLSK 1852 89 (‘sąžiningumas, teisingumas’, lenk. *sprawiedliwość*, rus. *справедливость*): ×***sprawiedliwastie diewiszka*** KK 1854 52, *Szwęta* ×***sprawiedliwaste*** NMK 1848 28.

Trečioji pagrindinė dorybė – tvirtumas (lot. *fortitudo*): ***twirtibe*** MLSK 1852 89 (‘tvirtumas’) ir ***stipribe*** PK 1828 39, DEK 1855 [1873] 14, RM 1862 [1878] 17, ***Stiprybe*** KK 1863 36, ***Stypribe*** NMK 1848 15 (‘tvirtumas’) bei ***stiprumas*** RM 1862 [1878] 18 (‘tvirtumas’), taip pat ***stipribe*** *arba* ***narsibe*** MRK 1869 221. Ji simbolizuoja drąsą, vyriškumą, ištvermę, susidūrus su sunkumais, ir jėgą, teikia ištvermės, sustiprina ryžtą nepasiduoti pagundoms ir įveikti kliūtis. Tvirtumo dorybė padeda nugalėti baimę, netgi mirties.

Ketvirtoji pagrindinė dorybė – susivaldymas (lot. *temperantia*): ***nusitureijmas*** PK 1828 39 (‘nusilaikymas, susilaikymas’): ***nusiturejimas*** *walgije ir gerime* PK 1828 69, ×***nusiturejimas****, arba wieźliwas*[77] ***uźsiłaykimas*** PK 1828 78, ***присутрѣимасъ*** TK 1865 111 (‘prisilaikymas’), MRK 1869 222, ***susiturieimas*** KK 1854 105 (‘susilaikymas’), ***Ussiturejimas*** KK 1863 36, ***uźsitureimas*** MRK 1869 221, ***uźsiturejimas*** RM 1862 [1878] 18, ***užsiturieimas*** DEK 1855 [1873] 14, ***uźsiturieimas*** MRK 1869 222 (‘susivaldymas’), ***užsyłajkimas*** MLSK 1852 89 (‘susilaikymas’), ×***Miernumas*** NKKK 1847 85–86, ×***Miernummas*** MKKK 1844 54 (‘susitvardymas’, plg. brus. *мернасуь*, lenk. *mierność*). Ši dorybė yra susijusi su susitvardymu ir saiku, naudojantis sukurtomis gėrybėmis. Ji neleidžia tikinčiojo troškimams peržengti padorumo ribų.

1800–1882 m. katekizmuose, kaip matyti iš pavyzdžių, ta pati žmogiškoji dorybė gali būti įvardijama savos ir svetimos kilmės terminais.

---

77 ×*Viežlyvas* ‘skaistus, nekaltas, doras, kuklus’.

Dieviškųjų dorybių pavadinimai

Žmogiškųjų dorybių pastangas vainikuoja dieviškosios, arba teologinės, dorybės – jos laiduoja tikinčiajam ryšį su Dievu: ×***Cnata*** ×***teologiczna***[78] KK 1854 104, ***diewiszka*** ×***Cnata*** MKKK 1844 42, KK 1863 35, ***doribe diewiszka*** MRK 1869 220, ×***teologiczna, arba diewiszka*** *[*×***cnata****]* KK 1854 104. Kai kuriuose katekizmuos jos vadinamos *krikščioniškomis*: ×***cnata krikszczioniszka*** PK 1828 72, KK 1854 IV, ×***cnata Krykszćioniszka*** *arba* ***Diewiszka*** MLSK 1852 85, ×***cnata Krykszczionyszka*** MKD 1845 147, ×***cnata krykszczionyszka*** MKD 1845 182, ***krikszczioniszka*** ×***Cnata*** KK 1863 35, ***krikszczioniszka*** ×***Cnata*** MKKK 1844 53, ***дорибе крикщіонишка*** TK 1865 6 – ***крикщіонишка дорибе*** TK 1865 109. Šios dorybės vadinamos dieviškosiomis, nes jų pradžia yra Dievas, jos rodo kelią pas Jį. *Religijotyros žodyne* rašoma, kad jos skiriamos nuo XII a., pasiūlius filosofui ir teologui Petrui Lombardiečiui (RŽ 1991: 101). Kadangi yra svarbu tikėti Dievą, viltis nusipelnyti Jo malonę ir meilė Dievui, todėl skiriamos trys dieviškosios dorybės: *tikėjimas, viltis* ir *meilė*.

Katalikiszkame katekisme rašoma, kad „tikejimas yra nů Pono Diewo důwanota Cnata, per kurę mes neabejotinay per Tiesą laikom wis, ką Pons Diews apreiszke, ir mums per sawo Baźnyczią tiketi padůd“ (KK 1863 2). Taigi ši dieviškoji dorybė yra tarsi Dievo duotas kelias į tiesą, t. y. į Dievą. Ši dorybė įvardijama lietuvišku žodžiu ***tikeiimas*** RM 1862 [1878] 12, ***тикъимасъ*** TK 1865 72, ***tikejimas*** L 1860 21, ***Tikejimas*** KK 1863 2, ***tikieimas*** KK 1854 1, MRK 1869 7, ***tikiejimas*** RM 1862 [1878] 18, ***Tikimas*** TK 1861 7 (‘tikėjimas’), ***Tikkejimas*** MKKK 1844 28, ***tykejimas*** PK 1828 38, ***tykejmas*** MLSK 1852 39, ***tykieimas*** MKD 1845 24, NKKK 1847 63, ***Tykieimas*** NKKK 1847 12 (‘religinių įsitikinimų buvimas, manymas esant Dievą, tikybos teiginių išpažinimas’,

[78] Lenk. *teologiczny* ‘teologinis’ (LietPol 2014).

plg. lot. *fides*)[79] ir slavybe ×***Wiera*** MKD 1845 131, NKKK 1847 1, MLSK 1852 85, KK 1863 16, MK 1873 7, ×***wiera*** SK 1803 4, NMK 1848 34, MLSK 1852 39, TK 1861 9, MRK 1869 4, ×***wieru*** KK 1854 104, ×***вера*** TK 1865 3 (‘tikėjimas’, rus. *вера*, lenk. *wiara*). Kai kuriuose katekizmuose minėti terminai vartojami sinonimiškai: ***tikiejimas*** *arba* ×***wiera*** MRK 1869 8, ***Tikkejimas*** *(*×***Wiera)*** MKKK 1844 42, ×***Wiera*** *(arba* ***Tykiéimas)*** NKKK 1847 1, ×***Wiera*** *arba* ***Tikejimas*** KK 1863 IV, ×***wiera*** *arba* ***tikieimas*** DEK 1855 [1873] 14, ×***wiera*** *arba* ***tykejimas*** PK 1828 74, ×***wiera*** *arba* ***tykejmas*** MLSK 1852 85: *tikras nu Kristaus aprejksztas* ***tikieimas*** *arba* ×***wiera*** MRK 1869 20.

Katekizmuose gausu terminų, kurių pagrindiniu dėmeniu eina terminas *tikėjimas*: *katalikiszkas* ***tikieimas*** MRK 1869 111, *каталику* ***тикъимасъ*** TK 1865 78 – ***тикъимасъ*** *каталику* TK 1865 17, ***Tikejimas*** *katalikiszko Krikszczioniês* KK 1863 2, ***tikieimas*** *nu Kristaus Wieszpaties aprejksztas* MRK 1869 20, *tikras nu Wieszpaties Kristaus aprejksztas* ***tikieimas*** MRK 1869 20, *tikras* ***tikieimas*** MRK 1869 18, ***tykieimas*** *ing Diewa* MKD 1845 132, *tykras* ***Tykieimas*** NKKK 1847 IV, *twirtas* ***Tikkejimas*** MKKK 1844 38, taip pat svetimos kilmės terminas *viera*: *katalikiszka* ×***Wiera*** KK 1863 4, *tikra* ×***wiera*** DEK 1855 [1873] 23, MRK 1869 19, *tikroji* ×***Wiera*** KK 1863 4, *tykra* ×***Wiera*** *Krykszczionyszka – Katalykyszka* NMK 1848 34, *tykra* ×***wiera*** MKD 1845 13, NKKK 1847 IV,

[79] Gintaras Beresnevičius lietuvių kalbos žodį *tikėjimas* kildina netiksliai – iš būdvardžio *tikras*. Jo manymu, „atrodytų, kad tai jau po krikšto naujajai religijai pavadinti įvesta ar naujai sureikšminta sąvoka. Tai liudytų analogiškai atsiradę terminai – rus. *vera*, lenk. *wiara*, kurie yra lotynizmai, kilę iš krikštytojų atneštos ir propaguotos *vera religio* – „tikrosios religijos“ sampratos. Tad „tikėjimas“ greičiausiai yra lietuviška lenkiško lotynizmo kalkė. Latvių atitikmuo *ticejums* čia nepadeda. Nėra duomenų, ar tas pats žodis religijai apibūdinti vartotas ir anksčiau, nes lietuvių kalboje randame dar ir žodžius „pamaldumas“, „garbinimas“, „aukavimas“ ir pan.“ (Beresnevičius 2004: 38).

NMK 1848 21, *tykra* ×***Wiera*** *S. Katalykyszka* NMK 1848 43, ×***wiera*** *Christaus Pono* PK 1828 29, ×***wiera*** *giwa* MRK 1869 22, ×***wiera*** *kataliku* MRK 1869 113, ×***Wiera*** *krikszczioniska* SK 1803 15, ×***wiera*** *Krikszczioniszka* PK 1828 41, ×***Wiera*** *krikszczioniszka* TK 1861 10, ×***wiera*** *Krykszczionyszka* NKKK 1847 76, ×***wiera*** *Krykszczionu* MKD 1845 13, ×***wiera*** *nepakrutinta*[80] MRK 1869 23, ×***wiera*** *S.* MLSK 1852 75, DEK 1855 [1873] 23, ×***wiera*** *szwenta Katalikiszka* MLSK 1852 29, ×***Wiera*** *Szwenta Kriksćioniszka* SK 1803 13, ×***Wiera*** *Szwenta kriksćioniszka* TK 1861 7, ×***wiera*** *szwęta katalikiszka Rima* TK 1856 30, ×***wiera*** *Szwęta* NKKK 1847 V, ×***Wiera*** *Szwęta* NMK 1848 36, ×***wiera*** *wisotine* KK 1854 6, *wisotina* ×***wiera*** MRK 1869 21. Čia *tikėjimas* ir *viera* vartojami ne tik įvardijant dieviškąsias dorybes, bet ir kalbant apie tikinčiojo tikėjimo veiksmą, kartu tikybos pripažinimą, išpažinimą ir skleidimą. Tikėdamas žmogus tarsi glaudžiasi prie Dievo ir priima tai, ką Dievas sako, apreiškia. Taigi „tikėjimas yra ryšys su Dievu ir pritarimas Dievo apreikštai tiesai. Žodis „tikėti“ šiandien dažnai neteisingai suprantama kaip kažkas neapibrėžto, įsikalbėto, neturinčio realios reikšmės gyvenimui. Tikėjimas nėra savitaiga ar tiesiog psichologinė būsena. Tikėjimas yra žmogų su Dievu jungiantis ryšys, kuriuo kaip tiltu perduodama gelbstinti Dievo malonė: Jėzus ištiesia ranką su dovana, žmogus priima ją, o žmogaus tikėjimas yra juos sujungęs tiltas“ (Lukaševičius 2009: 23).

Katekizme *Moksłas krykszczionyszkas dydesis* sinonimiškai vartojami terminai *viera* ir *religija*: ***Religia*** *(arba* ×***wiera****)* MKD 1845 162, ***Religije*** *arba* ×***Wiera*** MKD 1845 11, ×***Wiera*** *arba* ***Religije*** MKD 1845 11: *prigimta* ×***wiera*** *arba* ***Religija*** MKD 1845 12, *prygimta* ***Religia*** *arba* ×***wiera*** MKD 1845 14, plg. ***Religia*** MKD 1845 158, ***Religija*** KK 1854 45 (‘tikėjimas, kad egzistuoja antgamtinės jėgos (Dievas ar dievai,

[80] *Nepakrutinamas* ‘tvirtas’.

dvasios ir pan.), tuo tikėjimu pagrįsti moraliniai principai ir apeigos', lot. *religio*).

Antra dieviškoji dorybė yra viltis (lot. *spes*): ***Viltis*** TK 1865 37, ***wiłtis*** MRK 1869 144, ***wiltis*** L 1860 21, RM 1862 [1878] 18, ***вилътисъ*** TK 1865 3 ('tikėjimas, kad išsipildys, ko laukiama, pasikliovimas'). Ji vadinama ir svetimybe *nodieja*: ×***nodieis*** KK 1854 87, ×***Nodieja*** MKD 1845 134, KK 1854 43, ×***nodieja*** PK 1828 13, KK 1854 49, ×***Nodieje*** MLSK 1852 85, ×***nodieje*** NMK 1848 34, DEK 1855 [1873] 27 ('viltis', lenk. *nadzieja*, brus. *надзея*). Ši dorybė įvardijama ir sinonimiškai: ×***nodieia*** *arba* ***wiltis*** PK 1828 46, ×***nodieje*** *arba* ***wilti*** DEK 1855 [1873] 14, ×***Nodieje*** *arba* ***Wilti*** MKD 1845 133, ***wiltis*** *arba* ×***nodeia*** PK 1828 38. Dviejuose katekizmuose randame ***Nusitikejimas***[81] ***(Wiltis***, ×***Nodieja)*** KK 1863 35, ***Nusitikkejimas*** ***(***×***Nadeja***, ***Wilti)*** MKKK 1844 43. Katekizmuose vartojama ir sudėtinių terminų, kurių pagrindiniais dėmenimis eina aptarti vienažodžiai terminai: *Krykszczioniszka* ×***nodieje*** MLSK 1852 86, ***wiłtis*** *iszganima* MRK 1869 143, ***wiłtis*** *krikszczioniszka* MRK 1869 144, ***wyltis*** *ateima Iszganitoje* MKD 1845 48, ***wyltis*** *tykra* MKD 1845 35, *крикщіонишка* ***Вилътисъ*** TK 1865 37. Kaip rašoma *Katalikų Bažnyčios Katekizme*, „vilties dorybė atitinka laimės troškimą, kurį Dievas įdėjo į kiekvieno žmogaus širdį; ji apima visas viltis, kurios tik įkvepia žmonių veikimą; ji jas išgrynina, nukreipdama į Dangaus karalystę; ji saugo nuo nevilties; palaiko, kai jaučiamės apleisti; atveria širdį laukti amžinosios laimės" (KBK 1997: 384).

Trečia dieviškoji dorybė – ***Meayłe*** SK 1803 15, TK 1861 10, ***Meilê*** KK 1863 14, ***Meile*** MKKK 1844 14, KK 1863 35, ***meyle*** PK 1828 39, ***Mejle*** NKKK 1847 86, MLSK 1852 85, ***mejle*** MLSK 1852 42, RM 1862 [1878] 19, TK 1865 50, ***мейле*** TK 1865 3 ('prisirišimo jausmas, atsidavimas', lot. *caritas*). Ši

[81] *Nusitikėjimas* 'tikėjimas, viltis'.

dorybė yra „didžiausia, visas kitas galias įkvepianti ir dieviškuoju gyvenimu pripildanti energija“ (JK 2011: 176).

Dieviškųjų dorybių lietuviški pavadinimai vartojami jau pirmuosiuose rašto šaltiniuose.

Šventosios Dvasios dovanų pavadinimai

Dorybes papildo ir patobulina septynios Šventosios Dvasios dovanos: ***dowana Dwases Szwętos*** PK 1828 39, ***dowana Dwasios Szwentos*** MLSK 1852 90, RM 1862 [1878] 17, ***dowena Dwases S.*** DEK 1855 [1873] 15, ***dowena Dwases Szwętos*** NMK 1848 15, ***dowina Dwases Szwentos*** MRK 1869 91, ***довина Двасесъ Ш.*** TK 1865 30, ***Дована Двасіосъ Ш.*** MSR 1867 9, kurias Šventoji Dvasia suteikia tikintiesiems. Šv. Paulius rašo: „Antai vienam Dvasia suteikia išminties žodį, kitam ta pati Dvasia – pažinimą, kitam – tikėjimą toje pačioje Dvasioje, kitam – gydymo dovaną toje vienoje Dvasioje, kitam – stebuklingus darbus, kitam – pranašavimą, kitam – dvasių atpažinimą, kitam – įvairių kalbų dovaną, kitam – kalbų aiškinimą“ (ŠR 2009: 2408). Taigi tos dovanos – tai *išmintis, supratimas, patarimas, tvirtumas, žinojimas*[82]*, maldingumas, Dievo baimė* (KBK 1997: 388). Jos padeda tikintiesiems gyventi.

Išminties dovana katekizmuose įvardijama lietuviškais terminais ***iszmintes*** DEK 1855 [1873] 14, ***iszmintis*** DEK 1855 [1873] 15, MRK 1869 91, ***iszmintys*** MLSK 1852 90, ***ишминтисъ*** TK 1865 31 (‘išmanymas, protingumas, gudrybė’): ***Iszmintis*** *Diewo* MKKK 1844 3, ***iszmintis*** *Krikszcźioniszka* SK 1803 11, ir ***Iszmanimas*** MSRL 1828 8, ***Yszmanimas*** NMK 1848 15, ***Ишманимасъ*** MSR 1867 9 (‘išmintis’) bei ***iszmintibe*** PK 1828 13 (‘išmintis, išmintingumas’), supratimo dovana – savos kilmės terminais ***protas*** PK 1828 39, MLSK 1852 90, DEK 1855 [1873] 15, RM 1862 [1878] 17, MRK 1869 91, ***протасъ*** TK 1865 31 (‘išmanymas’),

[82] JK 2011 yra *pažinimas*, o ne *žinojimas* (JK 2011: 176).

Mądribe NMK 1848 15, ***Мондрибе*** MSR 1867 9 (‘išmintis, gudrybė’) ir ×***razumas*** MKD 1845 9, MLSK 1852 40, KK 1854 42 (‘protas, išmintis’, brus. *розум*, lenk. *rozum*), patarimo – skoliniais ×***Paroda*** NMK 1848 15, ×***paroda*** PK 1828 39, MLSK 1852 90, ×***Парода*** MSR 1867 9 (‘patarimas, pamokymas’, lenk. *porada*, brus. *парада*) ir ×***roda*** KK 1854 42, DEK 1855 [1873] 15, RM 1862 [1878] 17, MRK 1869 91 (‘patarimas’, brus. *рада*, lenk. *rada*): *ewangeliszka* ×***Roda*** KK 1863 36, *gera* ×***roda*** PK 1828 78, ×***Roda*** ×*Ewangeliczn*as KK 1854 110, ×***roda*** ×*Ewangieliczna* MKD 1845 153, ×***roda*** *S. Ewangielios* MKD 1845 152. Kai kuriuose katekizmuose slavybė *roda* vartojama sinonimiškai su lietuvišku žodžiu *patarmė* (‘patarimas’): ×***рода*** *арба* ***патарме*** TK 1865 31, ***patarme*** *arba* ×***roda*** MRK 1869 225, dar rasta ***patarme*** *Ewanelios* MRK 1869 225, ***патарме*** *Евангелііосъ* TK 1865 115. Šventosios Dvasios dovana tvirtumas vadinamas ***stipribe*** DEK 1855 [1873] 15, RM 1862 [1878] 17, MRK 1869 91, ***styprybe*** MLSK 1852 90, ***Stypribe*** NMK 1848 15, ***Стиприбе*** MSR 1867 9 (‘fizinė jėga, stiprumas’), taip pat ***нарсуму*** TK 1865 31 (‘smarkumas’), o žinojimas įvardijamas terminu *mokslas*: ***moksłas*** KK 1854 42, MLSK 1852 90, DEK 1855 [1873] 15, RM 1862 [1878] 17, MRK 1869 91, ***Moksłas*** NMK 1848 15, ***Моксласъ*** MSR 1867 9 (‘žinių gavimas, mokymasis; žinios’) ir ***мокслумасъ*** TK 1865 31 (‘gabumas mokslui’). Dar viena dovana – maldingumas. Ji vadinama lietuviškais terminais ***diewogarbingumas*** MRK 1869 91 (‘pamaldumas’), ***девобаймингумасъ*** TK 1865 31 (‘pamaldumas’), ***Diewa tarniste*** MSRL 1828 8, ***Diewo-tarniste*** MLSK 1852 90, ***dwasiszkumas*** RM 1862 [1878] 17 ir hibridiniais vienažodžiais terminais ×***nobaźniste*** NKKK 1847 62, ×***Nobaźniste*** NKKK 1847 86, KK 1863 56, ×***Nobaźnyste*** KK 1863 36, ×***Nůbažnyste*** MKKK 1844 24 (‘pamaldumas, dievotumas’, lenk. *nobożność*, rus. *набожность*): *karszta* ×***Nůbažnyste*** MKKK 1844 38, ir ×***nobažnumas***

DEK 1855 [1873] 15, ×***nobaźnumas*** PK 1828 180 (‘pamaldumas, dievotumas’, lenk. *nobożność*), taip pat ×***Pabaźniste*** SK 1803 21, TK 1861 17, ×***pabazniste*** SK 1803 22, ×***pabažnisti*** KK 1854 42, ×***pabaźnumas*** PK 1828 70 (‘dievobaimingumas’, lenk. *pobożność*, plg. lenk. *pobożny*, dar plg. rus. *набожность*): *tykras* ×***pabažnumas*** MLSK 1852 93, *tykras* ×***pabaźnumas*** PK 1828 111, ×***Szwentabliwaste*** MKKK 1844 20, ×***Szwętabliwastys*** NMK 1848 15, ×***Швентабливастисъ*** MSR 1867 9 (‘dievobaimingumas’). Paskutinė Šventosios Dvasios dovana – *Dievo baimė*: ***Baime Diewo*** MKKK 1844 3, ***bayme Diewo*** PK 1828 164, ***bajme Diewa*** DEK 1855 [1873] 15, TK 1856 4, MRK 1869 91, ***bajme Diewo*** RM 1862 [1878] 17, ***bajme Pono Diewo*** MLSK 1852 90, ***bajmie Diewa*** KK 1854 42, ***Bajmy Diewa*** MKD 1845 142, ***Bajmy Pona Diewa*** NMK 1848 15, ***Bayty P. Diewa*** MSRL 1828 8, ***Баймы Ш. Дева*** MSR 1867 9. Ji dar vadinama ***нугонставимасъ***[83] ***Вешпатесъ*** TK 1865 31. Visos aptartos Šventosios Dvasios dovanos yra tam tikri įpročiai, kuriais žmogus tobulai ir lengvai paklūsta Šventajai Dvasiai. Šv. Tomas teigia, kad išminties, supratimo, pažinimo ir patarimo dovanos yra vertingesnės už tvirtumo, maldingumo ir baimės dovanas, nes pirmosios yra susietos su proto, o likusios – su norėjimo galiomis (Viluckas 2010: 3).

Šventosios Dvasios vaisių pavadinimai

Bažnyčios Tradicijoje minimi ir Šventosios Dvasios vaisiai – *meilė, džiaugsmas, taika, kantrybė, malonumas, gerumas, romumas, meilumas, ištikimybė, kuklumas, susivaldymas, skaistybė* (KBK 1997: 387). Meilė – tai Dievo meilės (lot. *amor Dei*) ir artimo meilės (lot. *amor proximi*) apraiška, nes pirmoji meilė negalima be antrosios. Todėl katekizmuose rasta ***meyle Diewo ir artimo*** PK 1828 74: ***Diewa Mejle*** NKKK 1847 20, ***Diewomejle*** NKKK 1847 IV, ***Meilê Diewo*** KK 1863 23,

[83] LKŽe *nuogąstauti* ‘būkštauti, baimintis, bijoti’.

Meile Diewo MKKK 1844 41, ***mejle Diewa*** DEK 1855 [1873] 14, MRK 1869 32, ***mejle Diewo*** RM 1862 [1878] 18 ir ***Artimo Meile*** MKKK 1844 54, KK 1863 36, ***Artyma mejle*** NKKK 1847 85, ***Meilê Artimo*** KK 1863 23, ***Meile Artimo*** MKKK 1844 4, ***meyle artimo*** PK 1828 70, ***mejle artyma*** NKKK 1847 20, MRK 1869 128, ***mejle artymo*** MLSK 1852 93. Rasta ir daugiau sudėtinių religijos terminų, kurių pagrindinis dėmuo yra žodis *meilė*: *krikszczioniszka* ***mejłe*** MRK 1869 140, *krykszćioniszka* ***mejle*** MLSK 1852 86, ***Meile*** *wisotine* KK 1863 24, ***mejłe*** *didiause* MRK 1869 129, ***mejłe*** *nejeszkąnti pełna* MRK 1869 133, ***mejłe*** *neprigimta* MRK 1869 129, ***mejłe*** *tikra* MRK 1869 133, ***mejłe*** *wajsinga* MRK 1869 130, ***mejłe*** *wisuotine* MRK 1869 134, *tewiszka* ***Meile*** KK 1863 8, ***крикщіонишка мейле*** TK 1865 50 ir kt.

Katalikams amžinasis gyvenimas paprastai asocijuojasi su amžina laime ir linksmumu, džiaugsmu, amžinu gyvenimu danguje: ***linksmibe*** PK 1828 39, ***Dziaugsmas*** NKKK 1847 86, ×***szczeste*** SK 1803 5 (‘laimė’, brus. *шчасце*, lenk. *szczęście*). Paprastosios kalbos žodžiai *laimė, linksmybė* terminizuojami ir junginiuose įgyja termininę reikšmę: *ąmźina* ***łinksmibe*** MRK 1869 127, *amźina* ***Linksmybê*** KK 1863 22, *amžyna* ***linksmibe*** MKD 1845 38, *amžina* ***Linksmybe*** *Danguje* MKKK 1844 44, ***linksmibe*** *amźyna* NKKK 1847 89; ***łajme*** *amžina* TK 1856 4 ir *amzina* ×***cziastis*** *danguy* SK 1803 30. *Laimė* – baltams būdingas žodis (Sabaliauskas 1990: 179), pasitaikantis XVI–XVII a. raštuose.

Šventosios Dvasios vaisiumi laikoma ir taika. Ji katekizmuose įvardijama iš slavų kalbų gautais žodžiais ×***pakaius*** PK 1828 39, ×***pakajus*** NKKK 1847 85, MLSK 1852 25, ×***пакаюсъ*** TK 1865 62 (‘ramybė’, lenk. *pokój*) ir ×***zgada*** KK 1854 101, ×***Zgada*** MKKK 1844 48 (‘santaika, santarvė’, brus. *згода*, lenk. *zgoda*).

Kantrybė – dar vienas Šventosios Dvasios vaisius: ***kąntribe*** MRK 1869 224, ***kantribe*** SK 1803 22, MKKK 1844 54,

MLSK 1852 93, ***kątribe*** PK 1828 39, ***Kątrumas*** NKKK 1847 86, ***kuntribie*** KK 1854 105 (‘galėjimas, įstengimas kentėti, kantrumas’). Gerumas katekizmuose įvardijamas terminais ***Geribe*** NKKK 1847 86, ***geribe*** PK 1828 39 (‘dorybė’); ***geradejiste*** PK 1828 12, ***Geradejyste*** KK 1863 54, ***geradieiste*** NMK 1848 38, ***giaradeiste*** SK 1803 19, TK 1861 15, ***giaradieistia*** KK 1854 24, ***Gieradejiste*** MKKK 1844 105, ***gieradejste*** MLSK 1852 25, ***gieradieista*** MRK 1869 31, ***gieradieiste*** MKD 1845 139, NKKK 1847 16, DEK 1855 [1873] 22, TK 1856 67 (‘geradarystė, geras darbas‘): ***gieradieiste*** *Diewa* MKD 1845 105, ***gieradieiste*** *dwasyszka* MKD 1845 117, ×***Gerdarimas*** KK 1863 38 (‘gero darymas, geras darbas‘) ir *geras* ***Darbas*** MKKK 1844 54, *geras* ***darbas*** PK 1828 72, NKKK 1847 V, *giaras* ***darbas*** MLSK 1852 58, DEK 1855 [1873] 14, *giaras* ***darbs*** TK 1856 19, *gieras* ***darbas*** MKD 1845 9, NKKK 1847 73, RM 1862 [1878] 18, ***герасъ дарбасъ*** TK 1865 4 bei ×*nůbažnas* ***Darbas*** MKKK 1844 47. *Katekizoje kataliku* darbas įvardijamas žodžiu ×***procie*** KK 1854 IV (‘darbas, triūsas’, lenk. *praca*). Rasta ir daugiau terminų, kurių pagrindiniu dėmeniu eina žodis *darbas*: ***darbas*** ×*miełaszirdingas dieł* ×*duszios* RM 1862 [1878] 19, ***Darbas*** ×*Mielaszirdingystes* MKKK 1844 54, ***darbas*** ×*miłaszirdingas diel* ×*duszes* DEK 1855 [1873] 15, ***darbas*** ×*miłaszirdingas diel kuna* DEK 1855 [1873] 15, ***darbas*** ×*miłaszirdingas* PK 1828 77, ***darbas*** ×*miłaszyrdingas dieł* ×*duszes* MKD 1845 323, ***darbas*** ×*miłaszyrdingas dieł kuna* MKD 1845 323, *diewobajmingas* ***darbas*** MRK 1869 162, *dwasiszkas* ***Darbas*** ×*Mielaszirdystes* KK 1863 24, *dwasiszkas* ***Darbas*** MKKK 1844 46, *gieras Kryszczionyszkas* ***darbas*** NKKK 1847 75, *kuniszkas* ***Darbas*** ×*Mielaszirdystes* KK 1863 24, *szwętas Krykszczionyszkas* ***darbas*** NKKK 1847 89, ***дарбасъ*** ×*милаширдистесъ* TK 1865 114 ir kt. Gerumo vaisių galima sieti ir su dosnumu: ***Důsnumas*** KK 1863 36, ***Důsnummas*** MKKK 1844 54 (‘nešykštumas, gailestingumas’).

Doram tikinčiajam Šventoji Dvasia dovanoja romumą: ***Romiste*** NKKK 1847 86 (‘romumas’), ***Romybe*** MKKK 1844 54 (‘romumas, nuolankumas’), kuris dar vadinamas ***Lengwaszirdiste*** *arba* ***Romybe*** KK 1863 36, ***Lengwaszirdyste*** *arba* ***Romybe*** MKKK 1844 54, ***Lengweszyrdibe****, arba* ***Romibe*** NKKK 1847 86, kuklumą, su kuriais susijęs nuolankumas ir nusižeminimas: ***nusiźeminimas*** PK 1828 49, KK 1863 32, ***nusižeminimas*** TK 1856 92 (‘pasidarymas nuolankiam, paklusniam’), ×***pakara*** MKKK 1844 24, MKD 1845 63, NKKK 1847 85, NMK 1848 19, MLSK 1852 92, KK 1854 105: ×***pakara****, arba* ***źemibe szirdies*** PK 1828 69 (‘nuolankumas, nusižeminimas’, lenk. *pokora*), ×***Pakarnyste*** MKKK 1844 54, KK 1863 61 (‘nuolankumas, paklusnumas’, plg. brus. *пакорны*, lenk. *pokorny*).

Šventosios Dvasios vaisius yra ×***wiernibe*** PK 1828 108 (‘ištikimybė’, plg. lenk. *wierność*), taip pat ×***Wiernumas*** KK 1863 36 (‘ištikimumas’, plg. lenk. *wierność*). Susivaldymas yra ne tik Šventosios Dvasios vaisius, bet ir viena iš pagrindinių dorybių (plačiau žr. skyrelyje *Žemiškųjų dorybių pavadinimai*).

Paskutinis Šventosios Dvasios vaisius – skaistybė: ×***Czistata*** NKKK 1847 86, ×***czistata*** PK 1828 39, KK 1854 105, TK 1856 57, RM 1862 [1878] 52, MRK 1869 179, ×***Czystata*** KK 1863 36, ×***czystata*** MKD 1845 174, MLSK 1852 92, ×***чистата*** TK 1865 111 (‘nekaltybė, skaistybė’, lenk. *czystota*) ir ×***Czistibe*** NKKK 1847 85 (‘skaistumas, nekaltumas’, plg. brus. *чысты*, lenk. *czysty*).

Kiti dorybių pavadinimai

1800–1882 m. išleistuose katekizmuose rasta ir kitų dorybių pavadinimų. Galima paminėti tobulumą: *krikszczioniszka* ***Tobulyste*** KK 1863 35; ×***idiemnaste*** MRK 1869 224: ×***idiemnaste*** *arba* ×***doskonałastis*** *krikszczioniszka* MRK 1869 224 (‘tobulybė’), ir ×***doskonałaste*** MKD 1845 93, ×***doskonałastia*** KK 1854 22 (‘tobulumas’, lenk. *doskonałość*).

Bažnyčia nuo seno moko mus būti gailestingus ir dosnius. Gailestingumas 1800–1882 m. katekizmuose įvardijamas nelietuvišku žodžiu ×***miełaszirdiste*** SK 1803 15, DEK 1855 [1873] 16, TK 1861 10, ×***Miełaszirdiste*** TK 1861 15, ×***Mielaszirdystê*** KK 1863 IV, ×***Mielaszirdyste*** MKKK 1844 5, ×***miełaszyrdiste*** NMK 1848 17, MLSK 1852 25, ×***miłaszirdiste*** PK 1828 14, TK 1856 28, RM 1862 [1878] 25, MRK 1869 293 (‘gailestingumas’, lenk. *miłosierdzie*, plg. lot. *misericordia*): ×***Mielaszirdingyste*** *Diewo* MKKK 1844 5, ×***miełaszyrdiste*** *Diewa* NMK 1848 32, ×***miłaszirdiste*** *Diewa* TK 1856 48, ×***miłaszirdisti*** *Diewa* MRK 1869 144, ×***milaszyrdisty*** *Diewa* MKD 1845 17, o dosnumas – įvairios kilmės terminais: ***доснумасъ*** TK 1865 111, MRK 1869 223, ***doslibe***, *arba* ***duosningiste***[84] PK 1828 69 ir ×***nieskupumas*** KK 1854 105 (‘nešykštumas’, plg. brus. *нескупы*, lenk. *nieskąpy*). Iš lenkų kalbos išsiverstas žodis *mielaširdystė* nuo seno vartojamas religiniuose tekstuose. Jį randame jau M. Mažvydo tekstuose. Tai vertinys iš lot. *misericors* ‘gailestingas, gailiaširdis, atlaidus’ arba, kaip rašo čekų etimologė Žofie Šarapatková, iš sen. aukšt. vok. *miltherzi* ‘gailestingas, gailiaširdis’ (Šarapatková 2012: 218).

1800–1882 m. katekizmuose rasti žmogiškųjų, dieviškųjų ir kitų dorybių pavadinimai įvardijami lietuviškais žodžiais, vertiniais ir svetimybėmis. Svetimybės vartojamos sinonimiškai, kai kuriais atvejais pirmenybę teikiant joms, o ne savos kilmės žodžiams. Didžioji dalis Šventosios Dvasios dovanų ir vaisių pavadinimų yra lietuviški, vos vienas kitas laikytinas svetimybe.

---

[84] LKŽe *doslybė* ‘dosnybė, dosnumas’, *duosningystė* ‘dosnumas’.

NUODĖMIŲ IR YDŲ PAVADINIMAI

Kaip rašoma 1878 m. išleistame *Rimo moksle*, nuodėmė, tiksliau – ***nusidėjimas*** yra „parźengimas prisakimu Wieszpaties Diewo ir Baźniczios isz luosos walos“ (RM 1862 [1878] 33). Taigi prie šios grupės priskiriami terminai, kuriais įvardijamas tam tikras nusižengimas poelgiu ar veiksmu Dievui. Nuodėmė yra žodis, veiksmas ar ketinimas, troškimas, kuriais žmogus sąmoningai ir laisva valia pažeidžia tikrąją Dievo nustatytą tvarką. Bandant suprasti, kas yra *nuodėmė*, kaip rašoma *Katalikų Bažnyčios Katekizme*, pirmiausia reikia pripažinti „gilų žmogaus ryšį su Dievu“ (KBK 1997: 87). Tik žinant, „kas Dievo buvo skirta žmogui, galima suprasti, kad nuodėmė yra piktnaudžiavimas laisve, kurią Dievas suteikė asmenims, sukurtiems tam, kad jie mylėtų Dievą ir vienas kitą“ (KBK 1997: 87).

Nors XIX a. pirmų aštuonių dešimtmečių katekizmuose lietuviško termino *nuodėmė* nėra, randame kitų savos kilmės terminų. Dažniausiai vartojamas terminas *nusidėjimas*: ***nusideijmas*** SK 1803 18, ***nusideijmas*** TK 1861 13, ***nusideimas*** MKKK 1844 5, MRK 1869 55, ***nusidejimas*** PK 1828 13, L 1860 22, RM 1862 [1878] 21, ***nusidieimas*** NKKK 1847 46, MRK 1869 50, ***nusydieimas*** MKD 1845 223, DEK 1855 [1873] 35, ***nusidiejemas*** TK 1856 20, ***nusydiejimas*** MSRL 1828 12, ***nusidiejimas*** MRK 1869 87, ***nusiidieimas*** DEK 1855 [1873] 24, ***нусидеимасъ*** TK 1865 29 (‘prasižengimas, nuodėmė’), dar randame ***nuopolis*** SK 1803 23, TK 1861 19, ***nuopuolis*** TK 1856 48, ***nupuolis*** TK 1856 19 (‘nusikaltimas, nuodėmė’) ir ***nupuolimas*** KK 1854 25 (‘nusikaltimas, nusižengimas’). ‘Nuodėmės’ reikšme katekizmuose vartojami ir žodžiai ***парженгимасъ*** TK 1865 104 (‘nuodėmė’) bei ***prasikaltinimas*** PK 1828 175 (LKŽe *prakalsti* ‘nusidėti’), plg. ***paržęngimas*** *prisakima Wieszpaties* MRK 1869 49, ***perźengimas*** *prisakimo* RM 1862 [1878] 30.

Už lietuviškus terminus kur kas dažnesnis visuotinai XVIII–XIX a. religijos raštuose įsitvirtinęs svetimos kilmės terminas *griekas*: ×***grekas*** GDG 1862 [1878] 4, ×***griekas*** SK 1803 13, PK 1828 13, MSRL 1828 12, NKKK 1847 10, MLSK 1852 37, KK 1854 15, DEK 1855 [1873] 24, TK 1861 17, RM 1862 [1878] 18, MRK 1869 46, ×***Griekas*** MKKK 1844 4, NMK 1848 20, ×***Grieks*** KK 1863 4, ×***grieks*** TK 1856 7, ×***грѣкасъ*** TK 1865 15, MSR 1867 27 (‘nuodėmė’, lenk. *grzech*, plg. rus. *грех*, taip pat la. *grēks*, pr. *grīka*; LKEŽDB).

Atidžiai ištyrinėjus medžiagą, matyti, kad nuodėmių yra labai įvairių, todėl katekizmuose gausu rūšinių terminų, kurių pagrindiniu dėmeniu eina aptarti vienažodžiai terminai. Dviejuose katekizmuose ‘nusidėjimo, nuodėmės’ reikšme vartojami hibridinės darybos terminai ×***sugriesziimas*** MRK 1869 145 ir ×***Susigrieszijimas*** KK 1863 25, plg. LKŽe ×*sugriešyti* – bažn. ‘nusidėti, nusikalsti’.

Pirmiausia čia aptariami terminai, kuriais nusakomas nuodėmės sunkumas. 1800–1882 m. katekizmuose *sunkioji nuodėmė* įvardijama tokiais dvižodžiais terminais: *sunkus* ***nusidejimas*** RM 1862 [1878] 33, *sunkus* ***nupuolimas*** MKD 1845 46 ir *sunkus* ×***griekas*** PK 1828 5, DEK 1855 [1873] 31, *sunkus* ×***Grieks*** KK 1863 4, *sunkus* ×***grieks*** TK 1856 9, *сункусъ* ×***грѣкасъ*** TK 1865 28 ir ×*griekas* ***sunkus*** DEK 1855 [1873] 32. Sunkioji nuodėmė katekizmuose sinonimiškai vadinama *smertelnu grieku*: ×***griekas*** ×*smertelnas*[85] MLSK 1852 81, DEK 1855 [1873] 24, MRK 1869 88, ×***Griekas*** ×*Smertelnas* MKKK 1844 16, ×***griekas*** ×*smertelnas* PK 1828 66, ×***grieks*** ×*smertelns* TK 1856 15 ir ×*smertelnas* ×***Griekas*** KK 1863 22, ×*smertelnas* ×***griekas*** MLSK 1852 37, MRK 1869 92, ×*smertelnas* ×***Grieks*** MKKK 1844 55, ×***грѣкасъ*** ×*смертельнасъ* TK 1865 104, arba *didžiuoju*

[85] ×*Smertelnas* ‘labai didelis, sunkus, mirtinas (apie nuodėmę)’, lenk. *śmiertelny* ‘mirtinas’.

grieku: *didis* ×***griekas*** MRK 1869 208, *didis* ×***Grieks*** MKKK 1844 55, *didysis* ×***Griekas*** KK 1863 34, *Dydys* ×***griekas*** NKKK 1847 75 ir ×***griekas*** *didisis* DEK 1855 [1873] 13, RM 1862 [1878] 16, ×***griekas*** *dydysis* MKD 1845 178, ×***grieks*** *didesis* TK 1856 55, ×***грѣкасъ*** *дидисъ* TK 1865 6. *Moksle Rima-Kataliku* sinonimiškai vartojamas terminas *bajsiausias* ×***griekas*** MRK 1869 69. Savos kilmės terminų *mirtina nuodėmė* ir *didžioji nuodėmė* kalbamo laikotarpio katekizmuose nėra. Rasta atvejų, kai jungtuku *arba* jungiami sinoniminiai dvižodžių terminų, kuriais įvardijama *sunkioji nuodėmė*, dėmenys: *didelis arba* ×*smertełnas* ×***griekas*** MLSK 1852 91, ×***griekas*** *didisis, arba* ×*smertełnas* MLSK 1852 92, ×***griekas*** *sunkus arba* ×*smertełnas* DEK 1855 [1873] 31, ×***griekas*** *sunkus, arba* ×*smertelnas* PK 1828 66, ×***grieks*** ×*smertełns arba sunkus* TK 1856 10, ×***grieks*** *sunkus arba* ×*smertełns* TK 1856 10. Tik viename šaltinyje pagrindiniu dėmeniu eina lietuviškas žodis *nusidėjimas*: *didis arba* ×*smertinis*[86] ***nusidejimas*** RM 1862 [1878] 33. Kaip matyti iš pavyzdžių, pirmenybė teikiama savos kilmės dėmenims *didelis, didysis* ir *sunkus*. Rasta atvejų, kai *sunkioji nuodėmė* katekizmuose įvardijama trižodžiais terminais *didis* ×*smertełnas* ×***griekas*** MRK 1869 132 ir ×***Griekas*** ×*Smertelnas dydisis* NMK 1848 15.

Katekizmuose yra lietuviškų terminų, kuriais įvardijama sunkioji nuodėmė *žmogžudystė*: ***uźmuszimas*** RM 1862 [1878] 17, ***uzmuszims*** TK 1856 68 (‘nužudymas’): ***uźmuszimas*** *Kristaus Jezaus* MRK 1869 42, ***uźmuszimas*** ×*Messiosziaus* MRK 1869 62, ***uźmuszymas*** *Chrystusa Pona* NMK 1848 39, ***tycze užmuszymas*** MLSK 1852 93, taip pat ×***razbajninkiste*** NKKK 1847 70 (‘žmogžudystė’, plg. lenk. *rozbójnik*, brus. *разбойнік*). Kaip žinome, penktas Dievo įsakymas sako: „Nežudyk“.

---

[86] ×*Smertinis* ‘priartinantis mirtį, susijęs su mirties pavojumi’, lenk. *śmiertelny* ‘mirtinas’.

Sunkioji nuodėmė atskiria žmogų nuo Dievo, nes jos objektas yra labai svarbus dalykas. Be to, ji padaroma visiškai sąmoningai ir laisva valia. Priešinga šiai nuodėmei yra *lengvoji nuodėmė*. 1800–1882 m. katekizmuose apstu įvairių jos įvardijimų. Tai ir ×***griekas*** *lęgwas* PK 1828 67, ×***griekas*** *lengwas* DEK 1855 [1873] 32, ir *maźas* ×***Griekas*** KK 1863 16, *maźas* ×***griekas*** NKKK 1847 75, *mažas* ×***Grieks*** MKKK 1844 55, *мажасъ* ×***грѣкасъ*** TK 1865 28, ir *kasdieninis* ×***griekas*** MRK 1869 208 – ×***griekas*** *kasdieninis* MRK 1869 208, ×***griekas*** *każdieninis* MLSK 1852 76, ir ×***griekas*** ×*nesmertełnas*[87] MLSK 1852 91, ×***grieks*** ×*pawszednas*[88] TK 1856 11 – ×*pawszednas* ***grieks*** TK 1856 11. Ši nuodėmė įvardijama ir dvižodžiais terminais, kurių šalutiniai dėmenys yra sinoniminiai. Jie jungiami jungtuku *arba*, rašomi skliaustuose, atskiriami kableliu: *atleistinas arba lengwesnis* ×***Griekas*** KK 1863 33, ×***griekas*** *lęgwas, arba maźas* PK 1828 66, ×***grieks*** *lęgwesnis arba* ×*pawszednas* TK 1856 10, *lengwesnis arba atleistinas* ×***Griekas*** KK 1863 34, *maźas (*×*pauszednus)* ***griekas*** MRK 1869 132, *mažesnis arba* ×*nesmertełnas* ***griekas*** MLSK 1852 91, *mažas arba kasdieninis* ×***griekas*** TK 1865 104, plg. *maźas kasdieninis* ×***griekas*** MRK 1869 87. Vos dviejuose katekizmuose vartojami tik lietuviški dvižodžiai terminai *lengwas* ***nusidejimas*** RM 1862 [1878] 34, *maźas* ***nusidejimas*** RM 1862 [1878] 33, *mažas* ***nusidieimas*** DEK 1855 [1873] 24.

Dar viena nuodėmių pavadinimų grupė – svetimos nuodėmės: „***Grieku swetimu*** wadinam pikta darba, kurin ne mes patis darom, bet par kita piłdom aną, ar taj kitiems padedam kokiunorint budu pritardamis“ (TK 1856 17–18). 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose jos vadinamos *swetimu* ×***grieku*** MRK 1869 218: ×***Griekas*** *swetimas* KK 1863 34, ×***griekas*** *swetimas* PK 1828 65, MKD 1845 323, DEK 1855 [1873] 14, RM 1862 [1878] 35, MRK 1869 211, ×***griekas*** *swetymas* MLSK 1852 94,

[87] ×*Nesmertelnas* ‘nemirtinas’, lenk. *nieśmiertelny*.

[88] Plg. lenk. *powszedni* ‘kasdienis, kasdieninis’.

×***Griekas*** *Swetymas* NMK 1848 17, ×***grieks*** *swetims* TK 1856 17, *swetimas* ×***Griekas*** KK 1863 IV, ×***грѣкасъ*** *свѣтимасъ* TK 1865 106. Svetimą nuodėmę, kaip rašoma katekizmuose, padaro tas, kuris kitą pastato į pavojų nusidėti. Ši nuodėmių rūšis minima ne visuose katekizmuose.

Nuodėmės vadinamos daromosiomis: *[*×***griekas*** *daromasis]* „ira tas, kuris dabar nuog musu isz geros wales esti padaritas“ (PK 1828 65): *daromas* ×***griekas*** NKKK 1847 38, *daromasis* ×***Grieks*** MKKK 1844 27, *daroms* ×***grieks*** NKKK 1847 75 ir ×***griekas*** *daromasis* DEK 1855 [1873] 31, taip pat ×***грѣкасъ*** *мусу патю* TK 1865 106, ×***griekas*** *sawasis* PK 1828 65, *musu patiu darba* ×***griekas*** TK 1856 8.

Pirmas Dievo įsakymas teigia „Neturėk kitų dievų, tik mane vieną“. Nuodėmių atsiranda, kai šio įsakymo nesilaikoma. Katekizmuose minima ***bediewiste*** TK 1856 69[89], ***netikejimas*** KK 1863 25, ***netikieimas*** MRK 1869 22, ***Netikējimas*** MK 1873 9, ***Netikkejimas*** MKKK 1844 47, ***netykieimas*** NKKK 1847 100, ***нетикѣмасъ*** TK 1865 56 (‘religingumo, tikėjimo stoka’): *Diewo* ***netykeimas*** MLSK 1852 61 ir ***netikieimas*** *i Kristu* MRK 1869 42. ‘Klaidingo tikėjimo, erezijos’ reikšmėmis vartojami hibridinės darybos terminai ×***newiera*** MLSK 1852 61 ir ×***Paklidwiera*** MKKK 1844 47, ×***Paklydwiera*** KK 1863 25. Garbinant įvairius stabus, nusižengiama pirmam Dievo įsakymui: ×***stowiłu garbinimas*** MRK 1869 147 ir ***гарбинимасъ*** ×***стовилу*** TK 1865 56, ***garbynimas*** ×***bałwonu***[90] MKD 1845 76, ***garbinimas diewaycziu*** *arba* ×***bałwonu*** PK 1828 88–89, taip pat ×***Balwonyste*** MKKK 1844 47, KK 1863 25 (‘stabų garbinimas’) ir ×***bałwochwalstwa*** KK 1854 100 (‘stabų gyrimas, garbinimas’, plg. lenk. *chwalić* ‘girti’). Dar katekizmuose randame ×***Bałwona*** *służiimas*[91] NKKK 1847 78.

---

[89] Žodis *bedievystė* randamas K. Sirvydo, F. Kuršaičio ir kt. žodynuose.

[90] ×*Balvonas* ‘stabas, dievaitis’, brus. *баўван*.

[91] ×*Slūžijimas* ‘tarnavimas’, plg. lenk. *służyć*, brus. *служыць*.

Septintas Dievo įsakymas sako „Nevok“, todėl nuodėme laikytina ir vagystė: ***wagiste*** PK 1828 93, NKKK 1847 27, MLSK 1852 65, TK 1856 37, KK 1863 30, MRK 1869 182, ***wagyste*** MKKK 1844 49, ***вагюсте*** TK 1865 63 (‘nusikalstamas turto pasisavinimas’): *smulke* ***wagiste*** MRK 1869 184.

Aštuntas Dievo įsakymas skelbia: „Nekalbėk netiesos“ (LM 1984: 44). Taigi nuodėme laikytinas ir tiesos slėpimas, nuslėpimas arba iškraipymas, taip pat nepagrįstas arba sąmoningai iškreipiamas kalbėjimas apie kitus žmones, sunkiai patikrinamų, pramanytų, nepalankių apie juos žinių skleidimas, įvairūs gandai. Katekizmuose tai nusakoma įvairiais lietuviškos kilmės terminais: ***apgawimas*** PK 1828 11, MKKK 1844 49, MLSK 1852 65, MRK 1869 183 (‘suklaidinimas, apsukimas’), ***apmeławimas*** PK 1828 91 (‘melas, melagystė’); ***mełagiste*** MLSK 1852 65, MRK 1869 187, ***melagiste*** PK 1828 11, MKKK 1844 49, KK 1863 6, ***miałagistia*** KK 1854 101 (‘melas, neteisybė’); ***neteisybe*** MKKK 1844 49, ***neteysibe*** SK 1803 15, ***netejsibe*** NKKK 1847 24, RM 1862 [1878] 12 (‘netiesa, melas’), *neteisus* ***ludijimas*** SK 1803 16, *neteysingas priesz artima* ***łudijimas***, *arba* ×***świedczijimas*** PK 1828 94[92], taip pat ***apkałbos*** MLSK 1852 65 (‘liežuviai, blogos kalbos’), MRK 1869 188, ***apkałbejimas*** PK 1828 92, MLSK 1852 65 (‘apkalba, šmeižtas’). Meluojant, sakant viena, o darant kita, taip pat nusižengiama Dievo įsakymams, tad veidmainiauti tikintieji neturėtų: ***weidmainyste*** MKKK 1844 47, KK 1863 30, ***wejdmajniste*** MRK 1869 187 (‘veidmainiškas elgimasis, apsimetimas; šventeiviškumas’).

Neapykanta – tai meilės priešybė, nuodėmė: ***neapikąnta*** MRK 1869 31, ***neapikanta*** MKKK 1844 48, RM 1862 [1878] 52, ***neapikąta*** TK 1856 61, ***Neapykanta*** KK 1863 9, ***неапикоита*** TK 1865 61 (‘priešiškumo jausmas, neapkentimas’): ***neapikąnta*** *Diewa* MRK 1869 146, ***neapikanta*** *Diewo*

[92] ×*Šviedčijimas* – hibridinis žodis, plg. LKŽe ×*sviečyti* ‘liudyti’, brus. *свечиць*, lenk. *swiadczyć*.

MKKK 1844 47, ***neapkąta*** *Diewo* PK 1828 89, ***неапиконта*** *Вешнатесъ* TK 1865 56; ***Neapkentimas*** MKKK 1844 7 (‘nemėgimas’).

Krikščionybė smerkia burtus, kerus, magiškus ar ritualinius veiksmus ir gestus, kuriais, siekiant gero arba blogo, norima paveikti žmones, gamtos reiškinius, numatyti ateitį ir pan., būdingus pirmykščiams tikėjimams. Todėl katekizmuose dažnai minimas žodis ***burtai*** NKKK 1847 78, KK 1854 100, MRK 1869 148, ***буртай*** TK 1865 56 (‘kas nors magiško; prietarai’), taip pat ***Burtininkyste*** MKKK 1844 47 (‘burtininkavimo teorija ir praktika, magija’), ***жинявимасъ*** TK 1865 56 (‘pranašavimas, būrimas’) ir ***Žynyste*** MKKK 1844 47 (‘žyniavimas, burtininkavimas’). Tikėjimas sapnais, burtais, raganavimu ir panašiais dalykais vadinamas terminais ***niektikieimas*** MRK 1869 148 (‘tikėjimas burtais, prietarais’) ir ×***Priewiera*** KK 1863 25 (‘prietaras’, plg. rus. *вера*, lenk. *wiara*). Burtai vadinami ir lenkybe *čėrai*: ×***czerai*** MLSK 1852 61, KK 1854 100 (‘burtai’, lenk. *czar*), taip pat ×***zabobonais*** KK 1854 100, ×***Zoboboney*** SK 1803 4 (‘prietarai’, lenk. *zabobony*): ×***zababonai*** *arba* ***burtai*** MLSK 1852 61, ×***zababonay***, *arba* ***burtay*** PK 1828 88–89, ×***zababonas*** *arba* ***bourtos*** MKD 1845 136. *Moksle Rima-Kataliku* ‘burtų’ reikšme vartojama tarmybė *štikailis*: ***sztikajlis*** MRK 1869 61.

Ievos ir Adomo padaryta nuodėmė – nuo gero ir pikto pažinimo medžio paragavo uždrausto vaisiaus – katekizmuose įvardijama įvairiais savos kilmės terminais. Pirmiausia minėtini sudėtiniai terminai su dėmeniu *nusidėjimas*: ***nusidejimas pirmgimtinis*** *arba* ×***pradźiogriekis*** RM 1862 [1878] 30, ***nusidejimas pirmuju źmoniu*** RM 1862 [1878] 30, ***pirmgimtinis nusidejimas*** RM 1862 [1878] 32, taip pat su dėmeniu *nupultis:* ***nupultis pirmuju tiewu*** MRK 1869 54, ir *peržengimas*: ***pirmas peržengimas prysakimo*** MLSK 1852 49. Sudėtinių terminų, kuriais pavadinama pirmoji nuodėmė,

daugiausia rasta su dėmeniu *griekas*: ×***griekas*** *Adoma ir Jewas* KK 1854 26, ×***griekas*** *pirmagimis* KK 1854 28, ×***griekas*** *pirmgimis* MLSK 1852 49, ×***griekas*** *pirmgimtinis* PK 1828 17, ×***griekas*** *pirmutinis* KK 1854 25, DEK 1855 [1873] 31, TK 1856 8, MRK 1869 51, ×***griekas*** *pirmutynis* MKD 1845 14, ×***Griekas*** *prigimtasis* KK 1863 10, *пригимтинисъ* ×***грѣкасъ*** TK 1865 103, *pirmutinis* ×***griekas*** MRK 1869 51, *pyrmotynes* ×***griekas*** MKD 1845 43, *pyrmuntynis* ×***griekas*** NMK 1848 39, *prigimtasis* ×***Griekas*** MKKK 1844 27, *prigimtasys* ×***griekas*** NKKK 1847 39, taip pat ×***griekas*** *arba* ***nusidejimas*** *Adomo ir Ewos* PK 1828 18, ×***грѣкасъ*** *пирмую гимдитою* MSR 1867 27. Dabar ši nuodėmė vadinama *gimtąja nuodėme*.

Katekizmuose šventų dalykų niekinimas įvardijamas vienažodžiu terminu *šventvagystė*: ***swentwagiste*** RM 1862 [1878] 12, GDG 1862 [1878] 4, ***szwęntwagiste*** MRK 1869 147, ***Szwentwagyste*** KK 1863 39, ***szwętwagiste*** PK 1828 181, TK 1856 87, ***szwintwagistia*** KK 1854 100, arba dvižodžiu terminu, kurio pagrindinis dėmuo yra slavybė *griekas*: ×***griekas*** *szwęntwagistes* MRK 1869 289, ×***griekas*** *Szwentwagistes* NKKK 1847 48 ir *szwętwagistes* ×***griekas*** TK 1856 26. LKŽe duomenimis, žodis *šventvagystė* vartojamas M. Daukšos *Postilėje*. S. Daukantas vartojo *šventvagybė*. Plačiai ir išsamiai šio termino kilmę aptaria J. Klimavičius straipsnelyje „Ką vagia šventvagiai?“ (Klimavičius 1998: 12). Šventvagystė – tarptautinis senųjų raštų vertinys, plg. lenk. *świętokradztwo*, rus. *святотатство* ir lot. *sacrilegium*. Vysk. M. Valančiaus katekizme *Mokslas Rima-kataliku* vartojamas terminas ***szwęntpirkimas*** MRK 1869 147, plg. lenk. *swiętokupstwo*. Tai, LKŽe duomenimis, neologizmas, vartojamas reikšme ‘bažnyčios tarnybų pirkimas, simonija’. Šis terminas taip pat yra vertinys iš lenkų kalbos.

1800–1882 m. katekizmuose yra ir daugiau nuodėmių pavadinimų, tačiau jie pavieniai, minimi vos viename ar

dviejuose katekizmuose: ×***abida*** PK 1828 10, TK 1856 49 (‘skriauda, nuoskauda, įžeidimas’, brus. *абіда*), ×***abida*** *arba* ×***kriwda*** PK 1828 93 (‘skriauda’, brus. *крывда*, lenk. *krzywda*), ***kersztas*** NKKK 1847 70, KK 1863 28 (‘sąmoningas padarymas kam pikto, norint atsilyginti už padarytą skriaudą, įžeidimą ir pan.’), ***kiejksmas*** MRK 1869 159 (‘keikimas; keikimo žodis’), ***nedoras darbas*** MRK 1869 35, ***nedoras giwenimas*** MRK 1869 71, ***piktas darbas*** PK 1828 23, ***пиктасъ дарбасъ*** TK 1865 65, ***piktos kałbos*** SK 1803 23 ir kt.

Didžiųjų nuodėmių (ydų) pavadinimai

Kaip rašoma *Katalikų Bažnyčios Katekizme*, „nusidedant stiprėja polinkis nusidėti; tuos pačius veiksmus kartojant nuodėmė tampa yda“ (KBK 1997: 392). Žmonių ydos yra susijusios su pagrindinėmis ir pavojingiausiomis nuodėmėmis: puikybe, gobšumu, gašlumu, rūstumu, pavydu, nesaikingumu valgant bei geriant[93] ir tingumu (arba visišku abejingumu). Termino *yda* 1800–1882 m. katekizmuose nėra. Vietoj jo vartojami jau minėti terminai *didysis, didelis griekas* ir pan.

Viena iš septynių didžiųjų nuodėmių yra puikybė (lot. *superbia*): ***puikybe*** PK 1828 51, ***pujkibe*** MLSK 1852 92, TK 1856 54, RM 1862 [1878] 16, MRK 1869 23, ***Pujkibe*** NMK 1848 15, ***Pujkybe*** L 1860 42, ***pujkibie*** KK 1854 112, ***Pujkibie*** KK 1854 22, ***pujkiby*** MKD 1845 322, ***puykibe*** PK 1828 68, ***пуйкибе*** TK 1865 111, MSR 1867 9 (‘išdidumas, pasipūtimas’). Kai kuriuose katekizmuose randame vartojant sinonimiškai su terminu *didyste* (‘išdidumas, puikybė’): ***пуйкибе (дидыстe)*** TK 1865 106, ***pujkibe (didiste)*** DEK 1855 [1873] 13 ir ***pujkibe*** *arba* ***didiste*** MRK 1869 211, taip pat su terminu *pasididžiavimas* (‘džiaugimasis pasipuikuojant’): ***Pujkibe****, arba* ***pasydydwziawymas*** NKKK 1847 76. Ši nuodėmė 1828 m. išleistame katekizme *Pawinnastes*

[93] 2013 m. išleistame *Liturginiame maldyne* ši yda vadinama *rajumu* (LM 2013: 50).

krikszczioniszkos vadinama savos kilmės terminu ***tusztibe*** PK 1828 72 (‘pasipūtimas’).

Godumo (lot. *avaritia*) yda įvardijama įvairios kilmės sinoniminiais vienažodžiais terminais: ***Gobejimas*** L 1860 42, ***гобеимасъ*** TK 1865 111 (‘godumas, gviešimasis, geidimas svetimų turtų ir pan.’), ***godulis*** MKD 1845 180 (‘godumas, godas’), ***goduliste*** PK 1828 68, ***guoduliste*** TK 1856 53 (‘godumas, gobšumas, godulys’) ir ×***łokamstwa*** MLSK 1852 92, RM 1862 [1878] 16, ×***Łokąmstwa*** NKKK 1847 76, NMK 1848 15, ×***łokomstwa*** MKD 1845 322, ×***łokumstwu*** KK 1854 112, ×***Локамствa*** MSR 1867 9 (‘godumas, godulys’, lenk. *łakomstwo*). Evangelikų liuteronų katekizme vartojamas terminas ***Mammonas*** MK 1873 17 (‘godumas, pinigų troškimas’, gr. *mammōnas* < aram. *mamona*). Kai kuriuose katekizmuose aptarti sinoniminiai terminai rašomi greta: ***guoduliste*** *arba* ×***łuokąmstwa*** TK 1856 55, ×***łokamstwa*** ***(gobieimos)*** DEK 1855 [1873] 13, ×***łokąmstwa*** *arba* ***gobieimos*** MRK 1869 211, ×***локамствa (гобеимасъ)*** TK 1865 106.

Gašlumo (lot. *luxuria, libido*) nuodėmė XIX a. aštuonių dešimtmečių katekizmuose vadinama taip pat labai įvairiai. Pirmiausia minėtini terminai ***pagunda*** SK 1803 22, ***пагунда*** TK 1865 45 (‘viliojimas, traukimas, gundymas ką padaryti’) ir ***pageydimas*** PK 1828 92, ***pagiejdimas*** MRK 1869 247 (‘panorėjimas’), taip pat ***pagundimas*** SK 1803 14, KK 1854 90, TK 1861 9, ***Pagundimas*** MKKK 1844 3, MK 1873 9, ***pagundymas*** MKD 1845 98 ir ***pagundinimas*** PK 1828 124, MSRL 1828 6, MLSK 1852 20, DEK 1855 [1873] 20, TK 1856 13, MRK 1869 25, ***pagundinims*** TK 1856 101, ***pagundynymas*** MKD 1845 35, NKKK 1847 16, NMK 1848 10 (‘pakurstymas’). Pasak Z. Zinkevičiaus, variantai *pagundynimas* ir *pagundymas* „paveldėti iš ankstesnių laikų ir išsilaikė maždaug iki Pirmojo pasaulinio karo“ (Zinkevičius 2000: 147). ‘Pagundos’ reikšme vartojama ir lenkybė ×***pakusa*** MRK 1869 47, ×***pakusos*** MKD 1845 170

(‘pagunda’, lenk. *pokusa*): ×***pakusa*** *sziatoniszka* KK 1854 42. Kalbant apie gašlumą vartojamas ir terminas ***pałajstuwiste*** MRK 1869 179, ***paleystuwiste*** PK 1828 90, ***palejstuwista*** MRK 1869 163, ***palejstuwiste*** DEK 1855 [1873] 44, TK 1856 37, RM 1862 [1878] 12, ***pałejstuwiste*** MRK 1869 71 (‘pasileidimas, ištvirkimas’), taip pat ***palejstuwingas giwenimas*** MRK 1869 24 ir ***swetimoteriste*** MRK 1869 179 (‘santuokinė neištikimybė’). Kai kuriuose katekizmuose vietoj *gašlumo* minima *nečystatos* ir *nečystybės* yda: ×***neczistata*** SK 1803 16, PK 1828 68, MKD 1845 174, MLSK 1852 92, DEK 1855 [1873] 13, TK 1856 56, RM 1862 [1878] 16, MRK 1869 179, ×***Neczistata*** NKKK 1847 76, NMK 1848 15, TK 1861 11, ×***Neczystata*** L 1860 42, ×***Necźystata*** KK 1863 29, ×***nieczistatu*** KK 1854 112, ×***нечистата*** TK 1865 62, ×***Нечистата*** MSR 1867 9 (‘ištvirkavimas, gašlumas’, lenk. *neczystota*) ir ×***Neczistybe*** MKKK 1844 49 (plg. lenk. *neczystota*) ar ×***griekas*** ×*neczistatas* MKD 1845 174, ×***Griekas*** ×*Neczystatôs* KK 1863 29.

Dar viena iš septynių didžiųjų nuodėmių – rūstumas (lot. *ira*). Katekizmuose ji vadinama įvairiais savos kilmės terminais, kuriuos galima laikyti sinonimais: ***Rustibe*** MKKK 1844 56, NKKK 1847 76, NMK 1848 15, ***rustibe*** PK 1828 14, KK 1854 112, DEK 1855 [1873] 13, TK 1856 12, RM 1862 [1878] 16, MRK 1869 212, ***Rustybe*** MKKK 1844 48, L 1860 42, KK 1863 28, ***rustiby*** MKD 1845 322, ***рустибе*** TK 1865 61, ***Рустибе*** MSR 1867 9 (‘pykčio, nepasitenkinimo jausmas, rūstumas’) ir ***piktibe*** MRK 1869 77, ***piktybe*** MLSK 1852 92, ***pyktibe*** NKKK 1847 76 (‘piktumas, rūstybė’). *Moksłe lietuwiszko skajtimo ir Katechizme* ši yda vadinama lenkybe ×***upara*** MLSK 1852 71 (‘pyktis, apmaudas, puikybė užsispyrimas, atkaklumas, aikštingumas, įnoringumas’, lenk. *upora*), o *Trumpame katekizme* – svetimybe ×***złastė*** TK 1856 15 (‘pyktis, piktumas’, lenk. *złość*, rus. *злость*). Čia galima minėti ir pykčio rezultatą – barnį: ***barnis*** NKKK 1847

78, MRK 1869 215 (‘svaidymasis piktais, užgauliais žodžiais, vaidas, nesutikimas’).

Katekizmuose randame ir didžiosios nuodėmės – pavydo (lot. *invidia*) – pavadinimų: ***Pawidejimas*** MKKK 1844 56, ***pawidejimas*** PK 1828 68, ***Pawidieimas*** NKKK 1847 76, ***pawidieimas*** NKKK 1847 78, ***pawidieimus*** KK 1854 112, ***Pawydejimas*** KK 1863 28 (‘pavydas’) ir ***uźwidejimas*** RM 1862 [1878] 16, ***užwidejmas*** MLSK 1852 92, ***užwidieimas*** DEK 1855 [1873] 13, ***uźwidieimas*** MKD 1845 322, MRK 1869 212, ***Uźwidieimas*** NMK 1848 15, ***užwidiejems*** TK 1856 59, ***Uźwydejimas*** KK 1863 9, ***Užwydejimas*** L 1860 42, ***užvideimas*** TK 1865 106, ***ужвидеимасъ*** TK 1865 106, ***Ужвидеимасъ*** MSR 1867 9 (‘pavyduliavimas’).

Nesaikingumas (lot. *gula*), arba nesaikingumas valgant ir geriant, – taip pat yda. Katekizmuose rasta tokių šios ydos pavadinimų: ***apsiriimas*** TK 1865 106, MRK 1869 212, ***apsirijems*** TK 1856 57, ***Apsirijimas*** MKKK 1844 56, ***apsirijimas*** PK 1828 68, DEK 1855 [1873] 13, ***apsiryjimas*** RM 1862 [1878] 16, ***apsyryimas*** MKD 1845 322, ***Apsyryimas*** NKKK 1847 76, NMK 1848 15, ***apsyryjmas*** MLSK 1852 92, ***апсиріимасъ*** TK 1865 106, ***Апсиріимасъ*** MSR 1867 9 (‘persivalgymas’), ***пардидисъ апсивалгимасъ*** TK 1865 62, ***girtybe*** MLSK 1852 92, ***girtibe*** DEK 1855 [1873] 44, MRK 1869 163, ***girtibi*** MRK 1869 214, ***gyrtibe*** NKKK 1847 63 (‘girtavimas’), ***Girtoklyste*** KK 1863 29 (‘gėrimas, girtybė’), ***girtawimas*** PK 1828 90 (‘svaigiųjų gėrimų gėrimas, girtuokliavimas’), taip pat ×***pijuokiste*** TK 1856 37 (‘girtavimas’, plg. lenk. *pijak*, brus. *піяк*), ***apsiryjimas*** *ir* ***girtawimas*** L 1860 42.

Tingumas, arba visiškas abejingumas (lot. *acedia*), – paskutinė didžioji nuodėmė: ***Tingejimas*** MKKK 1844 56, L 1860 42, ***tingieimus*** KK 1854 112, ***tyngejms*** MLSK 1852 92, ***тинґеимасъ*** TK 1865 111 (‘bodėjimasis darbu’) ir ***Tingenyste*** KK 1863 29 (‘linkimas tingėti, tingėjimas’). Kai

kuriuose katekizmuose ši nuodėmė sukonkretinama ir sakoma ***tingejimas*** *ant tarnawimo Diewuj* RM 1862 [1878] 16, ***tingieimas*** *ant tarnawima Diewuj* DEK 1855 [1873] 13, MRK 1869 212, ***tingieimas*** *ant tarnawyma Diewuj* MKD 1845 322, ***Tingieimas*** *ant tarnawyma Diewuj* NKKK 1847 76, NMK 1848 15, ***tingiejems*** *ąt tarnawima Ponuj Diewuj* TK 1856 60, ***tyngejimas*** *ant tarnawimo Diewuy* PK 1828 68, ***тингеимасъ*** *антъ тарнавима Девуй* TK 1865 106, ***Тингеимасъ*** *антъ тарнавимо Девуй* MSR 1867 9.

Aptartos septynios nuodėmės (ydos) laikomos pavojingiausiomis ir svarbiausiomis, matyt, dėl to, kad iš jų kyla kitų nuodėmių ir ydų. Dažniausiai jos įvardijamos lietuviškos kilmės žodžiais. Visos šios nuodėmės yra priešingos septynioms gražiausioms žmonių dorybėms: nuolankumui, dosnumui, skaistumui, romumui, meilingumui, saikingumui ir uolumui.

Nuodėmių Dievui pavadinimai

Nuodėmės kai kuriuose 1800–1882 m. katekizmuose dar skirstomos pagal jų objektą, todėl galima išskirti nuodėmes Dievui. Jos vadinamos gana įvairiai: ×***griekas pas Diewa szaukenty*** MLSK 1852 93, ×***griekas pri Diewa szaukątis*** NMS 1824 24, NMK 1848 15 ar ×***griekas i Dangu szaukantis*** KK 1863 34, ×***griekas i Dangu szaukentis*** NKKK 1847 77, ×***griekas ing dągu szaukancziu atkerszimo arba*** ×***korones*** PK 1828 71, ×***griekas szaukantis i dąngu atmoniima***[94] MRK 1869 217, ×***griekas szaukantis ing Dangu atmoniima*** DEK 1855 [1873] 13, ×***griekas szaukantis ing Dangu*** MKD 1845 322, ×***griekas szaukentis atkerszjimo isz Dangaus*** RM 1862 [1878] 17, ×***grieks szaukąs atkiersztawima ing dągu*** TK 1856 68. Tai, kaip rašoma *Katalikų Bažnyčios Katekizme*, Abelio kraujas, Sodomos nuodėmė, Egipte engiamos tautos šauksmas, tremtinio, našlės ir

[94] Plg. LKŽe *atmonyti* ‘atkeršyti’.

našlaičio skundas ir samdiniui daroma skriauda (KBK 1997: 392–393). Katekizmuose randame tokius nuodėmių Dievui pavadinimus: ***nekałtas kraujes*** NMK 1848 15, ***некалтасъ крауясъ*** MSR 1867 9, ***uźmuszimas artimo ticzomis*** PK 1828 71, ***użmuszimas isz ×luosos***[95] ***walos sawo nekałto żmogaus*** RM 1862 [1878] 17, ***użmuszimas isz sawa wales nekałta żmogaus*** DEK 1855 [1873] 13, ***uźmuszimas isz sawa wales nekałta źmogaus*** MRK 1869 217, ***uźmuszimas źmogaus*** MRK 1869 175 ir ***uźmuszymas nekalta źmogaus*** MKD 1845 322, taip pat ×***griekas Sadomiszkas***[96] MLSK 1852 94, ×***griekas Sodomiszkas*** DEK 1855 [1873] 13, RM 1862 [1878] 17, KK 1863 IV, MRK 1869 217, ×***griekas Sodomyszkas*** MKD 1845 322, ×***Griekas Sodomyszkas*** NMK 1848 15, ×***grieks sodomiszks*** TK 1856 69, ×***грѣкасъ Содомишкасъ*** MSR 1867 9 ir ***Sodoma*** NKKK 1847 77.

Dar viena nuodėmė Dievui įvardijama aprašomaisiais sudėtiniais terminais: ***apsunkinymas ×ubagu***[97]***,*** ×***syratu yr naszliu*** MKD 1845 322, ***apsunkinimas wargdieniu, naszlu ir ×siratu*** RM 1862 [1878] 17, MRK 1869 217, ×***Syratu,*** ×***Ubagu, yr Naszlun*** ×***nukrywydiimas***[98] NMK 1848 15, ×***сыратy,*** ×***убагу иръ нашлю суспаудимасъ***[99] MSR 1867 9.

Paskutinė, t. y. ketvirta, nuodėmė Dievui vadinama taip: ***ałgos tarnams yr darbyninkams uźturieimas netejsej*** NMK 1848 15, ***алгосъ тарнамсъ иръ дарбиникамъ ужтурѣимасъ*** MSR 1867 9, ***uźturieimas ałgos tarnams*** MKD 1845 322, ***uźturieimas ir nutraukimas ałgos sąmdinikams ir amatinikams be ju kaltibes*** MRK 1869 217,

---

95 ×*Liuosas* ‘laisvas’, vok. *los*.

96 *Sodomija* ‘netvarka, palaidas gyvenimas’, lot. *Sodoma*.

97 ×*Ubagas* ‘elgeta’, sen. lenk. *ubog*, brus. *убог*; ×*sirata* ‘našlaitis’, brus. *сіpama*, lenk. *sierota*.

98 ×*Nukrividijimas* ‘nuskriaudimas, skriauda’ – hibridinės darybos žodis, plg. ×*krividyti*, brus. *крівдзіць*, lenk. *krzywdzić*.

99 Plg. LKŽe *suspausti* 8. prk. ‘suvaržyti laisvę, neleisti laisvai reikštis, prislėgti’.

užtureimas ar nutraukimas ×prigulinczios[100] ***ałgos samdininkams be jokios ju kaltes*** RM 1862 [1878] 18.

Kaip matyti iš nuodėmių Dievui pavadinimų pavyzdžių, tai dažniausiai yra savos kilmės pavadinimai, vartojamas vos vienas kitas skolintas.

Nuodėmių Šv. Dvasiai pavadinimai

Be šių nuodėmių, atskirai galima minėti nuodėmes Šv. Dvasiai: ×***griekas priesz Dwase S.*** DEK 1855 [1873] 13, ×***Griekas priesz Dwasę szwentą*** KK 1863 34, ×***griekas priesz Dwase szwenta*** MLSK 1852 93, RM 1862 [1878] 18, ×***griekas priesz Dwase Szwęta*** NMK 1848 15, TK 1856 28, ×***griekas priesz Dwasę Szwętą*** PK 1828 70, ×***griekas prisz Dwasy Szwenta*** MKD 1845 322, ×***grieks prisz Dwase S.*** TK 1856 66 ir kt. Katekizmuose minimos jų kelios.

Vienuose katekizmuose randame lotyniškos kilmės vienažodį terminą ***desperacija*** MRK 1869 144, ***Desperacie*** KK 1863 25, ***desperacye*** MKD 1845 135 (‘neviltis, didelis nusiminimas’, lot. *desperatio*), kituose ši nuodėmė įvardijama ilgais sudėtiniais terminais, kur greta pagrindinio dėmens *desperacija* vartojamas ir sinonimas – hibridinės darybos žodis *nutrotijimas* (‘nužudymas’, plg. brus. *мрауіуь*, lenk. *tracić*): ***desperacija*** *arba* ×***nutrotijimas*** *wilties ape iszganima* RM 1862 [1878] 18, ***desperacya*** *arba* ×***nutrotiimas*** *wiltes apej iszganima* DEK 1855 [1873] 13, ***desperacya*** *arba* ×***nutrotiimas*** *wiltes apej iszganima* MRK 1869 216, arba savas žodis *nusiminimas*: ***nuosiminims*** *arba* ***desperacije*** *apej iszganima* ×*duszes* TK 1856 65. *Katekizoje kataliku* minimas priesagos *-imas* vedinys: ×***desperawoimus*** *arba* ***nusiminimus*** *apiej iszganimo* KK 1854 113. Katekizme *Moksłas krykszczionyszkas dydesis* vartojama ***desperacyje*** *apej iszganima* MKD 1845 322. Šiai nuodėmei įvardyti rečiau vartojamas lietuviškas terminas ***nusiminimas*** KK 1863 25, ***nusymynymas*** NKKK 1847 26

[100] Plg. ×*prigulėti* ‘priklausyti’.

(‘vilties netekimas, nuliūdimas’): *nepriderus* ***nusiminimas*** PK 1828 70 ir ***nusiminimas****, arba* ***neturejimas*** *×****nodiejos*** *Diewuie* PK 1828 89.

Nuodėmėmis Šv. Dvasiai laikomas ***užwidieimas***[101] *broliszkos małones* DEK 1855 [1873] 13 ir ***uźwidieimas*** *broliszkos mejles* MRK 1869 216, taip pat ***par daug dide wiltes*** *apturieti iszganimą ×duszes be giaru darbu* DEK 1855 [1873] 13, ***pardaug dide wiltis*** *apturieti iszganimą ×duszes, be gieru darbu* MRK 1869 216.

Dar viena nuodėmė – neatgailauti prieš mirtį, neišpažinti padarytų nuodėmių: *paskutinis* ***×nebepakutawuojems***[102] TK 1856 68, *paskutinis* ***×nepakutawoimas*** DEK 1855 [1873] 13, *paskutinis* ***×nepakutawoimas*** MRK 1869 216, *paskutynis* ***×nepakutawoimas*** MKD 1845 322.

Nusidedama Šv. Dvasiai, jeigu atmetamos nuo seno galiojančios tikėjimo tiesos: ***priesztarawimas*** *arba* ***atmetimas priepažintos tejsibes*** *×****Wieros S.*** DEK 1855 [1873] 13, ***priesztarawimas*** *arba* ***atmetimas pripaźintos tejsibes*** *×****wieros szwęntos*** MRK 1869 216.

Paskutinė katekizmuose minima nuodėmė Šv. Dvasiai – ***užkietieimas*** *×****griekuose*** DEK 1855 [1873] 13, ***uźkietieimas*** *×****griekuose*** MRK 1869 216, ***uźkietieimas*** *×****griekusy*** MKD 1845 322, ***užkietiejems*** *×****griekuose*** TK 1856 67*,* ***užkietinimus*** *×****griekuosi*** KK 1854 113. Žodis *užkietėjimas* (‘nejautrumas, užsispyrimas’), kaip rašo kalbininkas Jonas Kruopas, imtas vartoti M. Daukšos ir įsitvirtino religiniuose raštuose (Kruopas 1998: 240).

1800–1882 m. katekizmų nuodėmių ir ydų pavadinimai, kuriais įvardijamos įvairios nuodėmių ir ydų rūšys, yra labai įvairūs. Nors jau M. Daukšos *Katekizme* (1595) vartoto termino *nuodėmė* nėra, čia randame kitų lietuviškų terminų,

---

[101] Plg. LKŽe *užvydėti* 1. ‘jausti apmaudą, kartėlį, pavydą dėl kieno nors pasisekimo, gerovės’, 3. ‘būti pavydulingam, pavyduliauti’.

[102] Plg. *×pakūtavoti* ‘atgailauti’, lenk. *pokutować*.

tokių kaip *nusidėjimas, nuopuolis, prasikaltinimas* ir kt. Tačiau nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose svetimybė ×*griekas* aptinkama gerokai dažniau (ir kaip vienažodis terminas, ir kaip sudėtinio termino dėmuo). Sinonimų gausa, įvardijant kai kurių nuodėmių pavadinimus, rodo, kad XIX a. dar nebuvo nusistovėjusio termino, taip pat tai, kad ieškota tinkamiausio įvardijimo. Išsiskiria nuodėmių pavadinimai, reiškiantys žyniavimą, burtininkavimą, likimo lėmimą ir panašius dalykus – jie dažniausiai nusakomi svetimybėmis (×*čėrai,* ×*zabobonai,* ×*priviera* ir kt.).

BAŽNYTINIŲ APEIGŲ PAVADINIMAI

Tikintieji Dievui meldžiasi atlikdami tam tikrus nustatytus ritualinius, simboliškus ir liturginius veiksmus, kuriuos lydi aukojimas, vadinamus apeigomis: ***apejga*** MRK 1869 147 (‘iškilmė, ceremonija’): ***apejgos*** *szwęntos* MRK 1869 14, *baźniczes* ***apejga*** MRK 1869 335, *szwęnta* ***apejga*** MRK 1869 268. Šiam veiksmui įvardyti 1800–1882 m. katekizmuose vartojamas ir tarptautinis terminas ***ceremonija*** KK 1854 43, ***ceremonia*** MKD 1845 240: ***церемонія*** *бажничесъ* TK 1865 101 (‘iškilmės pagal iš anksto numatytą planą ir nustatytas taisykles’, lot. *caerimonia*). *Moksle Rima-Kataliku* šie du terminai vartojami ir sinonimiškai, pirmenybę teikiant savam žodžiui: ***apejga (ceremonie)*** *baźniczes S*. MRK 1869 157, ***apejgas*** *arba* ***ceremonijes*** MRK 1869 246, ***apejgos (ceremonios)*** MRK 1869 256. Iškilminga procesija, kai dvasininkai ir tikintieji eidami apie bažnyčią ar kitą šventą vietą gieda litanijas, giesmes ir neša įvairius liturginius reikmenis, vadinama savu žodžiu ***ejsina*** MRK 1869 337 (‘procesija’). Taigi apeigos – tai tikslingai atliekamų žodinių, simbolinių ar kitokių veiksmų visuma Bažnyčios kalendorinių metų ciklo iškilmių, švenčių, minėjimų, šventų vietų lankymo ir pan. metu. Visas apeigas galima skirstyti į

1) liturgines,
2) sakramentų teikimo ir
3) kitas bažnyčios ar tikinčiojo apeigas (veiksmus).

Liturginių apeigų pavadinimai

Svarbiausios krikščionių apeigos yra vadinamos *pamaldomis*. 1800–1882 m. laikotarpio šaltiniuose termino *pamaldos* nėra. Randame šia reikšme vartojamą lenkybę ×***nobażenstwa*** MKD 1845 107, MLSK 1852 63, ×***nobaźenstwa*** PK 1828 205, NKKK 1847 IV, ×***nuobażęstwa*** TK 1856 49 (‘pamaldos, apeigos’, lenk. *nabożeństwo*). Pagrindinės eucharistinės

krikščionių pamaldos yra šv. Mišios: ***łajkimas misziu S.*** MRK 1869 116 (apie terminą *mišios* žr. skyriuje *Sakramentų pavadinimai*), kurių tikintieji ateina išklausyti: ***iszkłausimas*** *misziu szwętu* PK 1828 90, ar užpirkti: ***uźpirkimas***[103] *misziu S.* MRK 1869 116.

Apeigos, kai tikintieji šlakstomi šventintu vandeniu, įvardijamos hibridiniu vienažodžiu terminu ×***pakrapinimas***[104] KK 1854 58 (bažn. ‘švęstu vandeniu šlakstymo apeigos’) ir sudėtiniu terminu ***szłaksztimas*** *su szwęnstu undeniu* MRK 1869 319. Kvapniųjų smilkalų deginimas smilkytuve per tam tikras apeigas vadinamas terminu ***smilkimas*** MRK 1869 335 (‘smilkymas’).

Maldų kalbėjimas, meldimasis *Moksle Rima-Kataliku* nusakomas terminu ***meldimas*** MRK 1869 160, išskiriamas pamaldus meldimasis: ×*nabażniausis*[105] ***pasimeldimas*** DEK 1855 [1873] 38.

Tik viename katekizme randame terminą ***Sakramentalies*** KK 1863 60 (‘katalikų liturginiai veiksmai arba daiktai, padedantys gauti Dievo pagalbą’, lot. *sacramentalia*). Sakramentalijos – tai šventi ženklai, kurie panašiai kaip ir sakramentai ženklina dvasinius, Bažnyčios maldomis gaunamus vaisius. Tai gali būti ir „malda, kurią dažnai lydi tam tikras ženklas: rankos uždėjimas, Kryžiaus ženklas, Krikštą primenantis pašlakstymas švęstu vandeniu“ (KBK 1997: 354). Sakramentalijomis galima laikyti ir tikinčiųjų palaiminimą: ***paszławinimas*** SK 1803 30, ***Paszlowinimas*** KK 1863 8, ***paszlowinimas*** RM 1862 [1878] 22 (‘palaiminimas’): *Szwętas* ***paszłowynymas*** NMK 1848 34, ir ***Palaiminimas*** KK 1863 55, ***pałajminimas*** MRK 1869 41, ***Pałajmynymas*** NMK 1848 17, ***палайминимасъ*** TK 1865 37 (‘palinkėjimas (iškilmingas, su tam tikromis ceremonijomis)’): *amźinas*

[103] LKŽe *užpirkti* bažn. ‘užprašyti už pinigus specialias maldas, pamaldas’.
[104] Plg. ×*krapyti* ‘šlakstyti (ppr. švęstu vandeniu)’, lenk. *kropić*.
[105] Plg. ×*nabažnas* ‘pamaldus’, lenk. *nabożny*.

pałajminimas MRK 1869 7, *амжинасъ* ***палайминимасъ*** TK 1865 13, ***pałayminimas*** ×*czesiszkas*[106] PK 1828 91, dar plg. ***palaiminimas*** *Ewangelios* MKKK 1844 54, ***Palaiminimas*** *Ewangeliôs szwentôs* KK 1863 IV, ***pałajminimas*** *Ewanielios S.* DEK 1855 [1873] 15, ***pałajmynymas*** *Ewangelies Szwętos* NKKK 1847 85. Ši apeiga vadinama ir nelietuviškos kilmės terminu ×***błagasławęstwa*** NKKK 1847 107, ×***błagasłowenstwa*** MKD 1845 153 (‘palaiminimas’, lenk. *błogosławieństwo*, rus. *благословение*): *Diewa* ×***błagasławinstwa*** KK 1854 82. Dar vartojama ir ×***błagasłowijimas***[107] *Diewo* MLSK 1852 85 ir *kuniga* ×***błagasłowyimas*** MKD 1845 282. *Moksle Rima-Kataliku*, išleistame 1869 m., vartojama sinonimiškai: ***palajmimimas*** *arba* ×***błagasłowęnstwa*** MRK 1869 254. Dėkojimas, pašlovinimas, einantis prieš ostijos ir vyno konsekraciją per šv. Mišias, vadinamas ***prakalba***, *arba* ***prefacya***[108] PK 1828 203.

Tam tikra šventa apeiga galima laikyti ir apiplovimą vandeniu: ***apmaźgoijmas*** TK 1861 9, ***apmazgoimas*** NKKK 1847 39, MRK 1869 247 (‘apiplovimas, apšvarinimas (vandeniu)’): ***apmazgoiimas*** *wandeniu* PK 1828 50, ***apmaźgoijmas*** *[neteysibiu]* SK 1803 14, ***Apmazgojimas*** *Wandeniu* MKKK 1844 26. Pamename, kaip prieš Paskutinę vakarienę Kristus numazgojo kojas savo mokiniams ir davė įsakymą mylėti vienas kitą.

Šalia sakramentalijų galima kalbėti ir apie įvairias tikinčiųjų maldingumo formas ir liaudies religingumo apraiškas. Religinę tikinčių žmonių sąmonę visais laikais išreikšdavo įvairios sakramentinį Bažnyčios gyvenimą lydinčios maldingumo formos, pavyzdžiui, tam tikrų relikvijų lankymas: ***lęnkimas*** *pałajku Szwęntuju* MRK 1869 156, ***łęnkimas***

---

106 ×*Česiškas* ‘laikinas’, plg. lenk. *czasowy*.

107 Dvižodžių terminų dėmuo ×*blagaslovyjimas* yra hibridinės darybos, plg. lenk. *błogosławić*, rus. *благословить*.

108 *Prefacija* – lot. *praefatio* ‘kalbos įvadas’.

(×***czinawoimas***[109]) pałajku Szwęntuju* MRK 1869 156, jų pagerbimas: ×***Paszenawojimas*** MKKK 1844 38, ×***paszenawojimas*** PK 1828 89, ×***paszinawoimas*** MRK 1869 157, ×***paszynawoimas*** NKKK 1847 24 (‘pagerbimas’)[110]; ×***paszynawene*** NKKK 1847 94, ×***paszynawone*** MKD 1845 149, ×***paszynawonie*** NKKK 1847 25 (‘pagarba, gerbimas’, žr. ×*šėnavonė*); ×***Szenawone*** MKKK 1844 48, ×***Szenowone*** KK 1863 26 (‘pagarba, gerbimas’, lenk. *szanowanie*, brus. *шанаванне*), ar šventųjų garbinimas: ***Pagarbinimas*** KK 1863 20, ***pagarbinimas*** MRK 1869 142 (‘paminėjimas geruoju, pagyrimas, pašlovinimas’); ***Garbinimas*** *Szwentuju* MKKK 1844 17, KK 1863 19, ***garbinimas*** *Szwęntuju* MRK 1869 151, plg. ***garbinimas*** *Wieszpaties* MRK 1869 319.

Dar viena bažnytinė liturginė apeiga, kai mirusysis išlydimas iš namų, palydimas į bažnyčią, atlydimas į kapines, laidojamas, minima katekizmuose, yra laidotuvės: ***Palaidojimas*** MK 1873 35, ***pałaydojimas*** PK 1828 133, ***pałajdoimas*** MRK 1869 51, ***palajdojmas*** MLSK 1852 71 (‘mirusiojo pakasimas, laikantis priimtų papročių ar apeigų’). Viduramžiais buvo tikima, kad mirštantysis turi gulėti galva į rytus. „Senovinės laidojimo pagal rytų–vakarų ašį praktikos ligi šiol laikosi Rytų krikščionys“ (Ulevičius 2002: 75). Termino *laidotuvės* 1800–1882 m. katekizmuose nėra. Nerandame ir su laidotuvėmis susijusių terminų *šermenys*, arba *budynė*. Alfonsas Motuzas teigia, kad „Lietuvoje giedojimas šermenyse, laidotuvėse ir per mirusiųjų minėjimus skatino vietos kalbos vartojimą“ (Motuzas 2013: 73).

Kaip matyti iš pavyzdžių, visi šie liturginių apeigų pavadinimai yra susiję su tam tikrais ritualais.

---

[109] ×*Šėnavojimas* – hibridinės darybos terminas, plg. ×*šėnavoti* ‘gerbti, mylėti’, lenk. *szanować*, brus. *шанаваць*. Formą *šinavoti*, kaip rodo LKŽe duomenys, XIX a. raštuose vartojo vysk. M. Valančius, Simonas Daukantas, Tadas ir Vincentas Juzumavičiai.

[110] ×*Pašėnavojimas* – hibridinės darybos terminas, plačiau žr. 109 išnašą.

Sakramentų teikimo apeigų pavadinimai

Katalikų Bažnyčioje dvasinės valdžios suteikimo apeiga vadinama *Šventimais*: ***szwęntimaj*** MRK 1869 306 (‘priėmimo į dvasininkus apeigų atlikimas, įšventinimas’): *dwasiszki* ***szwęntimaj*** MRK 1869 306, ***szwęntimas*** *i kunigus* MRK 1869 303. Apeiga, kai įšventinami kunigai, 1800–1882 m. katekizmuose dar vadinama šiais terminais: ***Iszwentimas*** KK 1863 58 (‘įšventinimas’), ***paszwęntimas*** *i kunigus* MRK 1869 303, ***paszwętymas*** *i Kunigus* NKKK 1847 68, ***пашвентимасъ*** *и кунегусъ* TK 1865 101. Esminė Šventimų sakramento apeiga yra vyskupo rankų uždėjimas ant šventinamojo galvos: ***ranku uźdieimas*** NKKK 1847 67.

Krikšto sakramento teikimas vadinamas terminu ***Krykształtiimas*** NKKK 1847 42.

Santuokos sakramento teikimo apeiga bažnyčioje jauniesiems vadinama, kaip rašo Aleksas Girdenis, palyginti nesena lenkybe *šliūbas* (Girdenis 1994: 8)[111]: ×***Szluba*** NKKK 1847 35, ×***szlubas*** MKD 1845 152, NMK 1848 13, DEK 1855 [1873] 12, TK 1856 53, RM 1862 [1878] 16, MRK 1869 195, ×***шлюбасъ*** TK 1865 68, ×***słubas*** MLSK 1852 85, MRK 1869 312: ×***szlubas*** *arba* ***pryźadieimas*** MKD 1845 151 (‘bažnytinės sutuoktuvių apeigos’, lenk. *ślub*). Vedybų apeigos dar vadinamos šiomis slavybėmis: ×***Swodba*** MKKK 1844 52, KK 1863 59, ×***swodba*** RM 1862 [1878] 16, ×***swuodba*** TK 1856 110 (‘vestuvės’, rus. *свадьба*): ×***Swodba*** ×*wiasialiiszka* KK 1854 102 ir ×***wesela*** L 1860 35, ×***wesele*** MKD 1845 289, NKKK 1847 35, NMK 1848 13, DEK 1855 [1873] 12, TK 1856 53, MRK 1869 195, (‘vestuvės’, lenk. *wesele*, brus. *вяселле*). *Moksle Rima-Kataliku* rastas terminas ***uźsakaj*** MRK 1869 309 (bažn. ‘viešas būsimųjų kieno nors vedybų skelbimas bažnyčioje’). Tuoktuvių apeigos ir pats veiksmas *Nawieme krykszczionyszkame katalykyszkame katechizme*

[111] Senesnę kalbamojo skolinio atmainą *sallūban* yra turėjusi prūsų kalba (Girdenis 1994: 8, taip pat PKPDB 2013).

vadinamas hibridiniu terminu ×***węcziawoimas*** NKKK 1847 70 (‘tuokimas’, plg. LKŽe *vinčiavoti* ‘tuokti’, lenk. *winczować*, brus. *вінчаваць*). 1803 m. išleistame evangelikų reformatų *Seaname katechizme* reikšme ‘santuoka’ vartojamas pavadinimas ×***Małżeniste*** SK 1803 24 (lenk. *małżeństwo*). Vedybų apeigos nuo seno yra vienos iš gyvenimo ciklo apeigų ir papročių, parengiančių ir įteisinančių poros santuoką.

Prie šios grupelės sakramentų teikimo apeigų terminų galima minėti ir dvižodžius terminus ***daliimas*** *sakramęntu* MRK 1869 246, ***daliimas*** *szwęntu sakramęntu* MRK 1869 104, ***daliimas*** *szwintu sakramintu* KK 1854 56, kai per šv. Mišias tikintiesiems yra dalijama Komunija.

Kiti bažnyčios ar tikinčiojo apeigų (veiksmų) pavadinimai

1800–1882 m. katekizmuose yra ir daugiau religijos terminų, kuriais įvardijamos kitos bažnyčios ar tikinčiojo apeigos. Dažnas lietuviškas terminas *atlaidai*: ***атлайдай*** TK 1865 96 (bažn. ‘atleidimas nuo skaistyklos bausmės’): ***atłajdai*** *ne wisotinej* RM 1862 [1878] 43, ***атлайдасъ*** *невисотинисъ* TK 1865 98, ***атлайдасъ*** *висотинисъ* TK 1865 98, ×***atłajdai*** *wisotinej (*×*zupełni*[112]*)* RM 1862 [1878] 43, *butini arba* ×*zupełni* ***atlajdaj*** MRK 1869 298, ir baltarusybė ×***Atpuskai*** MKKK 1844 34, KK 1863 50, ×***atpuskai*** PK 1828 73, MLSK 1852 95, DEK 1855 [1873] 30, MRK 1869 262, ×***atpuskaj*** MKD 1845 264, RM 1862 [1878] 43, ×***atpuskus*** KK 1854 78 (‘dovanojimas laikinos bausmės po mirties, atlaidai’, brus. *отпускъ*): ×***atpuskas*** ×*zupełnas* DEK 1855 [1873] 30, ×*piłnas* ×***atpuskas*** MLSK 1852 95, *tobuli arba* ×*zupełni* ×***Atpuskai*** KK 1863 51. Kai kuriuose katekizmuose šie terminai vartojami sinonimiškai: ***atlajdai*** *arba* ×***atpuskai*** RM 1862 [1878] 43, ***atłajdai*** *arba* ×***atpuskai*** MRK 1869 296, ***атлайдай*** *арба* ×***атпускай*** TK 1865 97, pirmenybę

[112] Lenk. *zupełny* ‘ištisas, visiškas’.

teikiant savos kilmės žodžiui. Aptarti terminai vartojami ne parapinės katalikų šventės, rengiamos kurio nors šventojo garbei, reikšme. Čia šiais terminais, kaip matyti iš pavyzdžių, siekiama įvardyti bausmės už nuodėmes panaikinimą arba sumažinimą. Atlaidai yra skirstomi į visuotinius arba dalinius, kai panaikinama visa bausmė arba tik jos dalis.

Vidinė tikinčiojo atgaila gali būti labai įvairiai išreiškiama. Šventajame Rašte pabrėžiamos trys atgailos formos: pasninkas, malda ir šalpa (išmalda). Visų šių formų pavadinimų gausu ir nagrinėjamuose katekizmuose. Pirmiausia su atgaila ir dvasiniu apsivalymu, būtinu imantis kokios nors labai reikšmingos veiklos, siejamas pasninkas: ***Pasnikas*** MKKK 1844 51, MLSK 1852 70: *sunkus* ***Pasnikas*** MKKK 1844 51, ***pasnikas*** SK 1803 18, KK 1854 103, DEK 1855 [1873] 12, MRK 1869 195, TK 1861 13, ***пасникасъ*** TK 1865 67: ***pasnikas*** *Dwasiskas* SK 1803 18, ***pasnikas*** *Dwasiszkas* TK 1861 14, ***pasnikas*** *kuniszkas* SK 1803 18, TK 1861 14, ***Pasninkas*** KK 1863 32: ***Pasninkas*** ×*Petnyczioje* KK 1863 14, ***pastyninkas*** NKKK 1847 33, NMK 1848 13, ***pastnikas*** PK 1828 81, MKD 1845 303, RM 1862 [1878] 16, ***pastninkas*** PK 1828 58, RM 1862 [1878] 18 (‘laikas, kai susilaikoma nuo kai kurių valgių, pasninkaujama’, brus. *поснік* < s. vok. aukšt. *fasto*, Sabaliauskas 1990: 255)[113]. Jis dar vadinamas terminais ***Diena Usiturejimo***[114] MKKK 1844 54, ***Diena Ussiturejimo*** KK 1863 32. Terminas *pasninkas* kartais vartojamas ir religiškai motyvuoto ‘susilaikymo nuo tam tikrų valgių (ppr. mėsos, seniau ir pieno) ar apskritai nuo ko nors religijos nustatytomis dienomis’ reikšme. Žodžio forma *pasnykas* vartojama daugelyje pirmųjų rašto paminklų – M. Mažvydo, M. Daukšos, M. Petkevičiaus, J. Morkūno, S. B. Chylinskio ir kt. Forma *pasninkas* randama XVII a. rankraštiniuose Rytų

[113] K. Alminauskis *pasninko* nemini. Matyt, šio žodžio nelaiko germanizmu.

[114] Plg. LKŽe *užsiturėti* ‘susivaldyti, susilaikyti, susitvardyti’.

Prūsijos žodynuose (Sabaliauskas 1990: 255). Pats veiksmas, kai pasninkaujama, vadinamas žodžiu ***Pasnikawimas*** MKKK 1844 29, ***pasninkawimas*** MRK 1869 94, ***pastyninkawymas*** NKKK 1847 34.

Maldų pavadinimai aptariami kitame monografijos skyriuje.

Dar viena atgailos forma – išmaldos pavargėliui, elgetai davimas: ×***Almuźna*** KK 1863 19, ×***ałmużna*** MKD 1845 124, KK 1854 106, ×***ałmuźna*** RM 1862 [1878] 18, MRK 1869 28, ×***ałuźna*** MKD 1845 138, DEK 1855 [1873] 14, MRK 1869 137, ×***Alužna*** *(*×***Jalmužna***)* MKKK 1844 20, ×***ełmuźna*** PK 1828 81, ×***jałmużna*** MLSK 1852 89, TK 1856 48, ×***jałmuźna*** NKKK 1847 83, ×***Jalmužna*** MKKK 1844 54, ×***łałmuźna*** TK 1861 15, ×***алужна*** TK 1865 95 (‘išmalda’, s. lenk. **ałmużna* < ček. *almužna* < s. vok. aukšt. *almôsam* < vid. lot. *alimosina* < gr. *elēmosynē*): ×***ełmuźna*** *pawargeliems* PK 1828 86, taip pat ×***Ałmużna***, *arba* ***Susimylejimas*** L 1860 43.

Savotiška tikinčiojo apeiga galėtume laikyti įžadų davimą, t. y. pasižadėjimą padaryti Dievui, Bažnyčiai gerus darbus, jei meldžiamas dalykas išsipildys. Patys įžadai 1800–1882 m. katekizmuose vadinami *apžadais*: ***apźadaj*** MRK 1869 160, ***Apźadas*** KK 1863 36, ***apźadas*** MRK 1869 157, ***apżads*** TK 1856 33 (‘pasižadėjimas ką padaryti, įžadas’), *prižadais*: ***priźadas*** MRK 1869 109 (‘pasižadėjimas ką padaryti, priežadas’), *prižadėjimu*: ***prižadieimas*** KK 1854 18 (‘įžado davimas, apžadų padarymas’), ir *prisiega*: ×***Prisiega*** KK 1863 26, ×***prisiega*** TK 1856 32, MRK 1869 160, ×***Prysiega*** MKD 1845 150 (‘priesaika’, lenk. *przysięga*, brus. *прысяга*), bei *prisiegavimu:* ×***prisiegawimas*** TK 1856 32 (‘prisiekinėjimas’, plg. lenk. *przysięgać* ‘prisiekinėti, priesaikauti’).

Tarnavimas Dievui įvardijamas taip: *karsztas* ***tarnawimas*** *Diewuj* MRK 1869 222, *karsztas* ***tarnawimas*** *Wieszpatem* MRK 1869 224, ***tarnawimas*** *Diewui* PK 1828 96,

tarnawimas *Diewuj* TK 1856 38, MRK 1869 140, taip pat *S-ta* ×***Szlužba*** MKKK 1844 37 (‘šventas tarnavimas’, lenk. *służba* ‘tarnyba’).

Bažnytinių apeigų pavadinimų 1800–1882 m. katekizmuose nėra daug. Juos įvardijant vartojami lietuviški ir nelietuviški žodžiai bei žodžių junginiai. Kai kurie apeigų pavadinimai įvardijami įvairios kilmės žodžiais, pvz., tikinčiųjų palaiminimas vadinamas ir lietuviškais žodžiais *palaiminimas, pašlovinimas*, ir nelietuviškais žodžiais ×*blagaslovijimas* ar ×*blagaslovenstva*. Yra tokių apeigų pavadinimų, kurie vadinami svetimybėmis, pvz., ×*šliūbas,* ×*svodba,* ×*veselė*, taip pat ×*almužna* ir kt.

MALDŲ PAVADINIMAI

Malda – viena svarbiausių religinių apeigų formų. Religijotyrininkų, mitologų, etnologų, literatūrologų, kalbininkų ji apibrėžiama kaip „Dievo garbinimas ir adoravimas“ (Carmody, Carmody 2001: 16); „mintinis ar žodinis žmogaus kreipimasis į dievybę“ (LE XVII 1959: 168, plg. Beresnevičius 2003: 77). Malda įvardijama ir kaip kreipimasis į Dievą, šventuosius ir panašiais žodžiais arba mintimis, norint užmegzti su jais ryšį, paprašyti, kad jie padėtų, pagarbinti juos, padėkoti, atsiprašyti (RŽ 1991: 235, plg. PR 2007: 476). 1828 m. išleistame katekizme *Pawinnastes krikszczioniszkos* rašoma: „małda ira tay wienas isz tu ipatingu weykału, per kuriuos Diewą garbiname, ir apturime reykalingas isz dągaus łoskas“ (PK 1828 81). Labai panašiai apibrėžiama ir *Moksłe lietuwiszko skajtimo ir Katechizme*: „Małda ira taj pakelimas mysles pas Diewa, del atydawimo Jam garbes, ir del iszpraszymo dajktu rejkalingu“ (MLSK 1852 40). Taigi, kaip matyti, visomis formuluotėmis pabrėžiamas kreipimasis į Dievą. Melsdamiesi tikintieji sukaupia giliausias sielos jėgas, tikriausia prasme pabūna su Dievu ir savimi.

Maldų tekstai – vienas ankstyviausių ir pamatinių bažnytinės literatūros žanrų. Seniausiais (kartu ir didžiausiais vientisais) rastais lietuviškais tekstais yra laikomos trys lietuviškos gotiškomis raidėmis ranka įrašytos maldos 1503 m. Strasbūre (Strasbourg) lotynų kalba išleistos Mikalojaus Bloniečio (Nicolaus de Błonie) knygos *Tractatus sacerdotalis* (liet. *Traktatas kunigams*), skirtos kunigams ir besirengiantiems jais tapti, t. y. seminarijų klierikams, paskutiniame puslapyje. Tai poteriai *Tėve mūsų*, *Sveika, Marija* ir *Tikiu Dievą Tėvą*. Juos Vilniaus universiteto bibliotekoje 1962 m. rado jos darbuotoja Ona Matusevičiūtė (Matusevičiūtė 1962: 25). Kalbininkai Jonas Palionis ir Jurgis Lebedys nustatė, kad jie įrašyti XVI a. pirmajame ketvirtyje Vilniaus vyskupijoje,

manoma, apie 1520–1530 metus, prieš pasirodant pirmajai lietuviškai spausdintai knygai. Poteriai nurašyti nuo kito, gerokai senesnio, teksto (Lebedys, Palionis 1963: 110).

1986 m. lotyniškame mišiole, išleistame 1501 m. Lione (Lyon), Prancūzijoje, Jokūbo Sakono oficinoje, rasta maždaug to paties senumo apie 100 trumpų lietuviškų įrašų (atskirų žodžių, frazių). Juos Knygų rūmų bibliotekoje aptiko senosios raštijos tyrėjas Sigitas Narbutas. Įrašų rašybos ypatybės (manoma, rašė vienas asmuo) ir rašmenų stilius primena seniausių poterių tekstą, todėl jie laikytini parašytais maždaug tuo pačiu laiku ar nedaug vėlesniais: „Taigi lietuviški įrašai (glosos), matyt, turėjo atsirasti tarp 1501–1578 metų“ (Narbutas, Zinkevičius 1989: 330). Įdomu tai, kad mišiolas priklausė tam pačiam Vilniaus pranciškonų vienuolynui ir galėjo būti naudojamas tik iki Tridento susirinkimo (pasibaigusio 1563 m.), kai buvo nustatytas kanoninis mišiolų tekstas, nes vėliau toks mišiolas nebetiko. Taigi galima įsivaizduoti, kad prieš jėzuitams atsikeliant į Vilnių (1569 m.) ir pradedant spausdinti lietuviškas knygas, Vilniaus pranciškonai jau turėjo tam tikrą raštų rašymo lietuvių kalba tradiciją[115].

1994 m. S. Narbutas rado dar vieną lietuvišką įrašą – vos dviejų žodžių frazę *Devô zűdinê*[116] – Vilniaus universiteto

---

[115] Kalbininko Z. Zinkevičiaus nuomone, „nėra abejonės, kad pranciškonai pirmieji juos [*poterius* – aut. pastaba] ir išvertė į lietuvių kalbą, galbūt ir kai kurias kitas maldas, šventąsias giesmes. Tai turėjo būti atlikta jau Mindaugo krikšto epochoje. Be poterių išsiversti buvo neįmanoma. Mokytų, pajėgiančių tai atlikti pranciškonų, matyt, būta nemaža“ (Zinkevičius 2000: 25). Kunigas Viktoras Gidžiūnas taip pat teigia, kad svarbu, jog tekstai įrašyti „bernardinams priklausančioje knygoje, idant jų kunigystei besiruošiantieji klierikai išmoktų lietuviškus poterius ir jų mokytų tikinčiuosius. Tai irgi patvirtina, kad bernardinai net tada, kai jų Lietuvos vienuolynuose dauguma buvo lenkai, apaštalavo lietuviškai, nes jie ne tik pamokslus sakė ir išpažintis klausė, bet ir poterių mokė lietuviškai“ (Gidžiūnas 1982: 70).

[116] T. y. *Dievo žudynė* (‘Dievo nužudymas’).

bibliotekoje saugomame lotyniškame homilijų, arba pamokslų, rinkinyje (*Homilijos)*, išleistame 1530 m. Kelne, Vokietijoje[117]. Mokslininko manymu, knygos antraštinio lapo įrašai rodo, kad ji anksčiau priklausė tam pačiam pranciškonų vienuolynui, tačiau įrašas padarytas dar prieš jai patenkant į vienuolyną (Narbutas 1997: 2). 2006 m. senosios literatūros tyrėjas Kęstutis Gudmantas paneigė įrašo lietuviškumą. Šis įrašas, kaip ir visi kiti įrašai knygoje, yra lotyniški (Gudmantas 2006: 367).

2010 m. Giedrius Subačius kartu su Mariuszu Leńczuku ir Wiesławu Wydra paskelbė straipsnį „The Earliest Known Lithuanian Glosses (~1520–1530)“ (liet. *Seniausios žinomos lietuviškos glosos (~1520–1530)*) apie tai, kad Krokuvoje, Lenkijos nacionaliniame muziejuje, saugomas Joanneso Herolto inkunabulas[118] *Liber Discipuli de Eruditione Christifidelium* (liet. *Mokinio knyga apie Kristaus sekėjų lavinimą*), kurio rankraštinėse marginalijose (ranka rašytose skaitytojo pastabose) yra lietuviškų žodžių. Šis inkunabulas išspausdintas Bazelyje, Šveicarijoje, ne anksčiau kaip 1486 m. Knygos

---

[117] Knygotyrininkas Arvydas Pacevičius nustatė, kad *Homilijų* savininkas Šv. Mergelės Magdalietės bažnyčios klebonas Paulius iš Grebelių ir Šv. Marijos Magdalietės bažnyčios klebonas Paulius iš Sierpco (*Sieprscius*) iš tikrųjų yra vienas ir tas pats asmuo (Gudmantas 2006: 366).

[118] Alma Braziūnienė rašo, kad „pirmąsias spausdintas knygas vadinti inkunabulais imta tik XVII amžiuje. Šis pavadinimas atėjo iš Bernhardo von Mallinckrodto veikalo „Apie spausdinimo meno atsiradimą ir raidą“ (*De ortu et progressu artis typographicae*), išleisto Kelne 1639 metais. Jame autorius, kalbėdamas apie spaudos pradžią, pirmąsias Europoje spausdintas knygas metaforiškai įvardijo *prima typographicae incunabula*, t. y. pirmieji spaudos vystyklai. Cornelius Beughemas savo sudarytą ir Amsterdame 1688 metais publikuotą XV amžiuje išspausdintų knygų sąrašą (apie 3 tūkst. pavadinimų) taip ir pavadino – „Spaudos inkunabulai“ (*Incunabula typographiae...*). Vaizdingas ir taiklus terminas prigijo.

Šiuo metu inkunabulais priimta vadinti visus renkamaisiais spaudmenimis išspausdintus spaudinius iki 1500 metų gruodžio 31-osios – paskutinės XV amžiaus dienos“ (Braziūnienė 2014: 6).

teksto paraštėse įrašyta 20 anoniminių lietuviškų glosų (28 leksemos). Lietuviškos glosos Herolto knygoje „įrašytos maždaug 1520–1530 metais (arba apie 1525 metus)“ (Subačius, Leńczuk, Wydra 2010: 69). Straipsnio autoriai nustatė, kad lietuviškus žodžius įrašęs inkunabulo skaitytojas galėjo būti kilęs nuo Dotnuvos, Kėdainių, Šėtos, Kulvos, t. y. buvo kurios nors pietinės vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės šnektos atstovas. Jų nuomone, lietuviški rankraštiniai įrašai inkunabule atsirado ne vėliau nei apie 1530-uosius, todėl laikytini šiuo metu žinomais ankstyviausiais lietuviškais įrašais knygose. Surasti įrašai dar kartą patvirtina mintį apie lietuvišką rašymo tradiciją pranciškonų observantų (bernardinų) aplinkoje. Kartu jie parodo, kad XV–XVI a. lietuviškai rašė ne tik protestantiškosios krypties lietuvių raštijos kūrėjai (Martynas Mažvydas ir jo bendražygiai), bet ir katalikai.

Taigi visi paminėti lietuviški įrašai kitakalbėse XVI a. knygose labai reikšmingi, nes liudija, kad lietuvių kalba buvo vartojama kaip rašto kalba. Lietuviški poteriai 1503 m. išleistoje knygoje, S. Narbuto aptiktos lietuviškos glosos 1501 m. mišiole ir G. Subačius kartu su M. Leńczuku ir W. Wydra aprašytos lietuviškos glosos ne anksčiau kaip 1486 m. išleistame inkunabule leidžia nauju žvilgsniu pažvelgti į lietuvių kalbos, jos tarmių istoriją, taip pat net kaip į seniausius religijos terminijos paminklus (ypač poterių tekstus).

Pirmas spausdintas lietuviškas maldas randame M. Mažvydo katekizme. Be abejo, čia nėra maldos *Sveika, Marija*, nes tai evangelikams liuteronams skirtas leidinys. Evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų Bažnyčios ypač skatino melstis ir giedoti ne lotynų, o liaudies kalbomis, todėl pirmoji atskira lietuviška maldaknygė *Kollectas alba Paspalitas Maldas*, parengta J. Bretkūno, 1589 m. taip pat buvo išleista protestantiškoje prūsų Lietuvoje. Pirmoji atskira Katalikų Bažnyčios maldaknygė lietuvių kalba *Rožančius švenčiausios Marijos Panos ir Saldžiausio vardo Jezuso* parengta dominikono

Jurgio Kasakauskio tik 1681 m. Joje buvo sudėtos Mergelei Marijai skirtos giedamos maldos. Tačiau grįžkime prie 1800–1882 m. katekizmų. Juose rasta įvairių maldų pavadinimų. Jie, be abejo, labai svarbūs – atspindi daugiau nei aštuonių XIX a. dešimtmečių religijos terminų vartosenos polinkius.

Aptariant 1800–1882 m. katekizmų maldų pavadinimus, pirmiausia minėtinas lietuviškas terminas ***Malda*** MKKK 1844 16, KK 1863 2, ***Małda*** NKKK 1847 84, ***małda*** SK 1803 4, PK 1828 81, MKD 1845 120, NKKK 1847 17, NMK 1848 28, MLSK 1852 40, KK 1854 14, DEK 1855 [1873] 9, TK 1856 32, RM 1862 [1878] 11, MRK 1869 25, ***małdu*** KK 1854 88, ***малда*** TK 1865 6 (‘toks tekstas, kalbamas ar skaitomas tikinčiųjų; religinis kreipimasis’). Žodis *malda* padarytas iš indoeuropietiškos kilmės veiksmažodžio *melsti*, plg. s. sl. *молити*, rus. *молить*, ukr. *молити*, lenk. *modlić*, gr. ir kt. (Freankel I 1962: 401, 431–434). „Pati sąvoka *malda* – indoeuropietiškas žodis, kuris žymi tekstą, kuriuo indoeuropiečių protautėje būdavo palydimas aukojimas“ (Beresnevičius 2004: 39). Kai kuriuose katekizmuose vartojamas ir deminutyvinis savos kilmės vienažodis terminas ***Maldele*** MKKK 1844 80, NMK 1848 20, ***maldele*** NKKK 1847 14, MRK 1869 230, ***małdele*** DEK 1855 [1873] 45, ***малделе*** TK 1865 39: ***małdele*** *knigose* DEK 1855 [1873] 53, *trumpa* ***maldele*** NMK 1848 25.

Bažnyčios Tradicija nurodo tikintiesiems tam tikrą maldos ritmą nuolatinei maldai palaikyti. Kai kurios maldos skirtos kiekvienai dienai. Tai ryto maldos: ***Małda Rita*** TK 1861 27, ***małda rita*** *untra* SK 1803 29, ***małda ritmetine*** PK 1828 119, DEK 1855 [1873] 46, ***Małda ritmetyne*** NMK 1848 18, ***małda rytmetine*** RM 1862 [1878] 19, ***Ryto=Malda*** KK 1863 93, kurios dar vadinamos terminais ***Małda*** *Ankstiwa* TK 1861 26, ***małda*** *ankstiwa* SK 1803 29, ***Małda*** *kialant ysz miega* NMK 1848 19, ***Małda*** *pirm Pradeima Darba Kokia* TK

1861 29, taip pat vakaro maldos: ***małda*** *wakarine* PK 1828 149, DEK 1855 [1873] 50, ***małda*** *wakarinea* SK 1803 30, ***Małda*** *Wakarinea* TK 1861 28, ***małda*** *wakaryne* RM 1862 [1878] 20, *Wakaro=**Malda*** KK 1863 93, maldos prieš valgį ir pavalgius: ***małda*** *priesz walgima* MLSK 1852 25 ir ***małda*** *po walgimuj* MLSK 1852 25.

Krikščioniškoje Tradicijoje yra žinomos trys svarbiausios maldos gyvenimo formos: žodinė malda: *łupu **małda*** MRK 1869 324, mąstymas – ieškanti malda, pažadinanti mintį, vaizduotę, jausmus ir troškimus, ir minčių kontempliacija (KBK 1997: 550–551). 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose, pagal tai, kokia intencija į Dievą kreipiamasi, maldos skirstomos į garbinimo (šlovinimo): ***Szlowinimo=Malda*** KK 1863 64, dėkojimo (padėkos): ×*Dekawones **Maldele*** MKKK 1844 103, ×***Dekawone*** MKKK 1844 38, KK 1863 7, ×***Diekawone*** NKKK 1847 113, ir prašymo: ***Praszimo=Malda*** KK 1863 64. Katekizmuose rasta ir daugiau įvairių maldų pavadinimų: *Chrystusa **małda*** NKKK 1847 14, ***Małda*** *Chrystusa Pona* SK 1803 13; ***małda*** *Wieszpaties Jezaus* DEK 1855 [1873] 26, ***małda*** *Wieszpaties* KK 1854 8, ***Malda*** *Wieszpaties* KK 1863 63; ***małda*** ×*krapijentys wandeniu szwenstu* MLSK 1852 25; ***małda*** *Pona* SK 1803 14, TK 1861 9, ***małda*** *poniszka* MLSK 1852 20; ***Małda*** *pyrm* ×*Spawiednes* NKKK 1847 54; *Misziû **Malda*** KK 1863 94; ***Małda*** *Weykialu* TK 1861 30; ***małda*** *Wiskupa* MRK 1869 303, taip pat ×*nobażna **małda*** DEK 1855 [1873] 38, ×*nůbažna **Malda** ant Paauksztinimo Bažniczios* MKKK 1844 34 ir ×*pakarna*[119] ***małda*** SK 1803 30.

Katalikų maldos, kalbamos meldžiantis atmintinai, vadinamos *poteriais*: ***poterai*** DEK 1855 [1873] 9, MRK 1869 75, ***Poterai*** MKKK 1844 24, KK 1863 94, ***poteraj*** MKD 1845 319, ***poterei*** TK 1856 30, ***Poterej*** NMK 1848 10, ***poteriai***

[119] ×*Pakarnus* ‘nusižeminęs, nuolankus, paklusnus’, brus. *пакорны*, lenk. *pokorny*.

PK 1828 99, MLSK 1852 41, RM 1862 [1878] 11, ***Poteriai*** NKKK 1847 103, ***nomepaй*** TK 1865 39, MSR 1867 6 (‘atmintinai kalbamos maldos’, lenk. *pacierz* < lot. *pater*, Skardžius IV 1998: 232, Urbas 1998: 297, Kabelka 1964: 181, Freankel I 1962: 641). *Poteriai*, kaip rašo Z. Zinkevičius, per slavų kalbas gautas žodis, atsiradęs iš lotyniškos Viešpaties maldos pirmojo žodžio *Pater noster* „Tėve mūsų“ (Zinkevičius 2000: 26). *Moksle Rima-Kataliku* vartojamas deminutyvinis terminas ***poterelej*** MRK 1869 205.

Rožinis – tam tikra kalbama maldos forma, sudaryta iš keturių slėpinių: Džiaugsmo, Šviesos, Kančios ir Garbės (JK 2011: 265), kurie katekizmuose vadinami *paslaptimis*: ***pasłaptis*** *apej wiena Diewa trijosi* ×*asabosi* MRK 1869 39, ***pasłaptis*** *atpirkima musu ąnt Kriźiu* MRK 1869 24, ***pasłaptis*** ×*Trajces Szwęnczіauses* MRK 1869 24, ***pasłaptis*** ×*wieros* MRK 1869 24, arba *tajemnyčiomis:* ×***taiemniczia*** PK 1828 202, ×***Tajemnicze*** MKD 1845 132, ×***Tajemniczia*** PK 1828 16, ×***tajemniczy*** MKD 1845 66 (‘rožinio paslaptis’, lenk. *tajemnica*): ×***tajamniczia*** ×*wieras* KK 1854 42, ×***tajemniczia*** ×*Triejcias Szwinczіausias* KK 1854 9, ×***tajemniczy*** ×*wieros* MKD 1845 103, ×***tajemnyczy*** ×*Trajcys SS.* MKD 1845 103. *Katalikiszkame katekisme* vartojama sinonimiškai: ***Paslepti-ne***[120] *(*×***Tajemnyczie****)* KK 1863 7.

Maldos su giesmėmis, giedamos lankant Kryžiaus kelio (lot. *Via Crusis*) stotis arba vietas, kurios įrengtos lauke pastatytose koplyčiose su paveikslais ar skulptūromis, ir apmąstant Kristaus kančią, vadinamos terminu ×***stacies*** MRK 1869 80 (‘kryžiaus kelias – maldos su giesmėmis, sustojant prie tam tikrų paveikslų ar koplytėlių’, lenk. *stacja* < lot. *statio*)[121]. *Religijotyros žodyne* pirmenybė teikiama terminui *Kryžiaus kelio stotys* (RŽ 1991: 206). Manoma, kad pirmoji Kryžiaus kelią

[120] ‘Paslaptis’.

[121] Žodis stacija, arba stotis, krikščionių Tadicijoje turi stabtelėjimo (lot. *statio* – buveinė) reikšmę (Motuzas 2014: 126).

Jeruzalės gatvėmis ėjo Švč. Mergelė Marija[122]. Vėliau Kryžiaus kelio stotis eidavo į Šventąją Žemę atvykę maldininkai. Šiandien iš viso apmąstant ir meldžiantis einama paskui Jėzų 14 iš eilės Kryžiaus kelio stočių (JK 2011: 158).

Vieno ar kelių sakinių maldos, kuriomis tikintieji įvairiais poreikiais kreipiasi į Dievą, vadinamos *kolektomis*: ***kolectwa*** MKD 1845 225 ir ***Kolekte*** *arba* ***Baźnyczios Malda*** KK 1863 94 (‘tokia liturginė malda’, lot. bažn. *collecta* (*dona*) dgs.).

Malda, kai pakaitomis gieda arba kalba vadovas (dvasininkas) ir tikintieji, vadinama tarptautinės kilmės terminu ***Litania*** MKKK 1844 67, ***litania*** PK 1828 152, RM 1862 [1878] 23, ***Litanie*** NKKK 1847 17, ***литания*** MSR 1867 23 (‘kalbama (skaitoma) arba giedama malda, susidedanti iš daugybės panašių kreipinių į Dievą arba šventuosius’, bažn. lot. *litania* < gr. *litaneia*, plg. lenk. *litania*): ***Litania*** *ape Motina Szwenciause* MKKK 1844 77, ***litania*** *ape Panna Szwęcziausią* PK 1828 153, ***litania*** *ape saldźiausi Warda Jezaus* PK 1828 130, ***Litania*** *ape saldziausi Warda Jezusso* MKKK 1844 73, ***Litania*** *ape wissus Szwentus* MKKK 1844 67, ***Litania*** *Pono Jezaus* RM 1862 [1878] 20. Ši malda dar pavadinama terminu ***Meldimas*** L 1860 24.

Trumpa malda, sakoma žegnojantis, katekizmuose vadinama terminu *žegnonė*: ***Źegnonê*** KK 1863 27, ***żegnone*** MLSK 1852 20, ***Źegnone*** NKKK 1847 103, DEK 1855 [1873] 9, ***Žegnone*** MKKK 1844 11 (‘kryžiaus ženklo darymas ranka, laiminimas’, lenk. *żegnanie* < lenk. *żegnać*, ček. *žehnati* < vok. *segnen* < lot. *signare* ‘pažymėti, paženklinti (kryžiumi)’). Tuo pačiu terminu kartais katekizme vadinamas ir kryžiaus ženklo darymas, t. y. žegnojimasis arba žegnojimas: ***źegnone*** NKKK 1847 104, MRK 1869 24, ***żegnonie*** MKD 1845 104. Tačiau dažniau pats veiksmas įvardijamas šiais terminais:

[122] Pirmosios Kryžiaus kelio stotys buvo pastatytos Kordoboje (Ispanija) XV a., o netrukus – Antverpene (Belgija), Niurnberge (Vokietija) ir daugelyje kitų Europos vietų (RŽ 1991: 206).

ženkłas kriźiaus MRK 1869 250, ***ženkłas kriźiaus S.*** MRK 1869 254, ***Ženklas szwento Kryźaus*** KK 1863 4, ×***znaku***[123] ***kriżiaus szwinta*** KK 1854 9, ×***Znokas Kriźiaus Szwęta*** NMK 1848 44, ***женкласъ крижяусъ Швента*** TK 1865 11, ***женкласъ крижяусъ*** TK 1865 11. DŽ$_{4, 5, 6}$ žodžio *žegnonė* nėra. Bet vartoti teikiamas veiksmažodis *žegnoti (-s)* ir vedinys *žegnojimas (-is). Žegnoti (-s)* taip pat yra kilęs iš lenkų kalbos, plg. lenk. *żegnać się* (Sabaliauskas 1990: 229). Šį žodį vartojo jau M. Mažvydas.

Viena labiausiai žinomų katalikiškų maldų *Sveika, Marija* (arba *Angelo pasveikinimas Marijai*[124], lot. *Ave Maria*) 1800–1882 m. katalikų katekizmuose vadinama ***Paswejkinimas*** ×***Anioliszkas*** DEK 1855 [1873] 26, ***Paswiajkinimas*** ×***Anieliszkas*** KK 1854 8 (plg. lenk. *Pozdrowienie Anielskie*), ***Pasweikinnimas Krikszczioniszkas*** MKKK 1844 66 arba ***Свейка Маріа*** *арба* ***пасвейкинимасъ*** ×***Аніола*** TK 1865 46. Šios maldos evangelikų reformatų ir evangelikų liuteronų katekizmuose nėra.

Katekizmuose minimi dar šie poteriai: *Tikėjimo, Vilties, Meilės ir Gailesčio aktai* ('veiksmas, pasielgimas', lot. *actus*). *Tikėjimo akta*s vadinamas šiais terminais: ***aktas*** *tikieima* DEK 1855 [1873] 27, ***aktas*** *Tikiejimo* RM 1862 [1878] 51, ***aktas*** *tykejimo* PK 1828 207 ir ***Aktas*** ×*Wieras* KK 1854 116, ***aktas*** ×*Wieros* MLSK 1852 77, ***aktas*** ×*wieros* PK 1828 176, MKD 1845 324, MRK 1869 149, ***aktas*** ×*wieruos* TK 1856 48, taip pat ***aktas*** ×*wieros arba tikieima* DEK 1855 [1873] 27. *Vilties akta*s įvardijamas tokiais terminais: ***aktas*** *wiltes* DEK 1855 [1873] 27, ***aktas*** *wiłties* MRK 1869 149, ***aktas*** *wilties* PK 1828 207, TK 1856 48, ***aktas*** *Wilties* RM 1862 [1878] 51 ir ***Aktas*** ×*Nadiejas* KK 1854 117, ***aktas*** ×*nadiejes* MKD 1845 325, ***aktas*** ×*Nodiejos* MLSK 1852 77. Knygelėje *Didesis Elementorius ir katakizmas* vartojama sinonimiškai ***aktas*** *wiltes arba*

[123] ×*Znokas* 'ženklas, žymė', lenk. *znak*, rus. *знак*.

[124] Šį pavadinimą randame 2013 m. išleistame *Liturginiame maldyne*.

×*nodiejes* DEK 1855 [1873] 28. *Meilės aktas* vadinamas ***aktas*** *meyles* PK 1828 178, ***aktas*** *meyles Pono Diewo* PK 1828 207, ***aktas*** *Mejles* MLSK 1852 77, ***aktas*** *mejłes* MRK 1869 149, o *Gailesčio aktas* – ***Aktas*** *Gajłaszczia* KK 1854 118, ***aktas*** *gajlese* MKD 1845 326, DEK 1855 [1873] 29, ***aktas*** *gajlesi* MRK 1869 273, ***aktas*** *Galeścio* MLSK 1852 77 ir ***aktas*** ×*pakutos* PK 1828 174. Kai kuriuose šaltiniuose dar minimas *Malonės aktas*: ***aktas*** *małones* DEK 1855 [1873] 29, ***aktas*** *małones Diewa* DEK 1855 [1873] 27, ***aktas*** *Małones Diewo* RM 1862 [1878] 51, ***aktas*** *małones* MKD 1845 326, ***Aktas*** *Małonias* KK 1854 117, ***[aktas]*** *małuones* TK 1856 48.

Giedoti skirtas religinio turinio kūrinys vadinamas lietuvišku terminu ***giesme*** KK 1854 101, DEK 1855 [1873] 50, MRK 1869 11, ***Giesme*** MKKK 1844 99, MKD 1845 18, ***Giesmê*** MK 1845 137, ***giesmie*** KK 1854 43 (‘bažnytinio, religinio turinio giedamasis dalykas’): ***giesme*** *szwęta* TK 1856 33, *szwenta* ***Giesme*** MKKK 1844 54, *Szwęta* ***Giesme*** NKKK 1847 84. Tai „Dievą mylinčios širdies kalba ir tikinčiųjų bendrumo ryšys“ (LM 2013: 525). Evangelikų reformatų *Seaname katechizme* ir *Trumpame katechizme* randame išskirtas giesmių rūšis: ***giesmeałe*** *pietu* SK 1803 27, ***Giesmeałe*** *pietu* TK 1861 24, ***giesmeałe*** *rita* SK 1803 26, ***Giesmeałe*** *rita* TK 1861 23, ***giesmeałe*** *wakarine* SK 1803 28, ***Giesmeałe*** *wakarine* TK 1861 25.

Tam tikros bažnytinės giesmės vadinamos *gadzinkomis*: ×***Gadžinka*** DEK 1855 [1873] 55 (‘valandos, „adynos“ (tokios maldos)’, lenk. *godzinki*), ir *karunkomis*: ×***Karąka*** DEK 1855 [1873] 55, ×***karunkus*** KK 1854 110 (‘tokia giesmė’, lenk. *korunka*: *koruna* < lot. *corona* < gr. *korōnē*, Brückner 1970: 257)[125].

[125] *Karunka* yra „tai malda kalbant septynis sykius po vieną „Tėve Mūsų“ ir po dešimtį sykių „Sveika Marija“ paminėjimui metų skaičiaus Švenčiausiosios Panos gyvenimo“ (Laukaitis 1905: 56).

Giedojimo būdas, kai pakaitomis, tarsi atsiliepdami vienas kitam, gieda du chorai arba solistas ir choras, vadinamas *antifona*: ***antyfona*** PK 1828 155, ***antypona*** RM 1862 [1878] 25 (‘trumpas tekstas, giedamas prieš psalmes ir po jų’, gr. *antiphonos*), taip pat ***Antipona (prieszgiesmis)*** L 1860 26. Toks giedojimas bažnytinei muzikai būdingas nuo IV a. (RŽ 1991: 22).

Giesmė, kurią lydi muzika, vadinama *psalme*: ***Psalma*** NMK 1848 27, ***psalma*** PK 1828 118, ***Psálmai*** MK 1845 6, ***Psalme*** MKKK 1844 80, MKD 1845 18 (‘tam tikra religinė giesmė’, brus. *psalьma* < bažn. lot. *psalmus* < gr. *psalmos*)[126]. Nors „dauguma psalmių nėra šlovės himnai, bet turi raudos, padėkos bei pasitikėjimo maldų, išminties ir mesijinį pobūdį“ (ŠR 2009: 2604).

Katalikų Bažnyčioje nuo senų laikų kaip dalis vakarinių mišparų giedama Marijos džiaugsmo giesmė katekizme *Naujes moksłas skajtima raszta žemajtyska diel mažun wajkun* vadinama neaplietuvintu žodžiu ***Magnificat*** NMK 1848 27 (lot. *magnificat*). Ši giesmė prasideda žodžiais *Magnificat anima mea Dominum* (liet. *Mano siela šlovina Viešpatį*). Iškilminga šventa religinė giesmė, tikinčiųjų giedama per pamaldas, vadinama terminu ***Himnas*** MKKK 1844 99 (‘iškilminga giesmė’, gr. *hymnos*). *Katalikiszkame katekisme* nuo IX a. krikščionių iškilmingai giedamas Dievo šlovės himno įvadas įvardijamas lotynišku žodžiu ***Gloria*** KK 1863 94 (lot. *gloria* ‘garbė’) arba ***giesme ×Aniołu*** MRK 1869 267. Viena seniausių šv. Mišių dalių yra vadinama taip pat lotynišku pavadinimu ***Sanctus*** RM 1862 [1878] 63, ***Sanktus*** KK 1863 96 (lot. *sanctus* ‘šventas’). Šią giesmę sudaro angelų džiūgavimai

[126] Kaip matyti iš pavyzdžių, katekizmuose vartojami morfologiniai galūnių variantai. Šios formos paskolintos iš baltarusių kalbos. Jeigu būtų paskolinta iš lenkų kalbos (lenk. *psalm*), turėtume vyriškosios giminės formą *psalmas* (apie morfologinę integraciją plačiau žr. Voitkevič 2010: 243–255).

ir su Kristumi siejamas pasveikinimo šūksnis. Ji giedama nuo anksčiau nei VIII a. pr. Kr. (JK 2010: 129).

1800–1882 m. katekizmuose vartojami nuo seno žinomi maldų pavadinimai. Jų kilmė įvairi. Dvižodžiai maldų pavadinimai dažniausiai yra mišrios kilmės.

RELIGINIŲ ŠVENČIŲ PAVADINIMAI

Įvedus krikščionybę (1387 m. Lietuvoje, 1413 m. – Žemaičiuose) šventes, kaip rašo Rimantas Astrauskas, nustatydavo Bažnyčia: „Daug tradicinių švenčių sutapo su bažnytinėmis šventųjų dienomis, šventieji tapo svarbiausių darbų globėjais. 1775 m. vyskupas I. J. Masalskis[127] panaikino trečiųjų dienų šventimą, tačiau net iki XX a. pradžios svarbiausios tradicinės šventės buvo švenčiamos pagal seną papротį“ (Astrauskas 2011: 4). Pasak Norberto Vėliaus, „švenčių šventimas yra žmogaus dvasinio gyvenimo sritis, kurioje atsispindi senoji pasaulėjauta ir pasaulėžiūra“ (Vėlius 1995: 18). *Religijotyros žodyne* randame dvi žodžio *šventė* reikšmes: 1. Šventė – nekasdieniškas iškilmingas apeiginis renginys, kuriuo pagal nustatytą ritualą minima kuri nors reikšminga istorinė arba doktrininė religijos realija. <...> rengiamas periodiškai, nustatytu laiku, <...>, trunka vieną dieną ar ilgesnį laiką, suskaido metus į tam tikrus laiko tarpus, ciklus, suteikdamas tikinčiųjų religiniam gyvenimui tam tikro ritmingumo, organizuotumo. Šventė yra reikšminga religinio kulto dalis, <...>. 2. Šventės diena, šventadienis. 1800–1882 m. katekizmuose minimas žodis ***szwęnte*** MRK 1869 198 ir žodžių junginys ***szwenta diena*** DEK 1855 [1873] 27, ***szwęnta Diena*** MKKK 1844 47, ***szwęnta diena*** MRK 1869 163, ***Szwenta diena*** NKKK 1847 30, ***szwenta diena*** RM 1862 [1878] 52, ***szwęsta diena*** TK 1856 9, ***szwęta diena*** DEK 1855 [1873] 11, ***Szwęta diena*** NMK 1848 12, ***szwęta Diena*** TK 1856 33, ***Szwinta diena*** KK 1854 98, ***швента***

[127] Vilniaus vyskupu Ignotas Jokūbas Masalskis (1726–1794) buvo paskelbtas 1762 m. sausio 23 d., mirus vyskupui Mykolui Jonui Zenkovičiui. 1763 m. jis pertvarkė Vilniaus kunigų seminariją, mokymą ir auklėjimą patikėdamas misionieriams. Klierikų padaugėjo nuo 18 iki 50, į mokymo programą įtraukta lenkų literatūra, Lietuvos istorija, prancūzų kalba. Vyskupas I. J. Masalskis siekė, kad kaimo parapijose sielovados darbą dirbantys kunigai vartotų lietuvių kalbą.

дена TK 1865 52. Švenčių, ypač religinių, pavadinimų gausu ir tiriamuose katekizmuose. Juos ir aptarsime šiame skyriuje.

Religinių švenčių pavadinimus galima klasifikuoti įvairiai. Kaip žinoma, liaudies ir bažnytiniame kalendoriuje skiriamos pastovios šventės, minimos tą pačią metų dieną, ir kilnojamosios. Katekizmuose rasti švenčių pavadinimai aptariami pagal metų laikus: žiemos, pavasario, vasaros ir rudens religinės šventės.

Religinių žiemos švenčių pavadinimai

Katalikų liturginių, arba Bažnyčios, metų pradžia, 4 savaičių laikotarpis prieš Kalėdas, 1800–1882 m. katekizmuose vadinamas tarptautiniu terminu ***adwentas*** MKD 1845 303, RM 1862 [1878] 55, ***Adwęntas*** MRK 1869 204, ***Adwentas*** MK 1845 28, NKKK 1847 35, MKKK 1844 53, DEK 1855 [1873] 43, KK 1863 59, MRK 1869 65, ***adwiatas*** KK 1854 106, ***адвентасъ*** TK 1865 72 (‘keturių savaičių laikas prieš šv. Kalėdas’, lot. *adventus*), gautu per lenkų kalbą, plg. lenk. *adwent*. *Moksle Rima-Kataliku* vartojamas dvižodis terminas, kurio pagrindinis dėmuo žodis *laikas*: ***łajkas Adwenta*** MRK 1869 312.

Viena svarbiausių ir didžiausių religinių žiemos švenčių, kurios pavadinimą randame katekizmuose, – Kalėdos: ***Kaledos*** MKD 1845 305, MRK 1869 202, ***Kalēdos*** MK 1845 28, ***kaliedas*** TK 1856 53, arba ***Jezaus Uźgimimas*** KK 1863 12, ***uźgimimas*** ×***Messiosziaus*** MRK 1869 59, ***Kaledu Szwente*** KK 1863 12, ***Diewa uźgimymas***, *arba* ***Kaledas*** MKD 1845 290, taip pat ×***cziesas***[128] ***Chrystusa ateima*** NKKK 1847 98 (‘Kristaus gimimo šventė gruodžio 25 dieną’, lenk. *kolęda*, brus. *коляды* < lot. *calendae*, Sabaliauskas 1990: 253, Brückner 1974: 245). Kaip matyti iš rastų pavadinimų, vartota įvairiai. Nors žodis *Kalėdos* randamas XVI–XVII a. raštuose, pvz., M. Mažvydo, M. Daukšos, J. Bretkūno ir kt.,

[128] ×*Čėsas* ‘laikas’, lenk. *czas*.

manoma, kad jis vartotas gerokai anskčiau, dar iki oficialiojo Lietuvos krikšto.

Katekizmuose paminėta ir nereliginė šventė ***Nauje metaj*** MKD 1845 290, ***Naujas Met's*** MK 1873 19 ('Naujieji metai').

Sausio 6-ąją švenčiama Trijų karalių šventė[129]: ***tris Karalai*** KK 1863 59, ***tris Karalej*** KK 1854 30, ***Trys Karalaj*** MKD 1845 290, ***трісъ Каралей*** TK 1865 73, taip pat ***szwęnte triju Karalu*** MRK 1869 204, ***Szwente triu Karalu*** MKKK 1844 53. Evangelikų liuteronų katekizme ši šventė vadinama ***Išmintingújû*** *arba* ***triju Karaliû Diena*** MK 1845 28. Krikščionybės laikais paplito paprotys ant durų staktų šią dieną bažnyčioje pašventinta kreida parašyti pirmąsias trijų Karalių – Kasparo, Merkelio ir Baltazaro, atėjusių iš Rytų šalies aplankyti gimusio Kristaus, vardų pirmąsias raides. Tikima, kad taip namai apsaugomi nuo piktųjų dvasių.

Vasario 2 dieną Katalikų Bažnyčia švenčia Kristaus Paaukojimą, arba Grabnyčias: ×***gramnicziu szwęnte*** MRK 1869 335 ir ***Nekałtas Szwencziauses Maryos Panos prasydieimas***, ×***Apczystyimas***, *arba* ×***Gramniczes*** MKD 1845 290. Skolinys *grabnyčios* ('Kristaus paaukojimo šventė vasario 2 dieną') gautas iš lenkų kalbos (lenk. *gromnica*). Daugelis tikinčiųjų šią dieną eidavo į bažnyčias įsigyti šventintų žvakių, kurios vadintos *graudulinėmis*, arba pašventinti savo pačių pasigamintų. Kaip tik todėl „Lietuvos kaime šventė buvo praminta Grabnyčiomis" (Klimka 2009: 32).

Krikščioniškame kalendoriuje pokalėdinį laikotarpį nuo priešvelykinio atriboja šventė, švenčiama septynias savaites prieš Velykas antradienį, vadinama žodžiu *Užgavėnės*: ***Užgawenes*** KK 1863 32, ***Užgawene*** MKKK 1844 52 ('paskutinis antradienis prieš gavėnią; seniau – paskutinė savaitė prieš gavėnią', plg. *užgavėti* 'paskutinį kartą prieš gavėnią

[129] *Liturginiame maldyne* dar vadinama *Kristaus apsireiškimu* (LM 2013: 15).

valgyti mėsišką ar pienišką valgį'). Lenkai šią šventę vadina *zapusty* arba *śledzik*. Nors Užgavėnės nėra bažnytinė šventė, ji minima katekizmuose.

Po Užgavėnių prasideda 40 dienų pasninkas ir atgailavimas prieš Velykas. Šis laikotarpis vadinamas senuoju skoliniu *gavėnia*: ***Gawene*** MKKK 1844 52, KK 1863 32, ***gawene*** MLSK 1852 70, RM 1862 [1878] 55, ***gawiene*** MKD 1845 303, NKKK 1847 32, MRK 1869 202, ***Gawienia*** NKKK 1847 35, MRK 1869 197, ***gawienia*** KK 1854 107, DEK 1855 [1873] 43, ***гавене*** TK 1865 73 ('pasninko laikas, ppr. septynios pasninko savaitės prieš Velykas', brus. *гавенне*, Skardžius V 1999: 133, Būga I 1958: 431): *didźioi* ***gaweni*** PK 1828 85. Žodis *gavėnia,* remiantis LKŽe duomenimis, vartojamas jau M. Daukšos *Postilėje*.

Pirmoji gavėnios diena katekizmuose vadinama *Pelenų diena*: ***Pelenû Diena*** KK 1863 59, ***Pelinu diena*** MRK 1869 204, ***пелину дена*** TK 1865 73. Šią dieną Bažnyčioje šventinami pernykščių verbų pelenai ir barstomos jais tikinčiųjų galvos.

Religinių pavasario švenčių pavadinimai

Viena iš didesnių bažnytinių pavasario švenčių – Blovieščiai: ×***Blovieščius*** PK 1828 146 ('Šv. Mergelės Marijos apreiškimo šventė (kovo 25 d.)', brus. *благавешчые*), liaudyje dar vadinta Gandrinėmis ir Bičių diena (Klimka 2009: 53).

Velykų šventės trunka devynias dienas, pradedant Verbinėmis, kurios vadinamos terminu ***Werbos*** KK 1863 60 ('šventė sekmadienį prieš Velykas', brus. *верба*). Taigi paskutinė gavėnios savaitė prasideda Verbų sekmadieniu: ***Werbu*** ×***nediela*** MRK 1869 336, ***Werbų*** ×*Nedēldiena* MK 1873 32. Kaip matyti iš *Moksle Rima-Kataliku* rasto pavadinimo, abu jo dėmenys skolinti: *verba* 'puokštė iš kadagio, gluosnio, karklo ar kt. šakelių, šventinama Verbų sekmadienį bažnyčioje; palmės šakelė' iš brus. *верба*, ×*nedėlė* 'sekmadienis' – iš brus. *няд зеля*.

Prieš Velykas Bažnyčioje švenčiamas Didysis tridienis: Didysis ketvirtadienis: ***didemis ×kietwergas*** MRK 1869 270, ***didis ×Czetwergas*** RM 1862 [1878] 45, ***Didis ×Czetwergas*** GDG 1862 [1878] 27, ***didis ×ketwergs*** TK 1856 101, ***dydiemis ×kietwergas*** MKD 1845 290 (‘ketvirtadienis’, brus. *чацверг*), Didysis penktadienis: ***Didioji ×pertniczia*** MRK 1869 80, ***Dydźioje ×Pertnyczia*** MKD 1845 290 (‘penktadienis’, brus. *пятніца*), ir Didysis šeštadienis: ***dydźioji ×subata*** MKD 1845 242 (‘šeštadienis’, plg. brus. *субота*), žymintis gavėnios pabaigą. Libertas Klimka pasakoja, kad Didysis ketvirtadienis „vadinas švariuoju arba žaliuoju. Kas namuose peržiem aprūkę, įjuodę, užsigulėję – viskas turi būti išvalyta, išvėdinta. <...>. Didįjį penktadienį nuo senovės vadindavo Vėlių velykėlėmis arba Vėlių durelėmis, mat tikėta, kad jos išeinančios iš skaistyklos. Žmonės lankydavo kapus; <...>. Didįjį šeštadienį reikia iš bažnyčios atsinešti šventinto vandens, o iš šventoriuje sukurto laužo – velykinės ugnies“ (Klimka 2009: 56).

Didžioji savaitė prieš Velykas *Katekizoje kataliku* vadinama terminu ***Didzioji ×Nedele*** KK 1863 14 (‘savaitė’, brus. *нядзеля*). Įdomu, kad „ne tik bažnyčioje, bet ir namie buvo nusistovėjusi Didžiosios savaitės tvarka. Šią savaitę negalima bartis, pavydėti, nepriimtina, ypač šeštadienį, ką nors skolinti ar skolintis, nes nesiseks gyventi“ (Kudirka 1992: 14).

Svarbiausia krikščionių kilnojamoji šventė, švenčiama Jėzaus Kristaus prisikėlimui iš numirusiųjų atminti, 1800–1882 m. katekizmuose vadinama iš baltarusių kalbos gautu senuoju skoliniu Velykos: ***Welikos*** MKKK 1844 52, NKKK 1847 34, NMK 1848 13, MRK 1869 197, ***Welykos*** KK 1863 32, ***Wialikas*** KK 1854 103, ***Welikas*** MLSK 1852 23, ***Великосъ*** TK 1865 73 (‘krikščionių švenčiama Kristaus prisikėlimo iš numirusių šventė’, brus. *вялік (дзень)*, Sabaliauskas 1990: 256, Būga I 1958: 348): ***Welikos S.*** MKD 1845 321, ***welikos Szwentos*** MKD 1845 289, ***Welikos szwęntos*** MRK

1869 195, ***Welikos szwentos*** RM 1862 [1878] 16, ***Welykos Szwentos*** L 1860 35, ***welikos szwętos*** TK 1856 51, ***Wielikos-Szwętos*** DEK 1855 [1873] 12, taip pat ***Welyku Szwente*** KK 1863 14 ir ***weliku*** *łajkas* MRK 1869 336. Katekizme *Moksłas krykszczionyszkas dydesis* vartojama sinonimiškai: ***Isznumyrusiu prisykielimas Chrystusa Pona***, *arba* ***Welikas*** MKD 1845 290. Velykos – didžioji pavasario šventė, visada švenčiama pirmą sekmadienį po pavasario lygiadienio, esant pilnačiai (LKŠ 1990: 7). Žodis *Velykos* randamas XVI–XVII a. raštuose (M. Mažvydo, M. Daukšos ir kt.). Reikia pasakyti, kad šiandien pavadinimai Velykos, kaip Kalėdos ir Kūčios, vartojami be žodžio *šventas*, išskyrus atvejus, kai rašomi sveikinimai (Vaitkevičiūtė 2010: 14).

Velykų šventės užbaigiamos Atvelykio sekmadieniu, kuris vadinamas dvižodžiu pavadinimu: ×***nediela*** ×***Prawadu*** MRK 1869 313, ×***правадy*** ×***недѣле*** TK 1865 73, ×***Prawodu*** ×***nediela*** MRK 1869 204, kurių abu dėmenys yra svetimybės: *pravadai* (‘pirmas sekmadienis po Velykų’, brus. *правады*, lenk. *przewody*) ir *nedėlia*. Žemaičiuose ši šventė dar vadinama Velykėlėmis, Velykikėmis, Mažosiomis Velykėlėmis, vidurio ir šiaurės rytų Lietuvoje – Vaikų velykomis, Puvočiuose – „pravadna nedėlia“ (Kudirka 1992: 92).

Kristaus žengimo į dangų šventė, švenčiama keturiasdešimtą dieną po Velykų, t. y. šeštą savaitę. Matyt, todėl gyvojoje kalboje sakoma trumpiau – ***Szestines*** MRK 1869 202, arba ***Szwęnte Szestines*** MRK 1869 83. Gerokai dažnesnis oficialus šventės pavadinimas: ×***dangunźengimas*** TK 1861 8, ×***Dangunzengimo Diena*** MK 1845 29, ×***Dangun=Žengimo=Diena*** MK 1873 19, ***i dąngu iźengimas Kristaus Jezaus*** MRK 1869 61, ***i Dangu užengimmas*** MKKK 1844 15, ***iżęgimas ing dangu*** TK 1856 23, ***Kristaus*** ×***Dangůnźengimas*** KK 1863 14. Žodis *dangunžengimas* nevartotinas, nes tai vertinys iš lenkų kalbos, plg. lenk. *Wniebowstąpienie*. „Šeštines kaime pavadindavo ir Kregždės diena.

Matyt dėl mitologinio šio mielo paukštelio, žmogaus įnamio, sureikšminimo“ (Klimka 2009: 98).

Viena reikšmingiausių krikščionių švenčių – Šventosios Dvasios atsiuntimas, švenčiama septintą sekmadienį (penkiasdešimtą dieną) po šv. Velykų, vadinama įvairiais terminais. Pirmiausia minėtinas savas, lietuviškas pavadinimas ***sekmines*** MKD 1845 96, MRK 1869 201, ***Sekmines*** KK 1863 16, MRK 1869 91, ***Sekminês*** MK 1845 29, ***Sekmynes*** MKD 1845 305, ***Siakminis*** KK 1854 106. Kai kuriuose katekizmuose pavartojamas dvižodis terminas, kurio pagrindinis dėmuo yra žodis *diena*: ***Diena*** *Sekminu* MKKK 1844 15, ***Diena*** *Sekminiu* KK 1863 16. Katekizmuose randame ir oficialų šventės pavadinimą: ***atsiuntimas Dwases Szwęcziauses*** MRK 1869 61, ***atsiuntimas Dwasias Szwintas*** KK 1854 100, ***Atsiuntimmas Dwases szwentos*** MKKK 1844 15, arba vartojamą sinonimiškai: ***Atsiuntymas Dwases szwentos***, *arba* ***sekmynes*** MKD 1845 290. Kadangi Dievas Šventąją Dvasią atsiuntė ant apaštalų ir suteikė jiems galią kalbėti visomis kalbomis, pranašauti, gydyti, todėl randame ir ilgą aprašomąjį sudėtinį terminą ***atsiuntimas Dwasios S. ant Apasztołu*** MKD 1845 19. Tradiciniame kalendoriuje tai augumo, gyvulių globos ir piemenėlių dienos (Klimka 2009: 98–99). Įdomu, kad Lietuvoje šios religinės šventės išvakarėse trobos buvo kaišomos berželiais, piemenys žalumynais puošdavo karvių ragus. Sekmines pradėta švęsti IV a. (RŽ 1991: 341).

Pirmąjį sekmadienį po Sekminių minima Švč. Trejybės šventė: ***Szwente szwentos*** ×***Traicês*** KK 1863 7, ×***Traicês Szwènte*** MK 1845 29, ×***Traicês Šwentē*** MK 1873 19.

Pavasario švenčių ciklas baigiasi bažnytine Švenčiausiojo Kristaus kūno ir kraujo šventė, pažymima devintosios savaitės po Velykų ketvirtadienį, paprastų žmonių vadinama Devintinėmis: ***Dewintine*** MRK 1869 99, taip pat Vainikais, nes „ir bažnytinės procesijos, ir namai puošiami

gyvąja žaluma“ (Klimka 2009: 99). Per Devintines einama iškilminga procesija ir nešamas Švč. Sakramentas. Ši šventė katekizme *Moksłas krykszczionyszkas dydesis* dar vadinama ***Diewa kunas*** MKD 1845 290. Kaip rašoma *Religijotyros žodyne*, švenčiama nuo XIII a. (RŽ 1991: 91).

Religinės vasaros šventės pavadinimas

Tik viename 1800–1882 m. išleistame katekizme paminėta religinė vasaros šventė. Tai rugpjūčio 15 d. švenčiama ***Źoline*** MRK 1869 193, arba Švenčiausiosios Mergelės Marijos ėmimo į dangų šventė. Šią dieną bažnyčioje šventinamas užaugintas derlius, žiemkenčių sėkla, žolynai vaistams.

Religinės rudens šventės pavadinimas

Lapkričio 1-ąją minima Visų šventųjų diena, o lapkričio 2-ąją – Vėlinės, arba Mirusiųjų paminėjimo diena. *Nawieme krykszczionyszkame katalykyszkame katechizme* randame pavadinimą ***Weles dienos*** NKKK 1847 107. Ši šventė dar vadinama ***diena ×Zaduszna*** MKD 1845 290 (‘Vėlinių diena’, plg. lenk. *Zaduszki*). Vėlinės krikščioniška šventė tapo 998 m., kai pirmą kartą buvo paaukotos šv. Mišios už visus mirusiuosius benediktinų vienuolyne Kliuni, Prancūzijoje (Klimka 2009: 167). Ši šventė yra mirusiųjų pagerbimo ir perėjimo iš rudens į žiemos ciklą riba. Ji evangelikų liuteronų katekizmuose vadinama ***Mirusiujų Šwentē*** MK 1873 19, ***Szwènte at Atsiminimo Mirusujû*** MK 1845 29. Nuo XIX a. antros pusės ėmė plisti paprotys ant kapo per Vėlines uždegti atminimo žvakeles.

Savaitės dienų pavadinimai

Savaitės dienų pavadinimai, pasak P. Skardžiaus, „yra paskolinti iš gudų kalbos dar prieš Lietuvos krikštą, t. y. prieš 1386 metus“ (Skardžius III 1998: 74). Pirmiausia galima aptarti jau minėtą svetimybę *nedėlia*, vartojamą ir

‘sekmadienio’, ir ‘savaitės’ reikšmėmis: ×***nedela*** MLSK 1852 23, ×***Nedela*** SK 1803 16, ×***Nedele*** MKKK 1844 47, ×***nediela*** DEK 1855 [1873] 55, MRK 1869 14, ×***nediele*** MKD 1845 157, ×***Nediele*** MKD 1845 157, MRK 1869 162, ×***недѣлія*** TK 1865 58 (‘sekmadienis, savaitė’, brus. *нядзеля*): *pirma* ×***nediela*** *Adwenta* MRK 1869 204 (‘pirma advento savaitė’), *pirma* ×***nediela*** *gawienes* MRK 1869 201 (‘pirma gavėnios savaitė’). ‘Trečiadienio’ reikšme katekizmuose vartojama baltarusybė *sereda*: ×***Serada*** KK 1863 32, ×***sereda*** MKD 1845 303, MRK 1869 202, ×***Sereda*** MKKK 1844 52, NKKK 1847 32, ×***Siariada*** KK 1854 106, ×***середа*** TK 1865 72 (‘trečiadienis’, brus. *сярэда*): *Adwenta* ×***sereda*** DEK 1855 [1873] 43, ×***sereda*** *adwenta* MRK 1869 201. Penktadienis vadinamas *pėtnyčia*: ×***pertniczia*** MRK 1869 80, ×***petnicza*** PK 1828 85, ×***Petnicze*** MKKK 1844 51, NKKK 1847 32, MLSK 1852 70, ×***petniczia*** RM 1862 [1878] 13, ×***petnincze*** TK 1856 101, ×***Petnyczia*** KK 1863 32, ×***Pietniczia*** KK 1854 106, ×***пертничіа*** TK 1865 72 (‘penktadienis’, brus. *пятніца*): *Adwenta* ×***petniczia*** DEK 1855 [1873] 43, ×***petnicze*** *adwenta* MRK 1869 201, šeštadienis – ×***Subata*** MKKK 1844 51, MKD 1845 157, NKKK 1847 32, MLSK 1852 70, KK 1863 32, MRK 1869 162, ×***subata*** MRK 1869 14, ×***субата*** TK 1865 58 (‘šeštadienis’, brus. *субота*). Šeštadienis – žydų poilsio diena.

Krikščioniškojo laiko centras – paskutinė savaitės diena. Ji katekizmuose įvardijama keliais žodžių junginiais. Tai ir ***sekma diena*** SK 1803 16, MRK 1869 162 (‘sekmadienis’), ir ***diena Wieszpaties*** MRK 1869 162 (‘sekmadienis’), ir ***Diena*** ×***Nedelos*** TK 1861 11, ×***nedieles diena*** MRK 1869 198, ×***nedielos diena*** DEK 1855 [1873] 43, ×***Nedielos diena*** NKKK 1847 30 (‘sekmadienis’), ir ×***Nedeldiena*** KK 1863 32, ×***Nedēldiena*** MK 1845 26 (‘sekmadienis’). Šią dieną tikintieji skiria Dievui garbinti, vengia sunkių darbų. Sekmadieniais jie švenčia Kristaus Prisikėlimą. Kaip matyti iš pavyzdžių,

lietuviškų savaitės dienų pavadinimų katekizmuose beveik nevartojama.

Kiti religinių švenčių pavadinimai

Dar vienas terminas, palyginti dažnas aptariamo laikotarpio katekizmuose, vartojamas kalbant apie didžiųjų švenčių išvakares. Tai ***Wigilia*** MKKK 1844 52, ***wigilia*** MLSK 1852 70, ***wigilii*** KK 1854 106, ***wigilije*** MKD 1845 303, ***Wigilios*** KK 1863 32 (‘didžiųjų švenčių, pvz., Kalėdų, išvakarės’, lot. *vigilia*) ir variantas ×***Wilies*** MRK 1869 201, ×***Wilijes*** NKKK 1847 32, ×***wilijos*** DEK 1855 [1873] 43, ×***Wilijos*** PK 1828 85, ×***Wilies*** arba ***dienas pirm didiu szwęntiu*** MRK 1869 201 (‘didžiųjų švenčių išvakarės, vigilija’, lenk. *wilia* > lot. *vigilia*). LKŽe duomenimis, žodis *vigilija* vartojamas jau M. Daukšos raštuose, o *vilija* – K. Sirvydo. Lietuvoje Kalėdų vigilija vadinama Kūčiomis (RŽ 1991: 402).

Metų ketvirtis vadinamas mišrios kilmės terminais: ×***metczwertis*** MKD 1845 304, ***metu*** ×***czwertes*** DEK 1855 [1873] 43, ***metu*** ×***czwertis*** MKD 1845 303, MRK 1869 201 (‘metų ketvirtis’, plg. lenk. *ćwierć*, brus. *чвэрць*), taip pat žodžiu ***Bertainis*** MKKK 1844 52 (‘ketvirtadalis, ketvirtis’, plg. vok. *Vierchen*). *Katekizoje kataliku* vartojama sinonimiškai ***Bertainis*** *arba* ×***Czwertis Meto*** KK 1863 32.

Atskirą grupelę sudaro sudėtiniai terminai, kuriais įvardijamos šventės ar kitos su religija susijusios laiko sąvokos. Visų jų pagrindiniu dėmeniu eina žodis *diena*: ***diena*** ×***atpusko*** RM 1862 [1878] 44 (‘atlaidų diena’, plg. brus. *отпускъ*), ***diena*** ×***kriźauna*** MKD 1845 290 (‘diena prieš Šeštines kryžiui garbinti’, plg. *kryžius*), ***diena S. Morkaus***[130] MKD 1845 290, ***diena*** ×***Muczelnika*** MRK 1869 268 (‘kankinio diena’, plg. brus. *мучалык*, lenk. *męczennik*),

[130] Balandžio 25 d. švenčiama šventė. Šv. Morkus laikytas žemės ir derliaus globėju. Kaip ir per Jurgines, šią dieną drausta judinti žemę, gyvavo artimi Jurginėms papročiai ir tikėjimai.

diena ×***puostninka*** TK 1856 51 (‘pasninko diena’, plg. brus. *постнік*, lenk. *postnik*), ***pasnika diena*** MRK 1869 204, ***Pasninka diena*** NKKK 1847 32, ***pastninka diena*** TK 1856 9 (‘pasninko diena’), ***sausoje diena*** MRK 1869 202 (‘pasninko diena’). Diena – „lemtingas laikas“ (ŠR 2009: 2611). Senojo Testamento pranašai skelbė ateisiant Viešpaties dieną, kai Dievas galutinai teis Izraelį ir pagonių tautas. Paskutinio teismo diena vadinama ×***sudna Diena*** KK 1863 15, ×***Sudna Diena*** MKKK 1844 21, ×***sudna diena*** MLSK 1852 56, DEK 1855 [1873] 25, MRK 1869 88, ×***Sudna diena*** NKKK 1847 56 (‘paskutinis teismas’, brus. *судны*) arba ***паскутиніа дена*** TK 1865 26.

Diena, kai Jėzus Kristus prisikėlė iš numirusiųjų, vadinama ***trecze diena*** MLSK 1852 21, ***treczia Diena*** KK 1863 14, ***treczia Diena*** MKKK 1844 14, NKKK 1847 5, NMK 1848 11, MLSK 1852 54, ***tretia diena*** MRK 1869 67, ***tretja diena*** DEK 1855 [1873] 22, ***triaczia diena*** KK 1854 12. Skaičius *trys* dažnas ne tik Biblijoje, bet ir pasakose. Jis simbolizuoja krikščioniškąją Švč. Trejybę ir tris dieviškąsias dorybes (tikėjimą, viltį ir meilę), laiko sąvokas (praeitį, dabartį, ateitį), šeimą (tėvą, motiną, vaiką) ir kt.

Tikintiesiems reikšmingas laikas įvardijamas ir sudėtiniais terminais, kurių pagrindiniu dėmeniu eina savos kilmės žodis *laikas*: ***łajkas*** *miszes (suma*[131]*)* MRK 1869 199, ***lajkas*** *Mysziun* NKKK 1847 31 (‘metas, kai laikomos šv. Mišios’), ***łajkas*** *pakilejimo kieliko* RM 1862 [1878] 63 (‘Eucharistijos laikas’), ***łajkas*** ×*pakutaj* MRK 1869 32, ***łajkas*** ×*pakutas* MRK 1869 204 (‘atgailos laikas’, lenk. *pokuta*), ***łajkas*** ×*spawiednes* RM 1862 [1878] 40 (‘išpažinties laikas’, lenk. *spowiedź*), arba slavybė *čėsas*: ×***czesas*** *iszriszimo* PK 1828 172 (‘nuodėmių

[131] *Suma* bažn. ‘pagrindinės giedamosios mišios, laikomos ppr. šventadienio vidurdienį’, lenk. *suma*.

atleidimo laikas'), ×***cziesas*** *absolucies*[132] *arba iszriszima* TK 1856 90 ('nuodėmių atleidimo laikas').

Su laiku susiję terminai, kurių vienas iš dėmenų yra lietuviškas žodis *valanda*: *paskutinê* ***Walanda*** ×*Smerczio* KK 1863 57, ***wałąda*** ×*smerte* TK 1856 29, ***wałąnda*** *mirima* MRK 1869 119, ***waląnda*** *mirima źmogaus* MRK 1869 119, ***wałanda*** *mirimo* RM 1862 [1878] 26, ***wałanda*** ×*smerczia* NKKK 1847 18, ***wałanda*** ×*smerti* DEK 1855 [1873] 10, ***Walanda*** ×*Smerties* MKKK 1844 58, ***walanda*** ×*smerties* MLSK 1852 21, ***валонда*** ×*смертьсъ* TK 1865 47, arba svetimybė *adyna* ('valanda', brus. *гдзіна*): ×***adina*** ×*smercze* DEK 1855 [1873] 30, ×***adina*** ×*smerczia* NMK 1848 10, ×***adina*** ×*smerties* SK 1803 31, PK 1828 207, ×***adina*** ×*smiartias* KK 1854 83, ×***Adyna*** ×*Smerties* KK 1863 35, *paskutynia* ×***adina*** *giwenima* NMK 1848 40, *paskutynia* ×*smerczia* ×***adina*** NMK 1848 23. LKŽe randame, kad ***valanda*** ×*smerties* reiškia 'nebetoli mirtis', o *paskutinioji (paskutinė, paskujė) valanda* 1. 'mirtis'.

'Laiko, meto' reikšme vartojamas terminas ×***gadine*** MRK 1869 15, ×***гадине*** TK 1865 7 ('laikas, metas', brus. *година*, *годзіна*, plg. brus. *год*, rus. *год*, Sabaliauskas 1990: 253, Frenkel II 1965: 73, Skardžius V 1999: 253, Kabelka 1964: 78): ×***gadine*** *apaształu* MRK 1869 107, ×***gadine*** *Apaształu* MRK 1869 14, ×***гадине*** *Апашталу* TK 1865 58 ('apaštalų epocha'), ×***gadine*** *ateima Kristaus* MRK 1869 59, ×***gadine*** *Jezaus Kristaus* MRK 1869 106, ×***gadine*** *Kristaus Wieszpaties* MRK 1869 11 ('Jėzaus Kristaus atėjimo laikas'). $DŽ_5$ *gadynė* – psn. žr. *laikotarpis, laikas, epocha*, o LKŽe nurodoma, kad tai dabartinėje kalboje nevartotinas žodis. *Gadynę* jau vartojo M. Mažvydas (ne tik valandos, bet ir laiko reikšme – tai matyti, iš D. Urbo pateikiamų pavyzdžių (Urbas 1998: 118)).

Su laiku susijęs terminas *pasaulio pabaiga*, kuris įvardijamas mišrios kilmės dvižodžiais terminais: ***galas*** ×***swieto***

[132] *Absoliucija* 'nuodėmių atleidimas (per išpažintį); *bažn.* bausmės panaikinimas', lot. *absoliutio.*

MLSK 1852 39 ir ***pabąga*** ×***swieta*** MKD 1845 49, ***Pabaiga*** ×***Swieto*** KK 1863 15, ***pabaiga*** ×***Swieto*** MKKK 1844 15, ***pabayga*** ×***świeto*** PK 1828 38, ***pabajga*** ×***swieta*** KK 1854 41, ***pabąnga*** ×***swieta*** MRK 1869 109, ***pabanga*** ×***swieto*** NKKK 1847 6. Krikščioniškoji eschatologija[133] skelbia, kad pasaulio pabaiga yra prasidėjusi su pirmuoju Kristaus atėjimu ir tęsis iki antrojo Jo atėjimo. Tada prisikelsią mirusieji, jų kūnai susijungsią su savo sielomis ir prasidėsiąs Paskutinis teismas. Tai ir bus pasaulio pabaiga (RŽ 1991: 118).

Per 83 m. laikotarpį išleistuose katalikų ir protestantų katekizmuose vartojama įvairių švenčių pavadinimų, taip pat ir nereliginių (*Naujieji metai, Užgavėnės*). Jie įvardijami įvairios kilmės terminais. Išsiskiria savaitės dienų pavadinimai – jie vadinami iš baltarusių kalbos gautomis svetimybėmis. Be to, katekizmuose rasta daugiau šnekamojoje kalboje vartojamų švenčių pavadinimų nei oficialiųjų Bažnyčios švenčių pavadinimų. Visi su laiku susiję pavadinimai yra labai reikšmingi tikintiesiems, nes „Dievas laiką pašventino ir kiekvieną sekundę padarė vartais į Amžinybę“ (JK 2011: 110).

[133] Religinė doktrina apie galutinį žmogaus likimą arba absoliučią pasaulio pabaigą; pirmieji jos vaizdiniai susiję su ciklišku pasaulio vystymosi supratimu, būdingu kai kurių tautų mitologiniams pasakojimams apie senojo, blogo, pasaulio žuvimą ir naujo, tobulo, pasaulio gimimą.

RELIGINIŲ VIETŲ PAVADINIMAI

Religinių vietų pavadinimais įvardijamos įvairios šventosios ir liturginės vietos, reikšmingos tikintiesiems ir vienijančios juos melstis, garbinti, taip pat tikinčiųjų laidojimo, pomirtinio ir kaltės atpirkimo ar bausmės atlikimo vietos, sakraliniai pastatai, jų dalys ir administracinio Bažnyčios suskirstymo pavadinimai.

Pomirtinio gyvenimo vietų pavadinimai

Savos kilmės žodžiais įvardijamos svarbiausios Dievo sukurtos vietos, pradedant nuo *žemės* ‘planeta, pasaulis’ ar *pasaulio*, *dangaus*, kuris yra Viešpaties, angelų ir šventųjų buvimo vieta, ir baigiant *pragaru* – amžino atskyrimo vieta. Kaip rašoma *Pradžios knygoje*, „pradžioje Dievas sukūrė dangų ir žemę“ (ŠR 2009: 27). Rasti tokie termino *žemė* rašybos variantai: ***Źemê*** KK 1863 7, ***żeme*** MKD 1845 7, MLSK 1852 20, ***Żeme*** MKKK 1844 7, ***жяме*** TK 1865 13 (‘žmonių gyvenamas pasaulis, priešingas dangiškajam (t. y. rojui) arba požeminiam (t. y. pragarui)’). Visa žemė įvardijama savu žodžiu ***pasaulis*** RM 1862 [1878] 12, MRK 1869 27, ***пасаулисъ*** TK 1865 13 (‘visa žemė; Žemės rutulys’): *matoma* ***pasaule*** MRK 1869 44, arba baltarusybe ×***swietas*** PK 1828 9, MKD 1845 7, NMK 1848 40, MLSK 1852 27, KK 1854 6, DEK 1855 [1873] 21, TK 1856 17, TK 1861 7, RM 1862 [1878] 23, MRK 1869 9, ×***Swietas*** MKKK 1844 1, NKKK 1847 V, KK 1863 4 (‘pasaulis’, brus. *свет*): *neregimas* ×***Swietas*** KK 1863 8, *regimas* ×***Swietas*** KK 1863 8, ×***swietas*** *neregiemas* MRK 1869 44. Kaip rašoma *Naujojo Testamento sąvokų žodyne*, žodžiu *pasaulis* verčiami trys graikų kalbos žodžiai – „*gē, aiōn, kosmos*: 1. *gē* (žemė): žmonių gyvenamoji žemė, visas pasaulis įprastine reikšme; 2. *aiōn* (amžius): dabartinis pasaulis kaip priešprieša būsimajam; 3. *kosmos* (pasaulis): a. Dievo sukurtoji visata (<...>); b. šis žemiškasis pasaulis kaip kontrastas

Dievo pasauliui arba pačiam Dievui (<...>), taip pat žmonija, priešinga Dievui ir Kristui; c. visa žmonija (<...>)“ (ŠR 2009: 2614–2615). 1800–1882 m. katekizmuose aptartas terminas vartojamas kalbant apie tikinčiųjų gyvenamąją vietą.

Dievo (taip pat ir dievų) ir jo dangiškosios kareivijos: angelų, šventųjų, ir gerųjų žmonių sielų pomirtinio gyvenimo buveinė, pomirtinės palaimos vieta vadinama *dangumi*[134]: ***dągus*** PK 1828 7, ***dąngus*** MRK 1869 35, ***dangus*** MKD 1845 65, MLSK 1852 29, DEK 1855 [1873] 16, TK 1861 10, RM 1862 [1878] 19, MRK 1869 5, ***Dangus*** MKKK 1844 1, MKD 1845 5, NKKK 1847 V, NMK 1848 10, DEK 1855 [1873] 10, RM 1862 [1878] 12, KK 1863 V, ***dungus*** KK 1854 2, ***Dungus*** SK 1803 4, ***данґусъ*** TK 1865 13, ***Данґусъ*** MSR 1867 28 (‘tikinčiųjų įsivaizdavimu Dievo, angelų, šventųjų ir gerųjų žmonių vėlių buveinė, rojus, dausa’). Pasak Biblijos, dangus – tai Dievo sostas, į kurį prisikėlęs sugrįžo Kristus. Dangus suskirstytas aukštais, į kitas sferos dalis arba skliautus, kur gyvena įvairios angelų hierarchijos (Biedermann 2002: 79–80). Vartojamas ir lietuvių kalbai neįprastas daugiskaitinis terminas *dangūs*: ***dangus*** MRK 1869 83. Ši erdvė dar vadinama terminu *aukštybės*: ***auksztibes*** MRK 1869 70 (‘dangus’), taip pat *tėvynė dangiška:* ***Tewinie Dangujeijszka*** SK 1803 20 (‘dangus’). Dievo buveinė vadinama ir žodžiu ***karaliste*** SK 1803 14, MLSK 1852 20, TK 1861 9, ***Karaliste*** NMK 1848 10, DEK 1855 [1873] 9, ***каралисте*** TK 1865 40 (‘vieta, kur kas nors vyrauja, viešpatauja’)[135]: *dągaus* ***karaliste*** PK

[134] Artūras Lukaševičius knygoje *Pastoracinė katechezė* rašo, kad „*dangus* yra teologinis terminas pačiam giliausiam žmogui įmanomam dalyvavimui gėryje išreikšti. Dangus yra „meilės puota“, o meilė yra įmanoma tik iš tikrųjų esant laisvei pasirinkti *pačiam*: meilė neįmanoma, jei žmogus ne *pats* nusprendė mylėti. Tačiau laisva valia reiškia ir galimybę apsispręsti nemylėti, nusigręžti nuo gėrio, grožio ir tiesos“ (Lukaševičius 2009: 18–19).

[135] Religinės vietos pavadinimą *karalystė* galima laikyti pusiau lietuviškos kilmės, nes jis sudarytas iš savos ir skolintos kilmės sudaromųjų dalių. Tai senojo skolinio *karalius* (‘Valdovas, Dievas’, brus.

1828 19, *dąngaus* ***karalista*** MRK 1869 124, *Dangaus* ***Karaliste*** NKKK 1847 V, *Dangaus* ***Karalyste*** MKKK 1844 10, KK 1863 IV, ***karaliste*** *dągaus* TK 1856 20, ***karaliste*** *Dangaus* MKD 1845 38, ***karaliste*** *dąngaus* MRK 1869 48, ***karaliste*** *dangaus* MRK 1869 51, ***Karaliste*** *Dangaus* NMK 1848 17, DEK 1855 [1873] 15, ***karaliste*** *danguia* SK 1803 32, ***karalistia*** *dangaus* KK 1854 III, ***karalistia*** *dungaus* KK 1854 6, taip pat *Diewa* ***Karaliste*** NKKK 1847 40, ***karaliste*** *Diewa* MKD 1845 20, ***karałiste*** *Diewa* MRK 1869 64, *skajste* ***karaliste*** MRK 1869 123. Dangaus karalystė evangelikų reformatų *Seaname katechizme* vadinama ***dangaus kłuonu***[136] SK 1803 28 ir ***Tewayniea*** SK 1803 14 (‘Dievo viešpatija, viešpatystė, karalystė’).

Metaforiškai dviejuose katekizmuose vartojamas žodis *vartai:* ***wartaj*** DEK 1855 [1873] 49, ***wartay dągaus*** PK 1828 154. Vartai čia yra ne tik ‘įeinamoji ar įvažiuojamoji anga, ppr. užkeliama ar užveriama sąvaromis’, bet ir šventa paslaptis, vieta, kur laukia Dievas ir amžinas gyvenimas.

Vieta, kur laimingai gyvena tikinčiųjų vėlės, vadinama ne tik tikruoju skoliniu ***rojus*** KK 1854 26, DEK 1855 [1873] 20, RM 1862 [1878] 29, ***Rojus*** MKKK 1844 12, MKD 1845 41, NKKK 1847 96, KK 1863 9 (‘pirmųjų biblinių žmonių buveinė; tikinčiųjų vėlių buveinė po mirties’, brus. *рай*, lenk. *raj* < skr. *Rayiḥ*, Sabaliauskas 1990: 256), bet ir lietuvišku terminu ***darżas*** MLSK 1852 96, ***darźas*** MRK 1869 50 (‘rojus’). Rojus – Dievo pirmiesiems žmonėms, nepažinusiems nuodėmės, sukurtas sodas. Rasta atvejų, kai lietuviškas religijos terminas sinonimiškai vartojamas su senuoju skoliniu: ***rojus****, arba* ***darżas*** MLSK 1852 48, *гражяусесъ* ***даржасъ***

каролль, rus. *король*, lenk. *Król* < s. vok. aukšt. *Karal, Karl*) ir priesagos *-ystė* vedinys. Pasak Sauliaus Ambrazo, vietų pavadinimai su priesaga *-ystė* yra „pamorfemiui išversti iš slavų kalbų“ (Ambrazas 2000: 70). *Lietuvių kalbos gramatikoje* apie slavišką priesagos kilmę neužsimenama (LKG I 1965: 310–311, 402).

136 *Kluonas* ‘trobesys javams krauti, klojimas’.

арба ***роюсъ*** TK 1865 15. Skolinys *rojus* aptinkamas jau senuosiuose raštuose (M. Mažvydo, M. Daukšos, M. Petkevičiaus, S. B. Chylinskio ir kt.).

Kaltės atpirkimo vietų pavadinimai

Mirusių nusidėjėlių amžinų kančių ir pomirtinės bausmės vieta nedaugelyje katekizmų vadinama lietuvišku terminu ***pragaras***[137] MKD 1845 35, DEK 1855 [1873] 25, RM 1862 [1878] 58, MRK 1869 45, ***прагарасъ*** TK 1865 14 ('tikinčiųjų įsivaizdavimu amžinų kančių vieta po mirties'): *amźina* ***pragara*** RM 1862 [1878] 34, *ąmźinas* ***pragaras*** MRK 1869 186, *микрасъ* ***прагарасъ*** TK 1865 23. Tai negailestingų pragaro valdovų – piktųjų dvasių – karalystė, kur neužgęstanti ugnis praryja prieš Dievą maištaujančių žmonių kūnus.

Pagal krikščionių tikėjimą, pragaras – tarsi amžino atsiskyrimo nuo Dievo būsena. P. Skardžius 1938 m. *Gimtojoje kalboje* rašė, kad „*prãgaras* „pekla“ iš pradžios yra turėjęs visai kitokią reikšmę. Savo darybos jis yra sudėtinis žodis – *pragaras*, kurio antroji dalis *-garas* yra gimini žodžiams *gérti, gìrtas*, dzūkų *pra-gorẽ* „praraja“ ir kt., todėl senesnę reikšmę, be abejonės, dar rodo ryt. aukštaičių *prãgaras* „daugiaėdis, apsirijėlis, Vielfrass, обжора“ (plg. ta merga yra tikras pragaras!). Taigi iš pradžios *pragaru* galėjo būti suprantama ta vieta, kur, primityviai išsireiškiant, buvo „suryjamos, sugeriamos“ netikusios numirėlių vėlės, t. y. pekla, vok. *Hölle*; plg. lenkų *odchlań* „bedugnė, praraja, kiaurymė“ ir *chłonąć* „praryti“ (Skardžius 1938: 148).

Niūri požemių pasaulio valdovo velnio viešpatija dažniausiai 1800–1882 m. katekizmuose vadinama svetimybe

[137] Pasak A. Lukaševičiaus, „*pragaras* yra teologinis terminas, reiškiantis radikalų ir galutinį nusigręžimą nuo gėrio, grožio ir tiesos. Taigi galima sakyti, kad Dievas, kai kuriems kūriniams duodamas laisvą valią, rizikavo, jog jie ja pasinaudos neteisingai“ (Lukaševičius 2009: 19).

pekla: ×***peakła*** SK 1803 28, ×***Pekla*** MKKK 1844 3, KK 1863 V, ×***pekła*** PK 1828 3, MKD 1845 231, NKKK 1847 16, NMK 1848 14, MLSK 1852 21, DEK 1855 [1873] 16, TK 1856 8, RM 1862 [1878] 17, MRK 1869 31, ×***piakła*** KK 1854 8, ×***пекла*** MSR 1867 27 (‘pragaras’, lenk. *piekło*): *amźyna* ×***pekła*** NKKK 1847 28, NMK 1848 34, *amžina* ×***Pekla*** MKKK 1844 14. Vartojamas ir daugiskaitinis terminas *peklos*: ×***pekłas*** NKKK 1847 26, ×***Peklos*** MKKK 1844 59, ×***pekłos*** PK 1828 35, NKKK 1847 5, NMK 1848 11, MRK 1869 80, ×***Pekłus*** KK 1854 12, ×***пеклосъ*** TK 1865 9 (‘pragarai’), reiškiantis vietą, į kurią nužengė Jėzus Kristus, kai mirė ir buvo palaidotas. Čia vyrauja nepakeliamas karštis ir ugnis, o pasmerktieji dega amžinose liepsnose, todėl kai kuriuose katekizmuose ši vieta dar vadinama dvižodžiu terminu ×***pekła ugnies*** NKKK 1847 82 (‘pragaras’). ‘Pragaro’ reikšme vartojami terminai *tamsybės:* ***tamsibes*** PK 1828 139, TK 1856 8, MRK 1869 6, ***tamsybes*** MRK 1869 19 (prk. bažn. ‘tikros tiesos nepažinimas, netikėjimas, nuodėmingas gyvenimas’), ***wieta tamsibiu*** MLSK 1852 53, taip pat *pažemė*: ***Paźemê*** KK 1863 14, ***pažiamia*** KK 1854 12 (‘požemis, gelmė, pogrindis’), ir daugiskaitinis terminas ***Pažemes*** MKKK 1844 14 (dgs. bažn. ‘pragarai’). Leidinyje *Nawies krykszczionyszkas katalykyszkas katechizmas* sinonimiškai vartojami lietuviški terminai ***Kaliejemas***[138] ***(tamsibes)*** NKKK 1847 5. Čia *kalėjimas* taip pat reiškia pragarą, t. y. pomirtinės bausmės vietą. Rasta ir daugiau greta vartojamų sinonimų: ×***pekłos****, arba* ***paźemes*** NKKK 1847 5, ×***пекла*** *арба* ***прагарасъ*** TK 1865 23.

Katekizmuose žodis *vartai* vartojamas kalbant ir apie pragarą: ×*Pekłos* ***wortaj*** NKKK 1847 11, ***Wartai*** ×*Peklôs* KK 1863 16, ***Wartai*** ×*Peklos* MKKK 1844 18 (‘pragaro vartai’). Vartai čia suprantami kaip vieta, riba, už kurios laukia pragaro kančios.

[138] *Kalėjimas* ‘bausmės atlikimo vieta’.

Nusikaltusių Dievui mirusiųjų sielų laikinoji atgailavimo, apsivalymo po mirties vieta tol, kol patenka į dangų, visuose katekizmuos vadinama lenkybe *čyščius*: ×***ćiščius*** MSRL 1828 17, ×***Cziscius*** KK 1854 14, ×***cziszczius*** DEK 1855 [1873] 24, MRK 1869 88, ×***Cziszczius*** MKD 1845 222, NMK 1848 23, ×***cziszczius*** RM 1862 [1878] 42, ×***czyścius*** MLSK 1852 25, ×***Czyscius*** NKKK 1847 8, ×***Czysczius*** MKKK 1844 20, KK 1863 15, ×***czysczius*** NKKK 1847 16, ×***czyszczius*** MKD 1845 118, ×***чистюсъ*** TK 1865 23 (‘skaistykla’, lenk. *czyściec*). *Maźame Katekisme krikszczioniszkame katalikiszkame* skaistykla vadinama dvižodžiu terminu ***Wieta*** ×***Apczistijimo***[139] MKKK 1844 20 (‘apvalymo, apšvarinimo vieta’). Sielų buvimo trukmė šioje vietoje priklauso nuo nuodėmių dydžio. Stačiatikių ir Protestantų Bažnyčios *skaistyklos* (lot. *purgatorium*) dogmos nepripažįsta ir šio termino nevartoja.

Vieta, kur po mirties keliauja nekrikštytų kūdikių vėlės arba gerų žmonių, nebuvusių krikščionimis, vėlės, įvardijama lenkybe *atklanės*: ×***atkłanes*** MKD 1845 64, DEK 1855 [1873] 22, MRK 1869 80, ×***Atkłanes*** NKKK 1847 5, ×***атклanесъ*** TK 1865 23 (‘vieta, kur einančios nekrikštytų kūdikių arba dorų nekrikščionių vėlės’, lenk. *otchłań*)[140]. Šiandien ši vieta vadinama terminu *limbas*[141].

---

[139] ×*Apčystijimas* – hibridinis žodis, padarytas iš veiksmažodžio ×*apčystyti* (lenk. *oczyścić*, rus. *очистить*) esamojo laiko formos ir priesagos *-imas*.

[140] Žaneta Markevičienė aptaria žodžio formą *atklonis* ‘pragarai, mirusiųjų buveinė, į kurią buvo nužengęs Kristus’, vartojamą tik šnekamojoje kalboje: žodis „*atklónis* gali būti siejamas su daiktavardžiu *ãtklonis* „klonio pakraštys“. Bet veikiau tai yra slavizmas, susijęs su pasenusiu lenkų kalbos žodžiu *odkłaniać* „pastumti į šalį, atmesti“ (Markevičienė 2012: 119).

[141] Limbas – sielų, neįžengusių į dangų, tačiau nepasmerktų eiti į pragarą ar į skaistyklą, pvz., nekrikštytų vaikų, buveinė (PR 2007: 475).

Sakralinių pastatų ir jų elementų pavadinimai

Visų tikinčiųjų susibūrimo, maldos vieta žemėje, pastatas, kuriame jie meldžiasi ir garbina Dievą, yra bažnyčia: ***baźnicze*** MRK 1869 15, ***Bażniczi*** KK 1854 46, ***Bażniczia*** KK 1854 4, ***Bazniczia*** NMK 1848 37, ***Baźniczia*** SK 1803 19, PK 1828 24, NKKK 1847 7, KK 1863 2, ***bażninczia*** TK 1856 5, ***Bażniczia*** MKKK 1844 17, ***бажниче*** TK 1865 4 (‘religinė krikščionių bendrija; maldos namai’, brus. *божніца*, lenk. *bożnica*, dar plg. lot. *Ecclesia*; Sabaliauskas 1990: 253): *Apasztołiszka* ***baźnicze*** MRK 1869 104, ***baźnicze*** *regema* MRK 1869 103, ***Bażniczi*** *Kinczinczi* KK 1854 52, ***baźniczi*** *kłausąnti* MRK 1869 109, ***baźniczi*** *mokinąnti* MRK 1869 109, ***Bażniczi*** *×tryumfawojinczi* KK 1854 52, ***Bażniczi*** *×wajawojinczi* KK 1854 51, ***Bażniczia*** *Diewo* MKKK 1844 16, ***Bażniczia*** *Jezaus Chr.* MKKK 1844 15, *Christaus* ***Bażniczia*** MKKK 1844 24, *×triupawojanti* ***Baźnyczia*** KK 1863 19, *wisuotina* ***baźnicze*** MRK 1869 106, *×wojawojanti* ***Baźnyczia*** KK 1863 19. Visuose katekizmuose pabrėžiamas šios vietos šventumas: ***Baźnicze*** *Szwenta* NKKK 1847 17, ***Baźnicze*** *Szwęta* NKKK 1847 30, NMK 1848 13, ***Bażnicze*** *szwęta* TK 1856 49, ***Baźniczia*** *szwenta* RM 1862 [1878] 16, ***bażninc*e** *szwęsta* TK 1856 19, ***bażnincze*** *szwęta* TK 1856 28, ***Bożnicze*** *Szwęta* DEK 1855 [1873] 12, *szwenta* ***bażnicze*** MLSK 1852 22, *szwenta* ***baźnicze*** MRK 1869 104, *szwenta* ***Baźnyczia*** KK 1863 3, *Szwęta* ***Bażnicze*** DEK 1855 [1873] 10, *Szwęta* ***Baźniczia*** NMK 1848 11, *szwęta* ***Baźniczia*** PK 1828 38, *Швента* ***бажниче*** TK 1865 31; ***Bażnicze*** *S.* DEK 1855 [1873] 11, ***Bażnicze*** *ś.* MLSK 1852 40, ***Baźnicze*** *S.* MKD 1845 33, NKKK 1847 11, MRK 1869 88, ***Bażniczia*** *S.* KK 1854 3. Taip pat dažnai akcentuojama, kad tai katalikų šventykla: ***Baźnicze*** *katalikiszka* RM 1862 [1878] 31, ***Bażnicze*** *szwenta Katalikiszka* MLSK 1852 29, ***Baźniczia*** *Katalikiszka* PK 1828 40, ***Baźniczia*** *Katalykyszka* NKKK 1847 35, ***Bażniczia*** *S. Katalikiszka* DEK 1855 [1873] 23, ***Bażnincze*** *szwęta katalikiszka*

Rima TK 1856 30, ***Bažniczia*** *S. katalikiszka* MKKK 1844 2, *katalikiszka* ***baźnicze*** MRK 1869 104, *katalikiszka* ***Bažniczia*** MKD 1845 79, *katalikiszka* ***Baźnyczia*** KK 1863 4 ir ***baźniczi*** *Rima-Kataliku* MRK 1869 107, ***baźnicze*** *kataliku* MRK 1869 248, ***baźniczia*** *kataliku* MRK 1869 15, ***Baźniczia*** *kataliku* PK 1828 43, taip pat *Szwenta* ***Baznicia*** *kriksćioniu* SK 1803 15, TK 1861 10. Žodžiu *bažnyčia* gali būti pavadinama ir visų krikščionių bendruomenė.

P. Skardžius straipsnyje „Ar vartotinas žodis *bažnyčia*?“ rašė, kad *bažnyčia* yra „gudiškas skolinys, patekęs mūsų kalbon drauge su *kalėdomis, velykomis, kūčiomis, krikštu, krikštyti* ir kt.“ (Skardžius V 1999: 691). Pasak kalbininko, žodis *bažnyčia* yra taip įsigalėjęs, kad jam rasti lietuvišką pakaitalą sunku: „ji yra ne tik *šventykla, šventovė* ar *maldykla* <...>, bet ir tam tikra tikinčiųjų bendruomenė“ (Skardžius V 1999: 691). Bandymų keisti žodį *bažnyčia* buvo. Kalbininkas J. Jablonskis vietoj *bažnyčios* yra siūlęs vartoti *maldykla, šventovė* (Piročkinas 1970: 7), 1947 m. arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas vietoj *bažnyčios* siūlė vartoti lotynišką žodį *eklezija*, arba *dievnamis, šventykla, šventovė* (Skardžius V 1999: 690, dar žr. Skardžius V 1999: 739–741, 889–892). Šiam siūlymui nepritarė P. Skardžius.

Bažnyčia kai kuriuose katekizmuose lietuviškai vadinama dvižodžiu terminu ***Namai Diewo*** KK 1863 62 (‘bažnyčia’) ir svetimybe ×***szwęntiniczia*** MRK 1869 78 (‘šventykla’, lenk. *świętnica*). Taigi bažnyčia – tai tikinčiųjų bendruomenės narių susirinkimo, liturgijos atlikimo vieta, taip pat tai Dievo buvimo vieta. Nuo seniausių laikų tiek Rytuose, tiek Vakaruose statant bažnyčias buvo laikomasi rytų ir vakarų ašies. Bažnyčios pastatas visada turėjo būti atgręžtas į tekančios saulės šviesą. Kadangi maldos taip pat turėjo būti siunčiamos saulėtekio link, altorius dažniausiai būdavo rytinėje pastato dalyje.

Bažnyčios dalis, skirta dvasininkams, vadinama ***zokrastije*** MRK 1869 267 (‘kambarys bažnyčioje kulto reikmenims laikyti ir apeigoms pasirengti’, lenk. *zakrystja* < vidur. lot. *sacristia* < *sacer*), o atskira nedidelė bažnyčios patalpa su altoriumi kulto apeigoms atlikti – ***koplicze*** MRK 1869 316 ir ***kuopliczele*** TK 1856 41 (‘maža bažnyčia; atskira didelės bažnyčios ar kito pastato dalis, kur gali būti laikomos pamaldos’, lenk. *kaplica* < ček. < vok. *Kapelle* < vid. lot. *cappella*: lot. *cappa*, Sabaliauskas 1990: 254). Žodį *koplyčia* randame jau K. Sirvydo pirmajame žodyne (apie 1620 m.), J. Bretkūno *Biblijos* vertime.

Uždara pašventinta vieta (teritorija) aplink bažnyčią, taip pat jos kiemas vadinamas senuoju skoliniu *šventorius*: ***szwętuorius*** TK 1856 50. LKŽe pateikiamos dvi šio žodžio reikšmės: 1. ‘užtverta vieta apie bažnyčią (su kapais ar be kapų)’, 2. ‘kapinės’ (J. Bretkūno *Biblija*, M. Miežinio ir J. Ryterio žodynai), taip pat kilmės nuorodos – brus. *цьвінтар*, lenk. dial. *świntarz* < lenk. *cmentarz*. Kaip rašo J. Klimavičius, „lenk. tarm. *świntarz* yra perdirbinys iš lenk. *cmentar* „kapinės“ (o „šventorius“ – *podwórze kościelne*), o tai – skolinys iš lot. *coemeterium*, šis savo ruožtu – iš gr. *koimētērion* (plg. gr. *koimaomai* „gulėti, ilsėtis“, *koiman* „užmigdyti“, *koimēsis* „miegas“; panaši vok. *Friedhof* „kapinės“ motyvacija – „ramybės kiemas“). Lotyniškos kilmės yra pranc. *cimetière* „kapinės“, angl. *cemetery* „kapinės“ („kapinės prie bažnyčios“ – *churchyard*), vok. *Zömeterium*, ret. *Coemeterium* 1. „kapinės prie bažnyčios“ (ir atitikmuo – *Kirchhof*), 2. „katakomba“. Taigi šventorius – ne nuo šventumo, o nuo kapinių (buvusių tik prie bažnyčių)“ (Klimavičius 1998: 11).

Pastatas arba jų grupė, kuriame atsiskyrę gyvena, meldžiasi ir dirba vienuoliai, įvardijamas tarptautinės kilmės lenkybe ×***Klosztorius*** NKKK 1847 86, ×***Klosztorus*** KK 1863 36 (‘vienuolynas’, lenk. *klasztor* < vok. *Kloster* < lot. *clostrum*).

Bažnyčioje stovintis medinis krėslas dvasininkui, iš visų pusių aptvertas, su grotuotais langeliais šonuose, pro kuriuos

tikintysis klūpėdamas atlieka išpažintį, vadinamas lenkybe *spaviednyčia*: ×***spawiednice*** MRK 1869 290, ×***spawiednicze*** DEK 1855 [1873] 36, ×***spawiedniczia*** RM 1862 [1878] 40, ×***spawiednincze*** TK 1856 3 (‘klausykla’, lenk. *spowiednica*). Netoli altoriaus esanti pakyla, nuo kurios sakomi pamokslai, skaitomi liturginiai tekstai, vadinama iš lenkų kalbos gautu skoliniu *kozalnyčia*: ×***kozolnicze*** DEK 1855 [1873] 43 (‘sakykla’, lenk. *kazalnica*).

Klausykla, sakykla, taip pat altorius yra svarbiausi bažnyčios elementai. Altorių nuo tikinčiųjų atskiria ×***krotkos*** MRK 1869 275 (‘eilės stulpelių ar grotų pavidalo užtvara bažnyčioje prieš altorių, baliustrada’, lenk. *kratka*).

Tikinčiųjų laidojimo vietų pavadinimai

Viena pirmųjų protėvių kulto sakralinių vietų (Beresnevičius 2003: 62), kur laidojami mirę žmonės, vadinama terminu ***kapas*** MRK 1869 121, ***Kápas*** MK 1845 71 (‘vieta, kur numirėlis palaidotas; toje vietoje sukastas žemių kauburys’, plg. la. *kaps*), taip pat ***wieta atilse*** *kunu musu* MRK 1869 317. Žodis *kapas (kapai)* vartojamas jau K. Sirvydo pirmajame žodyne (apie 1620 m.).

Vieta, kur yra daug kapų, vadinama terminu ***Kapines*** MKKK 1844 66 (‘mirusiųjų laidojimo vieta, kapai’). ‘Kapinių’ reikšme sinonimiškai vartojami žodžiai ***kapai*** *arba* ***kapiniai*** MRK 1869 317. LKŽe *kapai* 1. ‘vieta, kur laidojami žmonės’, o *kapiniai* žr. *kapinės*. Žodyno duomenimis, žodis *kapai* minėta reikšme jau vartojamas J. Bretkūno *Postilėje*. „Krikščionybė įvedė paprotį laidoti mirusiuosius pašventintoje teritorijoje prie bažnyčios. XVIII–XIX a. dėl sanitarinių ir ekonominių priežasčių bažnytinės kapinės buvo likviduojamos ir steigiamos naujos, dažnai pasaulietinės, specialiose priemiesčių teritorijose su antkapiais, koplyčiomis, krematoriumais“ (RŽ 1991: 180).

Šventųjų vietų pavadinimai

Šventosios vietos: ***szwenta wieta*** MLSK 1852 71, MRK 1869 337, ***Szwenta wieta*** NKKK 1847 35, – tai vietos, susijusios su religijų istorijos ir jų veikėjų veiklos ir gyvenimo faktais ir tų religijų bažnyčios valdžios paskelbtos šventomis (RŽ 1991: 369). Šventųjų vietų turi visos religijos. Tai miestai, upės, ežerai, kalvos, šventyklos, kapai ir kitos vietos, paverstos tikinčiųjų lankymo ir garbinimo objektais. Kai kurios šių vietų yra išgarsėjusios kaip turinčios stebuklingų galių, pvz., jose apsilankę ligoniai antgamtišku būdu pasveiksta ir pan.

Vieta, kur gimė Dievo Sūnus, įvardijama hibridiniu terminu ×***stajnele*** DEK 1855 [1873] 21 (‘arklių tvartas, arklidė’, plg. brus. *стайня*, lenk. *stajnia*): *Betleios* ×***staynele*** MSRL 1828 31, taip pat vokietybe ×***Stalbas*** KK 1863 12 (t. y. *staldas* ‘trobesys gyvuliams laikyti, tvartas’, vok. dial. *stall*).

1800–1882 m. katekizmuose dažnai minimas Alyvų kalnas: ***Alywu kàlnas*** MK 1845 70, ***kalnas Aliwa*** MKD 1845 54, ***kałnas Aliwna*** KK 1854 38, ***kalnas aliwnas*** MKD 1845 67, ***Kalnas Alywu*** KK 1863 13, ***kalns aliwu*** TK 1856 108, ***калнасъ аливу*** TK 1865 25 (LKŽe *alyva* ‘šiltų kraštų medis ir vaisius’, brus. *олива*, lenk. *oliwa*)[142]. Jis dar vadinamas ***darżialiu aliwnu*** KK 1854 35. Tai šventa vieta, iš kurios Jėzus įžengė į dangų. Jis čia po Paskutinės vakarienės buvo suimtas. Kalno pavadinimas susijęs ne su alyvomis (*Syringa*), o su alyvmedžiais (*Olea*). Alyvmedžiai iki šiol žmonių yra itin mylimi ir gerbiami medžiai. Tai ilgaamžiai augalai. Iš jų vaisių (alyvuogių) gaunamas vertingas alyvuogių aliejus, kuris ne tik plačiai naudojamas maisto pramonėje, farmacijoje, kosmetikoje ir kitose srityse, tačiau ir šventiesiems patepimo

[142] Kalnas – Dievo artumo simbolis, nes „jis iškyla virš kasdieniškos žmonijos plotmės ir priartėja prie dangaus“ (Biedermann 2002: 178). Nuo seno labai populiarus šventųjų kalnų lankymas. Krikščionių ikonografijoje Paskutinio teismo teisėjas dažnai vaizduojamas sėdintis ant debesų kalno.

aliejams gauti. Jais per apeigas patepami dvasininkai, karaliai, ką tik pakrikštytieji, taip pat ligoniai. Didįjį ketvirtadienį prieš šv. Velykas bažnyčiose šventinamas alyvuogių aliejus, kuris yra tvirtumo, džiaugsmo ir stiprybės ženklas.

Dar viena šventa vieta, minima katekizmuose, – Kalvarijos (Golgotos) kalnas: ***Kalnas Kalwariôs*** KK 1863 13 (bažn. ‘kryžiaus kelių stotis’, lenk. *kalwarja* < lot. *Calvaria*), ***калнасъ Голготосъ*** *арба* ***Калваріе*** TK 1865 22 (‘kalva Jeruzalėje, ant kurios buvo vykdomos mirties bausmės ir kur buvo nukryžiuotas Jėzus Kristus’, lenk. *Golgota* < gr. *Golgotha*)[143], ant kurio buvo nukryžiuotas Jėzus Kristus. Kalno pavadinamas kildinamas iš panašumo į kaukolę (aramėjų k. *gulgulta* ‘kaukolė’), kiti šaltiniai tvirtinta, kad pavadinimas Golgota yra dėl nusikaltėlių kaukolių, kurios buvo kraunamos Jeruzalės užmiestyje. Kalnas taip pat siejamas su Adomo kapu (VLE 6 2004: 796). Tiksli Jėzaus Kristaus nukryžiavimo ir paties kalno vieta nėra žinoma. Bendrinis žodis *kalvarija* vartojamas ‘kryžiaus kelių stočių’ reikšme.

Šventuoju kalnu yra laikomas ir Sinajaus pusiasalio pietuose esantis Sinajaus kalnas: ***kałnas*** ×***Sinai*** MKD 1845 75, GDG 1862 [1878] 6, MRK 1869 30, ***калнасъ*** ×***Синаю*** TK 1865 53, ***kałnas*** ×***Sinaj*** DEK 1855 [1873] 11, ***kałnas*** ×***Sinaja*** KK 1854 98, ***Kalnas*** ×***Synai*** KK 1863 24 (lenk. *Synaj góra*). Čia Mozei apsireiškė Dievas ir jis gavo Dešimt Dievo įsakymų, iškaltų akmens luituose.

[143] Kalvarijos – tai kalvota vieta Jeruzalėje, kur buvo nukryžiuotas Kristus. Kalvarijų Kryžiaus kelio stotys simbolizuoja Dievo Sūnaus kančios kelią (nuo Paskutinės vakarienės iki Jo mirties ant Golgotos kalvos pastatyto kryžiaus), palaidojimą ir Šventojo Kryžiaus atradimą. Jos įrengtos kaip koplyčios kalvotoje vietovėje, turinčioje priminti atitinkamą Jeruzalės kraštovaizdį. Lietuvoje Kryžiaus kelio stotys yra Žemaičių Kalvarijoje, Vilniaus Verkių ir Veprių kalvarijose. Anksčiausiai stotys įrengtos Žemaičių Kalvarijoje. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelią sudaro 19-a stočių, arba 20 vietų (vienoje koplyčioje yra dvi stotys). Šis Kryžiaus kelias liaudyje dėl kalnuoto kraštovaizdžio vadinamas *Kalnais* (Motuzas 2013: 71).

Antrąjį gavėnios sekmadienį skaitome apie Jėzaus atsimainymą ant aukšto kalno, Bažnyčios Tradicijoje tapatinamo su Taboro kalnu: ***kałnas*** ×***Tabor*** MRK 1869 66 (lenk. *Tabor*), šiaurės Izraelyje.

Dar viena šventoji vieta – Jordano upė: ***Upe Jordano*** KK 1863 12, ***upie Jordana*** MRK 1869 66 (lenk. *Jordan rzeka*), kurioje Jonas Krikštytojas pakrikštijo Jėzų ir pavadino jį Mesiju. Jis šioje upėje krikštijo visus atgailaujančiuosius.

Administracinio Bažnyčios suskirstymo pavadinimai

Mažiausias krikščionių Bažnyčių administracinis-teritorinis padalinys, kurį valdo klebonas, 1800–1882 m. katekizmuose vadinamas ***parapija*** L 1860 34, ***Parapija*** KK 1863 33, ×***parafia*** PK 1828 205, MLSK 1852 70, ×***parafija*** MLSK 1852 23 (‘klebono vadovaujama bažnytinė apylinkė’, lenk. *parafia*, brus. *парафія* < lot. *porochia* < gr. *paroikia*), ×***паракѣія*** TK 1865 67, ×***parakwija*** DEK 1855 [1873] 12, MRK 1869 93, ×***parakwije*** MKD 1845 290, ×***parakwyja*** NMK 1848 13 (lenk. *parachwia* < lot. *porochia* < gr. *paroikia*): *krikszczionu* ×***parakwija*** MRK 1869 93, ×***parakwijes*** *baźniczia* MRK 1869 199, *swetima* ×***parakwija*** MRK 1869 205, taip pat ×***parakvijes*** *baźniczele* MRK 1869 199. Algirdas Sabaliauskas nurodo, kad „liet. *parapija* randamas XVII a. rankraštiniuose Rytų Prūsijos žodynuose“ (Sabaliauskas 1990: 255). Įdomu paminėti, kad Lietuvoje parapijų tinklas susidarė gana vėlai dėl vėlyvo krikšto, užsitęsusios pagonybės, reformacijų sąjūdžio. „Lietuvos parapijų didžiuma buvo įkurtos tik XVI a. antroje pusėje – XVII a., tuo tarpu pas kaimynus lenkus jos atsirado XIII–XIV a.“ (Jučas 2007: 5).

Vyskupo ordinaro ar apaštalinio administratoriaus valdomas administracinis-teritorinis vienetas katekizmuose įvardijamas tarptautiniu terminu ***Diecezija*** KK 1854 50, ***diecezija*** KK 1854 50, ***Dyecezyja*** MKD 1845 288 (‘krikščionių

bažnyčių administracinis vienetas, valdomas vyskupo ordinaro', lot. *dioecesis* < gr. *dioikēsis*). Dabar rašoma *diecezija*. *Moksle Rima-Kataliku* randame terminą *Zemajtiu* ***Wiskupistie*** MRK 1869 202 ('vyskupo valdoma sritis').

1800–1882 m. išleistų katekizmų religinių vietų pavadinimai – reikšminga katekizmų religijos terminijos dalis. Pagal kilmę šiuos pavadinimus galima skirstyti į lietuviškus (*dangus, pragaras, klausykla, tėvainystė, žemė*), nelietuviškus: tarptautinius žodžius (*diecezija*), tikruosius skolinius (*bažnyčia, koplyčia, rojus, zakristija*), svetimybes (×*atklanės,* ×*čyscius,* ×*pekla,* ×*svietas*), ir pusiau lietuviškus pavadinimus (*karalystė, vyskupija*). Kaip matyti iš pavyzdžių, katekizmuose religinių vietų pavadinimų vartosena įvairavo. Ta pati vieta buvo įvardijama ne tik vienu, bet ir dviem (ar keliais) skirtingais tos pačios ar svetimos kalbos žodžiais. Religinės vietos, jose esantys įvairūs šventieji objektai visada yra didingesni, prakilnesni už kitus objektus.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Dar XIX a. pr. buvo bandymų Bažnyčios kalbą gerinti – ypač išsiskiria žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio darbai, kuriuose galima rasti užuominų apie Bažnyčios kalbos norminimą. Pats vyskupas 1816 m. išvertė ir palyginti gražia lietuvių kalba išleido *Naujo Istatimo*, t. y. Naujojo Testamento, vertimą. Tačiau daugiau aktyvesnių jo sekėjų neatsirado. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius ir Seinų vyskupas Antanas Baranauskas mažai skyrė dėmesio lietuvių Bažnyčios kalbos gryninimui. Iki pat XIX a. pabaigos–XX a. pradžios religijos raštuose buvo vartojami lietuvių kalbai nereikalingi skoliniai, jai nebūdingos sintaksinės konstrukcijos, lenkiškos raidės ir kitos kalbos negerovės. Ne išimtis – ir pirmi aštuoni XIX a. dešimtmečiai.

Per 1800–1882 m. laikotarpį išleisti 24 katekizmai: 20 katalikų ir 4 protestantų: 2 evangelikų liuteronų ir 2 evangelikų reformatų. Iš viso atrankiniu būdu iš 18 katalikų ir 4 protestantų katekizmų tekstų surinkta apie 8 000 vienažodžių ir sudėtinių religijos terminų, jų sinonimų ir variantų. Dauguma katekizmuose vartojamų terminų sutampa, tad skirtingų religijos terminų (vienažodžių ir sudėtinių) yra gerokai mažiau.

Nagrinėjant 1800–1882 m. katekizmų religijos terminus pagal reikšmę, galima išskirti tokias reikšmines grupes:

1. Pagrindinių krikščionių tikėjimo tiesų pavadinimai (*amžina gyvata, amžinas gyvenimas, amžinybė, atpirkimas, Dievo Apreiškimas, Dievo apvaizda, Dievo malonė, ×griekų atleidimas, išganymas, kančia, ×koronė, ×loska, malonė, ×mylista, ×mūka, prisakymas, prisikėlimas* ir *prikėlimas* (‘atgijimas iš numirusių’), ×*smertis,* ×*sūdas,* ×*viečnastis* ir kt.).

2. Religinių asmenų pavadinimai:

2.1. Dangiškosios hierarchijos asmenų pavadinimai (*Atpirkėjas, Dievas Tėvas, Dievas, Dievo Motina, Dievo Sūnus,*

×*Dūšia, Dvasia Švenčiausia* ir *Dvasia Šventa, Išganytojas, Jėzus Kristus* ir *Jėzus Kristusas (Christusas), ×Mesijošius, Ponas Dievas, Ponas, ×Sūdžia, ×Sutvėrėjas* ir ×*Sutvertojas, ×Sutvertojis, Šventa ×Trajcė, Tėvas, Viešpats, Visagalis* ir kt.);

2.2. Antgamtinių būtybių pavadinimai (*angelas, ×aniolas sargas, ×aniolas, archangelas, ×arkaniolas, ×čertas, juodasis, kerubinai, kunigaikštystės, ×ledokas, nelabasis, pikta dvasia, piktasis, serapinai, šėtonas, velnias* ir kt.);

2.3. Dvasininkų pavadinimai (*diakonas, dvasiškis, kebonas, ×koznodiejas, kunigas, ×pardėtinis, patriarchas, piemuo, popiežius, ×spavėdninkas, vyskupas, ×zokaninkas* ir kt.);

2.4. Kristaus mokinių pavadinimai (*apaštalas, evangelistas, mokytinis, ×mūčelninkas, ×sviedkas, šventasis* ir kt.);

2.5. Tikinčiųjų, arba pasauliečių, pavadinimai (*geradėjas, katalikas, krikščionis, krikštytasis, kūmai, parapijonas, ×podžiai, pranašas, ×prarakas, ×prietelis, ×slūgas, ×slūžauninkas, tarnas, tikintis* ir *tikintysis* ir kt.);

2.6. Nusidėjėlių pavadinimai (*bedievis, ×bezbažninkas, ×griekininkas, ×griešnas, ×griešninkas, ×heretikas, ×neprietelis, nusidėjėlis, pagonis, ×pakūtninkas*, ×*zlastyninkas* ir kt.);

2.7. Kitų religinių asmenų pavadinimai (*gyvasis*, *numirėlis, ×sutvėrimas, žmogus* ir kt.).

3. Tikėjimo simbolių pavadinimai (*asilas, Dievo akis, eršk ėčių vainikas, gandras, karvelis, ×kuokalis, medis gero ir pikto pažinimo, palmė, relikvijos, rykštė Dievo, širdis, ugnis, žuvis* ir kt.).

4. Liturginių reikmenų pavadinimai:

4.1. Liturginių indų pavadinimai (*kielikas, monstrancija, ×relikvijorius* ir kt.);

4.2. Altoriaus reikmenų pavadinimai (×*abrūsas, altorius, Dievo stalas, ×gramničė, komunikantas, ostija, žvakė* ir kt.);

4.3. Simbolinių reikmenų pavadinimai (*aliejus, balzamas, duona, ×kodyla, Kūnas ir Kraujas, smilkalas, šventa druska, šventintas vanduo, vynas* ir kt.);

4.4. Procesijų reikmenų pavadinimai (*karūna, kryžius, ×šėtra* ir kt.);

4.5. Bažnytinės muzikos reikmenų pavadinimai (*kanklės, ×triūba, varpelis* ir kt.);

4.6. Kiti liturginių bažnyčios reikmenų pavadinimai (*×abrozas, grabas, kalėdaitis, medalikėlis, rožančius, ×stovyla, verbos* ir kt.);

4.7. Liturginių drabužių pavadinimai (*×jupa, mitra, ×pariedkai, štula* ir kt.);

4.8. Religinių knygų ir raštų pavadinimai (*Biblija, Evangelija* ir *×Evanelija, ×gromata, katekizmas* ir *katgismas, mišiolas, Šventasis Raštas* ir *Šventas Raštas, Testamentas, ×Zokanas* ir kt.).

5. Sakramentų pavadinimai:

5.1. Įkrikščioninimo sakramentų pavadinimai (*×birmavonė* ir *×dirmavonė, Komunija, krikštas, Padrūtinimas, Paskutinė ×večerė, Švenčiausiasis Sakramentas, Šventa ×večerė* ir kt.);

5.2. Gydymo sakramentų pavadinimai (*×Pakūta, Paskutinis patepimas*, *×rokunda, Sakramentas ×pakūtos, ×Spavėdis, ×užgana padarymas* ir kt.);

5.3. Tarnavimo bendruomenei sakramentų pavadinimai (*Kunigystė, Moterystė, ×Stonas moterystės* ir kt.).

6. Dorybių pavadinimai:

6.1. Žmogiškųjų dorybių pavadinimai (*išmintis, ×miernumas, stiprumas, teisybė, ×spraviedlyvastis* ir kt.);

6.2. Dieviškųjų dorybių pavadinimai (*meilė, ×nodieja, tikėjimas, ×viera, viltis* ir kt.);

6.3. Šventosios Dvasios dovanų pavadinimai (*Dievo baimė, išmintis, mokslas, ×nobažnystė, ×pabažnystė, ×paroda*, *×razumas* ir kt.);

6.4. Šventosios Dvasios vaisių pavadinimai (*×čystata*, *Dievo meilė, džiaugsmas, ×geradarymas, ×pakajus, ×viernybė, ×zgada* ir kt.);

6.5. Kiti dorybių pavadinimai (×*mielaširdystė, tobulystė* ir kt.).

7. Nuodėmių ir ydų pavadinimai:

7.1. Didžiųjų nuodėmių (ydų) pavadinimai (*apsirijimas, gobėjimas, ×lokamstva, ×nečystata, pagunda, puikybė, tingėjimas, ×upara* ir kt.);

7.2. Nuodėmių Dievui pavadinimai (×*griekas sodomiškas, nekaltas kraujas* ir kt.);

7.3. Nuodėmių Šv. Dvasiai pavadinimai (*desperacija, ×nepakūtavojimas, užkietėjimas ×griekuose, užvydėjimas* ir kt.).

8. Bažnytinių apeigų pavadinimai:

8.1. Liturginių apeigų pavadinimai (×*nobaženstva, ×pakrapinimas, palaidojimas, palaiminimas* ir kt.);

8.2. Sakramento teikimo apeigų pavadinimai (*dalijimas sakramentų, krikštijimas, ×šliūbas, šventimai, ×veselė* ir kt.);

8.3. Kiti bažnyčios ar tikinčiojo apeigų (veiksmų) pavadinimai (×*almužna, apžadas, atlaidai, ×atpuskai, pasninkas, ×prisiega* ir kt.).

9. Maldų pavadinimai (*antifona, ×gadžinka, giesmė, ×karunka, litanija, malda, poteriai, psalmė, ×tajemnyčia, žegnonė* ir kt.).

10. Religinių švenčių pavadinimai:

10.1. Religinių žiemos švenčių pavadinimai (*adventas, gavėnia, Kalėdos, Trys karaliai* ir kt.);

10.2. Religinių pavasario švenčių pavadinimai (×*blovieščius, Devintinės, Sekminės, Šeštinės, Velykos* ir kt.);

10.3. Religinės vasaros šventės pavadinimas (*Žolinė*);

10.4. Religinės rudens šventės pavadinimas (*Vėlės dienos, diena ×Zadušna* ir kt.);

10.5. Savaitės dienų pavadinimai (×*nedėlia, ×pėtnyčia, ×sereda, ×subata* ir kt.);

10.6. Kiti religinių švenčių pavadinimai (×*metčvertis, vigilija, ×vilijos* ir kt.).

11. Religinių vietų pavadinimai:

11.1. Pomirtinio gyvenimo vietų pavadinimai (*dangus, karalystė, rojus, ×svietas, žemė* ir kt.);

11.2. Kaltės atpirkimo vietų pavadinimai (*×atklanės, ×čyščius, pažemės, ×pekla, pragaras* ir kt.);

11.3. Sakralinių pastatų ir jų elementų pavadinimai (*bažnyčia, ×kloštorius, ×kozalnyčia, ×krotkos, ×spaviednyčia, šventorius, zakristija* ir kt.);

11.4. Tikinčiųjų laidojimo vietų pavadinimai (*kapas, kapinės* ir kt.);

11.5. Šventųjų vietų pavadinimai (*Alyvų kalnas, Sinajaus kalnas, ×stainelė, šventa vieta* ir kt.);

11.6. Bažnyčios administracinio suskirstymo pavadinimai (*diecezija, parapija* ir kt.).

Dalis 1800–1882 m. katekizmų religijos terminų įvairavo. Tai pačiai sąvokai įvardyti vartojamas ne vienas, o daugiau terminų, kurie skiriasi pagal formą, kilmę, kartais net reikšmę, pavyzdžiui, *velnias* vadinamas *antikristu, šėtonu, ×biesu, ×čertu, kipšu, judošiumi, juoduoju, nelabuoju, piktuoju, prakeiktuoju, žalčiu, ×levu, ×ledoku, pikta dvasia, bjauria dvasia, piktu ×aniolu* ir kt., *kunigas – tėvu dvasišku, ×spaviedninku, ×spaviednyku, tarnu altoriaus, piemeniu ×dūšiu* ir kt., *nuodėmė* (šio termino katekizmuose nėra) – *nusidėjimu, nuopuoliu, nupuolimu, prasikaltinimu, peržengimu, ×grieku, ×sugriešijimu* ir kt. Net tame pačiame katekizme ta pati religijos sąvoka buvo įvairiai įvardijama – buvo vartojama sinonimų ir variantų, pvz., ‘Šventosios Dvasios’ reikšme 1828 m. išleistame katekizme *Pawinnastes krikszczioniszkos* buvo vartojama svetimybė *×dūšia* PK 1828 5 ir senas indoeuropietiškas žodis *dvasia*, 1869 m. išėjusiame vysk. M. Valančiaus parengtame *Moksle Rima-Kataliku*, įvardijant amžinų kančių vietą po mirties, vartojama lenkybė *×pekla* MRK 1869 31 ir lietuviškas žodis *pragaras* MRK 1869 186, o kalbant apie Dievo malonę vartojamas ir savos kilmės terminas *malonė* MRK 1869 9, ir svetimybės *×loska* MRK 1869 243 bei *×mylesta* MRK 1869 21,

jos pateikiamos greta – ×*mylesta* arba ×*loska* MRK 1869 9. Svetimos kilmės terminai daugeliu atvejų dažnesni už lietuviškus. Tam, be abejo, įtakos turėjo nekalbiniai veiksniai, tokie kaip gimtosios kalbos niekinimas, prasidėjęs lenkinimas, rusinimas, spaudos draudimas ir kt. Svetimybių vartosenai įtakos turėjo ne tik to meto kalbos politika – dvikalbystė, bet ir kalbos vartotojų (pirmiausia – kunigų, katekizmų autorių, rengėjų ir vertėjų) kalbinės nuostatos, taip pat vergiškas lenkiškų katekizmų vertimas į lietuvių kalbą.

Pagal kilmę 1800–1882 m. katekizmų religijos terminiją sudaro šie sluoksniai:

1) lietuviški terminai (42 proc. visų religijos terminų): *amžina prapultis, amžinybė, atleidimas nusidėjimų, bedievystė, Būtybė, dangus, Dievas Tėvas, Dievas, Dievo apvaizda, Dievo malonė, Dievo motina, Dievo tarnas, dorybė, duona, Dvasia, Esybė, kančia, kipšas, malda, maldelė, meilė, mirimas, Mokytojas, nusiminimas, nusidėjimas, nuopuolis, pagarbinimas, palaidojimas, paleistuvystė, piemuo, pikta dvasia, pragaras, pranašas, Sekminės, Šventasis Tėvas, šventasis, šventimai, tikėjimas, tikintysis, velnias, Viešpats, viltis, žaltys, žvakė* ir kt.

2) nelietuviški terminai:

a) tarptautiniai žodžiai (6 proc. visų terminų): *angelas, altorius, apaštalas, dekretas, desperacija, diakonas, ekleziastikas, eretikas, Evangelija, evangelistas, intencija, kardinolas, katalikas, katekizmas, klierikas, komunikantas, konsekracija, krikščionis, litanija, monstrancija, ostija, patena, patriarchas, religija, relikvijos, sakramentalijos, sakramentas, testamentas* ir kt.

b) tikrieji skoliniai (5 proc. visų terminų): *aliejus, bažnyčia, gavėnia, grabas, Kalėdos, Karalius, klebonas, krikštas, kryžius, kūmas, kunigas, mišiolas, mišios, pagonis, parapija, pasninkas, popiežius, poteriai, rojus, šėtonas, Velykos, verba, vynas, vyskupas, zakristija* ir kt.

c) svetimybės (18 proc. visų terminų): ×*almužna,* ×*aniolas,* ×*apiera,* ×*asaba,* ×*bezbažninkas,* ×*cnata*, ×*čerauninkas,*

×*čystata,* ×*dirmavonė,* ×*doskonalastė,* ×*Dūšia,* ×*griekas,* ×*griešnas,* ×*idėmnastė*, ×*ketvergas,* ×*klioštorius*, ×*koronė,* ×*koznodiejas,* ×*latras,* ×*ledokas,* ×*lokamstva,* ×*loska,* ×*majestotas,* ×*makliorius,* ×*malonė,* ×*Mesijošius,* ×*metavonė,* ×*mylista,* ×*mūka,* ×*neprietelis,* ×*nobažnystė,* ×*nodieja,* ×*pakūta,* ×*pakūtninkas,* ×*paroda,* ×*podė,* ×*prarakas,* ×*prietelis,* ×*rokunda*, ×*slūgas,* ×*smertis,* ×*spaviedis,* ×*spaviedninkas,* ×*sūdas,* ×*Sūdžia,* ×*šliūbas,* ×*Trajcė,* ×*veselė,* ×*viečnastis,* ×*viera*, ×*zgada,* ×*žyvatas* ir kt.

3) terminai vertiniai ir reikšmės skoliniai (1 proc. visų terminų): *Atpirkėjas, atpirkimas, išganymas, Išganytojas,* ×*mielaširdystė,* ×*perdėtinis, prisakymas,* ×*Sutvėrėjas,* ×*sutvėrimas, šventvagystė* ir kt.

4) terminai hibridai ir hibridiniai junginiai (28 proc. visų terminų): ×*Aniolas Sargas, Atpirkėjas* ×*svieto,* ×*avinyčia,* ×*gadynė apaštalų, giesmė* ×*aniolų, grabas* ×*griekų,* ×*lempka,* ×*mylista Dievo,* ×*nedėldienis, pabaiga* ×*svieto,* ×*paklydviera,* ×*pakrapinimas, Senas* ×*Zokanas,* ×*sūdna diena, Švenčiausiasis Sakramentas, šventas* ×*abrozas,* ×*Traicė šventa,* ×*Traicės šventė* ir kt.

1800–1882 m. išleistų skirtingų konfesijų – katalikų ir protestantų – katekizmų religijos terminai mažai kuo skiriasi pagal kilmę – visuose juose vartojama svetimybių, kartais net sinonimiškai su lietuviškais terminais. Evangelikų liuteronų katekizmuose nėra svetimybės ×*aniolas* – vartojamas senasis skolinys *angelas*. Pastebėta, kad juose sudėtinių terminų dėmenų tvarka lietuviškesnė, pvz., *šwenta Dwásē* MK 1845 77, *Šwenta Dwasē* MK 1873 6, *šwentóji Dwásē* MK 1845 77, *Šwentoji Dwasē* MK 1873 35, nors pavartojama ir *Dwasē šwentoji* MK 1873 10. Palyginus katalikų ir protestantų (evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų) katekizmų religijos terminus, matyti, kad skiriasi tam tikrų tikėjimo tiesų įvardijimai. Kitoks tikėjimo tiesų supratimas reikalauja kitokių pavadinimų, todėl kitaip suprantamoms tiesoms evangelikai liuteronai ir evangelikai reformatai vartojo savus

terminus arba seniai vartojamiems žodžiams suteikdavo naują reikšmę, pvz., amžinasis gyvenimas evangelikų liuteronų katekizmuose įvardijamas lietuvišku dvižodžiu terminu su dėmeniu *gyvata* ‘gyvenimas’: *amžina gywata* MK 1873 7, Paskutinę vakarienę protestantai vadina *šventąja ×večere*.

Visa tai apžvelgus, galima daryti išvadą, kad 1800–1882 m. išleistų katekizmų autoriai, rengėjai ir vertėjai, įvardydami religijos terminus, vartojo įvairias raiškos priemones, siekdami, kad jos geriausiai atitiktų savo funkcijas ir komunikacinius tikslus, geriausiai pasiektų skaitytoją – ir išsilavinusį, ir paprastą. Religijos terminų variantų ir sinonimų gausa rodo religijos terminų vartosenos kaitą, kurią iš dalies lėmė ypatinga lietuvių kalbos situacija – jos lenkinimas ir rusinimas, spaudos draudimas lotyniškais rašmenimis. Žinoma, toks išraiškos variantiškumas buvo būdingas ir dėl nenusistovėjusių, besiformuojančių rašybos normų.

Nors kalbame apie daugiau nei aštuonis XIX a. dešimtmečius ir atrodytų, kad religijos terminija turėjo labai kisti, surinkta medžiaga leidžia teigti, kad katekizmų religijos terminija beveik nesikeitė – jai iki pat 1883 m. buvo būdingas pastovumas. Tam, matyt, įtakos turėjo ir tai, kad katekizmai nuo kitų religinės literatūros žanrų skiriasi tuo, jog yra daugiau ar mažiau kanonizuoti, t. y. parengti klausimų ir atsakymų, kurie kartais papildyti įvairiais tikėjimo dalykų aiškinimais, maldomis, poteriais, litanijomis, giesmėmis ar kitais tekstais, forma, tad negali laisvai atspindėti savo meto kultūrinės gyvybės nei, pavyzdžiui, pamokslai. Todėl katekizmų tekstai dažniausiai yra labai panašūs, skiriasi tik jų raiška, t. y. religijos terminai, kuriais įvardijamos tikėjimo tiesos ir kiti dalykai. Be viso to, 1800–1882 m. katekizmai puikiai atsispindi liaudies krikščionybės sampratą – juose vyrauja pasaulietiniai, o ne grynai religiniai, t. y. teologijos, terminai. Tik XIX a. pabaigoje, kilus tautinio atgimimo

sąjūdžiui, formuojantis bendrinei lietuvių kalbai, atkreiptas dėmesys ir į negryną religijos raštų kalbą.

Nusakyti, kas būdinga 1800–1882 m. katekizmų religijos terminams, kuo jie skiriasi nuo ankstesnių ar vėlesnių katekizmų, nėra paprasta, nes „religijos ir kalbos santykį valdo dvilypis dėsnis: 1. religija savos kalbos neturi, kadangi *Dievas* kalba žmogui visada žmogiškai; 2. religija savą kalbą turi, kadangi *žmogus* kalba Dievui visados kitaip, nei kitiems, net ir patiems artimiausiems“ (Maceina 1982: 128). Remiantis tuo, kas pasakyta, galima bandyti tik apibendrinti ir patikslinti pačią katekizmų religijos termino sampratą. Taigi 1800–1882 m. katekizmų religijos terminais laikytini tokie žodžiai ir žodžių junginiai, kuriais įvardijamos pagrindinės krikščionių tikėjimo tiesos, religiniai asmenys (dangiškosios hierarchijos asmenys, antgamtinės būtybės, dvasininkai, Kristaus mokiniai, tikintieji, nusidėjėliai ir kiti asmenys), tikėjimo simboliai, liturginiai reikmenys (liturginiai indai, dvasininkų drabužiai, bažnyčios, altoriaus, procesijų, muzikos ir simboliniai reikmenys, taip pat religinės ir liturginės knygos, raštai, dokumentai ir kiti tekstai), įkrikščioninimo, gydymo ir tarnavimo bendruomenei sakramentai, įvairios nuodėmės ir ydos, žmogiškosios ir dieviškosios dorybės, Šventosios Dvasios vaisiai ir dovanos, įvairios bažnytinės apeigos, maldos, religinės šventės, švenčiamos dienos ir kitos su religija susijusios laiko sąvokos, įvairios religinės vietos (šventosios, tikinčiųjų laidojimo, pomirtinio gyvenimo, kaltės atpirkimo ir kt.), sakraliniai pastatai ir jų elementai, administracinis Bažnyčios suskirstymas. Ši samprata 1800–1882 m. katekizmuose gana dažnai buvo reiškiama religijos kalbai nereikalingomis šiukšlėmis – svetimybėmis.

ŠALTINIAI[144]

SK 1803: *Seanas katechizmas,* arba Pamoksłey Weikialams, ape Wierą szwintą Krikszczonizką su pasakimeis, isz Raszta Szwinta giesmems ir małdoms su skeyczium Baźniczos, didesniu ir maźesniu, del naudos Surinkima Lietuwiszka. Drukawotas isz nauia, uź pazwalenies Synoda Kasztu [Mintauja, Biržų] parapios. Nitauioy: [J. F. Stefenhageno spaustuvė]. – 32 p.

NMS 1824: *Naujas moksłas skaytima* diel maźū waykū Źemaycziu yr Lietuwos: su 51 paweyksłays: teypogi atsyrand czion wysokias reykalingas małdas, moksłas krykszczionyszkas yr ministratura par Kajetona Niezabitawski [Kajetonas Rokas Nezabitauskis-Zabitis] mokityni Akademios Wilniaus. Wilniuje: drukarnioy Dyecezalno kunigu missionoriu pri baźniczes s. Kazimiera. – 38 p.

PK 1828: *Pawinnastes krikszczioniszkos,* arba Katechizmas ape tuos dayktus, kuriuos kiękwienas krikszczionis tur tyket, żinot, ir darit, idant galetu but iszganitas: del dwasiszkos krikszczioniu naudos, isz lękiszko letuwiszkay iszgulditas, ir truputi padaugintas. Wilnius: drukarniey diecezijos kunigy missionoriu pri baźnicies s. Kazimiera. – 225 p.

MKKK 1844: *Maźas Katekismas krikszczioniszkas katalikiszkas*, arba Trumpas Pamokslas ape Tikkējimą, ape krikszczioniszka Pasielgimmą ir ape S. Sakramentus. Sudetas per kunigą Fr. Thiediga, prabaszczia pirm Drangowskines o dabbar Wormdittos. Tilźeje: drukkawota pas J. Reylenderi. – 108 p.

MK 1845: D. Mértino Lutėraus *Maźàsis katgismas*, taip dawadnèy ir áiszkey iszguldytas, jog jamè wisas pamókslas apie krikszczióniszkąję wierą ràndasi tąji wókiszkay surásze D. Weiss kùnig's Karaliaucziuje; o į lietùwiszkąję kàlbą

[144] Šaltiniai pateikiami chronologiškai, o ne pagal abėcėlę. Laužtiniuose skliaustuose nurodyti tikrieji išleidimo duomenys.

iszwerte F. Kurszátis lietùwininkû kùnig's Karaliaucziuje. Kőnigsberg: Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerei. – 140 p.

MKD 1845: *Moksłas krykszczionyszkas dydesis* dieł iszsymokima jaunumenej Rima-Katalikiszko Baźniczio esantej ant prisakima Wiresnibes lenkiszkaj paraszitas yr Wilnuje 1834 drukawotas; o dabar ant źemajtyszkos kałbos par kuniga Antona Janikowicze klebona Płatelu iszgulditas. Wilniuje: spaustuwej Jozapa Zawadzka [J. K. Gintilos lėšomis]. – 335 p.

NKKK 1847: *Nawies krykszczionyszkas katalykyszkas katechizmas*, arba Tykras dawadas apej Wera Tykieima, Diewa Mejle, Szwętus Sakramętus, yr apej Krykszczionyszka apsyeima prito Prastas pamoksłas par kłausimus yr atsakimus, wysiems, ołabiausej Jawniems dydelej rejkalingas par Wiena Kuniga Taworczistes Societatis JEZU. Su paszwaleny Wiresnibes i Druka padutas Metunse po uźgyma JEZUSA CHRYSTUSA 1847. Wilniuj. Drukarnioj S. Blumawiczes, Numunse S. J. M. Kunygajkszcze Aginske. – 114 p.

NMK 1848: *Naujes Moksłas skajtima raszta żemajtyszka diel mażun wajkun*, kuremy padiety ira wisoky Moksłaj Krykszczionyszky Katalykyszky, tejpo yr trumpas Nobażenstwas kożnos dienos, su pridieimu graziun trumpun Małdun yr Katechizmu Katalykyszku, kures pawinas ira kożnas Katalykas żynoty yr mokiety par Kuniga Jona Lachawicze trumpaj surinktas, yr pyrma karta palyka yszspaustas. Wylniuj: Kasztu yr Spaustuwy A. Dworcziaus. – 48 p.

MLSK 1852: *Moksłas lietuwiszko skajtimo ir Katechizmas*, arba Moksłas krykszćioniszkas apéj artykułus wieros szwentos katalikiszkos per kuniga J. Dydyński paraszyta Wilniuy: drukarnioy M. Zymelowicza typografa [J. Didinskio lėšomis]. – 101 p.

KK 1854: *Katekizą kataliku*. Lankiszkaj parasze ir iszspaudino 1852 metosi kunegas Jozapas Żelwowicze; a dabar lietuwiszkaj iszguldźe kunegas Jozapas Żeniewicze. Wilniuje:

spaustuwiej Jozapas Zawadzkia [M. Valančiaus lėšos]. – 120 p.

DEK 1855 [1873]: *Didesis Elementorius ir katakizmas,* arba Trumpas moksłas wieros krikszczioniszkos. paraszitas par Tadeusza Juzumowicze inspektoriu Warniu simunarios. Wilniuje: spaustuwieje Juzupa Zawadzkie. – 64 p.

TK 1856: *Trumps katekizmas*, arba Pamuokims dieł prigudinima jaunumenes żemajtiu kataliku, pri naudinga atpildima spawiednes ir werta prijemima szwęcziause sakramęta par kunega Kazimiera Skrodźki klebona Kulu paraszitas, Wilnius. – 111 p.

L 1860: *Lamentorius*, arba Pradżia moksło sudeta mażiems wajkeliems. Wilniuja: spaustuweja A. Syrkina: kasztu kunigajkszczia Ireneusza Oginskia isz Rytawa. – 120 p.

DEK 1860 [1873]: *Didesis Elementorius ir katakizmas*, arba Trumpas moksłas wieros krikszczioniszkos. Paraszitas Kun. Tadeusza Juzumowicze. Wilniuje: spaustuwieje Juzupa Zawadzkie. – 64 p.

TK 1861: *Trumpas katechizmas,* arba Pamoksłey ape wierą szwentą krikszczoniszką: su pasakimeis pagal Raczta szwenta, del tikros naudos ir iszganima żmoniu, apreykszti. Drukawatas isz nauja uź pazwalenies synoda. Nitojoy [Mintauja]: iszspaustas pas knig-drukoru J. F. Steffenhagena. – 31 p.

RM 1862 [1878]: *Rimo mokslas*, arba Graziausia diena giwenime żmogaus, tay ira: spasabas ant werto prisitajsimo prie pirmos Szwentos Komunios diel maźu ir didesniu wajkelu iszduotas per K. M. B. Warszawa: iszspaudime Kunigu missioru pas S. Kriźiu. – 66 p.

GDG 1862 [1878]: *Graziausia diena giwenime*, arba Diena Pirmos Komunios. Jszspaudimas pirmas. Wilnuje [Ragainė: E. Müggės sp.?]. – 43 p.

KK 1863: *Katalikiszkas katekismas* su pridejimu trumpo suglaudimo nusidawimû szwento Raszto, seno ir naujo Testamento, ir kelû reikalingû maldû, iszdůtas per A. Schwark,

kleboną Klaipedoj. Klaipedoj: Rasztais iszspaustas prie E. Waikinnio & Co. – 107 p.

TK 1865: *Трумпасъ катехизмасъ:* аукщяусей крашта вирешнибей лійпантъ парашитасъ делъ каталику яунуменесъ и мокслусъ лейдамосъ ишспаустасъ. Вильнюй: спаустувенъ P. M. Ромма. – 118 p.

MSR 1867: *Моксласъ скайтима рашта* летувишка дель мажу вайку, куреми падети ира високи мокслай крикщіонишки, тейпо иръ трумпасъ нобаженствасъ кожносъ деносъ вирамсъ иръ мотеримсъ служянчясъ, идантъ мокидамисе скайтити ишмокту праджіосъ моксла крикщіонишка, иръ нобаженствасъ кожносъ деносъ. Вильнюй: спаустувенъ A. Сыркина. – 32 p.

MRK 1869: *Mokslas Rima-Kataliku:* suraszitas ir iszspaustas diel paugusiu żmoniu. Wilnuoje: Spaustuwiej P. Juzupa Zawadzkie. – 340 p.

MK 1873: D. Mertino Luteraus *Maźasis katgismas*, trumpay iszguldytas. Isz wokiszkôs kalbôs lietuwiszkay perstatyts pér C. W. O. Glogau, Tilźês wyskupą. (Dewintą kart' rásztais iszspaustas, ir wēl perweizdētas.) (Neunte Auflage.). Tilźēje: rasztais iszspausts prie J. Reylenderio bey sunu (Druck und Verlag von J. Reyländer & Sohn.). – 56 p.

LITERATŪRA

AATŽ 2014: Ratautas A. S., Strazdienė E., Gulbinienė A. *Aiškinamasis aprangos terminų žodynas*. Kaunas: Technologija.

Aliulis V. 2005: Dvasinėje sanatorijoje. – *Naujasis židinys–Aidai* 7/8, p. 305.

Alminauskis K. 1931: *Die Germanismen des Litauischen* 1: *Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*. Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos knygynas.

Ambrazas S. 2000: *Daiktavardžių darybos raida* 2: *Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ambraziejienė R. 2003: *Ženklai. Įvaizdiniai. Simboliai*. 2-asis red. leid. Kaunas: Kauno tautinės kultūros centras.

ASKT 2012: *Angelo samprata krikščioniškoje tradicijoje*. Prieiga per internetą: *www.lev.lt/lt/vilnius/1770-angelo-samprata-krikionikoje-tradicijoje.html* (žiūrėta 2014 07 02).

Astrauskas R. 2011: Lietuvių kalendorinės šventės ir apeigos. – *Tautodailės metraštis* 20, Vilnius: Viešoji įstaiga Tautodailininkų sąjungos fondas.

Bekeris U. 1995: *Simbolių žodynas*. Vilnius: Vaga.

Beresnevičius G. 2001: *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai.

Beresnevičius G. 2003: *Religijotyros žodynas: pagrindinės sąvokos*. Vilnius: Tyto alba.

Beresnevčius G. 2004: *Lietuvių religija ir mitologija*: sisteminė studija. Vilnius: Tyto alba.

Biedermann H. 2002: *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis.

Bohusz X. 1808: *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa* przez Xawiera Bohusza, Imperyalnego Wilenskiego Uniwersytetu, członka honorowego, Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjacioł Nauk członka czynnego,

prałata katedry Wilenskiey, orderu Sgo Stanisława kawalera napisana, a na publicznym posiedzeniu tegoż Towarzystwa Warszawskiego roku 1806 d. 12 grudnia czytana; teraz zaś, to iest 1808 roku wydrukowana w Warszawie: w Drukarni Gazety Warszawskiey.

Braziūnienė A. 2014: *Inkunabulų paveldas Lietuvoje ir pasaulyje*: mokomasis leidinys (elektroninis išteklius). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Brückner A. 1970: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Būda V. P. 1998: Ar tinkamas pasakymas *Romos popiežius*? [klausimų kertelė] – *Gimtoji kalba* 12, p. 16.

Būga K. I–III 1958–1961: *Rinktiniai raštai* 1–3. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Carmody D. L., Carmody J. T. 2001: *Malda pasaulio religijose*. Vertė A. Danielius, J. Morkus, E. Račius, R. Tumėnaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis.

Czacki T. 1800: *O litewskich i polskich prawach:* o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszem Statucie dla Litwy 1529 Roku wydaném / przez Tadeusza Czackiego 1. W Warszawie: w Drukarni J. C. G. Ragoczego.

Dambrauskienė R. 2010: Reti ir vertingi lietuviški kontrafakciniai leidiniai (1865–1904) Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje. – *Knygotyra* 56, p. 202–216.

DMT 2008: *Dievas myli Tave: pirmosios šventos Komunijos prisiminimas*. 3-iasis patais. leid. Kaunas: Lututė.

Drotvinas V. 1986: *Pagrindinės leksikologijos sąvokos: mokomoji knyga*. Vilnius: Mokslas.

Drotvinas V. 1993: Iš žodžių istorijos. Dvasininkų pavadinimai: *kunigas*. – *Gimtoji kalba* 8, p. 24–26.

Drotvinas V. 2001_1: Tarptautinių veiksmažodžių aplietuvinimas. – *Gimtasis žodis* 1, p. 2–6.

Drotvinas V. 2001_2: Iš žodžio *mokinys* istorijos. – *Terminologija* 8, p. 112–118.

Drotvinas V. 2007: Iš mokymo terminų istorijos. – *Gimtoji kalba* 6, p. 3–8.

$DŽ_4$ 2000: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 4 leid. Vyr. red. St. Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

$DŽ_5$ 2003: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 5 (2 elektroninis) patais. ir papild. leid. Vyr. red. St. Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

$DŽ_6$ 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 5 (3 elektroninis) patais. ir papild. leid. Vyr. red. St. Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Fediukina H. 2014: *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko–polski z cytatami z tekstów biblijnych*. Warszawa: Warszawska Metropilia Prawosławna.

Freankel E. I–II 1962–1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI l-kla.

Gaivenis K. 2014: *Rinktiniai raštai*. Sudarytoja J. Gaivenytė-Butler. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Gidžiūnas V. 1982: Pranciškonų observantų – bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI amž. – *Lietuvos katalikų akademijos suvažiavimo darbai* 9. Roma: Lietuvos katalikų mokslo akademija.

Girdenis A. 1994: Kaip taisyklingai vadinti *šliūbą?* – *Gimtoji kalba* 1, p. 8.

Gregg S. 2011: *Angelų, dievų, pranašų, dvasios vedlių ir pakylėtųjų mokytojų enciklopedija: 200 dangiškųjų būtybių, kurios jums padės, jus gydys ir dalyvaus jūsų kasdieniame gyvenime*. Kaunas: Mijalba.

Gudmantas K. 2006: Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai ir senieji lietuviški raštai. – *Senoji Lietuvos literatūra* 21, p. 363–372.

Hiršs I., Hirsa S. 2008: *Reliģisko terminu vārdnīca*. Rīga: Kristīgās vadības koledža.

Interleksis 2003: *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas* Interleksis. Vilnius: UAB „Fotonija“.

Jablonskis J. 1959: *Rinktiniai raštai* II. Sud. J. Palionis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Jasiūnaitė B. 2011: Velnio pavadinimai pagal gyvenamąją vietą lietuvių tarmėse ir tautosakoje. – *Baltistica* 46 (1), p. 87–106.

Jasiūnaitė B. 2012: Spalva kaip velniavardžių motyvuojantis požymis. – *Baltistica* 47 (1), p. 103–120.

JK 2011: *YOUCAT lietuviškai: Jaunimo katekizmas*. Pratarmė popiežiaus Benedikto XVI; iš vokiečių kalbos vertė T. D. Šniūrevičienė. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.

Jučas M. 2007: *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.* Vilnius: Aidai.

Jurevičius A. 2002: *Duona ir vynas*. Vilnius: Aidai.

Jurevičius A. 2009: Pasaulietinių ir hierarchinių tarnysčių sankirta Lietuvos pavyzdžiu. – *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 32. Vilnius, p. 11–21.

Juzelėnienė S. 2002: Būdvardžio *juodas* konotacijos. – *Kalbotyra* 51 (1), p. 33–39.

Kabelka J. 1964: *Kristijono Donelaičio raštų leksika*. Vilnius: Mintis.

Kašėtaitė L. 1963: Iš teismo pavadinimų lietuvių kalboje istorijos. – *Kalbotyra* 9, p. 117–124.

Kavaliauskas Č. 1992: *Trumpas teologijos žodynas*. Vilnius: „Lumen“ fondo leidykla.

KBK 1997: *Katalikų Bažnyčios Katekizmas*. Kaunas: LKB Tarpdiecezinė katechetikos komisijos leidykla.

Keinys St. 1980: *Terminologijos abėcėlė*. Vilnius: Mokslas.

Keinys St. 2005: *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

KIŽ 1997: *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Sudarė D. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

KLI 2006: *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Sudarytojas V. Ališauskas. Vilnius: Aidai.

Klimavičius J. 1996: Nuo liaudies terminijos prie mokslinės. – *Terminologija* 3, p. 4–25.

Klimavičius J. 1998: Keturi talkos kėlinukai. – *Gimtoji kalba* 10, p. 10–14.

Klimavičius J. 2000: *Geradėjas, piktadėjas, niekadėjas* – grynai lietuviški žodžiai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 42, p. 58–65.

Klimavičius J. 2005: *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Klimavičius J. 2010: Tarptautiniai žodžiai lietuvių kalboje. – *Mokyklinis tarptautinių žodžių žodynas*. Kaunas: Šviesa, p. 4–8.

Klimka L. 2009: *Lietuviškųjų švenčių rate*. Vilnius: Žara.

Kruopas J. 1998: *Rinktiniai raštai*. Sudarė St. Keinys, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Kudirka J. 1992: *Velykų šventės*. Vilnius: Mokslas.

Lahayne H. 2011: *Katekizmų išmintis*. Prieiga per internetą: *www.lksb.lt/straipsniai/straipsnis-723.htm* (žiūrėta 2014 06 10).

Laukaitis J. 1905: *Mažasis katekizmas vaikeliams*, *prisiruošiantiems į pirmą išpažintį ir šventą Komuniją*. Išdavė kun. J. Laukaitis. Vilnius: Juozapo Zavadzkio spaustuvė.

Lavatori R. 2015: *Velnias krikščioniškoje pasaulėžiūroje*. Vertė ses. Asta Venskauskaitė ACJ ir br. Ramūnas Mizgiris OFM. Prieiga per internetą: www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-01-16-renzo-lavatori-velnias-krikscioniskoje-pasauleziuroje/3385 (žiūrėta 2015 02 01).

LE 2000: *Lietuviški elementoriai*. Sudarė A. Rabačiauskaitė, I. Korsakaitė. Kaunas: Šviesa.

LE XVII 1959: *Lietuvių enciklopedija* 17: *M–Mauragis*. Vyr. red. V. Biržiška. Boston, Mass: Lietuvių enciklopedijos leidykla.

Lebedys J., Palionis J. 1963: Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. – *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 3, p. 109–135.

LietPol 2014: *Lietuvių–lenkų ir lenkų–lietuvių kalbų žodynas* internete LIETPOL. Prieiga per internetą: www.lietpol.eu/lt.

LKEŽDB: *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. Vilnius: VU, 2007–2012. Prieiga per internetą: http://etimologija.baltnexus.lt.

LKG I–II 1965–1971: *Lietuvių kalbos gramatika*. Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mintis.

LKKN 1998: *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai: 1977–1998*. Sudarė R. Dobelienė. 3-iasis patais. ir papild. leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKŠ 1990: *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras.

LKŽe 2005: *Lietuvių kalbos žodynas*. Redaktorių kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: www.lkz.lt.

LM 1984: *Liturginis maldynas*. 2-asis patais. leid. Kaunas–Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys.

LM 2013: *Liturginis maldynas*. Šeštas pataisyt. ir atnaujint. leidimas. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.

LotLietŽ 2011: Kuzavinis K. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas* (el. leidimas, 1.3 versija). Vilnius: Vilniaus universiteto Skaitmeninės filologijos centras.

LS 2004: *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas* 1: *Autoriai*; 2: *Slapyvardžių žodynas*. Sudarė ir parengė J. Mačiulis. Vilnius: LNB.

LTSRB 1969: *Lietuvos TSR bibliografja. Knygos lietuvių kalba* 1. 1547–1861. Sud. E. Binkytė ir kt. Red. kol. A. Venclova (pirmininkas) ir kt. Ats. red. A. Ulpis. Vilnius: Mintis.

LTSRB 1985: *Lietuvos TSR bibliografija.* Serija *A. Knygos lietuvių kalba* 2. 1862–1904. Kn. 1. A–P. Sud. E. Binkytė ir kt. Red. kol. V. Merkys ir kt. Ats. red. A. Lukošiūnas. Vilnius: Mintis.

LTSRB 1988: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 2. 1862–1904. Kn. 2. R–Ž. Sud. E. Binkytė ir kt. Red. kol. V. Merkys ir kt. Ats. red. A. Lukošiūnas. Vilnius: Mintis.

Lukaševičius A. 2009: *Pastoracinė katechezė:* metodinė priemonė aukštųjų mokyklų studentams. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Maceina A. 1982: Iš minties pasaulio. – *Aidai* 2, p. 128–132.

Markevičienė Ž. 2012: Keli XIX–XX amžiaus katalikiškų giesmių tekstų ypatumai. – *Soter* 42 (70), p. 111–125.

Martinaitienė G. M., Pinkutė E. 2004: Liturginių rūbų istorijos metmenys. Bažnytinė tekstilė. – *Lietuvos sakralinė dailė* 3, 12–26.

Matusevičiūtė O. 1962: Seniausi lietuviški rankraščiai. – *Švyturys* 13, p. 25.

Metford J. 2001: *Krikščionybė: realijos ir legendos*. Enciklopedinis žodynas. Vilnius: Alma littera.

Motuzas A. 2013: Jėzui Kristui skirtų katalikų liaudies pamaldumo praktikų raiška Lietuvoje. – *Soter* 48 (76), p. 65–79.

Motuzas A. 2014: Rokiškio Kalvarijų Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos kilmė: vietos ar iš svetur atkeliavusi tradicija? – *Logos* 78, p. 121–136.

Narbutas S. 1997: Lietuviški įrašai šešiolikto amžiaus knygose. – *Gimtoji kalba* 1 (357), p. 1–3.

Narbutas S., Zinkevičius Z. 1989: Lietuviškos glosos 1501 m. mišiole. – *Baltistica*: *priedas* 3 (2), p. 325–341.

Naujokaitis E. 2007: Dieviškoji malonė ir žmogaus laisvė. – *Pulkim ant kelių* 26. Prieiga per internetą: www.fsspx.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=962&Itemid=40 (žiūrėta 2014 06 01).

Norkutė R. 2009: Angelų sąlytis su sielomis kelionėje anapusybėn Lietuvos sakralinėje dailėje. – *Logos* 60, p. 209–218.

Palionis J. 2004: *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Petkūnas D. 2012: *Rytų Prūsijos liuteronų liturginė tradicija ir lietuviškoji jos raiška Reformacijos ir Donelaičio laikų agendose. The East Prussian Lutheran liturgical tradition and its Lithuanian expression from the Reformation to the agendas of the Donelaitis era*: monografija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Piročkinas A. 1970: *Jono Jablonskio leksiniai taisymai*: apybraiža. Kaunas: Šviesa.

Piročkinas A. 1986: *Jono Jablonskio kalbos taisymai*. Kaunas: Šviesa.

PKPDB 2013: Prūsų kalbos paveldo duomenų bazė (el. išteklius). Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga per internetą: www.prusistika.flf.vu.lt.

PR 2007: *Pasaulio religijos*: populiarus žinynas. 3-ioji patais. ir papild. laida. Vilnius: Alma littera.

Pupkis A. 2005: Terminai ir žodžių daryba. – *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis, p. 256–265.

RBT 2005: *Religijos, Bažnyčios, tikėjimai*: žinynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Rimkutė A. 2012: *1883–1916 metų katekizmų religijos terminai*: daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Rubinas A. 2001: Dvasininkų pavadinimai ir jų istorija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 44, p. 189–200.

Rubinas A. 2003: Sakramentų lietuviški pavadinimai ir jų istorija. – *Lituanistica* 2 (54), p. 56–62.

Rudzinskas D. 2011: Keli lietuvių senųjų raštų slavizmų morfologinės integracijos aspektai. – *Baltu filoloģija: Baltu valodniecības žurnāls* 20 (2), p. 41–51.

RŽ 1991: *Religijotyros žodynas*. Sud. R. Petraitis. Vilnius: Mintis.

Sabaliauskas A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas.

Senvaitytė D. 2005: *Ugnis senojoje lietuvių tradicijoje: mitologinis aspektas*. Kaunas: VDU leidykla.

Skardžius Pr. 1938: Verstiniai ir reikšminiai skoliniai. – *Gimtoji kalba* 10 (60), p. 145–149.

Skardžius Pr. II–V 1997–1999: *Rinktiniai raštai* 2: *Bendrinės kalbos dalykai*; 3: *Bendrinės kalbos kultūra*; 4: *Moksliniai straipsniai ir studijos*; 5: *Akcentologija. Bendrinės kalbos kultūra. Publicistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Smoczyński W. 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.

Stunžinas R. 2008: Variantiniai statybos liaudies terminai *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Terminologija* 15, p. 111–130.

Subačius G. 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Subačius G. 2004: Lietuviška ir rusiška lietuviškų spaudinių kirilika 1864–1866 metais. – *Raidžių draudimo metai*.

Sud. D. Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 139–173.

Subačius G., Leńczuk M., Wydra W. 2010: The Earliest Known Lithuanian Glosses (~1520–1530). – *Archivum Lithuanicum* 12, p. 31–70.

Surdokaitė G. 2010: Degučių bažnyčios liturginiai rūbai, indai ir kiti reikmenys. – *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Istorija*. Prieiga per internetą: www.llt.lt/pdf/z_naumiestis/Z_naumiestis-rubai.pdf (žiūrėta 2014 07 04).

Šarapatková Ž. 2012: Staroslověnské *milosrъdъ* a staročeské *milosrdný*. – *Cesty slov*. Praha: Akademie věd České republiky, p. 218–224.

Šenavičienė I. 2005: *Dvasininkija ir lietuvybė: Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7 dešimtmetyje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

ŠR 2009: *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis testamentas*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.

TŽŽ 1936: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Sudarė K. Boruta, P. Čepėnas, A. Sirutytė-Čepėnienė. Red. J. Žiugžda. Klaipėda: Sakalas.

TŽŽ 2001: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. A. Kinderys. Vilnius: Alma littera.

Ulevičius B. 2002: *Dieviškieji rytai: povatikaninė liturginė reforma ir „altorių atgręžimo“ klausimas*. Vilnius: Aidai.

Urbas D. 1998: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. 2-as leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vaicekauskas M. 2009: Lietuviška rankraštinė knyga spaudos draudimo laikotarpiu. – *Naujasis židinys (Aidai)* 1–2, p. 20–28.

Vaitkevičienė D. 2001: *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vaitkevičiūtė V. 2010: Vartokime įvardžiuotines formas! – *Mokslo Lietuva* 11 (433), p. 14.

VaitkTŽŽ 2003: Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Fotonija (e. leidimas).

Vėlius N. 1987: *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga.

Vėlius N. 1995: *Lietuvių mitologija*. T. 1. Vilnius: Mintis.

Viluckas T. 2010: Septynios Šventosios Dvasios dovanos ir jų sąveika su dorybėmis pagal šv. Tomą Akvinietį. Prieiga per internetą: viluckas.lt/wp-content/uploads/2010/11/straipsnis-LOGOS-zurnalui.pdf.

VLE I–XX 2011: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 1–20. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Voitkevič B. 2010: Mikalojaus Daukšos *Postilės* slavizmų morfologinė integracija. – *Baltistica* 45 (2), p. 243–255.

Zabarauskas G. 2010: Karmelio Švč. Dievo Motinos Rudieji škaplieriai. Prieiga per internetą: www.moletuparapija.lt/naujiena/karmelio-svc-dievo-motinos-rudieji-skaplieriai (žiūrėta 2014 02 01).

Zinkevičius Z. 1992: Rašomosios kalbos užteršimas polonizmais ir rusizmais. – *Gimtasis žodis* 8, p. 1–4.

Zinkevičius Z. 2000: *Lietuvių poteriai*: *kalbos mokslo studija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zinkevičius Z. 2002: *Rinktiniai straipsniai* 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija.

Zinkevičius Z. 2005: *Krikščionybės ištakos Lietuvoje*: *Rytų krikščionybė vardyno duomenimis*. Vilnius: Katalikų akademija.

Zinkevičius Z. 2010: *Krikščioniško vardyno kelionė į Lietuvą*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Zinkevičius Z. IV–V 1990–1992: *Lietuvių kalbos istorija* 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a*. 5: *Bendrinės kalbos iškilimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Иннокентий (Павлов) И. 2008: *Что такое христианство?* Москва: Эксмо.

Кирло Х. 2010: *Словарь символов: 1000 статей о важнейших понятиях религии, литературы, архитектуры, истории*. Москва: Центрополиграф.

Маковский М. М. 1996: *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропеиских языках. Образ мира и миры образов*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.

Фасмер М. I–III 1967–1986: *Этимологический словарь русского языка* 1–3. Москва: Прогресс.

RELIGIOUS TERMINOLOGY OF THE CATECHISMS FROM 1800–1882

SUMMARY

Lithuanian Christian religious terminology is one of the oldest among the other older terminologies (for instance, law, trade, etc.). The oldest part of Lithuanian religious terminology are the early borrowed terms *angelas* (angel), *bažnyčia* (church), *gavėnia* (Lent), *karalius* (king), *Kalėdos* (Christmas), *krikštas* (baptism), *Kūčios* (Christmas Eve), *Velykos* (Easter), *Verbos* (Palm Sunday), *vynas* (wine) and others (Būga I 1958: 348; 1961: 776, Zinkevičius 2000: 12, 2002: 1), that entered the Lithuanian language from Eastern Slavs, most likely before the 12th century, even before the official Christianization of Lithuania in 1387 (Samogitians later, in 1413 and 1417). The terms *koplyčia* (chapel), *mišios* (Mass), *popiežius* (the Pope), *žegnotis* (to make the sign of the cross) and others came from Western Slavs much later – in the 15th century (Zinkevičius 1992: 1, LKE 1999: 590). Along with Christianity (in the late 14th–early 15th century), albeit also quite late, came writing, and the main Lithuanian religious texts – prayers, hymns, etc. – started being written.

When the Church started taking an interest in the religious life of the people, the first printed Lithuanian book was released – *Katekizmas* (Catechism) by Martynas Mažvydas (1547, Königsberg). The catechism was one of the most important genres of Church literature from the mid-16th until the very beginning of the 20th century. It forms the basis for the school subject of faith even today.

During the period 1800–1882, 24 catechisms were released: 20 Catholic and 4 Protestant (2 Evangelical Lutheran and 2 Evangelical Reformist). Using the selection method, from 18 Catholic and 4 Protestant catechism texts, a total

of around 8,000 single and compound religious terms, their synonyms and varieties, were collected. A majority of the terms used in the catechisms correspond with each other, thus there are significantly fewer different religious terms (single and compound words).

Analyzing religious terms from the catechisms of 1800–1882 based on their meaning, the following meaning groups can be distinguished:

1. Names of the main Christian truths of faith (*amžina gyvata* (eternal life), *amžinas gyvenimas* (eternal life), *amžinybė* (eternity), *atpirkimas* (redemption), *Dievo Apreiškimas* (Manifestation of God), *Dievo apvaizda* (the Divine of God), *Dievo malonė* (God's grace), ×*griekų atleidimas* (forgiving sins), *išganymas* (being saved), *kančia* (suffering), ×*koronė* (penance), ×*loska* (grace), *malonė* (grace), ×*mylista* (grace), ×*mūka* (suffering), *prisakymas* (Commandment), *prisikėlimas* (Resurrection) and *prikėlimas* (Resurrection), ×*smertis* (death), ×*sūdas* (Judgement), ×*viečnastis* (eternity), etc.).

2. Names of religious figures:

2.1. Names of the figures from the Heavenly hierarchy (*Atpirkėjas* (the Redeemer), *Dievas Tėvas* (God the Father), *Dievas* (God), *Dievo Motina* (Mother of God), *Dievo Sūnus* (Son of God), ×*Dūšia* (Spirit), *Dvasia Švenčiausia* (Holiest Spirit) and *Dvasia Šventa* (Holy Spirit), *Išganytojas* (the Saviour), *Jėzus Kristus* and *Jėzus Kristusas (Christusas)* (Jesus Christ), ×*Mesijošius* (Messiah), *Ponas Dievas* (Lord God), *Ponas* (the Lord), ×*Sūdžia* (Judge), ×*Sutvėrėjas* (the Creator) and ×*Sutvertojas* (the Creator), ×*Sutvertojis* (the Creator), *Šventa* ×*Trajcė* (Holy Trinity), *Tėvas* (the Father), *Viešpats* (the Lord), *Visagalis* (the Almighty), etc.);

2.2. Names of supernatural beings (*angelas* (angel), ×*aniolas sargas* (guardian angel), ×*aniolas* (angel), *archangelas* (archangel), ×*arkaniolas* (archangel), ×*čertas* (the Devil), *juodasis* (the Devil), *kerubinai* (cherubs), *kunigaikštystės* (kingdoms),

×*ledokas* (the Devil), *nelabasis* (the Devil), *pikta dvasia* (evil spirit), *piktasis* (the evil one, the Devil), *serapinai* (seraphins), *šėtonas* (Satan), *velnias* (the Devil), etc.);

2.3. Names of the clergy (*diakonas* (deacon), *dvasiškis* (clergyman), *kebonas* (priest), ×*koznodiejas* (preacher, priest), *kunigas* (priest), ×*pardėtinis* (head), *patriarchas* (patriarch), *piemuo* (shepherd), *popiežius* (the Pope), ×*spavėdninkas* (confessor), *vyskupas* (bishop), ×*zokaninkas* (monk), etc.);

2.4. Names of Christ's apostles (*apaštalas* (apostle), *evangelistas* (evangelist), *mokytinis* (pupil), ×*mūčelninkas* (martyr), ×*sviedkas* (witness), *šventasis* (saint), etc.);

2.5. Names of the faithful, or lay people (*geradėjas* (do-gooder), *katalikas* (Catholic), *krikščionis* (Christian), *krikštytasis* (the Baptized), *kūmai* (godparents), *parapijonas* (parishioner), ×*podžiai* (godparents), *pranašas* (prophet), ×*prarakas* (saint), ×*prietelis* (friend), ×*slūgas* (servant), ×*slūžauninkas* (servant), *tarnas* (servant), *tikintis* (the faithful) and *tikintysis* (the faithful), etc.);

2.6. Names of sinners (*bedievis* (ungodly), ×*bezbažninkas* (ungodly), ×*griekininkas* (sinner), ×*griešnas* (sinner), ×*griešninkas* (sinner), ×*heretikas* (heretic), ×*neprietelis* (not a friend), *nusidėjėlis* (sinner), *pagonis* (pagan), ×*pakūtninkas* (penitent), ×*zlastyninkas* (evildoer), etc.);

2.7. Names of other religious figures (*gyvasis* (the living), *numirėlis* (the dead), ×*sutvėrimas* (creature), *žmogus* (man, human), etc.).

3. Names of symbols of faith (*asilas* (donkey), *Dievo akis* (eye of God), *erškėčių vainikas* (crown of thorns), *gandras* (stork), *karvelis* (dove), *medis gero ir pikto pažinimo* (the tree of good and evil knowledge), *palmė* (palm), *relikvijos* (relics), *rykštė Dievo* (God's wrath), *širdis* (heart), *ugnis* (fire), *žuvis* (fish), etc.).

4. Names of liturgical paraphernalia:

4.1. Names of liturgical dishes (*kielikas* (calix), *monstrancija* (cruet), ×*relikvijorius* (reliquary), etc.);

4.2. Names of items associated with the altar (×*abrūsas* (towel), *altorius* (altar), *Dievo stalas* (table of God), ×*gramničė* (candle), *komunikantas* (the Host), *ostija* (the Host), *žvakė* (candle), etc.);

4.3. Names of symbolic implements (*aliejus* (oil), *balzamas* (balsam), *duona* (bread), ×*kodyla* (incense), *Kūnas ir Kraujas* (Body and Blood), *smilkalas* (incense), *šventa druska* (Holy Salt), *šventintas vanduo* (Holy Water), *vynas* (wine), etc.);

4.4. Names of items associated with processions (*karūna* (crown), *kryžius* (cross), ×*šėtra* (Feast of Corpus Christi procession altar), etc.);

4.5. Names of items associated with sacred music (*kanklės* (traditional Lithuanian stringed instrument), ×*triūba* (horn, trumpet), *varpelis* (chimes, bell), etc.);

4.6. Names of other liturgical church items (×*abrozas* (religious picture), *grabas* (grave), *kalėdaitis* (Christmas wafer), *medalikėlis* (medallion), *rožančius* (Rosary), ×*stovyla* (image, statue), *verbos* (palms), etc.);

4.7. Names of liturgical clothing (×*jupa* (cassock, soutane), *mitra* (mitre), ×*pariedkai* (dress), *štula* (stole), etc.);

4.8. Names of religious books and texts (*Biblija* (Bible), *Evangelija* and ×*Evanelija* (Gospel), ×*gromata* (epistle), *katekizmas* ir *katgismas* (catechism), *mišiolas* (missal), *Šventasis Raštas* and *Šventas Raštas* (Holy Writ), *Testamentas* (Testament), ×*Zokanas* (Commandment), etc.).

5. Names of the sacraments:

5.1. Names of pre-Christian sacraments (×*birmavonė* and ×*dirmavonė* (Confirmation), *Komunija* (Communion), *krikštas* (baptism), *Padrūtinimas* (Confirmation), *Paskutinė* ×*večerė* (Last Supper), *Švenčiausiasis Sakramentas* (Holy Sacrament), *Šventa* ×*večerė* (Holy Supper), etc.);

5.2. Names of the healing sacraments (×*Pakūta* (Penance), *Paskutinis patepimas* (Viaticum), ×*rokunda* (number of sins),

Sakramentas ×*pakūtos* (Penance), ×*Spavėdis* (Penance, Confession), ×*užgana padarymas* (penance, penitence), etc.);

5.3. Names of sacraments associated with community service (*Kunigystė* (Priesthood), *Moterystė* (Matrimony), ×*Stonas moterystės* (Matrimony), etc.).

6. Names of the virtues:

6.1. Names of the cardinal virtues (*išmintis* (prudence), ×*miernumas* (composure), *stiprumas* (fortitude), *teisybė* (justice), ×*spraviedlyvastis* (justice), etc.);

6.2. Names of the heavenly / theological virtues (*meilė* (love), ×*nodieja* (hope), *tikėjimas* (faith), ×*viera* (faith), *viltis* (hope), etc.);

6.3. Names of the gifts of the Holy Spirit (*Dievo baimė* (fear of God), *išmintis* (wisdom), *mokslas* (science), ×*nobažnystė* (piety), ×*pabažnystė* (godliness), ×*paroda* (counsel, guidance), ×*razumas* (sense), etc.);

6.4. Names of the fruits of the Holy Spirit (×*čystata* (virginity), *Dievo meilė* (Love of God), *džiaugsmas* (happiness), ×*geradarymas* (kindness), ×*pakajus* (equanimity), ×*viernybė* (devotion), ×*zgada* (oneness, peace), etc.);

6.5. Names of other virtues (×*mielaširdystė* (mercy), *tobulystė* (perfection), etc.).

7. Names of sins and vices:

7.1. Names of the great sins (vices) (*apsirijimas* (gluttony), *gobėjimas* (greed), ×*lokamstva* (greed), ×*nečystata* (debauchery), *pagunda* (seduction), *puikybė* (pride, glory), *tingėjimas* (sloth), ×*upara* (spleen), etc.);

7.2. Names of sins against God (×*griekas sodomiškas* (sodomy), *nekaltas kraujas* (murder of the innocent, murder), etc.);

7.3. Names of sins against the Holy Spirit (*desperacija* (desperation), ×*nepakūtavojimas* (impenitence), *užkietėjimas* ×*griekuose* (impenitence), *užvydėjimas* (jealousy), etc.).

8. Names of church rituals:

8.1. Names of liturgical rituals (×*nobaženstva* (worship), ×*pakrapinimas* (affusion), *palaidojimas* (burial), *palaiminimas* (blessing), etc.);

8.2. Names of rituals associated with the offering of the sacrament (*dalijimas sakramentų* (sharing the sacraments), *krikštijimas* (baptism), ×*šliūbas* (wedding), *šventimai* (ordination, consecration), ×*veselė* (wedding), etc.);

8.3. Names of other church or faithful rituals (actions) (×*almužna* (pittance), *apžadas* (vow), *atlaidai* (feast, wake), ×*atpuskai* (feast, wake), *pasninkas* (fast), ×*prisiega* (oath), etc.).

9. Prayer names (*antifona* (antiphone), ×*gadžinka* (a prayer), *giesmė* (hymn), ×*karunka* (some psalm), *litanija* (litany), *malda* (prayer), *poteriai* (prayers), *psalmė* (psalm), ×*tajemnyčia* (mystery of the Rosary), *žegnonė* (cross), etc.).

10. Names of religious celebrations:

10.1. Names of the religious winter celebrations (*adventas* (Advent), *gavėnia* (Lent), *Kalėdos* (Christmas), *Trys karaliai* (Three Kings, or the Epiphany), etc.);

10.2. Names of the religious spring celebrations (×*blovieščius* (Annunciation Day), *Devintinės* (Corpus Christi), *Sekminės* (Pentecost), *Šeštinės* (Ascension Day), *Velykos* (Easter), etc.);

10.3. Name of the religious summer celebration (*Žolinė* (Assumption Day));

10.4. Name of the religious autumn celebration (*Vėlės dienos* (All Soul's Day), *diena* ×*Zadušna* (All Soul's Day), etc.);

10.5. Names of weekdays (×*nedėlia* (Sunday), ×*pėtnyčia* (Friday), ×*sereda* (Wednesday), ×*subata* (Saturday), etc.);

10.6. Names of other religious celebrations (×*metčvertis* (a quarter of a year), *vigilija* (vigil), ×*vilijos* (vigil), etc.).

11. Names of religious places:

11.1. Names of places in the afterlife (*dangus* (heaven), *karalystė* (kingdom), *rojus* (heaven), ×*svietas* (world), *žemė* (Earth), etc.);

11.2. Names of places for the redeeming of sins (×atklanės (where the souls of unbaptized infants or good non-Christians go after death), ×čyščius (purgatory), *pažemės* (underground, hell), ×*pekla* (hell), *pragaras* (hell), etc.);

11.3. Names of sacred buildings and their elements (*bažnyčia* (church), ×*kloštorius* (cloister), ×*kozalnyčia* (pulpit), ×*krotkos* (balustrade), ×*spaviednyčia* (confessional), *šventorius* (shrine), *zakristija* (sacristy), etc.);

11.4. Names of places where the faithful were buried (*kapas* (grave), *kapinės* (cemetery), etc.);

11.5. Names of holy places (*Alyvų kalnas* (Mount of Olives), *Sinajaus kalnas* (Mount of Sinai), ×*stainelė* (stable), *šventa vieta* (holy place), etc.);

11.6. Names of the Church's administrative divisions (*diecezija* (diocese), *parapija* (parish), etc.).

Some of the religious terms from catechisms from 1800–1882 varied. Not just one but many terms could be used to identify the same concept, and each term would have a different form, origin, sometimes even meaning. For example, *velnias* (the devil) is also called *antikristu* (Anti-Christ), *šėtonu* (Satan), ×*biesu* (the devil), ×*čertu* (the devil), *kipšu* (dickens), *judošiumi* (the devil), *juoduoju* (the black one), *nelabuoju* (the devil), *piktuoju* (the evil one), *prakeiktuoju* (the damned one), *žalčiu* (serpent), ×*levu* (lion), ×*ledoku* (the devil), *pikta dvasia* (evil spirit), *bjauria dvasia* (angry spirit), *piktu* ×*aniolu* (evil angel) and so on, *kunigas* (priest) – *tėvu dvasišku* (ghostly father), ×*spaviedninku* (ghostly father, confessor), ×*spaviednyku* (ghostly father, confessor), *tarnu altoriaus* (altar servant), *piemeniu* ×*dūšiu* (shepherd of spirits) and others, *nuodėmė* (sin) (but this term does not exist in the catechisms) – *nusidėjimu* (sin), *nuopuoliu* (fall), *nupuolimu* (fall), *prasikaltinimu* (perpetration, transgression), *peržengimu* (perpetration, transgression), ×*grieku* (sin), ×*sugriešijimu* (sin), etc. Even in the same catechism, the same religious

concept could be identified differently – synonyms or variants were used, e.g., the meaning of the 'Šventoji Dvasia' (Holy Spirit) in the catechism *Pawinnastes krikszczioniszkos* released in 1828 used the loan word ×*dūšia* PK 1828 5 and the old Indo-European word *dvasia* (spirit), while in the *Moksle Rima-Kataliku*, prepared by Bishop M. Valančiaus and released in 1869, when the place of eternal suffering after one's death is mentioned, the Polish loan word ×*pekla* was used (MRK 1869 31) and the Lithuanian word *pragaras* (hell), MRK 1869 186. When the grace of God was the topic, both the Lithuanian term *malonė* (grace) MRK 1869 9, and the loan words ×*loska* MRK 1869 243 (grace) and ×*mylesta* MRK 1869 21 (grace) were used; the latter were presented together – ×*mylesta* or ×*loska* MRK 1869 9. In many cases, it is foreign terms that are more common than Lithuanian terms. This aspect was undoubtedly influenced by non-lingual factors, such as the condemnation of the native language, the emerging polonization and russification, the press ban, etc. And it was not just the language policy of the time – bilingualism – that influenced the use of loan words, but also the language provisions of the speakers (first of all priests, authors of the catechisms, the organizers and translators), not to mention the slavenly translation of Polish catechisms into Lithuanian.

According to their origins, the following layers can be found in the religious terminology of catechisms from 1800–1882:

1) Lithuanian terms (42 percent of all religious terms): *amžina prapultis* (eternal damnation), *amžinybė* (eternity), *atleidimas nusidėjimų* (forgiveness of sins), *bedievystė* (ungodliness), *Būtybė* (being), *dangus* (heaven), *Dievas Tėvas* (God the Father), *Dievas* (God), *Dievo apvaizda* (Manifestation of God), *Dievo malonė* (God's grace), *Dievo motina* (Mother of God), *Dievo tarnas* (God's servant), *dorybė* (virtue), *duona*

(bread), *Dvasia* (Spirit), *Esybė* (entity), *kančia* (suffering), *kipšas* (Devil), *malda* (prayer), *maldelė* (little prayer), *meilė* (love), *mirimas* (death), *Mokytojas* (the Teacher), *nusiminimas* (sorrow), *nusidėjimas* (sin), *nuopuolis* (fall), *pagarbinimas* (worship), *palaidojimas* (burial), *paleistuvystė* (promiscuity), *piemuo* (shepherd), *pikta dvasia* (evil spirit), *pragaras* (hell), *pranašas* (prophet), *Sekminės* (Pentecost), *Šventasis Tėvas* (the Holy Father), *šventasis* (saint), *šventimai* (ordination), *tikėjimas* (faith), *tikintysis* (believer), *velnias* (Devil), *Viešpats* (the Lord), *viltis* (hope), *žaltys* (serpent), *žvakė* (candle), etc.

2) Non-Lithuanian terms:

a) international words (6 percent of all terms): *angelas* (angel), *altorius* (altar), *apaštalas* (apostle), *dekretas* (decree), *desperacija* (desperation), *diakonas* (deacon), *ekleziastikas* (ecclesiastic), *eretikas* (heretic), *evangelija* (Gospel), *evangelistas* (Evangelist), *intencija* (intention), *kardinolas* (Cardinal), *katalikas* (Catholic), *katekizmas* (catechism), *klierikas* (cleric), *komunikantas* (the Host), *konsekracija* (consecration), *krikščionis* (Christian), *litanija* (Litany), *monstrancija* (cruet, monstrance), *ostija* (Host), *patena* (paten), *patriarchas* (patriarch), *religija* (religion), *relikvijos* (reliquaries), *sakramentalijos* (Sacramentals), *sakramentas* (Sacrament), *testamentas* (testament), etc.

b) actual loan words (5 percent of all terms): *aliejus* (oil), *bažnyčia* (church), *gavėnia* (Lent), *grabas* (grave), *Kalėdos* (Christmas), *Karalius* (King), *klebonas* (priest), *krikštas* (baptism), *kryžius* (cross), *kūmas* (godfather), *kunigas* (priest), *mišiolas* (missal), *mišios* (mass), *pagonis* (pagan), *parapija* (parish), *pasninkas* (fasting), *popiežius* (the Pope), *poteriai* (prayers), *rojus* (heaven), *šėtonas* (Satan), *Velykos* (Easter), *verba* (palm), *vynas* (wine), *vyskupas* (Bishop), *zakristija* (sacristy), etc.

c) foreign words (18 percent of all terms): ×*almužna* (pittance), ×*aniolas* (angel), ×*apiera* (oblation, donation), ×*asaba* (person), ×*bezbažninkas* (ungodly), ×*cnata* (virtue), ×*čerauninkas* (magician), ×*čystata* (virginity), ×*dirmavonė*

(Confirmation), ×*doskonalastė* (perfection), ×*Dūšia* (Spirit), ×*griekas* (sin), ×*griešnas* (sinful), ×*idėmnastė* (perfection), ×*ketvergas* (Thursday), ×*klioštorius* (monastery), ×*koronė* (penance), ×*koznodiejas* (predicant), ×*latras* (drunkard), ×*ledokas* (the devil), ×*lokamstva* (greed), ×*loska* (grace), ×*majestotas* (majesty), ×*makliorius* (trickster), ×*malonė* (mercy), ×*Mesijošius* (Messiah), ×*metavonė* (penance), ×*mylista* (grace), ×*mūka* (suffering), ×*neprietelis* (not a friend), ×*nobažnystė* (piety), ×*nodieja* (hope), ×*pakūta* (penance), ×*pakūtninkas* (penitent), ×*paroda* (counsel, guidance), ×*podžiai* (godparents), ×*prarakas* (saint), ×*prietelis* (friend), ×*rokunda* (number of sins), ×*slūgas* (servant), ×*smertis* (death), ×*spaviedis* (Penance, Confession), ×*spaviedninkas* (confessor), ×*spaviedninkas* (confessor), ×*sūdas* (Judgement), ×*Sūdžia* (Judge), ×*šliūbas* (wedding), ×*Trajcė* (Trinity), ×*veselė* (wedding), ×*viečnastis* (eternity), ×*viera* (faith), ×*zgada* (oneness, peace), ×*žyvatas* (life), etc.

3) translated terms and borrowed meanings (1 percent of all terms): *Atpirkėjas* (the Redeemer), *atpirkimas* (redemption), *išganymas* (saving one's soul), *Išganytojas* (the Saviour), ×*mielaširdystė* (mercy), ×*perdėtinis* (priest, head), *prisakymas* (Commandment), ×*Sutvėrėjas* (the Creator), ×*sutvėrimas* (a creation, creature), *šventvagystė* (blasphemy), etc.

4) hybrid terms and hybrid conjunctions (28 percent of all terms): ×*Aniolas Sargas* (Guardian Angel), *Atpirkėjas* ×*svieto* (the Redeemer), ×*avinyčia* (cote, fold), ×*gadynė apaštalų* (apostolic age), *giesmė* ×*aniolų* (hymn of angels), *grabas* ×*griekų* (grave of sins), ×*lempka* (lamp), ×*mylista Dievo* (the grace of God), ×*nedėldienis* (Sunday), *pabaiga* ×*svieto* (doomsday), ×*paklydviera* (misbelief), ×*pakrapinimas* (affusion), *Senas* ×*Zokanas* (Old Testament), ×*sūdna diena* (the great account), *Švenčiausiasis Sakramentas* (Holy Sacrament), *šventas* ×*abrozas* (holy picture), ×*Traicė šventa* (Holy Trinity), ×*Traicės šventė* (Trinity Sunday), etc.

Religious terminology from the catechisms of different confessions – Catholic and Protestant – released in 1800–1882 do not vary much in their origins – they all use foreign words (barbarisms), sometimes synonymously with Lithuanian terms. In the Evangelical Lutheran catechisms the foreign word ×*aniolas* does not exist – instead the old loan word *angelas* (angel) is used. It was noted that here the components of compound terms sounded more Lithuanian, e. g., *šwenta Dwásē* (Holy Spirit) MK 1845 77, *Šwenta Dwasē* MK 1873 6, *šwentóji Dwásē* MK 1845 77, *Šwentoji Dwasē* MK 1873 35, although *Dwasē šwentoji* MK 1873 10 was also used. Comparing the terms from Catholic and Protestant (Evangelical Lutheran and Evangelical Reformist) catechisms, it was found that the names of some of the truths of faith differed. A different understanding of these truths of faith demanded different names, which is why the Evangelical Lutherans and Evangelical Reformists used their own terms for those truths that they understood differently, or imparted a new meaning to words already long in use, e.g., eternal life in the Evangelical Lutheran catechisms equaled a Lithuanian two-word term with the compound *gyvata* 'gyvenimas' (life): *amžina gywata* (eternal life), while the Protestants call the Last Supper *šventąją* ×*večere* (Holy Supper) .

In summary, we can conclude that the authors, organizers and translators of the catechisms released in 1800–1882 used various means of expression to name religious terms, in the hope that they would best carry out their functions and communication aims, to reach readers – both educated and ordinary readers – in the best possible way. The huge number of religious term variants and synonyms shows the dynamics of the use of religious terminology, which was in part determined by the special situation of the Lithuanian language – it was under the effect of polonization and russification, and the press ban for texts written in the Latin

alphabet. Of course, this variability in expression was also due to as yet unestablished writing norms that were in the process of formation.

Even though we are speaking about a period of over eight decades in the 19th century, it would appear that religious terminology would have had to have changed numerous times, however the material collected shows the contrary – religious terminology in the catechisms remained almost the same – up until 1883 it was characteristically stable. This might have been influenced by the fact that catechisms differ from other religious literature genres in that they are more or less canonized, i.e., they are prepared based on a series of questions and answers, which are sometimes enhanced with various explanations for faith-related matters, with prayers, litanies, hymns or other texts, and thus they cannot freely reflect the cultural life of their time, to a great an extent as sermons can, for example. That is why catechism texts are often very similar, and only their expression is different, i.e., the religious terms used to identify the truths of faith and other things. Aside from all this, the catechisms of 1800–1882 perfectly reflect the concept of folk Christianity – here lay theological terms predominate, rather than purely religious terms. Only in the late 19th century with the rise of the national revival movement and the formation of a Standard Lithuanian language, was attention given to the impure language found in religious texts.

Identifying what is typical to religious terms from the catechisms released in 1800–1882, or what makes them different to earlier or later catechisms is not an easy task, as "the relationship between religion and language is controlled by an ambivalent factor: 1. religion does not have its own language, as *God* always speaks to man in a human way; and 2. religion does have its language, as *man* always speaks to God in a way that is different to how he speaks to others,

even his closest ones" (Maceina 1982: 128). Based on this, we could only try to describe and correct the very concept of catechism religious terms. So, religious terms from the catechisms of 1800–1882 are considered to be those words and word combinations that are used to identify the main Christian truths of faith, religious figures (figures from the heavenly hierarchy, supernatural beings, the clergy, Christ's apostles, the faithful, sinners and other people), symbols of faith, liturgical paraphernalia (liturgical dishes, the clergy's clothing, church, altar, procession, musical and symbolic objects, as well as religious and liturgical books, texts, documents and other), the sacraments of baptism, healing and service to the community, various sins and vices, the cardinal and heavenly virtues, the fruits and gifts of the Holy Spirit, various Church rituals, prayers, religious celebrations, feast days and other concepts of time related to religion, various religious places (holy places, places associated with burial of the faithful, the afterlife, redemption of sins, etc.), sacred buildings and their elements, and the administrative divisions of the Church. This concept was expressed in the catechisms from 1800–1882 using foreign words (barbarisms) – otherwise regarded as an unnecessary element of religious language.

Ri86 **1800–1882 metų katekizmų religijos terminai**. Mokslo monografija / Aušra Rimkutė-Ganusauskienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas; Vilnius: Versus aureus, 2015. – 344 p. iliustr., bibliogr. 262 p., santr. angl. k. 274 p.

ISBN 978-609-467-146-3 (spausdintas)
ISBN 978-9955-34-573-2 (spausdintas)
ISBN 978-609-467-147-0 (internetinis)
ISBN 978-9955-34-574-9 (internetinis)

Šioje monografijoje kalbiniu ir teologiniu požiūriu nagrinėjami 1800–1882 m. išleistų lietuviškų katekizmų religijos terminai. Jie aprašomi skirstant į reikšmines grupes, aptariami pagal kilmę ir vartoseną, atspindinčią to meto bažnyčios kalbos padėtį. Monografijos pabaigoje pridedamas *Aiškinamasis 1800–1882 metų katekizmų religijos terminų žodynėlis*. Knyga skiriama terminologams, terminografams, leksikografams, kalbos istorikams, teologams, įvairių dalykų dėstytojams, studentams, mokytojams, taip pat visiems, besidomintiems religijos kalbos istorija.

UDK 811.172'373.46:272(091)

Aušra Rimkutė-Ganusauskienė
1800–1882 metų katekizmų religijos terminai
Mokslo monografija

2015 02 02. Tiražas 100 egz. Užsakymo Nr. K15-018

Kalbos redaktorė *Ilona Čiužauskaitė*
Viršelio dailininkas ir maketuotojas *Saulius Bajorinas*

Išleido:

Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@bibl.vdu.lt

„Versus aureus" leidykla
Rūdninkų g. 10, 01135 Vilnius
www.versus.lt | info@versus.lt